
2024. I. évfolyam 3. szám

STUDIA IURIS

Jogtudományi Tanulmányok / Journal of Legal Studies

BARÁTKI LÁSZLÓ ATTILA

KRISPÁN ORSOLYA

KÁNTOR ÁKOS

KOVÁCSNÉ MOLNÁR ANNA

KÁDÁR ÉVA

KÖKÉNYESI GÁBOR

KÖRÖSY JUDIT

OLÁH ENIKŐ EMESE

NAGY RÉKA

TÓTH KRISTÓF

SZŐNYEGI TAMÁS

UNGVÁRY BOTOND

ZSIRAI LILLA

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO), JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU), THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE), VERESS EMŐD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Korrektor: KOHUTH-GALLA ÁGNES

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt., felelős vezető: TOMCSÁNYI PÉTER

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

TARTALOMJEGYZÉK

BARÁTKI LÁSZLÓ ATTILA

A pénzmosás és a pénzügyi visszaélések kriminológiai kérdései
és büntetőjogi szabályozása Magyarországon 5

KÁDÁR ÉVA

A felelősségáthárítás sztálini mintája és annak hatása Péter Gábor perére 26

KÁNTOR ÁKOS

Jogalkotási rendszerek digitalizációja néhány nemzetközi jó gyakorlaton keresztül . . 56

KOVÁCSNÉ MOLNÁR ANNA

A sértett jogállása a szlovák büntető perrendtartásban 77

KÖKÉNYESI GÁBOR

A jog cselekvésformáló ereje 95

KÖRÖSY JUDIT

Minősített okirati forma a Polgári Törvénykönyvben 122

KRISPÁN ORSOLYA

Az áruk szabad mozgása a gyógyszeripari termékek esetében 140

NAGY RÉKA

A képregények a jog és irodalom relációjában 151

OLÁH ENIKŐ EMESE

A vízhez való jog az emberi jogok rendszerében 171

SZŐNYEGI TAMÁS

A jugoszláv föderalizmus történeti előzményei és mai jelentősége 185

TÓTH KRISTÓF

A kedvezőbbség elve a visegrádi országok munkajogában 206

UNGVÁRY BOTOND

Az alapszabvány szükségességéről egy zárt jogi logikai rendszer megalkotásához . . 219

ZSIRAI LILLA

Mesterséges intelligencia a hatékonyabb raszternyomozás szolgálatában 238

A PÉNZMOSÁS ÉS A PÉNZÜGYI VISSZAÉLÉSEK KRIMINOLÓGIAI KÉRDÉSEI ÉS BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

BARÁTKI LÁSZLÓ ATTILA¹

ABSTRACT ■ In this paper, the possible application of the sanctions of the law on the prevention of money laundering and terrorist financing is presented, including the shortcomings that prevent the law from achieving its purpose. By examining both administrative and criminal law aspects, I will explore the aspects and shortcomings of Act LIII of 2017 (Pmt.) and Act C of 2012 (Btk.) on money laundering. With this paper, I intend to explore a part of my dissertation research and to represent a part of the results of this research.

ABSZTRAKT ■ Ebben a dolgozatban röviden bemutatásra kerül a pénzmosás és terrorizmus finanszírozás megakadályozása érdekében megalkotott törvény szankcióinak lehetséges alkalmazása kitérve azon hiányosságokra, amelyek a törvény céljának az elérését akadályozzák. Mind közigazgatási, mind büntetőjogi szempontokat is megvizsgálva kívánom tudományosan feltárni a 2017. évi LIII. törvény (Pmt.) valamint a 2012. évi C. törvény (Btk.) pénzmosásra vonatkozó aspektusait és hiányosságait. Jelen dolgozattal a disszertációs kutatásom egy részét kívánom feltárni és reprezentálni a kutatás eredményeinek egy részét.

KULCSSZAVAK: Pmt., Btk., pénzmosás, bejelentési kötelezettség, bejelentési kötelezettség elmulasztása.

1. ELŐZMÉNYEK

A korábban megalkotott úgynevezett pénzmosás elleni törvény időrendben a 2007. évi CXXXVI. törvény volt, majd ezt helyezte hatályon kívül a tíz évvel később megalkotott, a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló és jelenleg hatályos 2017. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Pmt.), amely tartalmát tekintve mérföldkőnek mondható, hiszen nemzetközi ajánlások implementációjával jött létre. Az ekkor megalkotott Pmt.

¹ PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

gyakorlatilag a Financial Action Task Force² (a továbbiakban: FATF) irányelvek teljes ajánlásainak implementációját tartalmazta. Ennek kapcsán – részben az Európai Unió 2018/1673. számú irányelvének való megfelelés érdekében – a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény 53. §-a³ 2021. január 1-jei hatállyal teljes egészében újra

² Financial Action Task Force – Pénzügyi Akció Munkacsoport a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának globális felügyelő szerve. A kormányközi testület olyan nemzetközi normákat határoz meg, amelyek célja az ilyen illegális tevékenységek és az általuk a társadalomnak okozott károk megelőzése. A FATF politikai döntéshozó testületként azon dolgozik, hogy megteremtse a szükséges politikai akaratot az e területekre vonatkozó nemzeti jogalkotási és szabályozási reformok megvalósításához. <https://www.fatf-gafi.org/en/home.html>.

³ 2020. évi XLIII. törvény 53. § alapján a Btk. 399. és 400. §-a helyébe a következő rendelkezések lépnek:

399. § (1) Aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetét, a vagyonon fennálló jogot, a vagyon helyét, ezek változását elfedi vagy elleplezi, pénzmosást követ el.

(2) Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetének, a vagyonon fennálló jognak, a vagyon helyének, ezek változásának elfedése vagy elleplezése céljából a vagyont mástól átveszi, elrejt, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja, azzal összefüggésben pénzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe, vagy arról rendelkezik.

(3) Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon mástól való átvételével, elrejtésével, átalakításával, átruházásával, elidegenítésében való közreműködéssel, felhasználásával, az azzal összefüggésben végzett pénzügyi tevékenységgel, pénzügyi szolgáltatás igénybevételével, vagy az arról való rendelkezéssel

a) közreműködik a mással szembeni vagyonelkobzás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsításában, vagy

b) a mással szembeni vagyonelkobzás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsítására törekszik.

(4) Pénzmosást követ el az is, aki a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont

a) megszerzi, felette rendelkezési jogosultságot szerez, vagy

b) megőrzi, elrejt, kezeli, használja, felhasználja, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik.

(5) A büntetés büntett miatt öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a pénzmosást jelentős értéket meg nem haladó értékre követik el.

(6) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a pénzmosást

a) különösen nagy értékre, vagy

b) jelentős értékre

ba) üzletszerűen,

bb) a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvényben meghatározott szolgáltatóként, annak tisztségviselőjeként vagy alkalmazottjaként a szolgáltató tevékenységével összefüggésben, vagy

bc) hivatalos személyként

követik el.

(7) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a pénzmosást

a) különösen jelentős értékre, vagy

b) különösen nagy értékre

szabályozta a pénzmosás bűncselekményét a Btk.-ban. Ennek megfelelően kijelenthető, hogy a pénzmosás 2021-től hatályos új szabályozásával a hazai jogalkotó alapvetően korszerű és az európai uniós kívánalmaknak is megfelelő módosítást végzett el. Ugyanakkor az orgazdaságnak a pénzmosásba történő beépítésével növelte a bűnügyi statisztikában a pénzmosási esetek számát, mivel a korábbiakban az orgazdaság körébe sorolt cselekmények – a módosítást követően – már automatikusan a pénzmosás adatait gyarapítják. Többek között ezzel is magyarázzák a pénzmosási esetek számának növekedését az elmúlt időszakban.

A Btk. ezen módosítása következtében az elkövetés tárgya a dolog helyett, a vagyon lett. A vagyonnak büntetőjogi definíciója nincs, éppen ezért a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) meghatározott polgári jogi fogalmát kell használni annak megítélésére. *„A vagyon valakit – pontosabban egy meghatározott jogalanyt – megillető, pénzben kifejezhető jogok és kötelezettségek összessége.”*⁴ Ennek megfelelően – a büntetőeljárás során

ba) üzletszerűen,

bb) a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvényben meghatározott szolgáltatóként, annak tisztviselőjeként vagy alkalmazottjaként a szolgáltató tevékenységével összefüggésben, vagy

bc) hivatalos személyként követik el.

(8) Aki pénzmosásra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(9) Nem büntethető a felbújtó vagy a bűnszegéd, ha a (3) vagy a (4) bekezdésben meghatározott bűncselekményt az általa elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyonra követi el.

400. § (1) Aki a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont elrejt, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja, azzal összefüggésben pénzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe vagy arról rendelkezik, és gondatlanságból nem tud a vagyon eredetéről, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés vétség miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt

a) különösen nagy vagy azt meghaladó értékre,

b) a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvényben meghatározott szolgáltatóként, annak tisztviselőjeként vagy alkalmazottjaként a szolgáltató tevékenységével összefüggésben, vagy

c) hivatalos személyként követik el.

(3) Nem büntethető az (1) és (2) bekezdésben meghatározott pénzmosás miatt, aki a hatóságnál önként feljelentést tesz, és az elkövetés körülményeit feltárja, feltéve, hogy a bűncselekményt még nem, vagy csak részben fedezték fel.

⁴ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008. 274.

is – az eszmei egységgé tömöríthető valamely jogalany becsértékben meghatározható javainak – azaz dolgokra vonatkozó – és más személyekkel szemben fennálló jogainak, valamint kötelezettségeinek összességét kell érteni. Ezek együttesen alkotják a vagyontárgyat. Ugyanakkor a Ptk.-ban a vagyon kifejezés alkalmazása nem következetes. Hiába van ugyanis definiálva a törvényben a „vagyontárgy” fogalma⁵, gyakran azzal megegyező értelemben a „vagyon” kifejezés szerepel a Ptk.-ban is. A vállalkozók pénzügyi beszámolójának alapvető részét képező mérlegben eszközként – tehát vagyontárgyaknak – kell kimutatni a vállalkozó működését szolgáló befektetett eszközöket és a forgóeszközöket. Ezeket nevezi a polgári jog összefoglalóan vagyontárgyaknak, forrásnak pedig a saját tőkét és a kötelezettségeket.⁶ Mindkettő tehát vagyoni elemet képez, együttesen pedig vagyont.

A Számvitelről szóló 2000. évi C. törvény (a továbbiakban: Számv. tv.) indoklásában a mérleg természetes alapkövetelményeként fogalmazza meg az eszközök és a források egyezőségének tételét: *„Az eszköz a vagyonnak befektetett eszközökben (immateriális javak, tárgyi eszközök, befektetett pénzügyi eszközök), forgóeszközökben (készletek, követelések, értékpapírok, pénzeszközök), aktív időbeli elhatárolásokban megjelenő formája. A forrás ugyanennek a vagyonnak az eredetét, származását (az eszközök forrását) mutatja. Mivel nincs olyan eszköz, amelynek ne lenne forrása, ne lenne eredete, a mérlegben az összes eszköz és az összes forrás [...] megegyezik egymással. Ez az egyezőség a mérleg lényege, természetes alapkövetelménye.”*⁷

A fentiek alapján tehát a vagyont alkotó elemek két fő csoportra oszthatóak, mégpedig vagyontárgyakra és kötelezettségekre. A vagyontárgyak a vagyont gazdagító aktív vagyonelemek, amelyekkel a tulajdonos – illetve a jogosult – szabadon rendelkezik. Ezek úgynevezett aktívák vagy a Számv. tv. szerint eszközök. Ezzel szemben – mint például az adós anyagi terhe – a kötelezettség, a vagyon összértékét csökkentő, passzív elem. Ezek pedig a passzívák vagy a Számv. tv. szerint források. Ezen érvelés alapján tehát a kötelezettség nem lehet vagyontárgy. Hiszen, ami az egyik fél – például az adós – kötelezettsége, az egy másik félnek – vagyis a hitelezőnek – a követelése, azaz vagyonának aktív eleme,

⁵ Ptk. 8:1. § 5. vagyontárgy: a dolog, a jog, a követelés.

⁶ Számv. tv. 23. § (1) A mérlegben eszközként kell kimutatni a vállalkozó rendelkezésére, használatára bocsátott, a vállalkozó működését szolgáló befektetett eszközöket és forgóeszközöket – a bérbe vett eszközök kivételével –, függetlenül attól, hogy azok tulajdonjoga csak törvényben, szerződésben rögzített feltételek teljesítése után kerül át a vállalkozóhoz, továbbá az aktív időbeli elhatárolásokat.

28. §. (1) A forgóeszközök csoportjába a mérlegben a készleteket, a vállalkozó tevékenységét nem tartósan szolgáló követeléseket, hitelviszonyt megtestesítő értékpapírokat, tulajdoni részesedést jelentő befektetéseket, pénzeszközöket kell besorolni.

⁷ Indokolás a Számv. tv. 22. §-ához.

tehát a vagyontárgya lesz.⁸ Éppen ezért – a Ptk. szabályaiban a következetes szóhasználat hiánya miatt is – gondosan kell vizsgálni, hogy a vagyon kifejezés az adott szabály összefüggésében, milyen értelemmel bír. Csupán meghatározott vagyontárgyak összességéről vagy pedig az aktív és a passzív vagyonelemeket – azaz a vagyontárgyakat is – és kötelezettségeket egyaránt magában foglaló összességről van szó. Tehát egy büntetőeljárás során az elkobzásnál figyelemmel kell lenni arra, hogy az elkövető vonatkozásában mi minősül lefoglalható vagyonnak, hiszen az előbbieik okán például a hitelező pénze nem az elkövető büntetendő cselekményéből származó vagyona. Vagy egy másik példa szerint az adók és járulékok meg nem fizetése esetén szerzett illegális jövedelem sem képezi az elkövető lefoglalható vagyonát, hiszen azok az adóhatóságot illetik.

Visszatérve az uniós irányelv előírására fontos hangsúlyozni, hogy az irányelv – meghatározott elkövetési magatartások tekintetében – a *„saját jövedelem tisztára mosásának”* büntetendővé tételét is előírja, vagyis az a) és b) pontban említett elkövetési magatartások esetén – átalakít, átruház, eltitkol, elleplez – ha *„azt olyan személyek valósítják meg, akik elkövették vagy részt vettek abban a büntetendő cselekményben, amelyből a pénz és/vagy a vagyon származik”*.⁹ Nem írja elő viszont a saját pénz mosásának büntetendőségét – a *ne bis in idem* elvre figyelemmel – a pénz és/vagy vagyon pusztá megszerzése, birtokolása vagy felhasználása esetén. Így tehát a tagállamoknak a saját pénz mosását nem általános jelleggel kell kriminalizálniuk a jogharmonizáció során.

A magyar büntetőjog jelenleg nem ismeri az autonóm pénzmosás kategóriáját, vagyis azt, amikor alapcselekmény nélküli szokatlan tranzakciók is pénzmosásnak minősülhetnek. A magyar Btk. alapján a pénzmosás megállapításához szükségszerű az alapbűncselekmény továbbá – a Kúria értelmezése szerint¹⁰ – ennek térben és időben elkülönülten, anyagi halmazatban kell állnia a pénzmosással. Ennek megfelelően a törvény egyértelművé teszi, hogy az eredet leplezése, mint célzat kizárólag a vagyon büntetendő cselekményből való származására vonatkozhat. Az alábbiakban vizsgáljuk meg a pénzmosás tényállási szerkezetét!

⁸ GÁRDOS ISTVÁN: A vagyontárgy és a vagyon fogalma a Ptk.-ban. *Gazdaság és Jog*, 2018/11. szám, 3–10. https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2018/11/GJ201811_3-10_Gardos.pdf.

⁹ Az Európai Unió Alapjogi Chartája 3. cikk.

¹⁰ Ugyanezt támasztja alá a büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes pénzmosással kapcsolatos körlevele is, amely szerint: *„A pénzmosás elkövetési tárgya az alapcselekményből származó dolog, ezért a járulékos deliktum elkövetése fogalmilag kizárt mindaddig, amíg az alapcselekmény – vagy az alapcselekményt alkotó, önálló büntetőjogi értékelésre is alkalmas rész-cselekmény – elkövetése nem fejeződött be.”* [A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 1/2017. (VII. 31.) LÜ h. körlevele a pénzmosás miatti bűnügyekben követendő ügyészi gyakorlat büntetőjogi szempontjairól 8. pont]. <https://ugyeszeg.hu/pdf/korlevelek/1-2017%20luh.pdf>.

2. A PÉNZMOSÁS TÉNYÁLLÁSI ELEMEI

A pénzmosási alakzatok elkövetési tárgya a büntetendő cselekmény elkövetéséből származó pénz és/vagy vagyon. E másik büntetendő cselekmény lehet egy másik személy által elkövetett bűncselekmény, ilyenkor a pénzmosás járulékos bűncselekmény, úgynevezett utólagos bűnkapcsolati alakzat. Származhat továbbá az elkövető korábbi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekményéből is – függetlenül attól, hogy esetleg már letöltötte érte a kiszabott büntetést. Az alapcselekmény leplezésére szolgáló utócselekményt a Btk. 399. § (3) bekezdése¹¹ szerint önálló bűncselekménynek tekintjük, mivel ez esetben nincs bűnkapcsolati alakzat. A korábbi joghelyzet alapcselekményként a szabadságvesztéssel büntetendő cselekményeket határozta meg, a hatályos Btk. a kört már kiszélesíti az összes büntetendő cselekményre, vagyis kiterjeszti a büntetőjogi felelősséget. Ugyanakkor kikerült a korábban meghatározott dolog fogalma.

A Btk. 402. § (1) bekezdésében foglalt értelmező rendelkezés ad kiegészítést az összes felmerülő pénzügyi tevékenység, illetve pénzügyi szolgáltatás igénybevételeire vonatkozó fogalmakra. Ennek azért van jelentősége mert enélkül nem valósulhatna meg a pénzmosás. Fontos azonban megjegyezni, hogy a készpénzes felvétel sem pénzügyi műveletnek, sem gazdasági tevékenységben való felhasználásnak nem tekinthető, ahogyan egy egyszerű pénzáttalálás sem – például a hozzátartozó számlájára.

A törvény szövege alapján az alapcselekmény büntetendősége nem kötődik a magyar Btk.-hoz, amivel kapcsolatosan két kérdés merülhet fel. Egyfelől nem kizárt az olyan értelmezés, amely szerint a más állam büntetőjoga szerinti büntetendő előcselekmény is megalapozhatja a pénzmosás miatti felelősséget. Ezt az értelmezést támasztják alá a pénzmosás általános kriminológiai sajátosságai, valamint a nemzetközi normák is. A gyakorlat számára ez a kérdés legfeljebb közvetett módon jelentkezhethet, akkor, amikor valamely más bűncselekmény miatt folyó eljárásban derülhet fény arra, hogy az elkövető jövedelme más államban büntetendő cselekményből származik. Másrészt pedig lényeges lehet, hogy amennyiben a magyar hatóságok tudomást szereznek más államban folyó büntetőeljárásról, amelyet az alapcselekmény miatt folytatnak, de a pénz-

¹¹ Btk. 399. § (3) Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon mástól való átvételével, elrejtésével, átalakításával, átruházásával, elidegenítésében való közreműködéssel, felhasználásával, az azzal összefüggésben végzett pénzügyi tevékenységgel, pénzügyi szolgáltatás igénybevételeivel, vagy az arról való rendelkezéssel

a) közreműködik a mással szembeni vagyonekbotlás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsításában, vagy

b) a mással szembeni vagyonekbotlás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsítására törekszik.

mosási tevékenységre Magyarországon került sor, nem kell kivárni a külföldi büntetőeljárás befejezését a pénzmosás miatti felelősségre vonáshoz, azonban az alapcselekmény büntetőjogi tényeit éppúgy bizonyítani kell. Ennek nehézsége a bizonyítás körében bír jelentőséggel.

További megállapítás szerint nem szükséges, hogy az adott cselekmény elkövetőjére a jogerős ítélet kiszabása megtörténjen a pénzmosás miatt folytatott eljárás idején, elegendő az alapcselekmény büntethetőségi tényeinek megállapítása. Ugyanis a büntetendő cselekményként való meghatározás azt teszi lehetővé, hogy olyan esetekben is megállapítható legyen a pénzmosás, ha az alapcselekmény elkövetője személyét érintő büntethetőségi akadály miatt (gyermekkor, kóros elmeállapot) nem büntethető.

3. A PÉNZMOSÁS ALAKZATAINAK VIZSGÁLATA

A pénzmosásnak hat alakzata van:

1. a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyon eredetleplezési célzattal elkövetett pénzmosás [Btk. 399. § (1) bekezdés],¹²
2. a bűnpártoló pénzmosás [Btk. 399. § (2) bekezdés],¹³
3. a segítő pénzmosás [Btk. 399. § (3) bekezdés],¹⁴
4. a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyon megszerzését, rendelkezését, átruházását követi el eredetleplezési célzattal elkövetett pénzmosás [Btk. 399. § (4) bekezdés],¹⁵

¹² Btk. 399. § (1) Aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetét, a vagyonon fennálló jogot, a vagyon helyét, ezek változását elfedi vagy elleplezi, pénzmosást követ el.

¹³ Btk. 399. § (2) Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetének, a vagyonon fennálló jognak, a vagyon helyének, ezek változásának elfedése vagy elleplezése céljából a vagyont mástól átveszi, elrejt, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja, azzal összefüggésben pénzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe, vagy arról rendelkezik.

¹⁴ Btk. 399. § (3) Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon mástól való átvételével, elrejtésével, átalakításával, átruházásával, elidegenítésében való közreműködéssel, felhasználásával, az azzal összefüggésben végzett pénzügyi tevékenységgel, pénzügyi szolgáltatás igénybevételével, vagy az arról való rendelkezéssel

a) közreműködik a mással szembeni vagyonek Kobzás, illetve vagyonvisszaszerzés meg hiúsításában, vagy

b) a mással szembeni vagyonek Kobzás, illetve vagyonvisszaszerzés meg hiúsítására törekszik.

¹⁵ Btk. 399. § (4) Pénzmosást követ el az is, aki a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont

a) megszerzi, felette rendelkezési jogosultságot szerez, vagy

b) megőrzi, elrejt, kezeli, használja, felhasználja, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik.

5. a pénzmosásra irányuló előkészület [Btk. 399. § (8) bekezdés],¹⁶
6. valamint a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont, eredetleplezési célzat nélkül elkövetett pénzmosás [Btk. 400. § (1) bekezdés].¹⁷

A kutatásban a „saját pénzmosás” fogalma alatt, a saját büntetendő cselekményből származó pénzre és/vagy vagyonra elkövetett pénzmosást értem. Az (1) bekezdést tekinthetjük klasszikus pénzmosásnak, a (2) és (3) bekezdést nevezhetjük dinamikus, a (4) bekezdést pedig statikus pénzmosásnak. Ugyanakkor a (8) bekezdés szerinti előkészület és a 400. § (1) bekezdés szerinti gondatlanság is büntetendő.

A gondatlan pénzmosás esetében a gondatlanság a pénz és/vagy vagyon bűnös eredetének felismeréséhez kapcsolódik, és ez tipikusan hanyagságban valósul meg. Azonban a konkrét elkövetési magatartást szándékosan valósítja meg az elkövető és mindig más személy büntetendő cselekményéhez járul hozzá.¹⁸ Ezzel kapcsolatban fontos azonban kiemelni, hogy a bejelentési kötelezettség elmulasztása elkövethető szándékosan¹⁹ és gondatlanul²⁰ is. Szándékosság esetén a tettes tud a bejelentési kötelezettségről, rendelkezik a bejelentés alapjául szolgáló információval és ennek tudatában mulasztja el a bejelentés megtételét. Ugyanakkor a szándéka lehet egyenes – *dolus directus* – és eshetőleges szándék – *dolus eventualis* – is. Gondatlanság esetén a tettes rendszerint hanyagsága, felületessége vagy a tőle elvárható megfelelő körütekintés hiánya miatt nincs tisztában bejelentési kötelezettségével. a bejelentési kötelezettség vonatkozásában a hanyagsága adódhat abból is, hogy szándékosan nem tartja be a Pmt.-ben előírt kötelezettségét valaki. Hangsúlyoznom kell továbbá, hogy amennyiben az elkövető tudja – vagy a tevékenységével összefüggésben tudnia kellene – hogy a bejelentési kötelezettsége olyan ügyletre vonatkozik, amely bűncselekménnyel összefüggésbe hozható pénzzel kapcsolatos, akkor már nem a bejelentési kötelezettség elmulasztásáért vonják felelősségre, hanem a pénzmosás tettesi vagy bűnszegédi

¹⁶ Btk. 399. § (8) Aki pénzmosásra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁷ Btk. 400. § (1) Aki a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont elrejt, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja, azzal összefüggésben pénzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe vagy arról rendelkezik, és gondatlanságból nem tud a vagyon eredetéről, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁸ Btk. 401. § Aki a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzésével és megakadályozásával kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁹ Btk. 399. § esetében.

²⁰ Btk. 400. § esetében.

elkövetői alakzatért. Ezt a gondolatmenetet erősít a Pmt. magyarázatának az egység, halmazat kérdésköre is, amely szerint a pénzmosás tette nem tudja elkövetni a bejelentési kötelezettség elmulasztását, hiszen az büntetlen elő- vagy utócsелеkményként kerül értékelésre.²¹

A 2013. június 30-ig hatályban volt rendelkezések büntetlenséget engedtek a hatóságnál tett feljelentés – vagyis ennek kezdeményezése – esetén. Ez a törvényes lehetőség a hatályos Btk. 400. §-ában foglalt cselekménynél maradt meg. A Btk. 400. § (3) bekezdése büntethetőséget megszüntető okot tartalmaz arra a gondatlanságból megvalósított esetre, ha az elkövető a hatóságnál önként feljelentést tesz, vagy illet kezdeményez, feltéve, hogy a cselekményt még nem, vagy csak részben fedezték fel. A büntetlenség csak a pénzmosásra vonatkozik, az alapcselekményre nem. Értelemszerűen a bíróság enyhítő körülményként értékelheti a büntetéskiszabás körében megtett feljelentést. Ugyanakkor a bejelentési kötelezettség elmulasztását ez nem érinti. A következő fejezetben elemzem a bejelentési kötelezettségre vonatkozó normatív tartalmat, valamint a bejelentési kötelezettség elmulasztásának jogi következményeit.

4. A BEJELENTÉS ÉS ANNAK ELMULASZTÁSA

Ahogy azt már említettem a hatályos Btk. jelentős módosításon esett át a pénzmosással kapcsolatos passzusait tekintve a fentiek alapján. Ugyanakkor említést kell tenni a bejelentéssel kapcsolatos szabályozásról – pontosabban annak célzatos alakjáról – is, amely esetben nem beszélhetünk jelentős változásról. Mind a Btk. mind pedig a Pmt. meghatározza a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzésével és megakadályozásával kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének követelményeit. Sőt, az Európai Unió és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések végrehajtásáról szóló 2017. évi LII. törvény (a továbbiakban: Kit.) is előír bejelentési kötelezettséget a 4. § (1) bekezdésben foglaltak szerint. A Pmt. 11. fejezete részletesen kifejti a bejelentés körülményeivel kapcsolatos kötelezettségeket, továbbá azt is, hogy ezen kötelezettségekből eredően a bejelentés megtétele nem eredményezi jogszabály vagy szerződés által adatközlés vonatkozásában előírt korlátozás megszégését, illetve nem keletkeztet polgári jogi vagy büntetőjogi felelősséget akkor sem, ha a bejelentés megtétele utóbb megalapozatlannak bizonyul. Mindez természetesen jóhiszemű magatartás esetén értendő. Véleményem szerint nehezen

²¹ PAPP ZSÓFIA (szerk.): *Magyarázat a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 295.

bizonyítható – beismerés hiányában egyáltalán nem bizonyítható –, hogy valaki nem jóhiszeműen járt volna el egy bejelentés kapcsán. Ugyanez érvényes a bejelentés elmulasztásának vizsgálata kapcsán is, hiszen a bejelentő több tekintetben is védheti magát ezen vádakkal szemben, ami több okkal is indokolható. Az egyik ok, hogy a bejelentés elmaradása ritkán derül ki oly módon – ha csak valaki más bejelentést nem tesz és az alapján bizonyíthatóan kerül a hatóság tudomására a bejelentési kötelezettség elmaradása –, hogy az bármilyen hatósági intézkedést váltson ki. Ilyen eset például amikor egy ingatlan adás-vétele során az ingatlan ügylettel foglalkozó szolgáltató saját – és természetesen ügyfele – érdekeit védve „nem ismeri fel” a bejelentés alapjául szolgáló tény, adatot vagy körülményt. Ilyen bejelentési kötelezettség elmulasztására nem, vagy csak nagyon nehezen deríthető fény. Az előbbi ingatlan ügylet példájánál maradva, akkor is nehezen deríthető ki a bejelentés elmulasztása, amikor már az ügyvédi irodában az adás-vételi szerződés megkötésére kerül sor, tekintettel arra, hogy az eljáró ügyvéd esetében – természetesen itt a saját eljárására vonatkozó bejelentési körülményeket figyelembe véve – szintén nem tesz bejelentést, így ebben az esetben sem derül ki a bejelentési kötelezettség elmulasztása az alábbiak miatt.

A Pmt. 5. § d) pontja szerint az ügyvédek vonatkozásában a területileg illetékes ügyvédi kamara látja el a felügyeleti tevékenységet. A Pmt. 38. § (2) bekezdése szerint minden bejelentést a Pénzmosás és Terrorizmusfinanszírozás Elleni Iroda pénzügyi információs egységének (a továbbiakban: FIU) információs szervéhez kell megtenni. Náluk történik a bejelentett adatok operatív elemzése és esetleges továbbítása intézkedés megtételéhez. Az adatok kezelésére a minősített adatokra vonatkozó előírások szerint kerül sor. Ha az említett ügyvéd nem tesz bejelentést az FIU-nak, akkor nem történik a Pmt. 39. §-ban meghatározott intézkedés a felügyeleti szerve – vagy szükség esetén a bünyügyi szervek – irányába, ezáltal akkor sem derül ki, hogy történt bejelentési kötelezettség elmulasztása, ha esetleg az említett ügyvéd kap egy felügyeleti ellenőrzést az illetékes Ügyvédi Kamarától. Ezzel kapcsolatban az ügyvédi tevékenység során – a Pmt. magyarázatában lévő példa szerint – ha és amennyiben nagyobb összeg kerül átutalásra az ügyvédi letéti számlára, majd az összeget több részletben kéri azt tovább utalni egy másik számlára a tulajdonosa, akkor ez már bejelentésre okot adó tény, adat vagy körülmény lehet az ügyvédnél alkalmazott kijelölt személynél. Ugyanakkor, ha a pénzeszköz forrása igazolt, már nem merül fel bejelentési kötelezettség. Tapasztalatom alapján elmondhatom, hogy a pénzeszköz és/vagy vagyon forrására vonatkozó nyilatkozatot nem nehéz bemutatni, ezzel máris elkerülhető a bejelentési kötelezettség.

Tovább vizsgálva az esetet, kijelenthető, hogy ha a felügyeletet ellátó szerv vagy az FIU bejelentés alapjául szolgáló adatra, tényre vagy körülményre derít

fényt a Pmt. 54. §-ban foglaltak alapján csak a bejelentésre vonatkozóan teljesíthet információt, azonban a bejelentő – jelen példánál maradva a bejelentést elmulasztó kijelölt személy – vonatkozásában a felfedés tilalma miatt nem adhat ki információt és nem kezdeményezhet semmilyen eljárást. Ezt erősíti a Pmt. 47. §-ban meghatározottak is, ugyanis az FIU csak saját stratégiai elemzői munkája céljából használhatja fel a tudomására jutott adatot, tényt és körülményt vagy titkot.

Hasonló a helyzet fordított esetben, amikor a felügyeleti tevékenysége során bejelentés alapjául szolgáló tény, adat vagy körülmény jut a felügyeletet ellátó szerv tudomására, haladéktalanul tájékoztatja az FIU-t a Pmt. 37. § (1) bekezdés alapján. Azonban a bejelentést elmulasztó kijelölt személy kiléte jelen esetben sem derülhet ki. Az ügyvédi kamarától kapott tájékoztatás szerint a Pmt. 54. §-a alapján nem adhatnak erről információt. Ugyanakkor a PEI honlapján közzétett, a szolgáltatók által tett bejelentéseket tartalmazó 2023-as adatszolgáltatás alapján az alábbiak szerint alakultak a bejelentések száma:

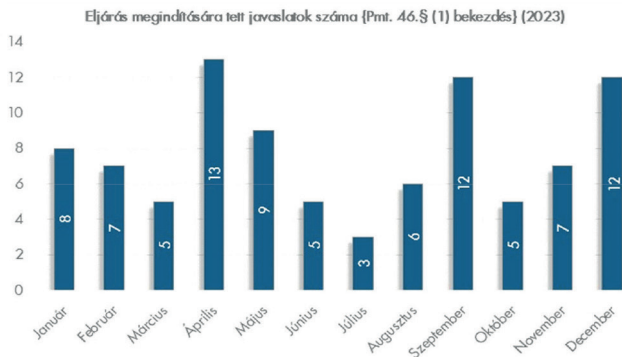
BEJELENTÉSEK SZÁMÁNAK SZOLGÁLTATÓK SZERINTI MEGOSZLÁSA (2023)	
Bank	11794
Egyéb hitelintézet	13
Pénzváltó	994
Egyéb pénzügyi szolgáltató	2430
Befektetési szolgáltató	256
Biztosítási szolgáltató	69
Árutőzsdei szolgáltató	0
Önkéntes kölcsönös biztosítópénztár	2
Postai szolgáltató	0
Ingatlanügyletet folytató szolgáltató	16
Könyvvizsgáló	9
Könyvelő	120
Adószakértő	2
Szerencsejáték-szervező	101
Nemesfém-kereskedő	0
Árukereskedő	0
Ügyvéd	13
Közjegyző	3
Virtuális fizetőeszköz váltó platform	60
Letétkezelő pénztárca-szolgáltató	0
Kulturális javak kereskedelmével foglalkozó szolgáltató	0
Kulturális javak kereskedelmével szabadkikötőkben foglalkozó szolgáltató	0
Bizalmi vagyongazdálkodó vállalkozása	21
Székhelyszolgáltató	772
Összesen:	16675

Forrás: <https://pei.nav.gov.hu/statistikai-adatok/statistikai-adatok-2023>

Látható, hogy az előző példánál maradva az ügyvédek egy év alatt pusztán tizenhárom bejelentést tettek, holott az ingatlan adás-vételek számához viszonyítva nehezen képzelhető el, hogy csak ennyi esetben fordult elő bejelentésre

okot adó adat, tény vagy körülmény. Hasonló torz adat található a közjegyzők vonatkozásában is.

Ugyanakkor a bejelentések alapján, havi bontásban a következők szerint alakult a hatósági eljárás kezdeményezése a PEI FIU adatai szerint:

Forrás: <https://pei.nav.gov.hu/statisztikai-adatok/statisztikai-adatok-2023>

A táblázat adatainak vizsgálata alapján megállapítható, hogy minimális volt a bejelentések alapján kezdeményezett eljárások száma, ami továbbra is a Moneyval által elvégzett ME (Mutual Evaluations) vizsgálat eredményét igazolja. Tehát nem történt változás a legutóbbi MER (Mutual Evaluation Report) jelentéshez képest. Továbbá megállapítható az is, hogy nincs korreláció az egyes felügyeleti hatóságok által kezdeményezett eljárások között. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy eltérő információkkal rendelkeznek.

A korábbiakban láthattuk, hogy a Btk. 400. § (1) bekezdése vétségi alakzatban rendeli büntetni a Pmt.-ben meghatározott bejelentési kötelezettség elmulasztását. Ugyanakkor a bejelentési kötelezettséget előíró norma a Pmt. 30. § (1) bekezdése,²² a bejelentés tartalmára vonatkozó előírást pedig a (2) bekezdés határozza meg.²³

²² Pmt. 30. § (1) A szolgáltató vezetője, foglalkoztatottja és segítő családtagja

a) pénzmosásra,

b) terrorizmus finanszírozására, vagy

c) dolog büntetendő cselekményből való származására

utaló adat, tény, körülmény (a továbbiakban együtt: bejelentés alapjául szolgáló adat, tény, körülmény) felmerülése esetén köteles a 31. § (1) bekezdésében megjelölt személynek haladéktalanul írásban bejelentést (a továbbiakban: bejelentés) tenni.

²³ Pmt. 30. § (2) Az (1) bekezdésben meghatározott bejelentésnek tartalmaznia kell

a) a szolgáltató által a 7–14/A. § alapján rögzített adatokat,

b) a bejelentés alapjául szolgáló adat, tény, körülmény részletes ismertetését és

A Btk. tehát keretdiszpozícióként a Pmt.-re hivatkozik, vagyis a büntetőjogi tényállást a Pmt. rendelkezése tölti meg tartalommal. A bejelentésre kötelezett szolgáltatók az ügyfél-átvilágítás során tapasztalt adatok, tények, körülmények vagy személyek a Pmt. rendelkezései szerint kötelesek haladéktalanul bejelenteni és nem a Btk. előírásai miatt. Ugyanakkor a bejelentés minden esetben – ahogyan azt korábban már kifejtettem – jóhiszeműen történik, hiszen a szolgáltatók a feltárt információkat szubjektív módon értékelik. A szubjektív döntése alapján nem várható el tőle minden – például egy hamis okirat felhasználása miatt – pénzmosási kísérlet felismerése. Magyarországon nincs objektív ok alapján történő bejelentési kötelezettség. A Btk. 401. § rendelkezésében meghatározottak szerint, ha a bejelentésre kötelezett személy a Pmt.-vel kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget, vétséget követ el. Úgy vélem itt tisztázni szükséges két dolgot is. Az egyik, hogy a haladéktalan bejelentés elmulasztását hogyan lehet bizonyítani. Pontosabban mennyi időt tekinthetünk haladéktalannak, ugyanis erre nincs értelmező rendelkezés és az előbb említett Pmt. magyarázata sem ad pontos felvilágosítást ezzel kapcsolatban. Tovább kutatva a kérdést, rátaláltam a Kúria Büntetőjogi Kollégiumának 2008.El. II.E.3/14. számú²⁴ elvi döntésére, amely szerint a „haladéktalan” idő nem azonosítható az „azonnal” fogalommal, tehát azzal az időponttal, amikor a titkos információ birtokába kerül a feljelentésre kötelezett hatóság. Ugyanis az FIU az információkat tartalmazó adatokat haladéktalanul az információgyűjtést végző szerv rendelkezésére bocsátja. Míg a feljelentés megtétele azonnal kell megtörténjen, pontosabban nem nyúlhat túl azon az időtartamon, ami – figyelembe véve az adatmennyiség terjedelmét, az ügy jellegét, bonyolultságát és személyi összefüggéseit is – szükséges annak a bűnüldözői megfontolásnak a kialakításához, hogy a beszerzett információk – jelen esetben a Btk. 317. §-a és 318. §-a szerint, valamint 399. §-ban és 400. §-ban – meghatározott bűncselekmények valamelyikének az elkövetésére utalnak, és azok bíróság elé tárása, a bűncselekmény bizonyíthatósága érdekében szükséges. Tehát az FIU által elvégzett operatív elemzése során birtokába került információkat „pusztán” haladéktalanul kell továbbítani, nem azonnal, hiszen nem feljelentés megtételére kötelezett hatóság. Ez nem erősíti a büntetőeljárások eredményességét.

A másik nehézség a bejelentési kötelezettség elmulasztásának bizonyíthatóságára, hogy a bejelentésre kötelezett személynek nem volt tudomása olyan adatokról, tényekről, körülményekről vagy személyekről, ami vagy aki miatt bejelentést kellett volna tennie. Ugyanis nehéz azt a megállapítást bizonyítani,

c) a bejelentés alapjául szolgáló adatot, tény, körülményt alátámasztó dokumentumokat, amennyiben azok rendelkezésre állnak.

²⁴ <https://kuria-birosag.hu/hu/kollvel/bkv74>.

hogy a bejelentő személynek minden esetben tudnia kellett – vagy legalább tisztában kellett volna lennie – minden ilyen adatról, tényről, körülményről vagy személyről. Előfordulhat olyan helyzet is, hogy egy bejelentési adat, tény vagy körülmény más megítélés alá esik a hatóság tekintetében, és más a szolgáltató tekintetében. Ezt erősíti a kutatásom során, a Belügyminisztérium által nyilvántartott és közzé tett Bűnügyi Statisztikai Rendszer (a továbbiakban: BSR) adatbázisában talált érdekes adat is. A 2018-óta nyilvántartott BSR bűnügyi és szabálysértési adatbázis szerint, a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt 2018 júliusától 2024 májusáig mindössze három esetben történt büntetőeljárás kezdeményezése.²⁵ A jelenlegi jogszabályi háttér egyre tágabb teret biztosít a pénzmosás, mint bűncselekmény miatti büntetőeljárás megindításának. Éppen ezért lehetőség van minél több ügyben legalább megpróbálni lefolytatni a büntetőeljárást. Amíg nem lesz nagyobb számban büntetőeljárás a pénzmosás miatt, és nem alakul ki egy egységes bírói gyakorlat, addig a pénzmosás elleni küzdelemben megakadunk az elméleti tematika szintjén.

5. A BEJELENTÉS JOGI KÖTELME. A CSELEKMÉNY ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A bejelentési kötelezettség mondhatni évszázados jogi kötelem. Kötelezettség volt például *„Európában az orvosok számára, de így van ez a hatályos magyar egészségügyi törvényben is, hogy az orvos, amennyiben a betegnél nyilvánvalóan bűncselekményből származó sérülést fedez fel (ilyen például a lőtt seb), akkor a törvény szerint kötelessége haladéktalanul bejelentést tennie a rendőri szerveknek.”*²⁶ Ilyen esetben természetesen joggal várható el egy orvostól, hogy felismerje a bűncselekményre utaló tényt vagy körülményt, amely szerint a lőfegyver által okozott sérülés ritkán történik véletlenül, ezért nagy valószínűséggel bűncselekmény történt. Azt egyébként már a hatóságnak kell kideríteni, hogy valóban bűncselekmény történt, avagy sem, az orvos ezt nem mérlegelheti. Más a helyzet a gazdasági szolgáltatást nyújtó szereplők esetében. A gazdasági életben jelentős pénzek mozognak, ezek megfelelő kezeléséhez nélkülözhetetlen pénzügyi és gazdasági tevékenységet végző szolgáltató igénybevétele. Bár régen, amikor még nem volt bejelentési

²⁵ https://bsr-sp.bm.hu/SitePages/ExcelMegtekinto.aspx?ExcelName=/BSRVIR/Regisztr%C3%a1lt%20b%C5%b1ncselekm%C3%a9nyek_ver20240506014120.xlsx&Token=NIRJb-G56OCtaN3dPcjUxRGNSaXhBcjFuZUNaUFp1V0FYVzhHajVXMGJLRzlSekthbWxtNHZzQ3VacWJvZVh3U3dFNHo3WTY3S2ZNLzJqVG10UHpDMDdjaIR6NTFRNURU-T3EyODICZFpyd3o5TlpKcWhkU0tmNUtCL09CazF3ejA=.

²⁶ GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től. *Büntetőjogi Szemle*, 2021/1. szám, 24–33. 32.

kötelezettség ezen szolgáltatók vonatkozásában, senki nem vonta kétségbe a működésük úgymond tisztaságát. Napjainkra azonban okkal vezették be ezen szolgáltatók vonatkozásában is a bejelentési kötelezettséget.

A pénzmosás elleni fellépés első állomását értelemszerűen a pénzügyi szolgáltató szervezetek alkotják, a tőlük érkező bejelentések nagymértékben segíthetik a pénzmosás elleni küzdelem prevencióját, végső soron pedig az pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem hatékonyságát. Ennek kapcsán természetesen a nyomozó hatóság munkáját is segíti. A kapcsolódó büntetőjogi tényállás a „bejelentési hajlandóságot” kívánja fokozni azáltal, hogy szankciót alkalmaz annak elmaradása esetén. A bejelentés megtételének fontosságát azonban nem az adja, hogy szankció alkalmazására kerül sor, hanem az, hogy a pénzügyi szolgáltatók mindennapi tevékenységük során olyan – jellemzően máshonnan nem beszerezhető – információk birtokába juthatnak, amelyek nélkülözhetetlenek a hatóságok részére a súlyosabb bűncselekmények elleni harcban. A pénzmosás büntetőjogi üldözésének második állomásaként kiterjesztették azon szolgáltatók körét – a gazdasági szereplőkön túl –, akiket bejelentési kötelezettség terhel. Ezen szolgáltatók meghatározása a Pmt. 1. § (1) bekezdésben vannak felsorolva.²⁷

²⁷ Pmt.1. § (1) E törvény hatálya – a (3) és (4) bekezdésben meghatározott eltéréssel – kiterjed a Magyarországon székhellyel, fiókteleppel vagy telephellyel rendelkező

- a) hitelintézetre;
- b) pénzügyi szolgáltatóra;
- c) foglalkoztatói nyugdíjszolgáltató intézményre;
- d) önkéntes kölcsönös biztosítópénztárra;
- e) nemzetközi postautalvány-felvételt és -kézbesítést végzőre;
- f) ingatlanügylettel kapcsolatos tevékenységet végzőre;
- g) könyvvizsgálói tevékenységet végzőre;
- h) könyvviteli (könyvelői), adószakértői, okleveles adószakértői, adótanácsadói tevékenységet megbízási, illetve vállalkozási jogviszony alapján végzőre;
- i) játékkaszinót, kártyatermet működtetőre vagy távszerencsejátéknak nem minősülő fogadást, távszerencsejátékot, online kaszinójátékot szervezőre;
- j) nemesfémekkel vagy az ezekből készült tárgyakkal kereskedőre;
- k) árukereskedőre, amennyiben tevékenysége folytatása során hárommillió forintot elérő vagy meghaladó összegű készpénzfizetést teljesít vagy fogad el;
- l) ügyvédre, ügyvédi irodára, európai közösségi jogászra, európai közösségi jogász irodára (a továbbiakban együtt: ügyvéd), kamarai jogtanácsosra, közjegyzőre;
- m) bizalmi vagyongazdálkodóra;
- n) virtuális és törvényes fizetőeszközök, illetve virtuális fizetőeszközök közötti átváltási szolgáltatásokat nyújtó szolgáltatóra;
- o) letétkezelő pénztárca-szolgáltatóra;
- p) kulturális javak (műalkotások, régiségek) forgalmazásával vagy közvetítésével foglalkozó szolgáltatóra olyan ügyletek vagy ügyletsorozatok vonatkozásában, amelyek értéke eléri vagy meghaladja a hárommillió forintot;

A szabályozás alapvetően „*abból indul ki, hogy az anyagi javak nagy összegű mozgását, mobilitását, befektetését, összetételét vizsgáló szervek és szervezetek megfelelő szisztéma működtetésével képesek kiszűrni a mögöttes bűncselekmények elkövetésére utaló adatokat, valamint ezek bejelentése fontosabb, mint a titoktartáshoz fűződő jog, illetve bizonyos szolgáltatók vonatkozásában ez kötelezettség is.*”²⁸ A hatóságok számára tehát több irányból is érkezhethet információ. Ugyanakkor ezen megállapítás óta eltelt idő során jelentős változás történt a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem területén hazánkban is.

Az információs önrendelkezési jog nem abszolút és korlátozhatatlan jog, sőt törvény – bizonyos körülmények esetén – elrendelheti a személyes adat kötelező kiszolgáltatását, és előírhatja a felhasználás módját is. Az azonosítási és bejelentési kötelezettség előírása ugyanakkor nem korlátozza az információs önrendelkezési alapjogot az elkerülhetetlen és arányos mértéken túl, és már évek óta a Btk. is kimondja, hogy nem sérti a gazdasági titok²⁹ (értékpapír-, bank-, üzleti stb. titok) védelméhez fűződő érdekeket sem.

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy az ügyfél-átvilágítási és bejelentési kötelezettség jogszabályban történő előírása nem korlátozza az információs önrendelkezési alapjogot az elkerülhetetlen és arányos mértéken túl, és a Btk. vonatkozó pontja is kimondja, hogy nem sérti sem az üzleti titkot, sem a banktitkot, valamint az értékpapírtitok védelméhez fűződő érdekeket sem.³⁰

A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem hatékonyabbá tétele érdekében a bejelentési kötelezettség elmulasztását külön bűncselekményként rendeli büntetni a törvényhozó. Ugyanis a szolgáltatók mindennapi tevé-

q) kulturális javak (műalkotások, régiségek) tárolásával vagy forgalmazásával szabadkikötőkben foglalkozó vagy közvetítőként szabadkikötőkben eljáró szolgáltatóra olyan ügyletek vagy ügyletsorozatok vonatkozásában, amelyek értéke eléri vagy meghaladja a hárommillió forintot; és

r) székhelyszolgáltatóra.

²⁸ TÓTH MIHÁLY: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2002, 364-365.

²⁹ Btk. 413. § (2) Nem valósítja meg a gazdasági titok megsértését, aki

b) a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzésével és megakadályozásával, a bennfentes kereskedelemmel, piacbefolyásolással és a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének tesz eleget, vagy ilyet kezdeményez, akkor sem, ha az általa jóhiszeműen tett bejelentés megalapozatlan volt.

³⁰ Btk. 413. § (2) Nem valósítja meg a gazdasági titok megsértését, aki

a) a közérdekű adatok nyilvánosságára és a közérdekből nyilvános adatra vonatkozó törvényben meghatározott kötelezettségének tesz eleget, vagy

b) a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzésével és megakadályozásával, a bennfentes kereskedelemmel, piacbefolyásolással és a terrorizmus elleni küzdelemmel kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének tesz eleget, vagy ilyet kezdeményez, akkor sem, ha az általa jóhiszeműen tett bejelentés megalapozatlan volt.

kenységük során olyan információk birtokába is juthatnak, amelyek a hatóság számára nem elérhetők. Bár a Pmt.-ben előírt ügyfél átvilágításra és egyéb belső szabályokra vonatkozó kötelezettség nem teljesítése esetén közigazgatási bírság szabható ki, azonban a bejelentési kötelezettség elmulasztása – annak megfelelő bizonyítása esetén – már bűncselekménynek minősül. Ilyen vonatkozásban a Pmt. 31. §-ban³¹ és a Kit. 4. § (2) bekezdésében³² a szolgáltatóknál előírt bejelentés megtételére kijelölt személy hiánya önmagában is felveti a bejelentési kötelezettség elmulasztásának lehetőségét. Ezért a felügyeleti hatóságoknak kötelessége vizsgálni a szolgáltatóknál a kijelölt személy meglétét és annak hiánya esetén kötelezni a szolgáltatót a kijelölt személy adatainak a nyilvántartásba vételére. Természetesen a bejelentési kötelezettség elmulasztása akkor valósulhat meg, ha a szolgáltatónál történt ellenőrzés során megállapítható, hogy volt olyan tény, adat vagy körülmény, amit be kellett volna jelentenie és megtörtént a szolgáltatónál kijelölt személy adatainak a tájékoztatása a nyilvántartó hatóság felé. Ez persze csak akkor derül ki, ha a szolgáltató betartotta a Pmt. 6. §-ban előírt ügyfél-átvilágítási kötelezettségét. Ennek vizsgálatára azonban ritkán kerül sor tekintettel a szolgáltatók nagy számára, valamint a kockázati profil alapján történő kiválasztás miatt.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a Pmt. 30. § (3) bekezdése³³ alapján minden végrehajtott vagy végrehajtandó ügylet, és az ügyfél által kezdeményezett, de végre nem hajtott ügylet esetében, továbbá a Pmt. 13. § (8) bekezdésében³⁴

³¹ Pmt. 31. § (1) bekezdés: A szolgáltató köteles kijelölni – a szervezet sajátosságától, különösen annak méretétől és a vezetői szintek számától függően – egy vagy több személyt (a továbbiakban: kijelölt személy), aki a szolgáltató vezetőjétől, foglalkoztatottjától és segítő családtagjától érkező bejelentést a pénzügyi információs egységnek haladéktalanul továbbítja. A kijelölt személy a szolgáltató vezetője, alkalmazottja vagy segítő családtagja lehet.

³² Kit. 4. § (2) bekezdés: A szolgáltató köteles a tevékenységének megkezdését követő öt munkanapon belül kijelölni – a szervezet sajátosságától függően – egy vagy több személyt (a továbbiakban: kijelölt személy), aki az (1) bekezdés szerinti bejelentést haladéktalanul továbbítja a hatóságnak. A kijelölt személy kizárólag a szolgáltató vezetője, alkalmazottja lehet. A kijelölt személy nevééről, beosztásáról, valamint az ezekben bekövetkezett változásokról a szolgáltató a kijelöléstől, a változástól számított öt munkanapon belül köteles a hatóságot tájékoztatni. A kijelölt személy vonatkozásában a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvény szabályait is megfelelően alkalmazni kell.

³³ Pmt. 30. § (3) A szolgáltató vezetője, foglalkoztatottja és segítő családtagja pénzmosásra, terrorizmus finanszírozására vagy dolog büntetendő cselekményből való származására utaló adat, tény, körülmény felmerülését a végrehajtott vagy végrehajtandó ügylet és az ügyfél által kezdeményezett, de végre nem hajtott ügylet esetében, valamint a 13. § (8) bekezdésében meghatározott esetben is köteles vizsgálni.

³⁴ Pmt. 13. § (8) Ha a szolgáltató nem tudja végrehajtani a 7–10. §-ban meghatározott ügyfél-átvilágítási intézkedéseket, akkor az érintett ügyfélre vonatkozóan köteles megtagadni

meghatározott esetben is köteles vizsgálni a bejelentés alapjául szolgáló információkat. Vagyis a szolgáltató nem mentesítheti magát a bejelentési kötelezettség elmulasztása alól azzal, hogy tulajdonképpen nem vált ügyfelévé a személy, ezért ügyfél-átvilágítást sem csinált.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy munkajogi szempontból nincs meghatározva, hogy a kijelölt személy milyen módon töltsse be a megbízatását, hiszen a Pmt. 31. § (1) bekezdése szerint lehet a szolgáltató vezetője, segítő családtagja, vagy alkalmazottja. Az alkalmazott esetében sincs arra vonatkozó előírás, hogy milyen jogviszonyban kell alkalmazni a kijelölt személyt. Egyik ellenőrzésem során tapasztaltam ugyanis olyan esetet, amikor a kijelölt személy havi kétórás munkaviszonyban volt foglalkoztatva az egyik nagy pénzintézetnél, és ezt a személyt úgymond „bérmunkába” – megbízási jogviszonnyal – kölcsön adták a pénzintézet ingatlan ügyletekkel foglalkozó másik cégének, ahol szintén ő végezte a kijelölt személyre vonatkozó feladatokat. Kérdés merült fel az ellenőrzés során, hogy ha valóban havonta csak két órát dolgozik a kijelölt személy, akkor a Pmt. 12. § (1) bekezdésében előírt ügyfél-átvilágítás naprakészsége, pontossága és a kockázati besorolás meghatározását hogyan végzi el ennyi idő alatt a kijelölt személy. Továbbá egy esetleges bejelentést hogyan tud haladéktalanul megtenni bármelyik munkáltatójánál tapasztalt adat, tény vagy körülmény vonatkozásában. A munkajogi szempontok vizsgálata azonban nem tartozik a felügyeleti szerv ellenőrzési hatáskörébe, így ezzel kapcsolatban nem is tehettem megállapítást az ellenőrzési jelentésben.

A bejelentés során a hatóság számára átadott információk vizsgálata alapján már a hatóságnak kell mérlegelnie, hogy milyen intézkedést hoz, továbbítja az információt, hogy kezdeményezzenek büntetőeljárást, avagy sem. Ugyanakkor ennek vizsgálatánál figyelembe kell venni az ügy összes körülményeit, így például azt is, hogy a bejelentőnek tudomása volt – vagy legalábbis kellett volna tudnia –, hogy pénzt akarnak tisztára mosni a segítségével. Továbbá vizsgálni kell, hogy a bejelentés alapjául szolgáló vagyon értéke arányban áll-e a bejelentett személy jogszerű jövedelmével, valamint, hogy a büntetendő cselekményre és a vagyonszerzésre azonos időszakon belül került-e sor. Láthatjuk, hogy a bejelentés vizsgálatának eredménye dönti el az ügy további menetét. Ennek megfelelően különbséget kell tenni a bejelentés és a feljelentés között, hiszen két különböző jogi procedúráról van szó. Fontos megemlíteni, hogy feljelentés esetén a feljelentő bűncselekmény gyanúja miatt kezdeményezi a büntetőeljárás megindítását. Míg a bejelentési kötelezettség teljesítésekor elegendő a szokatlan adatok, tények

az ügyfél megbízása alapján fizetési számlán keresztül művelet végzését, üzleti kapcsolat létesítését és ügylet teljesítését, vagy köteles megszüntetni a vele fennálló üzleti kapcsolatot.

és körülmények szubjektív bizonyossága is, vagyis nem kell elérnie az alapos gyanú szintjét.

A feljelentési kötelezettség szűkebb körben alkalmazható, mint a feljelentési jogosultság a hatályos jog értelmében. Míg az állampolgárok részére a feljelentési kötelezettség nincs előírva, ezzel szemben a hatóságnak van ilyen kötelezettsége. Továbbá a hatóságnak feljelentés esetén további intézkedési kötelezettsége van, és alakszerű határozatot kell hoznia a nyomozás elrendeléséről, annak megtagadásáról, vagy a feljelentés kiegészítéséről.

Van azonban konkrét példa, amikor a feljelentés elmulasztása miatt szükséges a büntetőeljárást kezdeményezni. Ha ugyanis a bejelentésre kötelezett szolgáltató – pontosabban a szolgáltatónál kijelölt személy – tisztában van azzal, hogy a szolgáltatása igénybevétele arra irányul, hogy az ügyfele terrorizmus elkövetéséhez nyújt segítséget és nem tesz bejelentést, akkor nem a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt kerül felelősségre vonásra, hanem a Btk. 317. §-ban meghatározott elkövetési magatartás miatt indul meg a büntetőjogi eljárás vele szemben.

A pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége tisztán mulasztáson alapuló bűncselekmény, melyet a Pmt. 23. §-ában meghatározott bejelentési kötelezettség szándékos elmulasztásával valósít meg az elkövető, ugyanakkor teljesítése nem könnyű feladat. A korábban már említett statisztikai adatokból láthattuk, hogy a pénzügyi tevékenységet végző szolgáltatóktól kiugróan magas bejelentés érkezett az FIU-hoz a vizsgált időszakban. A pénzügyi szolgáltatóknál a bejelentés alapjául szolgáló adatok, tények és körülmények felismerése már automatizálva történik. A pénzügyi szolgáltatók által alkalmazott pénzügyi átutalásokat figyelő rendszer (a továbbiakban: CTR³⁵) segíti a bejelentésre okot adó körülmény felismerését. A rendszer figyeli a szokatlan tevékenységeket, vagy bejelentésre okot adó körülményeket, különös tekintettel a magas kockázatú ügyfeleket érintő tranzakciókat, mint például a kiemelt közszereplőket, a szokatlan pénzügyi műveleteket vagy a bűncselekményekben már érintett személyeket. A CTR alkalmazásával gyorsulnak és pontosabbá válnak a SAR (Suspicious Activity Report) bejelentések megtétele. Ugyanakkor a SAR bejelentések megtételével ellentétben a CTR-ek kifejezetten a nagy összegű és/vagy szokatlan devizatranzakciókra összpontosítanak a pénzügyi szektorban, amelynek célja a pénzmozgások nyomon követése. Tehát a CTR nem helyettesíti a SAR-t, csak kiegészíti azt, ezzel segítve a pénzügyi szolgáltatók Pmt.-ben előírt kötelezettségeik teljesítését.

³⁵ CTR – Currency Transaction Report (Pénzváltási tranzakciók riportja) <https://www.reidel-lawfirm.com/aml-terms-easily-confused-suspicious-activity-report-sar-vs-currency-transaction-report-ctr/>.

A technológiai újítások hatalmas lehetőségeket biztosíthatnak az AML/CFT³⁶ hatékonyságának, valamint eredményességének növelésére is. Az elmúlt években az FATF globális hálózatának operatív ügynökségei és az Egmont csoport közösen különböző digitális eszközöket építettek be operatív erőfeszítéseik támogatására. Ezek az eszközök az automatizálástól a nagy adatkészletek, a *big data* és a fejlett elemzések, például a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: AI) és a gépi tanulás használatáig terjednek.³⁷ Ennek egyik hozadéka lesz az is, hogy az AML/CFT hatóságoknál is bevezetésre kerül a digitalizációs működési operatív rendszer,³⁸ amely magában foglalja a digitalizációt és a transzformációt, ezzel megkönnyítve az ML/TF³⁹ elleni küzdelemben dolgozó szakemberek munkáját. A jövőbeni tervekről, mint az új technológiák lehetőségei és kihívásai az AML/CFT küzdelem során, valamint a helyzetfelmérés az adatgyűjtésről, az együttműködésen alapuló elemzésről és az adatvédelemről szóló kiadvány már elérhető az FATF weboldalán.⁴⁰ Ezekről egy másik kutatás keretében lehet beszámolni.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Az előzőek alapján láthattuk tehát, hogy a pénzmosás felderítése nem könnyű feladat, különösen azért sem, mert, ha meg is történik egy bejelentés, a hatóság nincs mindig az alap-bűncselekményre utaló adat birtokában, hiába következethető ki a pénzmosás gyanúja. A pénzmosás sajátossága ugyanis, hogy nincs megszemélyesíthető sértett, aki feljelentést tenne, így a bejelentési kötelezettségen kívül a bűncselekmény elkövetésének ténye, csak fokozott felderítői munka és a hatóságok közötti megfelelő és gyors információáramlás eredményeként történhet meg a büntetőeljárás kezdeményezése. A pénzmosás rendbeliségét nem az alapcselekmény rendbelisége határozza meg, hanem az elkövetési tárgyakra kifejtett elkövetési magatartások időbeli, és az elkövetők szándéka szerinti kapcsolat. Úgy vélem azonban, hogy a pénzmosás előzményeként – értelemszerűen minél nagyobb összeget kívánnak tisztára mosni, annál súlyosabb – bűncse-

³⁶ AML/CFT – Anti Money Laundering and Counter Financing Terrorism (Pénzmosás elleni és Terrorizmusfinanszírozást megfigyelő és szankcionáló rendszer).

³⁷ <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Digital-Transformation-executive-summary.pdf>

³⁸ Digital Transformation of AML/CFT for Operational Agencies
<https://egmontgroup.org/news/publication-of-the-joint-eg-fatf-digital-transformation-report/>.

³⁹ ML/TF – Money Laundering (pénzmosás) / Terrorism Financing (terrorizmusfinanszírozás).

⁴⁰ <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Digitaltransformation/Opportunities-challenges-new-technologies-for-aml-cft.html>.

lekmény húzódik meg. A *sui generis* előkészületként szabályozott pénzmosás elkövetésében való megállapodásra – az előzőekben írtakkal szemben – az alapcselekmény elkövetésének megkezdése előtt is sor kerülhet. Ebben az esetben már nem védekezhethet az elkövető azzal, hogy nem tudott úgymond a „piszkos pénzről”. Ugyanakkor a pénzmosás bűncselekményének az üldözése csekélynek mondható – főleg a bejelentések megtételének hiánya miatt is – annak ellenére, hogy jellemzően szervezett bűnözői csoportok deríthetők fel és felderítésükkel nemcsak a társadalom tisztulna meg, de gazdasági hasznosság is elérhető lenne.

A pénzmosás bűncselekmény jogi tárgya kettős: elsősorban a szervezett bűnözés elleni fellépés eredményességéhez, másrészt azonban – az előzővel együtt – a pénzintézeti rendszer működésébe vetett bizalom megerősödéséhez és annak megőrzéséhez fűződő társadalmi érdek. Bár magának a pénzmosásnak gyakorlatilag nincs sértettje, mégis jelentősen veszélyesnek mondható mind a társadalomra mind a gazdasági, pénzügyi helyzetre tekintve.

IRODALOMJEGYZÉK

FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.

GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ: A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től. *Büntetőjogi Szemle*, 2021/1. szám, 24–33.

GÁRDOS ISTVÁN: A vagyontárgy és a vagyon fogalma a Ptk.-ban. *Gazdaság és Jog*, 2018/11. szám, 3–10.

https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2018/11/GJ201811_3-10_Gardos.pdf

PAPP ZSÓFIA (szerk.): *Magyarújság a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

TÓTH MIHÁLY: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2002.

A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 1/2017. (VII. 31.) LÜ h. körlevele a pénzmosás miatti bűnügyekben követendő ügyészi gyakorlat büntetőjogi szempontjairól. <https://ugyeszseg.hu/pdf/korlevelek/1-2017%20luh.pdf>

A FELELŐSSÉGÁTHÁRÍTÁS SZTÁLINI MINTÁJA ÉS ANNAK HATÁSA PÉTER GÁBOR PERÉRE

KÁDÁR ÉVA¹

ABSTRACT ■ By analysing the responsibility of the successive Soviet leaders of state defence, Genrikh Yagoda, Nikolai Ezhov and Lavrentiy Beria, their role in building Stalin's terror and the criminal trials against them, I want to answer the question of how Stalin's model of transfer of responsibility and the instructions from the Soviet leadership influenced the Gábor Peter case. My aim is to explore how the model of the Beria trial and Soviet influence shaped the concept of the Peter Gábor case, how it added new elements to it, and finally, why real elements were included in the prosecution's case. In my article, I would also like to shed light on how Mátyás Rákosi was able to use the method of shifting the blame in order to avoid his political downfall until 1956.

ABSZTRAKT ■ Tanulmányomban a Szovjetunió egymást követő államvédelmi vezetői, Genrih Jagoda, Nyikolaj Jezsov és Lavrentij Berija felelősségének, a sztálini terror kiépítésében játszott szerepének, majd az ellenük folytatott büntetőeljárásoknak az elemzésével arra szeretnék választ kapni, hogy a felelősségáthárítás Sztálin által kialakított modellje, valamint a szovjet vezetés részéről érkező utasítások milyen hatást gyakoroltak a Péter Gábor-ügyre. Célom annak a feltárása, hogy a Berija-per mintája, és a szovjet befolyás miképpen alakította a Péter-perben szereplő koncepciót, milyen új elemekkel bővítette azt, majd végül milyen okok miatt kaptak helyet a vádban valós elemek is. Cikkemben arra is szeretnék rávilágítani, hogy Rákosi Mátyás hogyan tudta felhasználni a felelősségáthárítás módszerét annak érdekében, hogy egészen 1956-ig elkerülhesse politikai bukását.

KULCSSZAVAK: Péter Gábor-ügy, koncepciók perек, sztálinizmus, Szovjetunió, nagy terror, államvédelmi vezetők, Rákosi Mátyás, felelősségáthárítás

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy a Péter Gábor és társai ellen indult büntetőeljárásokban milyen módon érvényesült és tükröződött a Szovjetunió államvédelmi vezetői elleni, politikai indíttatású perek

¹ PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

hatása. Kutatómunkám során azt igyekszem feltárni, hogy hogyan változott a koncepció Péter Gábor és társai perében a történelmi események, a politikai viszonyok alakulásának függvényében. A Genrih Jagoda és Nyikolaj Jezsov ellen indított büntetőeljárások dokumentumainak elemzése, és az ezekről szóló irodalom tanulmányozása által annak a vizsgálatára törekszem, hogy Sztálin a Jagoda-per során hogyan alakította ki, ezt követően pedig a Jezsov-ügy folyamán hogyan tökéletesítette a felelősségáthárításnak azt a modelljét, amelyet később Nyikita Hruscsov a Berija-perben, majd ennek mintájára, és a szovjet vezetés parancsára Rákosi Mátyás is eredményesen alkalmazott a Péter Gábor-ügyben egészen 1956-ig. Ennek megismeréséhez, analizálásához segítséget nyújtottak számomra a Péter-ügyben született ítéletek, nyomozati iratok, a perről szóló visszaemlékezések, szakkönyvek és tanulmányok, valamint Rákosi Mátyásnak az ügyet kísérő propaganda-hadjáratot bemutató beszédei.

Emellett annak a kérdésnek a megválaszolását is célul tűztem ki, hogy miért éppen Péter Gábor vált célponttá, bizonyos értelemben „bűnbakká” Rákosi számára, és mi volt az oka annak, hogy a volt államvédelmi vezető perében többségben voltak a koncepciók elemek a valóban elkövetett bűneit tartalmazó vádpontokkal szemben.²

2. A FELELŐSSÉGÁTHÁRÍTÁS MÓDSZERÉNEK ELSŐ MEGJELENÉSE GENRIH JAGODA ÜGYÉBEN

Genrih Jagoda 1923 szeptemberében foglalta el Vjacseszlav Menzsinszkij mellett az OGPU második elnökhelyettesi posztját, majd Feliks Dzerzsinszkij halála után első elnökhelyetessé nevezték ki.³ Ebben az időszakban a sztálini terror következtében a hatalmasra duzzadt mennyiségű politikai fogoly elhelyezése komoly problémát jelentett a vezetés számára. Az első időkben a GULAG perspektívája még nem volt világos annak parancsnokai számára sem.⁴ Jagoda mint az OGPU elnökhelyettese 1930. április 12-én éles hangon bírálta a táborok rendszerét és indítványozta, hogy helyettesítsék azokat településekkel az ország távoli vidékein. Javaslatára alapján a bebörtönzöttek az ilyen településeken a csa-

² KÁDÁR ÉVA: Péter Gábor szovjet sorstársai: A szovjet államvédelmi vezetők pereinek hatása a Péter Gábor-ügyre. In: BARTKÓ RÓBERT (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2024 – Doctoral Working Papers 2024*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2024. 247–259. (Cikkem az itt jelzett tanulmányom felhasználásával készült.)

³ BÉLÁDI LÁSZLÓ – KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. 2. kiad., Budapest, ELTE ÁJTK Államtud. és Politikatud. Int., 1988. 245.

⁴ N. A. AFANASZEV: *Isztorija sztalinszkogo GULAGa konetsz.1920-kh.*, 27.

ládjukkal együtt élhettek volna, fakitermelési és egyéb ipari üzemekben munkát végezve. Száműzöttek telepeinek, speciális falvaknak a létrehozását javasolta.⁵ Sztálin célja elsősorban a rabszolgamunka kiaknázása volt, ahol az emberi élet csupán fogyóeszköznek számított, így a naivnak tartott Jagoda-féle terv helyett a táborok expanziójára esett a választás. Jagoda így kénytelen volt végrehajtani Sztálin parancsát: irányító szerepet betölteni az általa embertelennek tartott és ellenzett lágerrendszer kibővítésének megszervezésében. A kényszerszermunka, miközben hagyományos ágazataiban megőrizte addigi jelentőségét, ekkorra már a népgazdaság szinte minden területén képviseltette magát. A lágerrendszer történetében fordulópontot jelentett az 1929-es év, mivel az egy évvel korábban kezdődött Első Ötéves Terv nagyszabású célkitűzéseinek eléréséhez egyre nagyobb számú munkaerőre volt szükség. Ezért ekkoriban rohamosan megnőtt a munkára fogottak száma, és a büntetések időtartama is. Ennek részeként valósult meg a hírhedt Fehér-tengeri Csatorna, a Belomorkanal megépítése is, amelyet mindössze húsz hónap alatt, 1931 szeptembere és 1933 áprilisa között készítették el napi 11 órás rohammunkában.⁶

1934. október 27-én pedig, mintegy az Első Ötéves Terv záróaktusaként, megalakult a Gulag, az ugyanebben az évben felállított NKVD (Össz-szövetségi Belügyi Népbiztosság) szerve, az első olyan hivatal, amely egy kézbe fogta össze a kényszerszermunka-intézményeket és működésüket összehangolta.⁷

„Szolgálati” jutalmaképpen Jagodát 1930-ban kinevezték a párt Központi Bizottságának póttagjává, 1934-ben teljes jogú tagjává. Valóban jelentős hatalomhoz 1934 júliusában, Menzsinszkij halála után jutott. Ekkor került az OGPU funkcióit átvevő Belügyi Népbiztosság (NKVD) élére. Máiig sem kellően tisztázott és felderítetlen szerepet játszott-e a drámai fordulatokat hozó év nyarától a Szergej Kirov meggyilkolásával összefüggő eseményekben.⁸ A történészek eddig nem találtak perdöntő bizonyítékot arra, hogy ekkor valóban Sztálin parancsára, és a titkosszolgálat által megkonstruált politikai merénylet történt-e, vagy pedig a fegyvert elsütő Leonyid Nyikolajev magányos elkövető volt, akit munkahelyéről történt elbocsátása, és felesége hűtlensége miatti elkeseredése késztetett végzetes tetteire. Mindenesetre a diktátornak érdekében állt feltételezett riválisának halála, ami ürügyet szolgáltatott számára arra, hogy minden vetélytársát, vélt vagy

⁵ Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkij Federacii, GA RF. F. R– 9479. Op. 1. dok. 3. l. 23–24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.

⁶ CZÉH ZOLTÁN: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. január 1., http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenség/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁷ Ibid. http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenség/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁸ BÉLÁDI – KRAUSZ 1988, 245.

valós politikai ellenfelét likvidáltassa, és totális diktatúrát építsen ki.⁹ A Sztálin legfőbb ellenségének tekintett Lev Trockij támogatóit, Grigorij Zinovjevét és Lev Kamenyevet viszont Sztálin utasítására letartóztatták, és azzal vádolták őket, hogy közvetlenül Trockijtól kaptak parancsot arra, hogy Kirovot meggyilkoltassák.¹⁰

A Párt jobban informált körei tudták, hogy Jagoda csupán névleges feje az NKVD-nek, és annak igazi főnöke maga Sztálin. Ezért, amikor azt kezdték híresztelni, hogy az NKVD-nek köze van a gyilkossághoz, egyre többekben ébredt fel annak a gyanúja, hogy a gyilkosságra személyesen Sztálin adott parancsot. Amikor a diktátor végre értesült az elterjedt hírekről, már túl késő volt ahhoz, hogy bármit is tegyen azok terjedésének megakadályozására. Sztálin egyetlen kiutat látott: el kell nyíltan ismerni, hogy a Kirov-gyilkosságot az NKVD szervezte meg, és mindezt Jagodát kell felelőssé tenni.¹¹

A felelősségáthárítás mellett Jagoda megvádolásának azonban volt egy másik oka is: Sztálin már az 1935-ös első moszkvai per folyamán szemrehányást tett Jagodának amiatt, hogy Zinovjevvel és Kamenyevvel szemben nem lépett fel elég határozottan. 1936 augusztusában pedig azt rótta fel az NKVD-vezetőnek, hogy az ügy előkészítése során megkímélte Buharint és Rikovot.¹² Nyikolajevszkij az *Egy öreg bolsevik levele* című munkájában ezt írta: „Jagodát eltávolították tisztségéből, mert bizonyos enyhe ellenvetéssel élt a (Zinovjev–Kamenyev) per megrendezésével kapcsolatban, amelyről csak az előkészületek után tudta meg, hogy a megrendezés módja el van döntve. Ő azt akarta, hogy az ügyet vitassák meg a Politbüro-ban.” Az irattári dokumentumok szerint (amelyeket évekkel később tettek közzé), amikor Jagoda megkapta a vallomások másolatát a vádlottak egyre növekvő listájáról, amelybe belevonták Trockijt az összeesküvésbe, azt írta, hogy ezek a dolgok „lehetetlenek” ez „egy hazugság”.¹³ Sztálin tudomást szerzett arról is, hogy a Jagoda irányítása alatt folyó kihallgatások során egyes NKVD-tisztek csak tessék-lás-sék végzik a feladatukat: például megfelelően feltett kérdéseikkel lehetőséget kínáltak a gyanúsítottaknak arra, hogy védekezzenek a vádak ellen. Sztálin a tudukra adta, hogy nem tűr semmiféle ellenvetést, és megengedhetetlennek tart bármilyen engedékenységet az „ellenséggel” szemben. 1936. szeptember 25-én Sztálin és Zsdanov Szocsiban töltött szabadságáról táviratot küldött a Politikai Bizottságnak: „Abszolút mértékben szükségesnek és sürgősnek tartjuk, hogy

⁹ DONALD RAYFIELD: *Sztálin és hóhérai – A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2011. 275–276.

¹⁰ RUPERT BUTLER: *A sztálini terror eszközei – Cseka, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Budapest, Gabo Kiadó, 2006. 64–65.

¹¹ ALEXANDER ORLOV: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, Random House, 1953. 251.

¹² BERNARD LECOMTE: *KGB – A szovjet titkosszolgálatok története*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 54.

¹³ AMY KNIGHT: *Who killed Kirov?* New York, Hill & Wang Pub, 2000. 250–251.

*Jezsov elvtárs rendet csináljon a belügyi népbiztosságon. Jagoda végképp tehetetlennek bizonyult a trockista-zinovjevista blokk felgöngyölítésére. Az OGPU e téren négyéves lemaradásban van. Ezt észrevételezi valamennyi vezető pártmunkás az NKVD-nél és az NKVD munkatársainak többsége is.*¹⁴

Sztálin egy dühös hangú levélben közölte Kaganoviccsal, Molotovval és a Politbüro több más tagjával, hogy Jagodában nem bízik többé, és meneszteti akarja őt: *„Feltétlenül szükségesnek és sürgősnek tartjuk Jezsov elvtárs kinevezését a belügyi népbiztosi posztra. Jagoda nyilvánvalóan képtelennek bizonyult a trockista-zinovjevista klikk leleplezésére! Az NKVD négy évet fecsérelt el ezzel az ügyvel!”*¹⁵ Jagodát leváltotta posztjáról, és az őt engedelmességben és könyörtelenségben messze felülmúló Nyikolaj Jezsovot nevezte ki a helyére.

A menesztett belügyi népbiztost 1937. február–márciusi plénumon már súlyos politikai támadások érték Jezsov és Sztálin részéről. Itt Jezsov (Sztálin utasítására) bejelentette, hogy a korábbi vezetés idején azok a börtönök, amelyekben a trockistákat, Zinovjev híveit és a jobboldali elhajlókat őrizték, igen hamar „üdülőkké” változtak – a rabokkal „liberális” volt a bánásmód.¹⁶ Jezsov felháborodással szólt arról, hogy a politikai foglyok éhségstrájkjaik segítségével elérték követeléseik teljesítését, és a moszkvai NKVD-vezetők ezektől az éhségstrájkoktól „rettenetesen féltek”.¹⁷ Az új sztálini utasítások fényében, amelyeknek megfelelően a plénumnak már az első munkanapján, 1937. február 27-én megkezdődött a különböző időpontokban agyonlövésre ítélt „meggrögzött bűnözők” listáinak jóváhagyása, emellett új viszonyulást kellett kialakítani a bebörtönözöttek ellenállásának kedvelt formáihoz, az éhségstrájkot is beleértve. A börtönökben uralkodó rendszert érintve feltette a kérdést: „Honnan származik az ilyen gondoskodás az ellenségről?”¹⁸

Jagoda a Buharin és társai-perben az egyik legnegatívabb szerepet kapta, szinte mindazt meg kellett testesítenie, amit a „nép ellensége” korabeli fogalma magában foglalt: mivel a koncepció szerint egyszerre volt tagja a baloldali ellenzéknek (trockista-zinovjevista csoport) és a „jobboldali” Buharin-féle csoportnak is, a kettő közötti összekötő feladatát látta el, szabotálta az „ellenséggel folytatott harcot”, amellet több állam (köztük a náci Németország) részére is kémkedett. Egy akkoriban készült karikatúrán SS-egyenruhában ábrázolják, hóhérbárdal a kezében, térdig vérben gázolva.

¹⁴ MILOS MIKELN: *Sztálin, a zsarnok élete*. Budapest, Fehér Holló Könyvkiadó, 1988. 214.

¹⁵ LECOMTE 2022, 54–55.

¹⁶ Voproszi isztorii. 1994. No. 10. Sz. 18–19.

¹⁷ Voproszi isztorii. 1994. No. 10. Sz. 19–20.

¹⁸ Ibid. 19–20.

A kémkedés és államellenes összeesküvés mellett Jagodát azzal vádolták meg, hogy meggyilkoltatta, meghozzá orvosokkal elkezelte, elődjét, Menzsinszkijt és legjobb barátját, Gorkijt. Sztálin úgy igyekezett a közvéleményt még inkább a letartóztatott állambiztonsági vezető ellen hangolni, hogy a valóban szélsőségesen fényűző életmódja miatt (amely a szovjet elit körében egyáltalán nem volt egyedi jelenség) is szította ellene a gyűlöletet. 1937. április 8-án házkutatást tartottak Jagoda lakásán. Ennek során 22 997 rubel készpénzt, 1229 üveg bort, több tucat prémbekecset és bundát, több, mint száz rolni angol szövetet, rengeteg prémet, három lenyúzott hatyúóbort, leopárdbőröket, 70 női selyembugyit, 9 fényképezőgépet, Zeiss filmvetítőt, több mint 1000 darabos étkészletet, 3904 pornográf képet és 115 gumióvszert koboztak el. Az NKVD évente 605 000 rubelt költött a népbiztos két vidéki háza, nyaralója, valamint két moszkvai lakása pusztá fenntartására. Újabb 140 000 rubelre rúgott a népes Jagoda-rokonságnak nyújtott „dotáció”. Több millió rubelt költött a korszak neves politikusainak, íróinak támogatására, szeretőinek juttatott ajándékokra, amelynek költségeit az NKVD gazdasági részlege Jagoda utasítására gyakran saját titkos keretéből folyósított az illetőknek.¹⁹

A nyomozás időszaka alatt Jagoda fizikailag és lelkileg olyan rossz állapotba került, hogy szinte folyamatosan sírt, és alig kapott levegőt. A volt NKVD-vezető az 1938. március 9-én kezdődő kirakatperben eleinte tagadta a képtelen vádakot, de ekkor szünetet rendeltek el, amelyet követően Jagodán látszott, hogy verésnek, kínvallatásnak vetették alá. Vallomását papírról olvasta úgy, hogy láthatóan először látta a szöveget. Ekkor már minden koholmányt valósnak ismert el, „bevallotta bűneit”. Az NKVD egykori vezérét végül 1938. március 13-án halálra ítélték.²⁰ Szolzsenyicin a következőképpen emlékezett *A Gulag sziget-csoport* című híres művében a tárgyalásra: „Úgy tűnt, Sztálin ott ült a terem jobb oldalán. Jagoda bizakodva és kitartóan közvetlenül Sztálinhoz könyörgött kegyelemért: »Magához folyamodom kegyelemért! Én két hatalmas csatornát építettem magának!« Egy tanú beszámolója szerint ebben a pillanatban egy gyufa lángja látszott fellobbanni a muszlinfüggöny mögött, és amíg ez be nem fejeződött, egy pipa körvonalát lehetett látni.”²¹ Nem volt kegyelem. Genrih Jagodát röviddel a tárgyalás után sortűz által kivégezték. Jagoda sorsában nem sokkal később felesége, Ida Leonyidovna Averbah is osztozni kényszerült.

¹⁹ KUN MIKLÓS: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2002. 251–252.

²⁰ RAYFIELD 2011, 313–316.

²¹ ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 477.

3. A MÓDSZER KIFEJLESZTÉSE – A TÖMEGGYILKOS JEZSOV, ÉS AZ „ÁRTATLAN” SZTÁLIN

Jagodát az NKVD vezetői posztján Nyikolaj Jezsov váltotta fel, aki alacsony termete miatt később a „véreskezű törpe” gúnynevet kapta. Az eredetileg szabóinas végzettségű, tanulatlan párttagra először 1929-ben figyelt fel a vezetőség fáradhatatlan szorgalma, szervezőkészsége miatt.²² Mindez lehetővé tette számára, hogy karrierje gyorsan íveljen felfelé. Kezdetben a párt egyes regionális bizottságaiban tevékenykedett. 1933-ban már rendszeresen találkozott Sztálinnal, aki a párton belüli tisztogatást végző népbiztosság élére helyezte őt. Ennek következtében a tagság nyolcad részének, félmillió embernek kellett távoznia a pártból.²³ 1934. május 10., Menzsinszkij halála után az NKVD egyedül Jagoda irányítása alá került. Sztálin ezért szükségesnek látta, hogy saját, megbízhatónak tartott embereit állítsa az OGPU és az NKVD vezető pozícióiba. Ennek érdekében Jezsovot egyre inkább előtérbe helyezte Jagodával szemben, akiben egyre kevésbé bízott, mivel az NKVD-vezető jó kapcsolatot ápolt a jobboldali ellenzékkel.²⁴ Sztálin kezdeményezésére úgy döntöttek, hogy létrehozzák az egységes, össz-szövetségi Belügyi Népbiztosságot (NKVD), amelybe 1934 júliusában beolvasztották az OGPU-t.²⁵

Mindez a leningrádi pártfőnök, Szergej Kirov 1934. december 1-jei meggyilkolása után vált világossá. Az események egyik változata szerint aznap reggel, amint a gyilkosság híre után Moszkvába ért, Jezsovot behívták Sztálin irodájába, és a nap jó részét ott töltötte. A sztálini hivatal látogatóinak napi nyilvántartása nem említi Jezsovot. Mégis, amikor ugyanazon a napon késő este Sztálin különvonattal Leningrádba indult, Jezsov is ott volt a kísérői között, és miután másnap reggel Leningrádba érkezett, részt vett a gyilkos, Nyikolajev Sztálin általi kihallgatásán. Két nappal a gyilkosság után a Politbüro egy rendeletet hagyott jóvá, amely lehetővé teszi a terrorizmussal vádolt személyek elítélését és gyorsított eljárásban történő kivégzését. A következő évek tisztogatásai során ezt az 1934. december 1-jei jogszabályt széles körben alkalmazták. Sztálin megbízta Jezsovot a vizsgálat felügyeletével.²⁶

Pályája így meredeken emelkedett, 1935 elejére a Központi Ellenőrző Bizottság elnökévé választották. Sztálin kegyeit különösen azzal nyerte meg, hogy készített egy tanulmányt, amely részben az elkövetkezendő tisztogatások ideo-

²² LECOMTE 2022, 56.

²³ RAYFIELD 2011, 328.

²⁴ RAYFIELD 2011, 329.

²⁵ MARC JANSEN – NIKITA PETROV: *Stalin's loyal executioner: People's commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*. Stanford, California, Hoover Institution Press, Stanford University, 2002. 22.

²⁶ JANSEN – PETROV 2002, 23.

lógiai alapjává vált. Ebben az erőszak és a terrorizmus rémképét vetítette előre, amely szerinte a politikai ellenzék fennmaradásával óhatatlanul bekövetkezik. Jezsov – feltehetően Sztálin megrendelésére – már előtte is sokat kritizálta az állambiztonsági szervezet működését, mert szerinte annak irányvonala „nem a szervezett ellenforradalmi szervezetek ellen irányult, hanem a szovjetellenes agitáció elszigetelt esetei, a mindenfajta hivatali visszaélések, a huliganizmus, a köztörvényes bűnügyek stb. ellen”. Emellett bírálta a politikai elitéltek speciális büntetés-végrehajtási intézeteit, amelyek szerinte „inkább hasonlítottak kényszerűdülőkre, mint börtönökre [...] A foglyok közeli kapcsolatba kerülhettek egymással, megtárgyalhatták az országban folyó politikai eseményeket, szovjetellenes tevékenységet szervezhetnek meg szervezeteik számára, és kapcsolatot tarthattak fenn a külvilággal.”²⁷ A fenti tanulmányának, és az államvédelem szervezete és vezetője, Jagoda elleni intrikáinak köszönhetően Sztálin teljes bizalmát élvezte, és közvetlen, titkos jelentéseket tett neki. Miután az NKVD ellenőrzésére kapott megbízást, és érdeklődése egyre inkább a nyomozati munka, a kihallgatások és bizonyítási eljárások felé fordult, amelyekben időnként személyesen is részt vett, szélsőséges kegyetlenségről téve tanúbizonyságot.²⁸

Jagodát 1936. szeptember 25-én leváltották, és a Postaügyi Népbiztosság élére helyezték. 1937 januárjában Sztálin innen is menesztette őt, majd március 2-án a Központi Bizottság előtt el kellett ismernie az NKVD sikertelenségei miatti felelősségét. Itt Jezsov dühös szidalmakkal árasztotta el őt, Berija pedig gúnyolódott rajta, „gyapjúüzemnek” nevezve az NKVD-t.²⁹ Jezsov 1937. március 18-án, egy hónappal annak letartóztatása előtt, könyörtelen lejárató kampányt kezdett Jagoda ellen az NKVD tiszti kázinójában tartott beszédében. Súlyos vádakkal illette a szervezet vezetőit, akik szerinte mindannyian veszélyes ellenforradalmárok, sőt idegen államok szolgálatában álló kémek, élükön Jagodával. Sztálin épp azért gyanúsította meg őket a nyomozások szabotálásával, szándékos erélytelenséggel, majd hazaárulással, mert tisztában volt azzal, hogy Kirov meggyilkolása után az államvédelmi szervek magasabb beosztásban lévő tagjai jól tudták, hogy mindezek a vádak koholtak, minden valós alapot nélkülöznek.³⁰

Jezsov első feladata volt, hogy befejezze a Jagoda által vonakodva végzett munkát: a Zinovjev–Kamenyev per nyomozását úgy elvégezni, hogy az abban érintetteket, minden gyanúsítottat halálbüntetéssel lehessen sújtani. Mindehhez szüksége volt az NKVD megtisztítására, amelynek során a Jagoda vezetése alatt szolgált száztíz államvédelmi tisztből kilencvenet tartóztattak le, és a legtöbbjüket

²⁷ BUTLER 2006, 69.

²⁸ LECOMTE 2022, 56.

²⁹ RAYFIELD 2011, 310–312.

³⁰ LECOMTE 2022, 56–57.

kivégezték. Sztálin 1937-ben rendeletet bocsátott ki a kínzás engedélyezéséről, ezért ezt a kihallgatási módszert széles körben alkalmazták az egész Szovjetunió területén.³¹

A terror az NKVD és a pártvezetés szintjéről áttért a lakosság egészére 1937 tavaszán.³² Sztálin utasítására Jezsov kvótákat állított fel, amelyeken belül minden körzetre vonatkozóan előírta a nép ellenségei letartóztatásának és kivégzésének (73 000), illetve a rájuk kiszabandó szabadságvesztés büntetéseknek az irányszámain. Hamarosan, tizennyolc hónap elteltével már kilencszeresen lépték túl ezt a célt.³³ Minél eredményesebben teljesítette az NKVD embertelen feladatait, annál magasabbra emelték a kvótát, míg végül egyfajta verseny alakult ki az államvédelem helyi szervei között a nép ellenségeinek nevezett kulákok, szabotőrök, „árulók”, valamint a veszélyesnek tartott nemzetiségek, mint például a lengyelek, a volgai németek vagy a görögök letartóztatása, kivégzése, bebörtönzése vagy száműzése terén.³⁴ Az általa parancsba kapott hatalmas mennyiségű kivégzést már nem tudták a Lubjanka pincéiben végrehajtani, hanem ehelyett a tömegmészárlás egy annak közelében lévő udvaron létesített, úgynevezett „vágóhídon” folyt.³⁵ Az NKVD vezetősége 1935. május 27-én titkos rendeletet hozott az úgynevezett rögtönítélő bíróságként működő „trojkák” felállításáról, amelyek a helyi rendőrfőnökből, NKVD-vezetőből és a párt első-titkárból álló, háromtagú bizottságok voltak, akiket ez a jogszabály teljes hatáskörrel ruházott fel.³⁶

A rémuralom áldozatainak számáról tudomást szerezhethünk néhány szigorúan titkos dokumentumból, amely Nyikita Hruscsov és a legfontosabb pártvezetők részére készült. Ezek közé tartozik egy tanulmány „a személyi kultusz időszakában elkövetett megtorlásokról”, amely egy olyan bizottság által készült, amely az SZKP XXII. kongresszusa után alakult Nyikolaj Svernyik vezetésével. Ha ezeket az adatokat összevetjük a Gulag-igazgatóság, az igazságügyi népbizottság és a bíróságok statisztikai forrásaival, akkor a következő számot kapjuk: 1937–38-ban 1 575 000 embert tartóztatott le az NKVD, akiknek a 85,4%-át elítélték, és 681 692 embert, tehát az elítélt személyek 51%-át kivégezték közülük.³⁷

A rendelkezésre álló levéltári dokumentumok, ezen belül a Politikai Bizottság jegyzőkönyvei, Sztálin napirendje, Sztálin Kreml-beli látogatóinak névsora

³¹ RAYFIELD 2011, 332–335.

³² LECOMTE 2022, 57.

³³ RAYFIELD 2011, 337.

³⁴ LECOMTE 2022, 57.

³⁵ BUTLER 2006, 71.

³⁶ LECOMTE 2022, 57–58.

³⁷ STÉPHANE COURTOIS – NICOLAS WERTH – JEAN-LOUIS PANNÉ – KAREL BARTOSEK – JEAN-LOUIS MARGOLIN – ANDRZEJ PACZKOWSKI: *A kommunizmus fekete könyve – Büntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2001. 199.

(Jezsovval való napi rendszerességgel folyt megbeszélései) a jezsovscsinának nevezett korszakban elkövetett tömeggyilkosság Sztálin döntésének, kezdeményezésének volt a következménye, hiszen ezekből kitűnik, hogy a zsarnok rendszeresen ellenőrizte és irányította Jezsov tevékenységét.³⁸ A legfontosabb dokumentumokat Sztálin szerkesztette, felügyelte a nyomozásokat, és ellenőrizte a kirakatpereket is.³⁹ Sztálin 1938 végén, miután tudatosult benne, hogy népszerűsége rohamosan hanyatlik, a pártállam és gazdasági apparátus működése pedig a káderhiány miatt akadozik, és mivel terve, a totális diktatúra már kiépült, így Jezsokra már nem volt szüksége, úgy döntött, hogy véget vet a nagy terrornak, a végrehajtótól pedig megszabadul. Sztálin a Kirov-gyilkosságért való felelősség Jagodára történt áthárításának már bevált módszerét most nagy méretekben alkalmazta, és a tömegmészárlást teljes egészében úgy állította be, mintha az kizárólag Jezsov, és az általa vezetett NKVD bűne lenne.⁴⁰ Jezsopot 1938 áprilisában vízi szállítási népbiztosnak nevezte ki. Pozícióját megtarthatta az NKVD élén, de gyakorlatilag egyre inkább kikerült kezéből a szervezet irányítása. Később Sztálin azt állította, hogy Jezsov részegen állította össze a neki aláírásra átadott, a kivégzendők nevét felsoroló listát, ezért sok ártatlan ember is az áldozatok közé került.⁴¹ Augusztus 22-én Sztálin Lavrentij Beriját nevezte ki az NKVD állambiztonsági igazgatóságának élére, aki ebben az időben szinte már Grúzia első embere, és az egész Transzkaukázus NKVD-főnöke volt. A terror csökkenését úgy állították be a közvélemény előtt, mintha az a törvénytörő NKVD és a törvényeket tisztelő Andrej Visinszkij-vezette igazságszolgáltatás közötti hatalmi egyensúly helyreállítása lenne. Jezsov 1938 decemberében lemondott, és az általa elkövetett „túlkapások” miatt önbírálat gyakorlására kényszerült egy Sztálinnal, Molotovval és Vorosilovval folytatott négyórás megbeszélés alkalmával. Ő azonban a kritikákkal szemben szinte süketen azt rótta fel saját bűnéül, hogy a „bolsevik éberség hiányában” túlzottan keveset tett.⁴² Jezsopot 1939. április 10-én letartóztatták, és egy titkos börtönbe szállították, ahol kínvallatásnak vetették alá. Azonban hasonlóan Péter Gábor első, a cionista-peren belüli büntetőügyéhez, a volt NKVD-vezetőt sem az általa valóban elkövetett bűntettek, a rémuralom idején végrehajtott tömeggyilkosság elkövetésével, hanem a lengyel és a német titkosszolgálatok részére végzett kémkedéssel, a kormány megdöntésére irányuló összeesküvéssel, gyilkossággal és – mivel a homoszexuális kapcsolat abban az időben a Szovjetunióban bűncselekménynek számított –

³⁸ COURTOIS et al 2001, 198–199.

³⁹ JANSEN – PETROV 2002, 207.

⁴⁰ LECOMTE 2022, 59–60.

⁴¹ JANSEN – PETROV 2002, 210.

⁴² RAYFIELD 2011, 367–368.

„szodómiával” vádolták. A nyomozás során visszavonta vallomását, de Berija ígéretet tett neki arra, hogy ha mindent magára vállal, akkor életben hagyják őt és rokonait. Az 1940. február 3-án tartott tárgyaláson ennek hatására az összes bűntettet beismerte, amivel vádolták, kivéve a kémkedést és a terrorizmust, a szodómia pedig már nem szerepelt a vádak között. A bíróság egy félórás látszattanácskozás után Jezsovot halálra ítélte, és aznap éjszaka kivégezték őt.⁴³

4. „BÚNBAKGYÁRTÁS” SZOVJET MINTÁRA – A BERIJA-ÜGY HATÁSA A PÉTER GÁBOR-PERRE

A szovjet diktátor halálát követő utódlási harc időszakában a hatalom az átmenetileg egymással szövetséget kötött Berija–Malenkov páros kezébe került. A két tapasztalt politikus tisztában volt a közhangulattal, és megértették, hogy a rendszert csak úgy tudják megvédeni az összeomlástól, a párvezetést pedig a népharagtól, ha mindezt radikális reformokkal előzik meg.⁴⁴

A sztálini diktatúra működtetésében korábban kulcsszerepet játszó Berija 1953. március 26-án széles körű amnesztiát hirdetett, és a koncepciók perek felülvizsgálatára adott utasítást. Több mint félmillió ember szabadulhatott ekkor ki a Gulag-ról, valamint kezdeményezte a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti békés viszony helyreállítását, és emellett tervbe vette Németország újraegyesítését is azzal a feltétellel, hogy az semleges állam lesz.⁴⁵ Berija emellett 1953. április 1-jén elrendelte a moszkvai orvosper „fehérköpenyes gyilkosokként” megbélyegzett gyanúsítottjainak azonnali szabadon bocsátását és rehabilitálását is,⁴⁶ április 4-én pedig betiltotta a kínvallatást.⁴⁷

Az így meghirdetett új irányvonal Magyarországon is érezte hatását. A Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság küldöttségének 1953. június 12-i moszkvai találkozásán a diktatúra enyhülését, egy humánusabb, toleránsabb rendszer bevezetését, a „szocialista törvényesség helyreállítását”, és önkritikus magatartást írtak elő a magyar pártvezetés számára. Számon kérték a Rákosi Mátyás vezette kormányon a törvénytelenéseket, az ártatlanul meghurcoltak nagy számát. Berija az Államvédelmi Hatóság erőszakos, törvénytörő mód-

⁴³ RAYFIELD 2011, 368–370.

⁴⁴ KUN MIKLÓS: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1991, 3. évf./21. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 24.).

⁴⁵ SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1. szám, 52.

⁴⁶ L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az úgynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1., AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5–7. Másolat. Közli: SZILÁGYI 2002, 55–57.

⁴⁷ GA RF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246–247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI 2002, 57–59.

szerei miatt Rákosi Mátyást és Farkas Mihályt is felelősként nevezte meg, és emiatt a magyar diktátor önkritikára kényszerült.⁴⁸ A moszkvai találkozón a legmagasabb állami, illetve pártfunkciók különválasztása is napirendre került. A kormányfői posztra Berija Nagy Imrét javasolta, Rákosi számára pedig csupán az MDP vezetői tisztségét szánta volna a Kreml.⁴⁹

A bevezetett reformintézkedések, köztük a párt és állami vezetők meggyilkolására való szervezkedéssel megrágalmazott orvosok rehabilitációja döntő hatást gyakorolt a Péter Gábor-ügyben szereplő koncepcióra is, a cionista irányvonalat, a nemzetközi kémszervezet vádját kénytelenek voltak feladni. Berija ugyanis a magyarországi „cionista-per” felülvizsgálatát, és egy erre a célra kijelölt bizottság felállítását rendelte el Tyiskov vezetésével.⁵⁰ A „koronatanúnak”, Belkinnek ugyanis most már lehetősége volt arra, hogy visszavonja a Pétert terhelő, kényszer hatására tett vallomását. A volt ÁVH-vezetőt a börtönében meglátogató szovjet „tanácsos” utasítására levették a fogoly bilincseit, amelyet neki 1953. január 2-i letartóztatásától mind ez ideig saját elmondása szerint éjjel-nappal viselnie kellett.⁵¹ Berija jóvóltából Péter Gábor így megmenekült attól, hogy végigélje azt a megaláztatást és szenvedést, amit korábban Rajknak és vádlott-társainak kellett elviselnie tárgyalásuk folyamán, és valószínűleg attól is, hogy életét hozzá hasonlóan akasztófán fejezze be.⁵²

1953 nyarától az év végéig az orvosok és a zsidó szervezet vezetőinek nagy részét szabadon engedték, Szirmai István szintén tárgyalás nélkül szabadult, Vas Zoltánt pedig visszahelyezték párttiszttségébe. A vádak közül eltűnt a cionista összeesküvés, az izraeli kémszervezettel való együttműködés, Wallenberg meggyilkolása, a kihallgatások ezek helyett I. G. Jacobson, a Joint magyarországi vezetőjének személye köré összpontosultak.⁵³

Borisz Sztarkov történész kutatásai alapján azt a véleményt vallja, hogy Berija tervbe vette a koncepciók perekben elítéltek rehabilitálását is, és ebben csak az 1953. június 26-án történt letartóztatása, és elítélése akadályozta meg.⁵⁴ Erre azért

⁴⁸ BARÁTH MAGDOLNA – FEITL ISTVÁN (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai*, 1962. Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013. 309.

⁴⁹ SZILÁGYI ÁKOS: Egy rém rendes reformer – Lapok a Berija-dossziéból. *Népszabadság*, 2002/10, 22–23.

⁵⁰ MÜLLER ROLF: *Az erőszak neve: Péter Gábor – Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. 201–202.

⁵¹ KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER (szerk.): *El nem égetett dokumentumok*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

⁵² MÜLLER 2017, 204.

⁵³ Ibid. 204.

⁵⁴ BARÁTH – FEITL 2013, 310. 7. lábjegyzet.

került sor, mert a nagyhatalmú állambiztonsági vezető és egyben belügyminiszter már Sztálin halálától kezdve gyűjtötte a kompromittáló dokumentumokat Hruscsovról és a többi vetélytársáról.⁵⁵ Berija puccsal történő eltávolításának az volt a kiváltó oka, hogy feltűnő aktivizálódása, fokozott előtérbe kerülése erős félelmet ébresztett a politikai bizottság többi tagjában, főként a sokat tapasztalt „öregekben”, Vorosilovban, Kaganovicsban és Molotovban. Őket, valamint Bulganyint a pártapparátus vezető köreiben népszerű, és Berijához hasonlóan energikus Hruscsov könnyen meg tudta győzni a Berija–Malenkov-szövetség veszélyességéről, akik a politikai bizottságban meglévő többségüket kihasználva egyszerű szavazással lemondatták Malenkovot a központi bizottsági titkári tisztségéről. Hruscsovnak ezt követően pedig politikai intrikákkal sikerült éket vernie a duumvirátus tagjai között is.⁵⁶

Közvetlen információk nem állnak rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy Berija kiiktatásának tervébe kik voltak beavatva, és arról sem, hogy azt megelőzően milyen egyeztetés folyt. Az erről tanúskodó kevés számú forrás egyike Georgij Malenkovnak, a Minisztertanács elnökének 1953. június 26-án zajlott elnökségi ülésen elmondott beszéde, pontosabban annak előzetesen összeállított vázlatára.⁵⁷ A dokumentum alapján nagyjából képet kaphatunk arról, hogy a Berija elleni konstruált per kiagyalói mire alapozhatták vádjaikat. Elsősorban azt hozták fel ellene, hogy az irányítása alatt működő Belügyminisztérium egyeduralomra igyekezett törni „a párt és az állam fölé emelkedve”. Beszédének következő részében azokra a konkrét ügyekre tért rá, amelyek szerinte Berija párt- és államellenes tevékenységét bizonyították. Ezek között – különös módon – kiemelt hangsúlyt kapott a „magyar kérdés”, amelynek keretében azt rótta fel Berija bűnéül, hogy a pártvezetéssel előre nem egyeztetett módon avatkozott bele Magyarország belügyeibe azzal, hogy Rákosit elmozdította, és helyére Nagy Imrét nevezte ki.⁵⁸

A Berija és társai ellen indult koncepció per legfőbb vádpontjai között a hazaárulás, államellenes összeesküvés, idegen államok titkosszolgálateival való együttműködés, a hatalom megragadására tett kísérlet szerepelt. Ezzel szemben a valós, a sztálini terrorgépezet működtetésével összefüggő bűnei – köztük a katyni tömeggyilkosság végrehajtásában játszott szerepe – nem kerültek szóba az 1953. december 23-án kihirdetett halálos ítélet indokolásában.⁵⁹

⁵⁵ SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002, 14. évf./1. szám, 46–69.

⁵⁶ KUN 1991, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa>.

⁵⁷ Csernovaja zapisz' vizstuplenija G. M. Malenkova na zaszedanyii Prezigiiuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In: Lavrentij Berija. 1953. Sztyenogramma ijulszko go plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999. 71–72.

⁵⁸ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: Kremli végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012, 24. évf./7–8. szám, 46–120.

⁵⁹ Ibid. 46–120.

A széles körű rehabilitációt szorgalmazó Berija ellen indult büntetőeljárás átmenetileg előnyt jelentett Rákosi számára, hiszen abban reménykedhetett, hogy ezáltal Moszkvában is háttérbe szorulnak az új irányvonal képviselői, ő pedig ezáltal elkerülheti a politikai perek miatti felelősségre vonást.

Magyarországon a törvényesség megszilárdításának Kreml által kijelölt útján az első lépés a Legfőbb Ügyészség felállításáról, és az amnesztiarendelet kidolgozásáról szóló 1953. július 15-i döntés volt. Ezzel egyidejűleg folyt az internálás, kitiltás és rendőrségi felügyelet alá helyezés kérdésének megszüntetéséről, illetve újraszabályozásáról szóló javaslat igazságügy-minisztériumi elkészítése. Ekkor azonban még szó sem volt a politikai perekben meghurcoltak rehabilitálásáról.⁶⁰ Az új irányvonal megindulása után már nem volt visszaút, Rákosinak előbb-utóbb foglalkozni kellett a koncepciók perekben törvénytelenül elítéltek problémájával. A börtönben fogva tartott Kállai Gyula ugyanis egy levelet írt Rákosi Mátyásnak, amelyben cáfolta azokat a vádakat, amelyeken a koncepciók perében született ítélet alapult.⁶¹ Nagy Imre kezdeményezésére megkezdték Kállai ügyének felülvizsgálatát 1953 őszén.⁶²

Kovács István, Borsod megyei első titkár pedig 1953. augusztus 9-én titokban felkereste a szovjet nagykövetet, és beszámolt neki a Központi Vezetőségben uralkodó légkörről, amely Rákosi paranoiás gyanakvása miatt alakult ki. A koncepciók perekben meghurcoltak ügyei egyre szélesebb körben váltak ismertté, egyre inkább részévé váltak a közbeszédnek.⁶³ Péter Gábor, ellentétben a készülő konstruált cionista-per többi alaptalanul megrágalmazott gyanúsítottjával, nem nyerte vissza a szabadságát, miután Berija utasítására levették róla addig éjjel-nappal hordani kényszerült bilincseit, javítottak fogvatartásának körülményein, abbahagyták a saját elmondása szerint napi rendszerességű fizikai bántalmazását,⁶⁴ és a tervbe vett halálos ítélettől megszabadult. Rákosi számára hasznosnak bizonyult az, hogy a rettegett ÁVH egykori vezetőjét továbbra is börtönben tartásák, hiszen a tekintélyét veszített diktátor számára egyre fenyegetőbbé váló légkörben ideális eszköznek ígérkezett a felelősség áthárításához, a társadalmi feszültség levezetéséhez.

Berija letartóztatását követően, 1953 nyarától a Péter és társai-ügyben megváltozott a koncepció, a nemzetközi kémszervezet vádjának helyét most már sok valós elemet tartalmazó vádpont, köztük az erőszakosság, a kegyetlenkedés,

⁶⁰ BARÁTH – FEITL 2013, 310.

⁶¹ KÁLLAI GYULA: *Megkésétt börtönnapló*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987. 153–170.

⁶² BARÁTH – FEITL 2013, 311.

⁶³ Ibid. 311.

⁶⁴ KOLTAY – BRÓDY 1990, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

a társadalmi tulajdon fosztogatása váltotta fel, és az ügy vizsgálói az ÁVH bukott vezetőit „egy törvények felett álló rablóbandaként” festették le a nyomozás új irányának megfelelően, az alapkoncepcióból csak a Jugoszlávia részére történő kémkedés eleme maradt meg.⁶⁵

A nyomozás 1953 novemberi lezárása után a PB Rákosi, Farkas Mihály és Horváth Márton hozzászólását követően megbízta az első titkárt, Nagy Imrét és Gerő Ernőt, hogy egy dokumentumban fogalmazzák meg az ügy tanulságait az államvédelem pártellenőrzésének fontosságáról.⁶⁶ Mindez megteremtette Rákosi számára a felelősségáthárítás alapgondolatát, amely hosszú ideig a menekülés lehetőségét jelentette számára. Itt fogalmazódott meg először ugyanis az a vád, amely szerint Rákosi ártatlan a koncepciók perек tekintetében, azokért egyedül „Péter Gábor és bandája” a felelős, mivel „becsapták és galádul félrevezették a pártot.”⁶⁷

Péter Gábor és társainak pere 1953 decemberében megkezdődött, majd négy napos zárt tárgyalást követően, december 24-én a bíróság kihirdette ítéletét a következő vádlottak ügyében:

Péter Gábor államvédelmi altábornagy, Csapó Andor államvédelmi alezredes, dr. Timár István minisztériumi főosztályvezető, dr. Décsi Gyula volt igazságügy-miniszter, dr. Bálint István államvédelmi orvos, Károlyi Márton minisztériumi osztályvezető, Kovács József államvédelmi őrnagy, Princz Gyula, a büntetés-végrehajtás alezredese, Vajda Tibor, a Statisztikai Hivatal osztályvezetője, Bánkuti Antal államvédelmi százados, dr. Janikovszky Béla minisztériumi osztályvezető, Érsek Tibor minisztériumi osztályvezető, Vándor Ferenc államvédelmi százados, Komendó János államvédelmi őrnagy, Pataki Ferencné államvédelmi százados, Péter Gáborné tisztviselő, Szabolcsi Mihály vállalatvezető-helyettes, Máj László államvédelmi százados.

A Budapesti Hadbíróóság Péter Gábort bűnösnek találta népellenes büntettségben, hűtlenségben, halált okozó súlyos testi sértésben, folytatólagosan elkövetett hivatali hatalommal való visszaélésben, külföldre szökés elősegítésében, valamint társadalmi tulajdon elleni büntettségben. Az elsőrendű vádlott volt államvédelmi vezető, valamint Csapó Andort, a másodrendű vádlottat életfogytig tartó szabadságvesztésre, a közügyektől való tízévi eltiltásra, teljes vagyonekobzásra és lefokozásra ítélték. A többi vádlottat másfél évtől tizenkét évig terjedő börtönbüntetéssel, két és tíz év közötti jogfosztással, rangjuk elvesztésével és va-

⁶⁵ MÜLLER 2017, 207.

⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.

⁶⁷ PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor perei a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999, 31. évf./11. szám, 65.

gyonelkobzással sújtották. Közülük több vádlott büntetésének mértékét felével, egyharmadával csökkentette az, hogy az 1953-as közkegyelmi törvényerejű rendelet hatálya rájuk is kiterjedt.⁶⁸

Rákosi, nem törődve az új irányvonallal, a Moszkvában kapott bírálattal, és azokkal az önkritikus kijelentéseivel és ígéreteivel, amelyeket – bár csak külső kényszer hatására – júniusban tett, abban a szellemben folytatta a bűneivel való szembenézést, ahol elkezdte. A Péter-ügyben született ítélet indokolásának első, valamint egy későbbi bekezdését ő maga fogalmazta meg⁶⁹: „Péter Gábor és társai vezető beosztásukkal járó hivatali hatalmuk felhasználásával – egyrészt az államvédelmi munkában súlyosan törvénytelen módszereket honosítottak meg, ezáltal tudatosan népellenes irányban fordították el az állam büntetőpolitikáját, félrevezették a Párt és kormány szerveket, tömegesen megsértették az állampolgárok szabadságjogait, másrészt mérhetetlen személyes igényeik kielégítése érdekében éveken keresztül óriási mértékben fosztogatták és pazarolták a társadalmi tulajdont. Emellett részben a felszabadulás előtt, részben azóta többen különböző egyéb bűncselekményeket is elkövettek.”⁷⁰

Az ítélet indokolásának egy több oldallal későbbi részében annak értelmi szerzője ismét igyekezett megerősíteni az előbbi állítást: „a szocialista törvényesség megteremtésének egyik legfőbb akadálya Péter Gábor és társai bűnös tevékenysége volt [...] félrevezették a pártot és a kormányt...helyenként gyűlöletet váltottak ki [...] az Államvédelmi Hatóság, a proletárdiktatúra egyik legfontosabb erőszakszerve iránt.”⁷¹

Péter ítéletének indokolása rendkívül terjedelmes volt, vádlott-társaié közül a leghosszabb. A koncepciók peres szokásos elemei közül – a lejárató propaganda bevett módszereként – nála is szerepeltek az 1945 előtti lebukásai során tanúsított „gyáva magatartásra” utaló elemek: 1935 decemberében félelmében adatokat szolgáltatott ki, és elárulta magát kihallgatója előtt, amikor ezt írta: „Aki beteg, az ne vegyen részt a munkásmozgalomban...” és a vád szerint „gyáva megfutamodásának” ezt a nyomát később eltüntette, 1940 áprilisában pedig nem csupán saját tetteit beismerő, hanem feleségét is eláruló vallomást tett Horthy rendőrségén. A következő vádpontban a hivatali visszaélései szerepeltek, amelyben a konstruált és a valós elemek keveredtek. A korábbi koncepció alapján neki szánt „kém”, és

⁶⁸ A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYŐZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 345–354. (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136–0138.)

⁶⁹ ZINNER TIBOR: „A nagy politikai affér” – *A Rajk-Brankov-ügy*. II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014. 392.

⁷⁰ A Budapesti Hadbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1953. december 24. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 354–355. (Eredeti: HL Katf. 005/1954. 0136–0138. o.)

⁷¹ Ibid. 354–355.

„a nép ellensége” szerepnek való megfelelését igyekeztek alátámasztani azok a vádelemek, amelyek szerint Péter „osztályidegen”, karrierista, és rovott múltú személyekkel vette körül magát, kapcsolatban állt az amerikai Himler Mártonnal, a jugoszláv hírszerzés ügynökeivel, köztük a Rajk-perben elítélt Lazar Brankov-val „Bogdán” fedőnéven adatokat szolgáltatva számukra. A volt államvédelmi vezető valóban elkövetett bűnei is felsorolásra kerültek: az ÁVH élén törvénytelen módszereket alkalmazott, alkalmaztatott, bár képmutató módon a fizikai erőszakot tiltó parancsokat is kiadott. A valóban elkövetett bűnök, erőszakos cselekmények konkrét esetei között az indokolás felsorolta az 1947-es csepeli sztrájk során letartóztatott munkások, az 1950-ben Lókúton történt robbantás után elfogott parasztfiúk, az ez év augusztusában vele konfliktusba keveredett rendőr, az 1952-es, operaházi tüzesetnél őrizetbe vett villanyszerelő fizikai bántalmazása, valamint az emberrablás miatt letartóztatott UDB-ügynök, Bálint László személyes részvétellel történt megkínzása (ez utóbbit egyedül Kovács Istvánnak, Péter személyi biztosítójának vallomása bizonyította). Emellett az indokolás említést tett a kellő jogalap nélküli letartóztatásokat, internálásokat. A koncepció perек rendszerének kidolgozását és alkalmazását is egyedül Péter bűnéül rótták fel, teljesen mellőzve annak említését, hogy ennek valójában ki volt az értelmi szerzője, és ki adta ki az erre vonatkozó parancsokat. A bűncselekmények között említették különös módon a „fogdatisztításnak” nevezett gyakorlatot, amelynek lényege az volt, hogy az ÁVH-vezető parancsára a vizsgálati részleg vezetője időnként negyedével csökkentette a fogvatartottak számát, aminek következtében bűnösök is szabadlábra kerültek. Az ítélet súlyos mulasztásként értékelte azt, hogy Péter 1945-ben egy „horthysta besúgót” futni hagyott, valamint szabadon engedte Hetényi Imrét, és a cionista tőkésnek minősített Geyer Albertet is. A valóban elítélendő tettei közé tartozó esetek között felsorolta beosztottja, Janikovszky Béla családi problémáinak „elsimítását” is, amely során arra utasította Bálint István orvost, hogy Janikovszkynét utalja elmeógyógyintézetbe azzal a céllal, hogy megvédje a férjet felesége zaklatásaitól.⁷²

Az új koncepció elemei között szerepelt az, hogy Péter elhanyagolta az operatív hálózati munkát, emellett közvetlen alárendeltjeivel, Szücs Ernővel és Csapó Andorral együttműködve valutaüzérkedést folytatott. Ennek eredményeképpen közel négyszáz „osztályidegen” tudott külföldre távozni az országból, cserébe hátrahagyva vagyonát, amely összesen 18 millió forint értéket tett ki. Az eredeti, cionista-perben szereplő elemek közül maradt meg az, amely szerint ezáltal több zsidó személyt juttattak kivándorlási lehetőséghez. A vád szerint az ilyen módon elsikkasztott, horribilis összegű pénzüsszeget többek között a Péter család szá-

⁷² MÜLLER 2017, 209–210.

mára vett medencés luxusvillára, jóval az akkori átlag feletti életszínvonaluk, étkezésük, ruházkodásuk biztosítására, az ÁVH-vezér állítólagos szeretőjének, Pataki Ferencnének a részére vásárolt elegáns, kétszobás lakásra, valamint két házra és ékszerekre fordították.⁷³

Mivel Péter ügyében a vád képviselője súlyosbításért, a védők pedig enyhítésért fellebbeztek, az ügy a másodfokú bírói fórumként eljáró Katonai Felsőbíróság elé került.

Három nappal a másodfokú ítélet kihirdetése előtt, 1954. január 12-én Jevgenyij D. Kiszeljov szovjet nagykövet meglátogatta Nagy Imre kormányfőt azzal a céllal, hogy tárgyaljanak a Berija- és a Péter-ügyben született bírói döntésekről. Nagy hangot adott annak a véleményének Kiszeljov előtt, hogy szerinte annak ellenére, hogy Farkast „egy sor büntett terheli”, de Rákosi éppúgy felelős, mint ő. Nagy tájékoztatta a szovjet nagykövetet arról is, hogy Péter tárgyalásának napjai előtt még azt vallotta kihallgatóinak, hogy *„egyebek mellett Rajk és Kádár ügyét is maga Rákosi konstruálta”*.⁷⁴ Nagy Imre ugyanis tudomással bírt arról, hogy Rákosi rokona (unokahúgának férje), Dékán vezérőrnagy meglátogatta Pétert a börtönében, és hosszú beszélgetések során igyekezett nyomást gyakorolni rá a tárgyalás előtt. Ennek eredménye volt az, hogy a volt államvédelmi vezető a korábbi, felülről jött utasításokról, parancsokról szóló vallomását alapvetően megváltoztatva kizárólag önmagát vádolta. Az ítéletet követően Farkas Mihályra is terhelő vallomást tett, amely szerint tőle kapott utasításokat a törvénysértésekre.⁷⁵

Nagy, miután mindezeket Kiszeljov tudomására hozta, felvetette a Rákosi eltávolítására vonatkozó tervét is előtte. Gerő Ernő támogatására viszont ebben nem számíthatott, hiszen a belügyminiszter attól félt, hogy ez felvetheti a saját felelősségét is.⁷⁶

A Katonai Felsőbíróság előtt, 1954. január 15-én megtartott zárt tárgyaláson Péter Gábor az utolsó szó jogán elmondott beszédében bűnösnek vallotta magát a „nép vagyonának” elherdálásában, és elismerte, hogy verésekre adott parancsot. Beismerte azt is, hogy felelősség terheli őt a Szücs testvérek agyonverésében, de tagadta, hogy annak időpontjában a helyszínen tartózkodott volna. Hozzátette, hogy ha ő jelen lett volna, akkor az ügy másképp végződik. Mély megbánását fejezte ki amiatt, hogy „félrevezette a pártot”, és sírástól elcsukló hangon kijelentette, hogy a halálbüntetést is megérdemli, viszont kérte, hogy

⁷³ MÜLLER 2017, 210–211.

⁷⁴ ZINNER 2014, 393–394.

⁷⁵ ZINNER 2014, 393.

⁷⁶ BARÁTH – FEITL 2013, 311–312.

kegyelmezzenek meg feleségének, Simon Jolánnak, aki „mindig keményebb és különb” volt, mint ő.⁷⁷

A másodfokon született, jogerős ítélet Péter és Csapó tekintetében az ítéletet helyben hagyta, Vándor esetében viszont 12 évről 11-re csökkentette. A vád tárgyává tett bűncselekményt az elsőfokú ítélettel szemben Péter, Csapó és Vándor által elkövetett, bűnszövetkezetben elkövetett cselekménynek minősítette.⁷⁸

Kiszeljov Nagy Imre meghallgatása után egy hónappal, 1954. február 18-án Gerővel is tárgyalt a követségen, aki nem hallgatta el a szovjet nagykövet előtt azt, hogy a Péter-ügy vizsgálata során „a nyomozás első szakaszában [...] használtak bizonyos törvénytelen eszközöket, de természetesen ez meg sem közelítette azt a mértéket, ahogyan ezt Péter idejében alkalmazták.”⁷⁹ Habár saját felelősségéről hallgatott, de a Rajk–Brankov-ügy titkairól lerántotta a leplet Kiszeljov előtt. Feltárta, hogy a magyar és a jugoszláv belügyminiszter paksi találkozója nem más, mint „fantasztikus kitaláció”, valamint azt, hogy „[...] Rajk soha nem ismerte el a neki tulajdonított bűnöket, amíg Rákosi utasítására az ügyet átvette Szücs, aki Belkin szovjet tábornokkal együtt személyesen hallgatta ki Rajkot, s az ő iránymutatásuk alatt, a verések és más fizikai kényszer hatása alatt Rajk aláírta ezt a dokumentumot.” Gerő elmondta azt is a nagykövetnek, hogy meggyőződése szerint „Rajk és azok az emberek, akiket az ő perében elítéltek, és akiknek a legnagyobb része most börtönben ül, abszolút ártatlanok.” Gerő nyíltan bírálta Kiszeljov előtt Rákosit annak betegesen gyanakvó természete miatt: „Rákosi mániakussá vált, aki minden embert kémnek és provokátornak tart”.⁸⁰

A jogerős ítéletről csak két hónappal a bírói döntés után, az 1954. március 13-án megjelent Szabad Nép második oldalán, egy rövid hír útján tájékoztatták az ország lakosságát, amely szerint: „A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei államellenes és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt őrizetbe vették Péter Gábort, az Államvédelmi Hatóság volt vezetőjét, Décsi Gyula volt igazságügy-minisztert, Tímár István volt minisztériumi főosztályvezetőt és több társukat. A vizsgálat megállapította, hogy Péter Gábor és társai közül többen múltbeli bűncselekmények eltitkolásával kerültek magas beosztásba, hivatali beosztásukkal visszaélve, súlyos államellenes és népellenes bűncselekményeket követtek el.” Egyértelműen kifejezte a felelősségről vallott véleményét is: „Tagadhatatlan, hogy Rákosi és Farkas, de elsősorban Rákosi nagymértékben felelősek.”⁸¹

⁷⁷ ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

⁷⁸ A Katonai Felsőbíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1954. január 15. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 402–410.

⁷⁹ ZINNER 2014, 394.

⁸⁰ ZINNER 2014, 395.

⁸¹ MÜLLER 2017, 212.

A törvénytörtő perek miatti felelősség problémájának Gerő által kínált megoldását követte, és az ő koncepcióját erősítette meg az SZKP vezetőitől május 5-én kapott iránymutatás is, amely szerint: *„A hibákat úgy kell kijavítani, hogy ne rombolják le Rákosi elvtárs tekintélyét, mert ez a párt tekintélye is. [...] ne maradjon folt sem Rákosi elvtárs nevén, sem a Központi Vezetőségén. [...] Úgy kell ezekről a hibákról beszélni, mint amilyeneket Péter Gábor követett el.”*⁸²

Az itt megfogalmazott elvek alapján május 19-én megalakították az ún. Rehabilitációs Bizottságot, amely Rákosi Mátyásból, Nagy Imréből és Gerő Ernőből állt. A grémium tagjai vitás kérdésekben „tanácsokkal segíthették” a felülvizsgálatot.⁸³

Az iránymutatásnak megfelelően Péter kihallgatói nem sokkal ezután megkezdtek az elítélt ÁVH-vezető, és cellatársa, Décsi Gyula „íratását” a Rajk- és a Kádár-per előkészítéséről, a nyomozás során alkalmazott módszerekről, a letartóztatások indokairól, valamint arról – azzal a szigorú kikötéssel, hogy a felelősséget nehogy másra próbálják hárítani –, hogy miképpen „vezették félre a pártot ezekben az ügyekben”.⁸⁴ Péter sokáig engedelmesen követte az utasítást, és a kényszervallatásokkal kapcsolatban Rákosi ártatlanságát hangsúlyozta Sólyom László és társai perújítási tárgyalásán tett tanúvallomásában: *„Határozottan kijelentem, hogy a Pártnak és a felsőbb vezetőknek nem volt tudomásuk arról, hogy a hatóságon belül a bántalmazások hatására is írtak alá az őrizetesek jegyzőkönyveket.”*⁸⁵

A fennmaradt iratok tanúsága szerint október 5-én azonban fellázadt, és éhségsztrájkba kezdett, amellyel azt szerette volna elérni, hogy engedélyezzenek a számára beszélőt feleségével, Simon Jolánnal, akit szeptember 3-án szabadlábra helyeztek, emellett folyamatosan „a párt egyes vezetőire igyekezett hárítani a felelősséget”, amiért vallomását nem is vették jegyzőkönyvbe. A nyilvánosság a rehabilitációkról, és a koncepciós perekért való felelősség kérdéséről először az MDP Központi Vezetőségének 1954. október 14-én tartott ülése után értesülhetett a Szabad Népből. A fővárosi első titkár, Kovács István beszédében egyrészt alaptalanul azt állította, hogy a rehabilitáció teljeskörűen, minden ártatlanul meghurcolt tekintetében megtörtént, másrészt a felelősséget kizárólag Péter Gáborra és társaira hárította.⁸⁶

⁸² Feljegyzés az SZKP Elnöksége tagjai és az MDP Politikai Bizottsága delegációjának megbeszéléséről, 1954. május 5. In: RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1956-ban. *Múltunk*, 1992, 37. évf./4. szám, 136–137.

⁸³ BARÁTH – FEITL 2013, 312–313.

⁸⁴ ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

⁸⁵ ÁBTL 2.1 II/8. Jegyzőkönyv Sólyom László és társai perújítási tárgyalásáról, 1954. szeptember 16–17.

⁸⁶ Budapest kommunistái a Központi Vezetőség határozataiért. A budapesti pártaktíva tanácskozása. 1954. 2.

Az SZKP vezetőségében aggodalmat keltett Nagy Imrének a Politikai Bizottság tagjaival való előzetes egyeztetés nélkül közzé tett, *„A Központi Vezetőség ülése után* című cikke, amely a Szabad Népből jelent meg. Ebben állást foglalt a rehabilitáció kérdéséről, és ígéretet tett arra, hogy *„...kihozzuk a börtönökből az ártatlanul elítélt elvtársainkat, visszaadjuk őket a pártnak, az életnek, a munkának. A múlt súlyos hibáit e téren is fel kell és fel is fogjuk számolni.”*⁸⁷ Ez a cikk hivatkozási alapot jelentett Rákosi év végi, végül Nagy bukásához vezető ellentámadáshoz is. A december 17-én, a DISZ megyei titkárai előtt elmondott beszédében ugyanis azt állította, hogy kétszáz személy esetében felülvizsgálták az ítéletet, elengedték a büntetéseket, maradéktalanul megtörtént a rehabilitáció, és jóvátették azokat a hibákat, amelyekért „az Államvédelmi Hatóság csirkefogó vezetői elnyerték büntetésüket, mivel ők szerinte „ellenségek” voltak.”⁸⁸ A szovjet vezetés utasításának megfelelően az MDP 1955. április 14-én indítványt tett Nagy Imre menesztéséről, ami az „új szakasznak” nevezett irányvonal háttérbe szorítását eredményezte, valamint az addig is vonatottan haladó rehabilitáció, és a felelősség megállapításának ügyét is hátráltatta.⁸⁹

A szovjet vezetés nem tért el a felelősséggel való szembenézés elkerülésének már jól bevált módszerétől: minden rossz, a bűnös tettek mindig „ügynökök aknamunkájának” köszönhetőek, és ebben az időszakban az aktuális Gonosz szerepét „Berija és bandája” töltötte be, így Sztálin és köre bűnösségének vitatása elkerülhető volt. Az az „apró ellentmondás” sem zavarta meg őket ebben, hogy a Jugoszláviával való békés viszony helyreállítását éppen Berija szorgalmazta Sztálin halála után, és az ellene felhozott vádak egyike pont az erre való törekvése volt.⁹⁰ Június 2-án Rákosi előterjesztésére Péter Gábor és társai perújrafelvételéről döntött a Politikai Bizottság arra hivatkozva, hogy „olyan adatok merültek fel, melyek eddig nem voltak ismeretesek”.⁹¹ Nagytól és Farkastól, a rá veszélyt jelentő riválisoktól immár megszabadult, a pozícióját megerősített főtitkár augusztusban a csepeli képviselői beszédében a jól bevált recept szerint a magyar–jugoszláv viszony megromlásának egyedüli okozójaként „Péter Gábort és bandáját” nevezte meg, akik szerinte Berija és Abakumov magyarországi ügynökeiként „ellenséges, provokációs tevékenységükkel megtevéstették a Pártot”, és a Rajk-perrel „megrágalmazták a jugoszláv nép vezetőit”, leleményes módon elkerülve ezzel újabb felelősök megnevezését.⁹²

⁸⁷ NAGY IMRE: A Központi Vezetőség ülése után. *Szabad Nép*, 1954, 12. évf./293. szám, 1–2.

⁸⁸ ZINNEF 2014, 437.

⁸⁹ ZINNEF 2014, 457.

⁹⁰ ZINNEF 2014, 461.

⁹¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 234. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. június 2-i üléséről.

⁹² RÁKOSI MÁTYÁS: A magyar nép a jövőben is ott lesz a béke megőrzéséért vívott harc első soraiban. Rákosi Mátyás elvtárs képviselői beszámolója Csepelen. *Szabad Nép*, 1955, 13. évf./219. szám, 1–2.

Rákosi így a moszkvai utasításnak megfelelően igyekezett a közvéleményt úgy manipulálni, hogy még inkább megerősítse a propaganda által az emberek tudatában a saját magáról, mint a velejéig romlott ÁVH-vezető által megtévesztett, ártatlan vezetőről festett hamis képet. A Péterre „és bandájára” történő felelősségáthárítás oka nem csupán a szovjet ukáz volt, hanem ehhez a megoldáshoz személyes érdeke is fűződött. Rákosi a Hruscsov-féle új irányvonal kijelölése után ugyanis ellentmondásos helyzetbe került. Mindenképpen igyekezett elkerülni azt, hogy Tito előtt nyíltan felvállalja a Rajk-per miatti felelősségét, és annak jogi következményeit. A jugoszláv vezető elleni gyűlöletkampányban, ellenséggént való megbélyegzésében ugyanis egyrészt élen járt, másrészt az „összeesküvés leleplezését” saját érdemének tekintette, büszkén hangoztatva ezt számtalan politikai megnyilatkozása során. Az ÁVH, és főként annak vezetője, Péter Gábor egyfajta „ellenbűnbakként” kínálkozott a számára, amely által egészen 1956-ig elkerülhette bűnösségének nyilvános beismerését, és politikai bukását.⁹³

Péter nem tekinthető a szó szoros értelmében vett bűnbaknak, ugyanis ez a bibliai eredetű fogalom ártatlan áldozatot jelent, aki mások bűneiért lakol, megtisztítva őket ezáltal bűneiktől. Ezzel szemben a modern társadalmakban a bűnbakkeresés célja a valóban bűnösnek tartott bűnbak megtalálása és megbüntetése, amely az ő álláspontjuk szerint jogos. Az ebben az értelemben vett bűnbak jogilag lehet ártatlan, illetve bűnös is, a lényeg, hogy funkcióját betöltse: válságok, kollektív traumák esetén a társadalomnak szüksége van az „okok” megtalálására, a sokszor a valódi, igen bonyolult, összetett okrendszer helyett egy leegyszerűsített magyarázatra az újrakezdéshez, a felborult rend helyreállításához.⁹⁴

A menekülésnek ez az útja Rákosi számára azonban hamarosan kezdett járhatatlanná válni, ugyanis Tito levéllel fordult az SZKP KB-hoz 1955. június 29-én, amelyben sürgősen megoldandó feladatként jelölte meg a magyar–jugoszláv viszony helyreállítását, és ennek érdekében a Rajk–Brankov-ügy felülvizsgálatát.⁹⁵ Ennek következtében az MDP KV PB június 30-án határozatot hozott arról, hogy Rákosi nem titkolhatja tovább el a közvélemény elől saját felelősségét a két állam közötti kapcsolat megromlásában, Péterre és társaira hárítva azt. Mindez maga után vonta, hogy Rajk Lászlót és vádlott-társait 1955. november 23–25-én tartott zárt tárgyaláson felmentették az alaptalan vádak alól. Rákosi azonban nem sokkal a felmentő ítélet kihirdetése előtt, az MDP KV november 9–12-én tartott ülésén továbbra is Beriját és Abakumovot, valamint az ő magyarországi

⁹³ GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Bűnbak minden időben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, ÁBTL, 2013. 429.

⁹⁴ Ibid. 30.

⁹⁵ ZINNER 2014, 463.

„embereit”, Pétert és társait okolta a koncepció megalkotásáért, amely szerint a magyar–jugoszláv viszony ellenségessé válásában „nagy szerepet játszott a Berija, Abakumov és magyar cinkosai, Péter Gábor és bandája által konstruált Rajk-per.”⁹⁶

A politikai helyzetben azonban gyors változást hozott a Szovjet Kommunista Párt 1956. február 14–25. között megtartott XX. kongresszusa, ahol Ny. Sz. Hruscsov Sztálin bűneit leleplező beszéde megdöbbenést keltett. Ennek eredményeképpen sor került Kun Béla rehabilitációjára, amelyet a Szovjetunióban Rákosi tudta nélkül kezdeményeztek,⁹⁷ és határozatot hoztak a szociáldemokraták ügyének felülvizsgálatáról is.⁹⁸ A főtitkár ellentámadással próbálkozott március 26-án, Egerben, a Heves megyei pártaktíván. Arra hivatkozott, hogy szerinte az ellenség folyamatosan arra törekszik, hogy a sztálini személyi kultuszt a maga javára kihasználja, ezért a párt feladata az, hogy ezeket a kísérleteket megghiúsítsa. A rehabilitációt már befejezett tényként említette, és igyekezett továbbra is azt sulykolni, hogy a Rajk-per szerinte „provokáción alapult”.⁹⁹ Rákosi védekezési taktikáját nem támogatta már a szovjet vezetés, így a „Berijára, és magyarországi ügynökére, Péter Gáborra” való hivatkozás már nem volt többé használható eszköz az első titkár számára. Így kénytelen volt meghátrálni, és önkritikát gyakorolni május 18-án, a budapesti nagyaktíván, ahol nyilvánosan elismerte felelősségét a személyi kultusz megteremtésében, bár a törvénysértésekkel kapcsolatosan csupán annyiban tartotta magát bűnösnek, hogy elmulasztotta az államvédelmi szervek ellenőrzését.¹⁰⁰ Rákosi ugyanerre hivatkozva mentette magát a rehabilitáció eredményeként szabadlábra került egykori elvtársai előtt is: a bűnös egyedül Péter Gábor, aki megtévesztette, becsapta őt és a pártvezetést.¹⁰¹

Júliusra azonban Hruscsov kormánya már teljes mértékben kihátrált Rákosi mellől attól tartva, hogy Magyarországon is megismétlődnek a poznaíni munkásfelkelés eseményei.¹⁰² A Szuszlov által kigondolt válságkezelési terv megvalósulását egy váratlan esemény is megakadályozta. Az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetését töltő Péter Gábor ugyanis július elején egy meglepően őszinte feljegyzést készített *Mi az igazság?* címmel, amelyet július 10-én az MDP vizsgálóbizottságá-

⁹⁶ Dr. Domokos József, legfelsőbb bírósági elnök jelentése az MDP KV Titkárságának a Rajk-ügyben tartott perújítási tárgyalásról, 1955. december 7. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY-ZINNER 1993, 505–510.

⁹⁷ FEITL ISTVÁN — GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA — SIPOS LEVENTE (szerk.): *Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997. 995.

⁹⁸ BARÁTH – FEITL 2013, 314.

⁹⁹ Rákosi Máttyás elvtárs felszólalása a Heves megyei pártaktíva-értekezleten. Szabad Nép, 1956, 14. évf./89. szám, 2.

¹⁰⁰ Ibid. 1–3.

¹⁰¹ MÜLLER 2017, 217.

¹⁰² MÜLLER 2017, 217.

nak címzett, és az SZKP-hez való eljuttatását is kérte. Ebben nyíltan megnevezte Rákosit, mint a Rajk-per koncepciójának kiagyalóját, aki folyamatos utasításaival törvénytelenésekre, embertelen kihallgatási módszerek alkalmazására vette rá az ÁVH-t, annak vezetőjén keresztül. Péter panaszai között szerepelt az, hogy börtönévei alatt a Gerő Ernőnek és a szovjet tanácsadóknak címzett leveleinek célba juttatását rendszeresen megakadályozták. Amikor pedig 1956 április–májusában egy vizsgálóbizottság kihallgatta, megtiltották neki, hogy Rákosiról beszéljen.¹⁰³ Mivel ez a tényfeltáró írás is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetés elengedte Rákosi kezét, felmerült a történészekben annak a kérdése, hogy vajon Pétert ennek a leleplező feljegyzésnek a megírásában valaki instruálta-e, vagy pedig teljesen önszántából készítette azt el? Az írás elemzése során a kutatók azt állapították meg, hogy a volt ÁVH-vezető azt igen zaklatott lelkiállapotban vetette papírra, és ezen az íráson napokig dolgozott. Izgatottságának oka valószínűleg az volt, hogy az akkoriban szabadult felesége, Simon Jolán tájékoztathatta őt a kinti világban lezajlott politikai változásokról, és úgy érezhette, hogy végre elégtételt vehet Rákosin, aki őt majdnem Rajk sorsára juttatta.¹⁰⁴ Emellett a saját szerepével kapcsolatos valós tények feltárása is motiválhatta, mivel most már lehetősége adódott arra, hogy lemossa magáról, a törvénytelenésekért való egyyszemélyi felelős, „főbűnös” bélyeget.

Pétert a többi volt ÁVH-s tiszthez hasonlóan több esetben is tanúként hallgatták ki Farkas Mihály büntetőügyében. Vallomásaiban részletesen ismertette a párttájékoztatás rendszerét, és az embertelen, törvénytelen módszerek alkalmazásáért, a koncepciók perekben szereplő vádak megkonstruálásáért elsősorban Rákosit és Farkast nevezte meg felelősként. Bevallotta, hogy az első titkár parancsait „minden fenntartás nélkül” végrehajtotta, mert nem volt bátorsága azokat megtagadni. Emellett elpanaszolta a vele szemben alkalmazott kegyetlen bánásmódot is: azt, hogy 32 hónapig magánzárkában tartották, öt hónapon át éjjel-nappal bilincs volt a csuklóján, olyan súlyos bántalmazást szenvedett, aminek a következtében két körme leesett, a verések során párnát tömtek a szájába, éhségstrájkja alatt olyan brutálisan végezték nála a mesterséges táplálást, hogy majdnem átszúrták a torkát, emellett alvásmegvonással is kínozták olyan módon, hogy fehérre meszelt cellájában éjjel-nappal égve tartották a villanyt.¹⁰⁵ Péter Gábor megkínzásának valóságtartalmát egyedül Décsi Gyula vallomása támasztja alá, aki szerint kegyetlenebbül bántak velük, „mint amilyen bánásmód

¹⁰³ KOLTAY – BRÓDY 1990, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.).

¹⁰⁴ MÜLLER 2017, 218.

¹⁰⁵ ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18., Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.

bármikor azelőtt, az ÁVH-nál előfordulhatott”.¹⁰⁶ Levéltári források nem maradtak fenn Péter fogvatartásának körülményeiről, a vele szemben alkalmazott könyörtelen bánásmódról. Katona Emil, egykori elítélt visszaemlékezésében több alkalommal említi a váci börtönben 1954 nyarán zajló nagyszabású átépítési munkálatokat, amely során négy emelet magas téglafallal választottak le, és rejtettek el egy elkülönített részleget Péter Gábor, Farkas Mihály és több volt magas rangú ÁVH-tiszt őrzése céljából.¹⁰⁷

A forradalom után kialakult új politikai helyzetben Péter úgy ítélte meg, hogy ügyük megítélésében változásra számíthat, ezért perújítást kért, amit a Legfőbb Ügyészség 1957. március 14-én el is rendelt. Az egykori ÁVH-vezető és vádlott-társai beadványaikban ugyanis az alapeljárás során ellenük alkalmazott kényszervallatásra, erőszak hatására született vallomásaikra hivatkoztak. Ezek alapján felvetődött egyes vádlottak bizonyos bűncselekmények alóli mentesíthetősége. Az ügyészség úgy vélte, hogy felmerülhetnek esetleg olyan adatok is, amelyek Farkas Mihály, Farkas Vladimir és Faludi Ervin ügyében korábban fel nem tárt bűncselekmények bizonyítását teszik lehetővé.¹⁰⁸

Az ügyészség pár nap múlva megkezdte Péter Gábornak és nyolc volt vádlott-társának kihallgatását. Ezekben a napokban, 1957. március 12–16-án, majd 23-án, zárt tárgyaláson ítélezett a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa Farkas Mihály ügyében, akit „pontosan meg nem állapítható számú hamis vád bünteténének” vádjával hatévi szabadságvesztésre ítelt, valamint két évre megfosztotta egyes jogainak gyakorlásától. Mivel tetteit az 1953. évi 11. (közkegyelmi) törvényerejű rendelet kihirdetése előtt követte el, szabadságvesztése időtartamának fele közkegyelem alá esett, tehát Farkasra csupán három év letöltendő börtönbüntetés várt.¹⁰⁹ Az aránytalanul enyhe ítélet felháborította a pártvezetést, emellett attól féltek, hogy ez újra felkorbácsolja a népharagot a levert forradalom utáni időszakban, ezért egymás után követelték a súlyosbítást. Mindezek hatására a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa nagyon hamar, már két héttel később, április 19-én az elvárásoknak megfelelő ítéletet hozott: Farkas Mihályt nyolc rendbeli, halálos ítéletet eredményező hamis vád büntette miatt 16 év szabadságvesztésre ítélték, amelyet az 1953. évi közkegyelmi rendelet hatására a felére csökkentettek, mellőzve a nyilvánosság tájékoztatását az ítélet felezéséről.¹¹⁰

A Péter Gábor és társai-ügyben 1957. május 28. és június 15. között zajlott fellebbviteli tárgyaláson a vádlottak mindegyike ártatlanságát bizonygatta. Péter

¹⁰⁶ PÜNKÖSTI 1999, 72.

¹⁰⁷ MÜLLER 2017, 220.

¹⁰⁸ MÜLLER 2017, 221–222.

¹⁰⁹ BARÁTH – FEITL 2013, 372.

¹¹⁰ Ítélet Farkas Mihály bűnügyében. *Népszabadság*, 1957. április 25., 2. évf./96. szám, 8.

ugyan beismerte, hogy követett el visszaéléseket, túlkapásokat, de tagadta, hogy a bántalmazás, a kínvallatás bevett módszer lett volna az ÁVH-nál. Rajk kínvallatásával és a Szücs testvérek agyonverésével kapcsolatban Rákosi parancsára hivatkozott, amelyet ő csak továbbított alárendeltjeinek. Kiemelte azt is, hogy Rajk veretését önhatalmúlag állította le. Vallomása szerint a kínvallatások mindig Rákosi utasítására történtek, saját elhatározásból ritkán rendelt el fizikai bántalmazást. Tagadta azt is, hogy részt vett volna a gazdasági bűncselekményekben, valamint az internálásokban. Az utolsó szó jogán mondott beszédében egyrészt saját mozgalmi érdemeire, másrészt az Államvédelmi Hatóságnak a „fasizmus maradványainak” felszámolásában játszott szerepére hivatkozott.¹¹¹

1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság dr. Sömjén György hadbíró vezette tanácsa Péter Gábort immár a valóban elkövetett bűneiért vonta felelősségre, így őt többrendbeli hamis vád, „szám szerint meg nem állapítható rendbeli” hivatali hatalommal való visszaélés, kétrendbeli halált okozó súlyos testi sértés (a Szücs testvérek halála), valamint folytatólagosan elkövetett szolgálati hatalommal való visszaélés büntetési miatt 14 évi szabadságvesztésre, tízévi jogfosztásra és lefokozásra ítélte. Az 1953-as közkegyelmi rendelet azonban Farkas mellett őrá is vonatkozott, így büntetését a bíróság ugyanebben az ítéletében a felére csökkentette.¹¹²

Alig egy évvel ezután, 1958. március 17-én Péter egy panaszos hangvételi levélben kérelmezte Biszku Béla belügyminisztertől szabadlábra helyezését erősen megromlott egészségi állapotára hivatkozva. Péter könyörgése nem talált azonnal meghallgatásra a belügyminiszternél, hiszen majdnem egy évet kellett várnia szabadulására, amely végül 1959. január 10-én történt meg.

5. ÖSSZEGZÉS

Sztálinban először a Kirov-gyilkosságot követően merült fel a felelősségnek az NKVD élén álló Genrih Jagodára történő áthárításának ötlete, mert a társadalom egyre szélesebb köreiben merült fel a gyanú a diktátor bűnösségével kapcsolatban. A „nép ellenségének” minősített, vélt vagy valós politikai ellenfeleivel való, tömeggyilkosságba torkolló leszámolását követően ezt a módszert „tökéletesítette”, és mindezt Jezsovot tette egyedül felelőssé a közvélemény megtévesztésével. Sztálin halála után, szovjet utasításra Magyarországon is megkezdődött a kon-

¹¹¹ Jegyzőkönyv a Péter Gábor és társai bűnyüének perújítása során megtartott zárt tárgyalásról, 1957. június 15-én. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 488–582.

¹¹² A Legfelsőbb Bíróság ítélete Péter Gábor és társai ügyében, 1957. június 15. In: HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY 1994, 590–635.

cepciós perek felülvizsgálata, a Jugoszláviával való békés viszony helyreállítása. Rákosi számára a cionista-ügy miatt börtönben fogva tartott Péter Gábor ideális eszköznek, egyfajta „bűnbaknak” kínálkozott arra a célra, hogy a felelősséget saját magáról a bukott ÁVH-vezetőre áthárítsa a Berija-ügy mintájára, amely hosszú ideig Sztálin bűnösségének eltitkolását segítette elő. Ezért Pétert szovjet mintára és parancsra sokáig nem a valós bűnei miatt készültek felelősségre vonni, hanem perének koncepcióját az aktuális politikai céloknak megfelelően igyekeztek alakítani. Így Pétert már nem egy „cionista kém szervezet vezetőjeként”, hanem az állam felett álló, erőszakos, a nép vagyonát fosztogató „rablóbanda” vezéréként, később pedig a törvénysértő perek megrendezésének első számú felelőseként, a pártot és annak vezetőjét galád módon félrevezető állam- és népellenes bűnözőként igyekeztek beállítani a közvélemény előtt. Hruscsovnak a szovjet kommunista párt 1956 februárjában tartott XX. kongresszusán elhangzott, Sztálin bűneit leplező beszéde azonban azt eredményezte, hogy Rákosi számára többé már nem volt járható út a koncepciós perekért való minden felelősséget „Péter Gáborra és bandájára” hárítani, hanem bűneinek következményét vállalnia kellett. Péter Gábort végül az általa valóban elkövetett bűncselekményekért ítélték el, a Berija-ügy mintájára ellene tervezett koncepciós per nem valósult meg. Mindezekből arra a következtetésre jutottam, hogy Péter Gábor nem volt a szó eredeti jelentése szerinti, a szó szoros értelmében vett bűnbak, hiszen egyáltalán nem volt ártatlan. Ennek ellenére mégis a felelősségáthárítás eszközeként funkcionált a bukás szélén álló diktátor, és a válsághelyzetben lévő pártállam számára, ezért Péter Gábor főbűnősként való kijelölése megfelel a modern társadalmakra jellemző bűnbakképzésnek, amelyekben a bűnbakkeresés már abból indul ki, hogy a megtalált bűnbak valóban bűnös, és megbüntetése a bűnbakkeresők felfogása szerint jogos. A válságok, kollektív traumák idején ugyanis a társadalmaknak egy leegyszerűsített okmagyarázatra van szükségük a sokszor nagyon összetett okrendszerek helyett, amely célra a bűnbakok tökéletesen megfelelnek.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

A kényszermunka sztálini rendszere fejlődésének különleges szakaszai (Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityicseszkojlsztorii /RGASZPI/, f. 17. op. 3, 746. dok., 211. o.).

ÁBTL 2.1 I/1-b. Javaslat Péter Gábor és Décsi Gyula íratására, 1954. május 15.

ÁBTL 2.1 II/8. Jegyzőkönyv Sólyom László és társai perújítási tárgyalásáról, 1954. szeptember 16–17.

- ÁBTL 2.1 VI/1. Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.
- ÁBTL 2.1. VI/1. Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 18., Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 19.
- Budapest kommunistái a Központi Vezetőség határozataiért. A budapesti pártaktíva tanácskozása. 1954. 2.
- Csernovaja zapisz' visztuplenyija G. M. Malenkova na zaszedanyii Prezigiiuma CK KPSzSz. 26 ijunya 1953 g. In Lavrentyij Berija. 1953. Sztyenogramma ijulszkogo plenuma CK KPSzSz i drugije dokumenti. Moszkva, 1999, 71–72.
- GARF, f. 9401, op.1, d. 1299, 246–247. Eredeti példány. Közli: SZILÁGYI Ákos 2002. 57–59.
- Goszudarsztvennij Arhiv Rosszjiszkaj Federacii, GA RF. F. R– 9479. Op. 1. dok. 3. l. 23–24. Dokument opublikovan vo 2-m tome nasztorsego izdanija.
- L. P. Berija feljegyzése az SZKP KB Elnökségének az úgynevezett kártevő orvosok ügyében felelősségre vont személyek rehabilitálásáról, 1953. április 1. , AP RF, f. 3, op. 58, d. 423, 5–7. Másolat. Közli: Szilágyi Ákos 2002. 55–57.
- MNL OL M-KS 276. f. 52/35. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség ülésének jegyzőkönyve, 1956. július 18.
- MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 146. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1953. november 11.
- MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 234. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB 1955. június 2-i üléséről.

Felhasznált irodalom

- ALEXANDER ORLOV: *The secret history of Stalin's crimes*. New York, Random House, 1953.
- ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN: *A Gulag szigetvilág*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.
- AMY KNIGHT: *Who killed Kirov?* New York, Hill & Wang Pub, 2000.
- BARÁTH MAGDOLNA – FEITL ISTVÁN (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások – Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai, 1962*. Budapest, Napvilág Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013.
- BERNARD LECOMTE: *KGB – A szovjet titkosszolgálatok története*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022.
- BÉLÁDI LÁSZLÓ – KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. 2. kiad., Budapest, ELTE ÁJTK Államtud. és Politikatud. Int., 1988.
- CZÉH ZOLTÁN: A Gulag mint gazdasági jelenség. *Eszmélet*, 1995. január 1. http://www.eszmelet.hu/czeh_zoltan-a-gulag-mint-gazdasagi-jelenseg/ (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- DONALD RAYFIELD: *Sztálin és hóhérai – A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2011.
- FEITL ISTVÁN – GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA – SIPOS LEVENTE (szerk.): *Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

- GYARMATI GYÖRGY: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956*. In: GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF: *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2013.
- HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYŐZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és „vallomások”, „párt”-ítéletek, elvi határozatok, az 1956-os megtorlás iratai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993.
- HORVÁTH IBOLYA – SOLT PÁL – SZABÓ GYŐZŐ – ZANATHY JÁNOS – ZINNER TIBOR: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994.
- IRINA MOROZOVA – VIDA ISTVÁN (szerk.): Újabb részletek Rákosi Mátyás lemondatásáról. *Társadalmi Szemle*, 1996/51. évf./3. szám
- Ítélet Farkas Mihály bűnügyében. *Népszabadság*, 1957. április 25., 2. évf./96. szám.
- KÁDÁR ÉVA: Péter Gábor szovjet sorstársai: A szovjet államvédelmi vezetők pereinek hatása a Péter Gábor-ügyre. In: BARTKÓ RÓBERT (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2024 – Doctoral Working Papers 2024*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2024.
- KÁLLAI GYULA: *Megkésztett börtönnapló*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER (szerk.): *El nem égetett dokumentumok*. Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 20.)
- KUN MIKLÓS: *Az ismeretlen Sztálin*. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2002.
- KUN MIKLÓS: Berija bukása. *Beszélő Online*, 1991. 3. évf./ 21. szám, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/berija-bukasa> (Utolsó letöltés időpontja: 2024. 05. 24.)
- MARC JANSEN – NIKITA PETROV: *Stalin's loyal executioner: People's commissar Nikolai Ezhov, 1895–1940*. Stanford, California, Hoover Institution Press, Stanford University, 2002.
- MILOS MIKELN: *Sztálin, a zsarnok élete*. Budapest, Fehér Holló Könyvkiadó, 1988.
- MÜLLER ROLF: *Az erőszak neve: Péter Gábor – Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- N. A. AFANASZEV: Isztorija sztalinszkogo GULAGa konetsz 1920-kh.
- NAGY IMRE: A Központi Vezetőség ülése után. *Szabad Nép*, 1954., 12. évf./293. szám, 1–2.
- PÓK ATTILA: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: GYARMATI GYÖRGY – LENGVÁRI ISTVÁN – PÓK ATTILA – VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Bűnbak minden időben*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, ÁBTL, 2013.
- PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Menekülés Rajk árnya elől – Péter Gábor pere a nyomok eltüntetésére. *Forrás*, 1999, 31. évf./11. szám.

- RAINER M. JÁNOS – URBÁN KÁROLY (szerk.): „Konzultációk” – Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1956-ban. *Múltunk*, 1992, 37. évf./4. szám.
- RÁKOSI MÁTYÁS: A magyar nép a jövőben is ott lesz a béke megőrzéséért vívott harc első soraiban. Rákosi Mátyás elvtárs képviselői beszámolója Csepelen. *Szabad Nép*, 1955, 13. évf./ 219. szám, 1–2.
- RÁKOSI MÁTYÁS elvtárs felszólalása a Heves megyei pártaktíva-értekezleten. *Szabad Nép*, 1956, 14. évf./89. szám, 2., 1–3.
- RUPERT BUTLER: *A sztálini terror eszközei – Cseka, OGPU, NKVD, KGB 1917-től 1991-ig*. Budapest, Gabo Kiadó, 2006.
- STÉPHANE COURTOIS – NICOLAS WERTH – JEAN-LOUIS PANNÉ – KAREL BARTOSEK – JEAN-LOUIS MARGOLIN – ANDRZEJ PACZKOWSKI: *A kommunizmus fekete könyve – Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2001.
- SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: Kremli végjáték. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2012, 24. évf./7–8. szám, 46–120.
- SZILÁGYI ÁKOS: A Berija-dosszié. *2000 Irodalmi és Társadalmi Lap*, 2002/1.
- SZILÁGYI ÁKOS: Egy rém rendes reformer – Lapok a Berija-dossziéből. *Népszabadság*, 2002/10.
- ZINNER TIBOR: „A nagy politikai affér” – *A Rajk–Brankov-ügy*. II. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2014.

JOGALKOTÁSI RENDSZEREK DIGITALIZÁCIÓJA NÉHÁNY NEMZETKÖZI JÓ GYAKORLATON KERESZTÜL

KÁNTOR ÁKOS¹

ABSTRACT ■ The aim of this paper is to illustrate the digitisation of the legislative system on the basis of international examples. In my view, a digitised legislative system can basically be divided into three basic parts, which are usually implemented sequentially, and therefore represent stages in the evolution of systems. Following the presentation of examples from Slovakia, the Czech Republic, Brazil and Estonia, I will aim to provide an overview of the structure of a digital legislative system that could be considered ideal from a legislative perspective.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmány célja a jogalkotási rendszer digitalizációjának bemutatása nemzetközi példák segítségével. Álláspontom szerint a digitalizált jogalkotási rendszer alapvetően három alapvető részre bontható, amelyek folyamatai rendszerint egymást követően valósulnak meg, ezért ezek egyúttal a rendszerek evolúciójának lépcsőfokait is jelentik. A szlovák, a cseh, a brazil és az észt példák bemutatása után teszek kísérletet a jogalkotási szempontból ideálisnak gondolt digitális jogalkotási rendszer felépítésének felvázolására.

KULCSSZAVAK: jogalkotás digitalizációja, eSbírka, eZbierka, Riigi Teataja, legaltech

1. BEVEZETÉS

„[M]agának a közgondolkodásnak kellene teljes mértékben megváltoznia ahhoz, hogy a jogalkotás támogatása kizárólag az előre rögzített algoritmus szerint történjék. A politika igénye valójában a folyamatos és közvetlen beavatkozás lehetőségének a fenntartása. Éppen ezért a jogalkotás és jogalkalmazás „gépiesítése” – még ha a technikai feltételek adottak is lennének – ábránd marad.”²

¹ PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

² BIRHER NÁNDOR: A modern technológiák szabályozásának változásai: teoria versus praxis, etika versus protokoll. In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2020. 22.

Az idézett, 2020-ban megjelent gondolat óta, röpké négy év alatt a technológia fejlődése nyomán sok minden megváltozott, már nem kérdés, hogy a technológia helyet kap-e a jogalkotásban. A kérdés már csak az, hogy mikor és milyen szerepet fog kapni. 2023-ban elfogadták az első, Chat GPT-vel generált jogszabályt³, igaz nem tudva, hogy azt nem ember írta.

Az elektronikus jogalkotási rendszer fejlesztésének első szükségszerű lépése a digitalizált jogszabálytár kialakítása, amely egyúttal adatbázisul szolgál egy későbbi rendszer felépítéséhez. Ennek létrehozása történhet induktívan: az első rendszer pusztán a hatályos jogszabályok szövegét tartalmazza megjeleníthető formátumban. Ebből az állapotból jut el az időállapotokat bemutató, teljes jogszabálytárig, amely sok esetben még a történeti (hatályát vesztett) jogszabályokat és jogszabályfordításokat is tartalmazza nyelvtchnológiai alapokon fejlesztett digitális adatbázisként. Amennyiben a megfelelő technikai tartalmú jogszabálytár kialakításra került, második lépésnek tekinthető egy jogi szerkesztő szoftver elkészítése, amely lényegileg már egy legaltech eszköz, olyan dokumentumszerkesztő alkalmazás, ami a jogtár mint adatbázis adatkészletével dolgozik. Ez annyiban speciális, hogy az adott jogrendszer normaszervezési szabályai szerint működik, annak betartása felett őrökdi, és segítséget nyújt a felhasználóknak a magasabb szakmai minőségű jogszabálysöveg elkészítéséhez.

A fejlesztés harmadik szintjét jelentheti álláspontom szerint, amikor a jogalkotás egyes részfolyamatait egyetlen közös, interoperábilis rendszerbe foglalják. Ekkorra az adatbázis és a jogi szerkesztő eszköz összekapcsolása megvalósul, így szemponttá válik, hogy az érvényes jogszabály elkészítéséhez szükséges folyamatok is szabványosítottak legyenek.⁴ Ekkor jelentkezik az igény a jogalkotás teljes folyamatának leprogramozására olyan módon, hogy az egyes különálló rendszerek között megvalósuljon az interoperabilitás. Ennek bonyolultságát jellemzi, hogy a hazai jogalkotásban a közigazgatási egyeztetés során másként kell jelezni, illetve kezelni a normaszöveg-módosítási javaslatokat, mint a parlamenti szakaszban, azonban az egységes rendszernek mindkét jelrendszert hatékonyan és össze nem téveszthető módon illeszteni kell.

A tanulmányban bemutatok néhány nemzetközi jó gyakorlatot⁵, melyek online is hozzáférhetők, és egy 2024. áprilisi V4 Good Governance konferencia kapcsán

³ 2023 októberében braziliai Porto Alegreben Ramiro Rosario tanácsos készített norma-szöveget a Chat GPT-alkalmazással, amit el is fogadtak. Forrás: Brazilian city enacts an ordinance that was secretly written by ChatGPT <https://apnews.com/article/brazil-artificial-intelligence-porto-alegre-5afd1240afe7b6ac202bb0bbc45e08d4#>.

⁴ Lásd TÓTH J. ZOLTÁN (szerk.): *Jogalkotástan. Jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 127.

⁵ További jógyakorlatokat mutat be FEKETE KRISTÓF BENEDEK – LUTRING ERIKA – TILK PÉTER: A jogalkotás digitalizációjának egyes alkotmányjogi kérdései, valamint a német nyelvtérlet

kerültek a látókörömbé.⁶ Jelen tanulmányban a szlovák, a cseh, valamint az OECD értékelése alapján ajánlott brazil és észt jogalkotási rendszereket vizsgálom meg. Bemutatom a digitális jogalkotási rendszerek építőköveit, fejlődési lépcsőfokait, emellett kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam, milyen ismérvei lennének egy jogalkotástani szempontból is ideális, digitalizált jogalkotási rendszernek.

A feldolgozás során a deduktív módszert választottam, mivel lényegében egy konkrét rendszer megismerését követően állapítok meg általánosnak mondható elvárásokat az elektronizált jogalkotási rendszerekhez. A PhD kutatási tervemben még induktívan kívántam meghatározni a digitális jogalkotási rendszerekkel kapcsolatos elvárásokat; a fellelhető, már működő rendszerek ismérvei alapján. Azonban a kutatás első fázisában bebizonyosodott, hogy teljes készültségű rendszerek még nem állnak rendelkezésre, kivéve a más tanulmányaimban⁷ már bemutatott Integrált Jogalkotási Rendszert.

A tanulmány elkészítését nehezítette, hogy a vizsgált országok forrásai sok esetben nem érhetőek el sem magyarul, sem pedig közvetítő nyelven (pl. angolul) ezért az ismeretek megszerzéséhez gépi fordító alkalmazására volt szükség, annak minden kockázata mellett.

2. A JOGI DIGITALIZÁCIÓ

A jog digitalizációja a 2000-es évek elején megkezdődött Magyarországon az elektronikus cégeljárás bevezetésével. Ezt követte az elektronikus kapcsolattartást biztosító magyarorszag.hu weblap elkészítése, majd a polgári perek elekt-

országainak szabályozási sajátosságai. In: TILK PÉTER – FEKETE KRISTÓF BENEDEK (szerk.): *A jogalkotás digitalizációjának jogi lehetőségei*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2023, 5–30. Németország, Ausztria és Svájc vonatkozásában.

⁶ A tanulmány kiindulópontja egy Prágában 2024. április 8–9. között megrendezett „Conference V4. Good Governance Forum” című, V4-es konferencia, amely „Electronisation of legislation and legislative procedure (E-Collection, e-Legislation)” című szekciójának témája a jogalkotás és jogalkotási folyamat elektronizációja volt. A szekcióban Csehország, Szlovákia, az OECD és Magyarország képviselőitében osztottam meg ilyen irányú tapasztalataimat és kutatási eredményeimet.

⁷ KÁNTOR ÁKOS: Digitalizáció és automatizációs lehetőségek a jogalkotásban. *Parlamenti Szemle*, 2023/2. szám, 39–56. KÁNTOR ÁKOS: Jogalkotás és digitalizáció – kihívások és dilemmák. In: TÖRÖK BERNÁT – ZÓDI ZSOLT (szerk.): *Digitalizálódó társadalom. Tanulmányok az új technológiák társadalmi-jogi hatásairól*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2023. 41–62. KÁNTOR ÁKOS: Gondolatok a jogalkotás digitalizációs lehetőségeiről. In: MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER – JAKAB ÉVA (szerk.): *XXIV. Jogász Doktoranduszok Konferenciája*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2023. 127–136.

ronizációja 2016-ban,⁸ és 2018-tól az elektronikus ügyintézés bevezetése. Ilyen előzmények után a 2020-ban kezdődött pandémia miatti távoli kapcsolattartás már meglévő digitális alapokra építhetett, azonban még sok fejleszteni való volt a már üzembe állított rendszereken⁹.

Az elektronizáció a jogalkotásra vonatkozó anyagi jogi normák és eljárási szabályok leprogramozásával olyan rendszert hozhat létre, amelyben már a jogszabály készítésekor jelezheti a rendszer, ha a jogszabály az előírt formai követelményektől eltér, illetve mérlegelés nélkül le is tilthatja a készítés folytatását a hiba orvoslásáig. A szöveggeneráló megoldások ehhez képest nagyobb konzisztenciát tudnak biztosítani, szabványosabb végeredményt hoznak létre gyorsabban és több nyelven.¹⁰ A szoftver az eljárási szabályok betartása felett is őrködhet, a szoftver, ha valamilyen szükséges lépés kimarad az elkészítés során, azt képes naplózni, így a hiány nyilvánvaló lesz.

A jogalkotás sok résztvevős bonyolult folyamat, amelyben érdekek ütköznek egymással, talán egyetlen előnye az a tulajdonsága, hogy végig szabályozott folyamat.¹¹ Fontos követelmény az információbiztonság, hiszen az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény alapján a döntés-előkészítő anyag az elfogadásától számítva tíz évig nem nyilvános minősítésű.¹² Emiatt a rendszert óvni kell jogosulatlan hozzáférésektől, intézkedéseket kell tenni a kifizérkészettség elkerülésére, különös jelentősége van a magas szintű kiberbiztonságnak. A digitális jogalkotási rendszer elkészítésének egyik fontos elvárása volt az adminisztratív terhek csökkentése a közigazgatásban, hiszen dokumentumok online továbbításával bizonyos logisztikai terhek és átfutási idők nagymértékben csökkenthetők, nem beszélve a nyomtatási költségekről.

⁸ A szerző 2015–16-ban az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezető-helyetteseként vett részt az e-percek bevezetésének folyamatában.

⁹ Vö.: KÁNTOR ÁKOS: Az e-ügyintézésről az e-jogalkotás felé. In: MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER (szerk.): *XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája 2022*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 145–154.

¹⁰ EHUD REITER – ROBERT DALE: *Building Natural Language Generation Systems*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 29–30. idézi HOMOKI PÉTER: Miként lehet a szöveggeneráló eszközöket a jogászai hivatások körében hasznosítani? című tanulmányában. In: ZÓDI ZSOLT (szerk.): *Jogi technológiák – Digitális jogalkalmazás*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 192.

¹¹ A jogszabály érvényességi kellékéből fakadóan.

¹² Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 27. § (5) bekezdés.

2.1. Online jogtár

A többségében a kétezres évek első évtizedének második felétől létező, online jogtárak létrehozásának célja a jog megismerhetősége; ez minden demokratikus jogállamban szükséglet, mivel a normának a címzettek számára megismerhetőnek kell lennie.

A digitalizált jogalkotási rendszerek létrehozásának első lépése az adatbázis létrehozása, amely jellemzően online elérhető ingyenes jogszabálytár. Ennek elkészítése történhet induktívan: az első ki publikált rendszer például pusztán a hatályos jogszabályokat tartalmazza megjeleníthető formátumban. Innen több irányba fejleszthető a rendszer, egyrészt tartalmilag: a jogalkotás dinamikáját követve létrejönnek a jogszabályok módosításokat követő hatályosításával az időállapotok, a jogtár elindításakor már létező jogszabályok indítás óta keletkezett és a későbbiekben is hozzáférhető időállapotaival. A következő lépés időben visszafelé mutató, vagyis a jogtár elindulása előtti időállapotok elkészítése, illetve már hatályukat veszített (esetleg történeti¹³) jogszabályok felvétele a jogtárba. Emellett a jogi tartalom bővíthető jogszabályfordításokkal is, melynek szintén magasabb szintjét jelenti a jogszabályfordítások szövegének naprakészen tartása időállapotok létrehozásával. A fejlesztés általában technológiai szinten is zajlik, az adatbázisba szervezett dokumentumok szintjéről a rendszer a szövegek szegmentálásával jut el a nyelvtechnológiai alapokon szervezett adatbázisig, amely előfeltétele a következő fejlődési szakaszba lépésnek. Az ilyen módon szervezett jogtárban már lehetőség van a változáskövetésre: az adatbázis képessé válik megjelölni a megelőző időállapothoz képest a változott, és a következő időállapotban változó rendelkezéseket, vagy akár tetszőleges időállapotok összehasonlítására is alkalmassá válhat.

A tanulmány elkészítéséhez vizsgált országok (pl. Szlovákia) esetében megállapítható, hogy az elvárás mindössze annyi, hogy a hatályos jogszabályok ingyenesen elérhetőek legyenek mindenki számára. Ezért a vizsgált esetekben található szegmentálatlan adatbázis, vagyis nem szerkeszthető formában feltöltött dokumentumok például pdf. formátumban, hasonlóan, mint például a Nemzeti Jogszabálytár angol nyelvű jogszabályfordításai,¹⁴ amelyből egyúttal a rendszer fejlettségére is lehet következtetéseket levonni.

Az online jogtárak különböző technológia-fejlettségűek, országonként eltérőek. Jellemzően egynyelvű adatokat tartalmaznak, kivéve a több hivatalos

¹³ Pl. a szlovák jogtárban a jogszabályok 1918-tól kezdődően megtalálhatók.

¹⁴ <https://njt.hu/forditasok>. Megjegyzendő, hogy a jogszabályfordítások általában nem minősülnek hivatalos szövegnek, mivel azok nem mennek át a jogalkotási eljárásón. Kivéve az EUR-Lexben közzétett textusok, melyek minden elérhető nyelven hivatalosnak minősülnek.

nyelvvel is rendelkező országokat,¹⁵ ahol elvárás a jogszabályok összes hivatalos nyelven való egyidejű publikálása, de előfordulnak állami, hivatalos jogszabályfordítások is, mint a magyar Jogszabálytárban.

Az Európai Unió tisztában van a jog megismerhetőségének fontosságával, ezért olyan eszközöket és fórumokat alakított ki, amelyek támogatják és bővíti a jog megismerhetőségének lehetőségeit a polgárok – többek között a jogi szakemberek –, a vállalkozások és az intézmények számára, tagállami és uniós szinten egyaránt.¹⁶

A jogszabálytárak fontosságát az is mutatja, hogy az EU két különböző gyűjteményt is létrehozott: egyik az egyes országok jogtárait listázó, 2006-ban indított N-Lex webhely, melynek célja, hogy tájékoztatást nyújtson az összes uniós tagállam nemzeti jogszabályairól. Az N-Lex valamennyi nyelven egységes keresőfelületet tartalmaz, amely a tagállami adatbázisokból jelenít meg találatokat. Ennek a rendszernek az EuroVoc¹⁷-kal együttes használata lehetővé teszi a polgárok számára, hogy saját nyelvükön keressenek, illetve az adott nemzeti rendszerből általuk nem ismert fogalmakra keressenek rá.¹⁸ A másik az uniós jogi normák önálló jogtára, „Az EUR-Lex¹⁹ portál, amely az uniós szinten elfogadott irányelvekre vonatkozó információk mellett olyan metaadatokat is feltüntet, amelyek az irányelvek átültetése céljából a tagállamok által elfogadott végrehajtási intézkedésekre vonatkoznak.” Emellett 2001-ben létrejött egy biztonságos elektronikus platform (www.legicoop.eu),²⁰ amelyet az Európai Unió igazságügyi minisztériumai használnak.²¹

A jog megismerhetőségére vonatkozó igényt részben kielégítik a digitálisan elérhető jogi információk és az internet széles körű használata. A jogi információk cseréjét azonban meglehetősen korlátozzák azok az eltérések, amelyek az egyes tagállami jogrendszerek között, valamint a tagállamok által a jogszabályok webhelyen tárolására és közzétételére használt technikai rendszerek között mutatkoznak.²²

¹⁵ Pl. Svájc, Olaszország, Írország, Finnország.

¹⁶ Jelentés a jog megismerhetőségéről I. 84.

¹⁷ Az EuroVoc az Európai Unió többnyelvű multidiszciplináris teaurusza, amely kulcsszavakat tartalmaz. Ezek a kulcsszavak az EUR-Lexen található dokumentumok tartalmát írják le 21 témakör, azon belül pedig 127 altémakör szerinti bontásban, forrás: <https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?locale=hu>.

¹⁸ Jelentés a jog megismerhetőségéről (2015/C 97/03) I. 33. pont.

¹⁹ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324\(01\)&qid=1715777938127](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324(01)&qid=1715777938127).

²⁰ <https://intra.legicoop.eu/hu/legislations>.

²¹ Jelentés a jog megismerhetőségéről I. 51.

²² Ibid. I. 45.

2.1.1. A cseh jogtár: eSbírka

A Jogok és Nemzetközi Szerződések Elektronikus Gyűjteménye (csehül: eSbírka, angolul e-Collection) ingyenes és folyamatos hozzáférést biztosít a Cseh Köztársaság jelenlegi és múltbeli jogával kapcsolatos információkhoz modern és digitális formában. Az eSbírka 2024. január 1-jén teljeskörűen üzembe állt, felváltva a Cseh Belügyminisztérium honlapján a meglévő papíralapú Joggyűjtemény és Nemzetközi Szerződések Gyűjteményét, valamint annak digitális változatát. Az e-Collection az e-Legislation²³ projekt eredményét képviseli, amelynek célja a Cseh Köztársaság jogszemléletének átfogó korszerűsítése, létrehozása és megvitatása.²⁴

A 2023-as elektronizációs tárgyú törvény²⁵ előírta az eSbírka jogtár és az e-Legislatura (e-Legislation) rendszerek fokozatos bevezetését. Elsőként 2024. 01. 01-jétől helyezték üzembe az eSbírka jogtárat, amit a 2024. 01. 07. – 2025. 01. 01-jéig tartó időszakban az elektronizált jogalkotás létrehozására szolgáló részének elindítása követ. Az eSbírka jogtár e-Legislation előtti elindítása már lehetővé teszi az eSbírka jogtár előnyeinek kihasználását még a két részből álló rendszer teljes elindítása előtt, ez is mutatja, hogy a digitális jogtár az elektronikus rendszernek önállóan is működőképes részét jelenti.

Az átmeneti időszakban, a nem az e-Legislation rendszerben készített jogszabályokat az eSbírka jogtárba történő feltöltés előtt digitalizálni kell. Ez vonatkozik minden 2024. június 30-ig kihirdetett jogszabályra, majd azokra a törvényekre, amelyek nem mennek át az e-Legislation rendszeren. A digitalizálás magában foglalja a pdf és egyéb formátumú dokumentumokban található, közzétételre szánt adatok szegmentálását a törvény által előírt, strukturált formában, a módosított rendeletek ideiglenes változatainak elkészítését, valamint linkek és egyéb kapcsolódó metaadatok beépítését.²⁶ Vagyis az üzembe helyezett jogtárba utólag bevitt jogszabályokat manuálisan kell az adatbázishoz igazítani a fenti rendelkezések szerint.

A cseh Belügyminisztérium²⁷ célja, hogy az eSbírka jogtár mielőbb elérhetővé váljon a felhasználók számára, és egyben elegendő teret biztosítson a majdan elektronikus úton létrehozott gyakorlati átültetéséhez.

²³ Az e-legislation (e-Legislatura) rendszer bemutatását lásd később.

²⁴ <https://www.e-sbirka.cz/co-je-esbirka>.

²⁵ Zákon č. 346/2023 Sb. Zákon, kterým se mění některé zákony v souvislosti s elektronizací vybraných agend (törvény egyes törvények módosításáról a kiválasztott napirendek elektronizálásával kapcsolatban).

²⁶ <https://www.e-sbirka.cz/aktuality/20150>.

²⁷ Ministerstvo Vnitra Ceske Republiky.

Az eSbírka rendszerében minden jogszabályhoz tartoznak különböző metaadatok: időállapotok, módosító törvények felsorolása, módosítások felsorolása és egy adatlap a törvényről.

A cseh jogtár²⁸ a következő szolgáltatásokat nyújtja:

- Kronológiai tárgymutató (Chronologicky rejstrik): jogi aktusok kihirdetése ideje szerinti sorrendben.
- Joganyagmutató jogszabálytár (Vecny rejstrik): a CzechVoc szótár kifejezései szerinti bontásban –lényegében jogterületek szerinti bontásban.
- Jelenleg kihirdetett jogi aktusok (Aktualne vyhlášené právní akty): A jelenleg kihirdetett rendeletek tárgymutatója a Törvények és Nemzetközi Szerződések Gyűjteményének 30 legutóbb kihirdetett törvényét tartalmazza.
- Jelenleg hatályos jogi aktusok (Právní akty s aktuálně nabytou účinností): a legutóbb kihirdetett jogszabályokat tartalmazza.
- Právo Evropske unie: az Európai Unió jogszabályaira vonatkozó információk, amelyek hetente frissülnek az EurLex rendszerből.
- Jelenleg hatályon kívül helyezett jogszabályok (Aktuálně zrušené právní předpisy): a legutóbb hatályon kívül helyezett 30 jogszabályt tartalmazza.

Emellett az oldal tartalmaz terminológiai segédletet mind a cseh jogszabályokhoz (VOC – cseh jogi kifejezések szótára) mind az Eu-s jogi normákhoz (EuroVoc).

Az eSbírka jogtár – a megjelenítés alapján – a jogszabályok szövegét adatbázis-szerűen tartalmazza, az egyes időállapotokat számozottan mutatja be,²⁹ az időállapot megjelölése mellett hivatkozva a módosító jogszabályt. A jogszabálytár a Kontextus (Souvislosti) menüpont alatt további kapcsolatokat mutat be a jogszabály szövegéhez, például itt sorolja fel az Alkotmánybíróság jogszabályhoz kapcsolódó megállapításait. Emellett tartalmaz a jogszabályhoz egy adatlapot, amely a norma metaadatait jeleníti meg: pl. név, rövid név, száma, megjelenés éve, területi hatály, kapcsolódó jogterületek stb. Megállapításom szerint a cseh joganyag informatikailag rendkívül fejlett adatbázisban található, ezt is mutatja a relatíve gazdag metaadat készlet, a jó kereshetőség, valamint a magasszintű jogszabálykapcsolatok megjelenítése.

²⁸ Bemutató: <https://www.youtube.com/watch?v=5WCUOsqKYB0>.

²⁹ Pl. cseh polgári perrendtartás, amely 130 időállapotot listáz 2024. 08. 24-én, <https://www.e-sbirka.cz/sb/1963/99?zalozka=historie>.

2.1.2. A szlovák jogszabálytár: eZbierka³⁰

A Slov-Lex honlapot a Szlovák Igazságügyi Minisztérium³¹ üzemelteti. Fő szerepe a jogszabályok kész³² változatainak közzététele. A portál lehetővé teszi, hogy a nyilvánosság megismerje a törvényjavaslatokat, és a véleményezési eszközök segítségével aktív szerepet vállaljon a jogalkotási folyamatban.³³ A szlovák portál háromféle alapvető szolgáltatást kínál:

- Az eZbierka modul ingyenes hozzáférést biztosít a szlovák jogrendszerhez, melyben elektronikusan hitelesített pdf formátumban találhatók meg³⁴ a jogszabályok egy keresőmotor segítségével, kronologikus regisztert tartalmaz a Szlovák Köztársaság jogszabályairól, valamint egy archívumot, amelyben tömörített formában megtalálhatók a szlovák jogszabályok 1918-tól kezdve.
- Az e-Legislation modul hozzáférést biztosít a jogalkotási folyamathoz, keresőmotort tartalmaz a folyamatban lévő jogalkotási eljárásokhoz, valamint indokolásokat és előzetes információkat a jogalkotáshoz.
- EU Law modulban a felhasználók kereshetnek az EU jogi normák között.

A portálon sok fájl pdf formátumban található meg, az oldal leírása szerint a grafikai elemek megfelelő megjelenítése miatt. Arról nem lehet információt találni a honlapon, hogy az adatbázisban milyen formátumban vannak tárolva normaszövegek vagy az adatbázis lekérdezéskor más szövegformátumban tárolt adatokból³⁵ generálja-e a pdf dokumentumokat. Ennek jelentősége abban áll, hogy ez alapján lehet megbecsülni, mennyire felkészült az adatbázis a további digitalizációra. Az eredeti szlovák nyelvű honlap azonban a jogszabály szövegének letöltésére több fájlformátumot is felkínál,³⁶ ebből az a következtetés vonható le, hogy a szöveges fájlt a portál a letöltéskor generálja.

A normaszöveggel kapcsolatos lehetőségek között szerepel egyfajta tartalmi fa mutatása,³⁷ információs adatlapot tartalmaz a jogszabályról, elég szűk metaadat

³⁰ www.slov-lex.sk.

³¹ Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky.

³² A „kész” valószínűsíthetően a jogszabály elfogadott, végleges állapotát jelenti.

³³ A Slov-Lex portálon követni lehet a jogalkotási folyamat állomásait, valamint közvetlenül lehet véleményt megfogalmazni a tervezetekhez, pl. <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2024/435>.

³⁴ A honlap megjeleníti a jogszabály szövegét, de csak tájékoztató jelleggel: a megjelenített jogszabály tartalma tájékoztató jellegű, a kötelező erejű tartalom a jogszabály pdf változatában található.

³⁵ Pl. xml, xhtml.

³⁶ Pdf, docx, asice, nyomtatási verzió.

³⁷ Ez a szolgáltatás az általam vizsgált jogszabályok esetében korlátozottan működött 2024 augusztusában.

tartalommal (száma, címe, jóváhagyás, kihirdetés, hatálybalépés dátuma, szerző, jogterület). A jogszabály történetét História menüpont mutatja időállapotonként. A Kapcsolatok (Vztahy) mutatja a jogszabályt módosító jogszabályokat. Tartalmi kapcsolatokat, tárgyszavakat jelenleg nem jelenít meg a rendszer.

Összegezve a tapasztalatokat, az eZbierka jogszabálytár a tanulmány írásakor működő változata a jogi digitalizáció korai szakaszában a nyelvtechnológiai elvek szerint összeállított adatbázisok jellemzőit nem mutatja, ebből következően a szlovák eZbierka jogtár funkcionalitása jelenleg nem éri el a cseh eSbírka informatikai színvonalát.

2.1.3. Az OECD tapasztalatok³⁸

Az OECD mind a 38 tagállama biztosít ingyenes hozzáférést a jogszabályokhoz, a jogalkotási folyamat a tagoknál jól definiált. A jogi szöveg elérhető konszolidált változatban. A legtöbb tagállamban kontrollált a hozzáférés a jogszabályokhoz. A társadalmi egyeztetés végzése a jogalkotási folyamatban kiemelten fontos az OECD szemszögéből, amely több országban a jogtár weboldalán keresztül biztosított lehetőség.³⁹ Jogalkotás szempontjából az OECD fontosnak tartja az együttműködési lehetőség megteremtését, továbbá fontos, hogy egy rendszerben haladjon a joganyag az elkészítés során. Mivel a jogtárak sok esetben a jogszabályok hivatalos szövegét tartalmazzák, a kiberbiztonság kiemelt fontosságú, ugyanis egy rosszszándékú internetes támadással átírt jogszabályszövegek komoly károkat okozhatnak.

Az OECD előadója felhívta a figyelmet a digitalizált jogalkotás terén néhány jó gyakorlatra, amelyek közül az alábbiakat említem:

2.1.4. Brazília

Brazíliában a jogalkotás digitalizációjával 2009-óta foglalkoznak és számos szemmel látható eredményt értek el. A brazil jogszabályokat tartalmazó weblap⁴⁰ hozzáférést biztosít a brazil alkotmányhoz, törvénykönyvekhez, törvényekhez, rendeletekhez, törvényerejű rendeletekhez, valamint a szövetségi szintű, egységes szerkezetbe foglalt jogszabályokhoz. A honlap tartalmazza a brazil jogforrásokat a kiadás éve szerinti csoportosításban. Érdekesség, hogy az oldal az elnöki vétókat is tartalmazza. Bepillantást nyújt az oldal a jogalkotási eljárásba is. A jogszabály szövege adatbázisba szervezett, ezt bizonyítja a szövegen belül is elhelyezett

³⁸ A V4 konferencián szóbeli előadásként hangzott el, sajnos írásban nem elérhető információk, nem megjelent anyagok. Előadó: DANIEL TRINKA, Deputy Head of Division, Regulatory Policy Division, Public Governance Directorate, OECD.

³⁹ Lásd fentebb, Csehország, Szlovákia esetében.

⁴⁰ <https://www4.planalto.gov.br/legislacao>.

nagyszámú hivatkozás, azaz a szegmentált jogszabálysöveg nyelvtechnológiaiilag is feldolgozásra került.

A Digitális Szenátus új verziója⁴¹ nagyobb átláthatóságot és nagyobb részvételt biztosít a jogalkotási folyamatban. A Senado Digital alkalmazás, amelyet a Brazil Szenátus műszaki területei fejlesztettek ki, lehetővé teszi a Szenátus jogalkotási tevékenységének nyomon követését. Úgy működik, mintha a felhasználó jogalkotási tanácsadó lenne, és valós időben kap üzeneteket és értesítéseket az ülésekről, szavazásokról, javaslatokról, valamint a jogalkotási folyamat eseményeiről.

A társadalmi részvétel is elektronikusan biztosított a jogalkotási folyamatban, a Szenátusban folyamatban lévő valamennyi törvényjavaslat és egyéb javaslat regisztrációt követően elérhető az e-Cidadania portálon,⁴² ahol a tervezetet véleményezni lehet, valamint ugyanitt interaktív eseményeket, pl. online meghallgatásokat szerveznek. Az oldal érdekessége a jogalkotási ötletbenyújtási lehetőség, a benyújtott ötlet támogatható a felhasználók által, és a rendelkezésre álló négy hónap alatt 20 ezer támogatást elérő ötletek az Emberi Jogi és Jogalkotási Részvételi Bizottsághoz (CDH) kerül, jogalkotási javaslatként, melyet a szenátorok megvitatnak.

2.1.5. Észtország⁴³

Észtország az EU-n belül élen jár a digitalizációban, a jogszabálytára is figyelemre méltó. A Riigi Teataja (Hivatalos Közlöny) az Észt Köztársaság hivatalos kiadványa, melynek első példányát 1918-ban adták ki. A Riigi Teataja az Észt Igazságügyi Minisztérium gondozásában jelenik meg. 1996-tól a Riigi Teatajában közzétett jogi aktusok elektronikusan is elérhetővé váltak⁴⁴ az interneten. 2002. június 1-jétől a Riigi Teataja mind hagyományos, nyomtatott formátumban, mind elektronikus változatban elérhető volt. Az elektronikus változatot (eRT) egy időben tették közzé a nyomtatott kiadással. Az eRT elindítását követően a nyomtatott lapra évente átlagosan 20%-kal kevesebben fizettek elő, az elektronikus változat olvasottsága pedig évente többszöröződve növekedett, ezért a Riigi Teataja papíralapú kiadását 2010-ben megszüntették, 2010. június 1-jétől a Riigi Teataja közlönyre vonatkozó új törvény hatálybalépésével az eRT lett a Riigi Teataja egyetlen hivatalos megjelenési formája.

⁴¹ <https://www12.senado.leg.br/noticias/materias/2024/04/05/nova-versao-do-senado-digital-traz-mais-transparencia-e-participacao-popular>.

⁴² <https://www12.senado.leg.br/ecidadania/sobre>.

⁴³ <https://n-lex.europa.eu/n-lex/info/info-ee/index>.

⁴⁴ <https://www.riigiteataja.ee/en/>.

2013-tól a helyi önkormányzatok is az eRT-ben teszik közzé rendeleteiket.⁴⁵ A szolgáltatás révén az állam lehetővé teszi a helyi önkormányzatok számára, hogy rendeleteiket megjelentessék.

Az eRT-szoftverét 2010-ben újították meg. Az adatbázis keresőprogramja a Solr, webes alkalmazása Java-alapú. A szövegek XML-kiterjesztésűek és HTML-formátumban érhetőek el, néhány függeléktől eltekintve, amelyek PDF-kiterjesztésűek.

Az elektronikus Riigi Teataja „Keresés” menüpontja 4 részre tagolódik:

- Keresés az egységes szerkezetbe foglalt szövegekben (a köztársaság kormányának törvényei és rendeletei 1990-től, minden egyéb egységes szerkezetbe foglalt hivatalos és hatályos miniszteri rendelet és más jogszabály 2002. június 1-jétől érhető el).
- Keresés eredeti szövegekben (minden eredeti és eredeti/egységes keretbe foglalt szövegben, amely megjelent a Riigi Teatajában).
- Keresés a helyi önkormányzatok eredeti szövegeiben.
- Keresés egyéb honlapokon, pl. az EUR-Lexen vagy az Európai e-igazság-szolgáltatási portálon stb.

Az eRT közzéteszi a jogalkotási aktusok egységes szerkezetbe foglalt szövegeit. Az egységes szerkezetbe foglalt szöveg magában foglalja mindazokat a változtatásokat, amelyeket a jogi aktuson végrehajtottak. A Riigi Teatajában közzétett jogszabályokat meg lehet hivatkozni egyéb jogszabályokhoz, illetve jogi információkat tartalmazó adatbankokhoz vezető linkekkel, továbbá hozzáférhetővé lehet tenni indoklásokat, eljárásokra vonatkozó más információkat, valamint jogszabályokkal kapcsolatos egyéb adatokat.

A jogszabályok módosítása esetén a jogalkotók minden egyes alkalommal újra kidolgozzák és a szöveg érvényességi idejére vonatkozó információkkal együtt közzéteszik azok egységes szerkezetbe foglalt változatát.

A Riigi Teataja honlapon angol nyelvű jogszabályfordítások is találhatók, konszolidált, hatályos szöveggel 2013-óta. Regisztrációt követően az újabb fordításokról a honlap MY RT szolgáltatása e-mailben küld értesítést. Azonban az angol nyelvű fordítások nem tekinthetők hivatalos szövegnek a honlapon elhelyezett leírás⁴⁶ szerint, akárcsak a Nemzeti Jogszabálytárban található jogszabályfordítások.

⁴⁵ Lásd akárcsak hazánkban, azonban az NJT-ben való közlés nem kihirdetés, csak utóközlés. <https://or.njt.hu/>.

⁴⁶ „The translations published in Riigi Teataja are unofficial texts – they do not have legal force and you cannot rely on them in judicial or any other official proceedings. In Estonia, legislation has legal force only in Estonian.”

3. A KODIFIKÁCIÓS MODUL

A digitalizált jogalkotási rendszer létrehozásának szükségszerű következő lépcsője a kodifikációs modul, amely általában egy speciális „szövegkészítő” alkalmazás. Első ránézésre nagyon hasonlít bármely elterjedt szövegszerkesztő alkalmazásra, azonban különlegessége, hogy ismeri és alkalmazza a jogalkotás technikai szabályait. Ilyen például a jogszabályi tagolás, a jogszabály részeinek, szerkezeti egységeinek, számozásának, típusának ismerete. Azonban el is tér egy átlagos szövegszerkesztőtől, mivel azokat a speciális szövegformázási beállításokat, amelyek a kodifikáció szempontjából irrelevánsak, nem feltétlenül tartalmazza.

A kodifikációs modul rendszerint a jogtárban létrehozott adatbázissal összekapcsolva működhet; emiatt a jogszabály-módosítások elkészítése könnyebb és pontosabb, mivel a jogszabály-módosítás esetén a jogszabály nem módosuló, de a módosításban megjelenő részei⁴⁷ az átvétel miatt biztosan helyes szöveggel kerülnek a jogszabályba. A modul alkalmazása a jogalkotás minőségét javíthatja; ugyanis a kodifikációs szabályok áthágása esetén a rendszerben nem jön létre a normaszöveg, így garantálva, hogy csak technikailag megfelelő minőségű normaszöveg jöhessen létre. Meg kell jegyezni azonban, hogy mivel a kodifikációs normák jellemzően jogszabályszerkesztés-technikai szabályokat írnak elő, ezért a modulban készülő normák közérthetőségére és a tartalom jogszerűségére általában nincs hatással.

Kodifikációs modulra a vizsgált országok esetében⁴⁸ a következő példákat találtam:

3.1. Csehország: e-Legislative (e-Legislation)

A 2024-ben indult e-Legislative vagy e-Legislation projekt⁴⁹ célja a Cseh Köztársaság jogszemléletének átfogó korszerűsítése, a 2024. 01. 07. – 2025. 01. 01.-jéig tartó időszakban az e-Legislation létrehozásának elindítása. Az e-Legislation 2024 áprilisában a V4 konferencián bemutatott változata egy demo verzióban működő kodifikációs modul volt.

A projekt dokumentációja szerint az e-Legislative rendszer javítja a jogszabályok megalkotásának és egyeztetésének folyamatát, növeli a jogalkotási folyamat

⁴⁷ Pl. bevezető, záró mondatrész, rendelet bevezető rendelkezése.

⁴⁸ A hazai IJR-en kívül.

⁴⁹ A teljes projekt 2016–2026 közötti időszakra szól, 2024. 01. 01.-jén indult az új jogtár (eSbírka), 2024. második félévében pedig az eLegislation jogszabályalkotási modul bevezetését kezdik meg.

átláthatóságát és minőségét, valamint növeli az orientációt a jogrend gyakori változásaiban.⁵⁰

Az e-Legislatura a következő funkciókat biztosítja:

- Eszköz a jogszabályok és azok változásainak megalkotásához, egyeztetéséhez,
- a jogszabályok megalkotásának és egyeztetésének egyértelműbbé tétele, egyúttal a jogalkotási folyamatban előforduló hibák számának csökkentése és összességében a jog minőségének javítása,
- módosítási pontok automatikus generálása a jogszabályalkotás során,
- kapcsolódás a Kormányhivatal, a Képviselőház és a Szenátus meglévő jogalkotási könyvtáraihoz,
- javaslatok közzététele a jogalkotási folyamat minden szakaszában strukturált formában.

A jogi szakemberek – így a kodifikátorok – számára a rendszer a következőket ígéri:

- garantáltja a jog elérhetőségének javítását,
- jogszabály-módosítások készítésekor automatikus módosításgenerátor használata,
- online és offline szerkesztő a jogszabályi előírások megalkotásához,
- különböző szempontok szerinti egyszerű és gyors keresés a jogi szabályozásban,
- értesítés beállításának lehetősége a kiválasztott jogterület újdonságairól,
- fokozott jogi konzisztencia a jogszabályoknak az EU joggal és más nemzetközi szabályozásokkal való összehasonlítási lehetőségének köszönhetően,
- jogalkalmazás magasabb szintű támogatása jogszabályi előírások, módosítanak vagy egyéb kísérőanyagok indoklásának köszönhetően.

A rendszer kiemelendő szolgáltatása a módosító jogszabály generálása, melynek során a jogszabály szerkesztést végző kodifikátor a jogi adatbázisban található, adott időállapotú jogszabályban végzi el a szándékolt módosítást, amelyből maga a rendszer hozza létre a módosító jogszabály szövegét, a jogszabályszerkesztési normáknak megfelelő módon.⁵¹ Véleményem szerint ez az egyik komoly eredménye a nyelvtechnológiai alapon szervezett jogi adatbázisok és kodifikációs szerkesztő eszközök összekapcsolásának, mivel ebben a szolgáltatásban teljesen megmutatkozik a dokumentumgenerálás folyamata.

⁵⁰ <https://zakony.gov.cz/esel/>.

⁵¹ A konferencián bemutatott videón néhány módosítás volt látható, ezek között egy esetben a szoftver egy felsorolást számozott át automatikusan, amely például a magyar jogrendben kifejezetten tiltott.

A fentebb hivatkozott elektronizációs tárgyú törvény⁵² 2024. január 1-jétől teljeskörűen üzembe helyezte az eSbírka jogtárat. Az egyes törvényfajták esetében fokozatosan vezetik be az e-Legislativa elektronikus jogalkotási rendszer használatát Törvénygyűjtemény és nemzetközi szerződések 2024. 01. 07-től (nemzetközi jogi aktusok), 2025. 01. 15-től (kormányrendeletek, rendeletek és egyéb jogi aktusok) és 2026. 01. 15-től (törvények, alkotmányos törvények, a Szenátus jogi intézkedései, Alkotmánybíróság megállapításai). A 2026. január 15-e előtt tárgyalásra benyújtott törvények és alkotmánytörvények tárgyalása és kihirdetése hagyományos módon, azaz az e-Legislativa elektronikus jogalkotási rendszeren kívül történik. Az új képviselőházi választási időszak kezdetétől minden jogszabály- és egyéb jogszabálytervezethez az elektronikus jogalkotási rendszert kell alkalmazni.

3.2. Brazília Elektronikus jogalkotási folyamat⁵³ (Processo Legislativo Eletrônico)

2009 februárjában a Szövetségi Szenátus Iroda létrehozta az Elektronikus jogalkotási folyamatkezelési politikát,⁵⁴ amely útmutatást adott a Szenátus jogalkotási területének széles körű modernizálásához. Az Igazgatóság Főtitkársága az Irányítási Politika alapján több olyan kezdeményezést is⁵⁵ támogatott, amelyek célja a jogalkotási folyamat átláthatóságának, gyorsaságának és hatékonyságának növelése, valamint a társadalom információhoz való hozzáféréseinek bővítése.

Brazíliaiban jól definiált az elektronikus jogalkotási folyamat: a jogalkotási funkció ellátását célzó, számítógépes infrastruktúrával támogatott tevékenységek összessége, amelynek célja, hogy

- kiváló minőségű és könnyen hozzáférhető tájékoztatást nyújtson a jogalkotási folyamat során előállított dokumentumokról, valamint a Parlament által a jogalkotási funkcióinak gyakorlása során végzett tevékenységek nyilvántartásáról;
- elősegíti a papírhasználat fokozatos felváltását az elektronikus iratok és dokumentumok javára.

A brazil kodifikációs modul egy módosításszerkesztő – LexEdit – eszköz. A jogszabály-módosítási szerkesztő LEXML szabványon alapul. Ez a szerkesztő az

⁵² Zákon č. 346/2023 Sb. Zákon.

⁵³ <https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/PLE.asp>.

⁵⁴ A Szövetségi Szenátus Iroda 2009. évi 1. sz. törvénye. https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/ATO_N1_2009.asp.

⁵⁵ <https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/inovacoes.asp>.

első olyan számítógépes termék a Szövetségi Szenátusban, amely a jogszabályi szövegek megalkotását és irányított kezelését hivatott segíteni, amely lehetővé teszi a szöveg jogalkotási technika szemszögéből történő elemzését, valamint a szövegek kezelését és azonosítását. Módosításokat hajt végre a szövegben, annak feldolgozása során.⁵⁶

A szerkesztőeszköz összeköttetésben áll a jogi adatbázisokkal, az információk nyílt, strukturált és géppel olvasható formátumban, az információhoz való hozzáférésről szóló törvény⁵⁷ rendelkezéseinek való megfelelés érdekében.

4. A KOORDINÁCIÓS SZOLGÁLTATÁS

A jogalkotás digitalizációjának harmadik lépcsője, szükségszerű kelléke az egyes eljárások, koordinatív folyamatok egyetlen rendszerbe integrálása. Az összekapcsolt jogszabálytár és a kodifikációs modul interakciója során kialakul a normaszöveg, azonban annak elfogadásáig, kihirdetéséig hosszú és bonyolult folyamatokon kell végig haladni, ami jogalkotástani szempontból hasonló fontosságú, mint a szöveg elkészítése. Hiszen rendszerint nagyszámú szövegváltozat és kiegészítő dokumentum⁵⁸ készül az első verzióban létrejött normaszöveghez, amelyek koordinációja, módosítása, további egyeztetése is szükséges a kodifikációt kijelölő jogszabályok alapján. A jogalkotási koordinatív folyamatok közé általánosságban az adott ország jogalkotási szabályai által meghatározott szakmai, közigazgatási, társadalmi egyeztetés, a döntéshozó fórumok üléseire történő benyújtás sorolható, azonban előfordul, hogy a jogalkotást követő vétó is megjelenik a rendszerben, legalább a jogtár szintjén. A vizsgált országok esetében a jogalkotásban való társadalmi részvételt, véleményezési, jogszabály-kezdemenyezési lehetőséget a jogtári adatbázist tartalmazó honlapok szolgáltatásai biztosítják, így ennek lehetősége adott.

A koordinatív szolgáltatások kapcsán az interoperabilitás követelménye fontos, vagyis az, hogy a jogalkotásban részt vevők különböző rendszerei egységesen összekapcsolhatók legyenek, tehát az egyik alrendszerben keletkezett dokumentum a másik alrendszerben olvasható, módosítható legyen, méghozzá olyan módon, hogy a változások is nyomon követhetők legyenek. Ennek jelentősége abban áll, hogy a szétválasztott hatalmi ágak a jogalkotás során általában együttműködnek, például amikor a kormányzat, mint végrehajtó hatalom törvénytervezetet készít

⁵⁶ <https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/inovacoes.asp>.

⁵⁷ 12,527/2011 sz. törvény, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2011/lei/l12527.htm.

⁵⁸ Pl. előterjesztés, hatásvizsgálatok, véleményezések stb.

elő, és benyújtja a parlamentnek, mint törvényhozónak. Ilyenkor a dokumentumnak át kell kerülnie egyik alrendszerből a másikba, szerkeszthető módon, de csak az átadni kívánt tartalommal (pl. előkészítő anyagok, előterjesztés nélkül), és a benyújtást követően a kormányzat már egészen más jogosultságokkal rendelkezik a tervezettel kapcsolatban. Emellett EU-tagállamok esetében a jogalkotási rendszerrel kapcsolatos további elvárás az EU-s folyamatokhoz való kapcsolódás, pl. implementáció, notifikáció stb.

Koordinációs szolgáltatásra a vizsgált országok esetében egyedül Brazília esetében találtam példát:

2008-ban⁵⁹ a Szövetségi Szenátus elnöke megtette az első lépéseket az elektronikus jogalkotási folyamat megvalósítása felé, kiadta a 2008. évi 2. számú elnöki törvényt,⁶⁰ amely létrehozta az Elektronikus Jogalkotási Folyamat Különleges Bizottságát (CPLE), azzal a céllal, hogy:

- értékelje és bemutassa az információbeviteli és -visszakeresési eljárások, adatbázisok és jogalkotási rendszerek lehetőségeit;
- tegyen javaslatot a jogalkotási információkezelési politikára;
- határozzon meg új információs technológiáknak megfelelően továbbfejlesztett és folyamatosan frissített, az elektronikus jogalkotási folyamat végrehajtására vonatkozó iránymutatásokat;
- a Ház meglévő adatbázisaiban és jogalkotási információs rendszereiben található funkciók megvalósításának irányítása.

Brazíliában a digitalizált jogalkotás bevezetése kapcsán a következő előnyöket realizálták. Papírmegtakarítás: a végrehajtott technológiai változtatások eredményeként, különösen azáltal, hogy a dokumentumok, vélemények és módosítások hozzáférhetők az interneten, ezáltal csökkenteni lehetett az egyes tételek, napirendi tükrök nyomtatását, aminek eredményeként az elmúlt 5 évben mintegy 50%-kal csökkent a papírfelhasználás. Így a digitalizált jogalkotásnak jelentős környezeti terhelést csökkentő hatását mutatták ki.

⁵⁹ <https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/antecedentes.asp>.

⁶⁰ https://www.senado.leg.br/relatorios_sgm/PLE/AtosPLE.pdf.

5. JOGALKOTÁSTANI SZEMPONTBÓL IS IDEÁLIS DIGITALIZÁLT JOGALKOTÁSI RENDSZER

A hazai és nemzetközi tapasztalatok és joggyakorlatok vizsgálata alapján vajon milyen ismérvei legyenek egy ideális digitalizált jogalkotási rendszernek?

Szerkezetét tekintve a rendszer a fentiekben is bemutatott rendszerarchitektúrát követi, jogi adatbázis – kodifikációs modul – koordinációs szolgáltatás szerkezetben. A jogtár tartalmazza a hatályos jogszabályokat adatbázisban, a korábbi és a későbbi, már kihirdetett időállapotokkal, szegmentált szöveggel, olyan módon, hogy nemcsak a jogszabály, hanem annak egyes szerkezeti egysége is linkkel hivatkozható a honlapon keresztül. Minden jogszabály rendelkezik egy adatlappal, benne metaadatként szerepel a neve, száma, kibocsátója, kihirdetése és hatálybalépése dátuma, egyes módosításai a módosító jogszabályi rendelkezésekkel linkelve. Az egyes kiválasztott időállapotok egymással összevethetők, az összevetés korrektúra jelöléssel mutatja a módosításokat.

A kodifikációs modul ergonomikusan elkészített⁶¹ szerkesztő alkalmazás, amely hasonló funkcionalitású a legismertebb szövegszerkesztőkhöz. Közvetlen kapcsolatban van a jogszabálytárral, ami arra is kiterjed, hogy amennyiben egy jogszabály módosításán más előterjesztő is dolgozik,⁶² jelzi, hogy ki (melyik tárca/főosztály) dolgozik azon, milyen hatálybalépéssel; megelőzve annak a lehetőségét, hogy adott jogszabály módosításai egymást megzavarják, üssék.

Ennél a modulnál már fel kell merülnie a mesterséges intelligencia alapú chat alkalmazás használatának, ugyanis a jogi norma szövegezésében – a jogtári adatbázison működve – képes lehet rövidebb szövegjavaslat készítésére, ha nem is egy egész jogszabály megírására. Itt persze figyelemmel kell lenni az integritási kérdésekre is: nem megengedett, hogy nyilvános alkalmazások használata esetén jogszabálytervezetek szövege – akár véletlenül is – kikerüljön.

Koordinációs szempontból fontos, hogy a normaszöveg az első betű leütésétől a kihirdetésig a rendszeren belül haladjon, ezért nincs szükség nyomtatásra, külső e-mailezésre, egyéb logisztikára. Ehhez szükséges a rendszerek magas szintű interoperabilitásának megteremtése, ami azt jelenti, hogy a tervezet ténylegesen a rendszerben halad, tehát a véleményezések, társadalmi egyeztetés, még a köztársasági elnöki (elektronikus?) aláírás és a kihirdetésre beszerkesztés is a rendszeren belül (esetleg annak alrendszerében, moduljában) történik, egyszóval teljesen papírmentessé válik a jogalkotási folyamat.

⁶¹ Pl. ismeri a szövegszerkesztők leggyakoribb billentyűkombinációit, és azok használhatók, nem definiál azokra más funkciót, logikájában hasonlóan működik, mint egy szövegszerkesztő.

⁶² A kodifikációs folyamatban egy meghatározott pontig már eljutott.

Ezáltal a jogalkotási folyamat átláthatóvá válik, a jogszabály készülsége nyomon követhető mind a szakemberek, mind a laikusok számára, egy ilyen módon szervezett rendszer lehetőséget adna az érdemi társadalmi részvételre a jogalkotásban, annak bármelyik részfolyamatában.

A rendszer előnye lenne a jelzési funkciók beépítésével az átláthatóság, a csoportos munka lehetőségének megteremtése, abban ez esetben is, amikor egy tervezeten külön-külön több csapat is dolgozik. A chat alkalmazás implementálása segítené a szövegváltozatok elkészítését, mivel adott tartalom lényegében azonnal újra generáltható, promptolással finomítható, egészen a kívánt nyelvi minőség és érthetőség eléréséig. Hátránya, hogy az ilyen jogalkotási rendszer általában projekt keretében valósul meg, viszonylag szűk számú felhasználója van, így, mint nem piaci alapú rendszer lassú a továbbfejlesztése, viszonylag rugalmatlan a felhasználói igények kezelése, emiatt a működés ergonómiája prognosztizálhatóan nem túl magas lenne.

6. ÖSSZEGZÉS

A kiválasztott digitalizált jogalkotási rendszerekről elmondható, hogy nagyon hasonló szerkezetűek, formátumúak, szolgáltatásaik főleg a jogtárak esetén hasonlóak, azonban az adott jogrend miatt mégis eltérőek. A jogszabálytárak használhatóságára természetesen hatással van azok technikai fejlettsége is. A jelen tanulmány az ingyenes, állami jogtárakat, nem pedig az üzleti szemlélettel készített, jogalkalmazást támogató legaltech alkalmazásokat vizsgálta. Ennek oka az, hogy kutatási témám a jogalkotás digitalizációja, amelynek egyik eleme az ahhoz a fentiek szerint adatbázisként szükségszerűen kapcsolódó jogtár. Az üzleti alkalmazások jellemzően a jogalkalmazás támogatására készültek, bár az adatbázis-szerkezetük hasonló lehet, de a kutatási célomtól eltérnek.

A vizsgált modelleket összehasonlítva megállapítható, hogy legkorábban 2008-ban Brazília lépett a jogalkotás digitalizációjának útjára, és konkrét tapasztalatokkal is rendelkezik a rendszer előnyeiről a papírmegtakarítás kapcsán. Ezt követi a hazai Integrált Jogalkotási Rendszer, amely jóval később 2021-ben állt éles üzembe. A csehek 2016-tól tervezett, 2018-ban elindított jogalkotás-digitalizációs projektje keretében az idei év elején újult meg a jogtár és 2026-ra helyezik teljeskörűen üzembe a kodifikációs modult, a tervek szerint. Szlovákiában viszont még a jogtár fejlesztésénél tartanak, a tavaszi konferencián még nem esett szó kodifikációs modul fejlesztéséről.

E tanulmány készítése során – a nyelvi akadályok mellett – a legnagyobb kihívást a konkrét információk megszerzése jelentette az egyes országok rend-

szereiről. Ez azért is meglepő, mert a digitalizáció uniós közös cél, az egyes rendszerek megvalósítása kontinensünkön EU-s finanszírozással történik, ennek ellenére sincs kellő mértékű információ nemhogy a joggyakorlatok megosztásához, az együttműködéshez, de még a tudományos kutatáshoz sem. Remélem a digitalizáció szélesedésével ez a gyakorlat változni fog és közérdekké válik a fejlesztési tapasztalatok megosztása.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIRHER NÁNDOR: A modern technológiák szabályozásának változásai: teoria versus praxis, etika versus protokoll. In: HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR (szerk.): *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2020. 11–24.
- Brazilian city enacts an ordinance that was secretly written by ChatGPT <https://apnews.com/article/brazil-artificial-intelligence-porto-alegre-5afd1240afe7b6ac202bb0b6c45e08d4#>
- Digitális szenátus: <https://www12.senado.leg.br/noticias/materias/2024/04/05/nova-versao-do-senado-digital-traz-mais-transparencia-e-participacao-popular>
- HOMOKI PÉTER: Miként lehet a szöveggeneráló eszközöket a jogász hivatások körében hasznosítani? In: ZÓDI ZSOLT (szerk.): *Jogi technológiák – Digitális jogalkalmazás*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.
- KÁNTOR ÁKOS: Az e-ügyintézésről az e-jogalkotás felé. In: MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER (szerk.): *XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos konferenciája 2022*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 145–154.
- TILK PÉTER – FEKETE KRISTÓF BENEDEK (szerk.): *A jogalkotás digitalizációjának jogi lehetőségei*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2023.
- TÓTH J. ZOLTÁN (szerk.): *Jogalkotástan. Jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

- a Brazil Szövetségi Szenátus Iroda 2009. évi 1. sz. törvénye https://www.senado.leg.br/atividade/adminSGM/ATO_N1_2009.asp
- az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény
- Brazília: az információhoz való hozzáférésről szóló 12,527/2011 sz. törvény, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2011/lei/l12527.htm

Cseh Polgári perrendtartás <https://www.e-sbirka.cz/sb/1963/99?zalozka=historie>

eSbirka: <https://www.e-sbirka.cz/co-je-esbirka>

EU Tanács: *Jelentés a jog megismerhetőségéről* (2015/C 97/03) [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324\(01\)&qid=1715777938127](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324(01)&qid=1715777938127)

Eur-Lex portál [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324\(01\)&qid=1715777938127](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015XG0324(01)&qid=1715777938127)

eZbierka: www.slov-lex.sk

Legicoop portál: <https://intra.legicoop.eu/hu/legislations>

Riigi Teataja <https://www.riigiteataja.ee/en/>

Zákon č. 346/2023 Sb. Zákon, kterým se mění některé zákony v souvislosti s elektronizací vybraných agend *törvény egyes törvények módosításáról a kiválasztott napirendek elektronizálásával kapcsolatban.*

A SÉRTETT JOGÁLLÁSA A SZLOVÁK BÜNTETŐ PERRENDTARTÁSBAN

KOVÁCSNÉ MOLNÁR ANNA¹

ABSTRACT ■ In the course of my research, I examined the legal provisions concerning victims in the Slovak Republic. I paid special attention to the legislation of the European Union and how it affected the legal status of the victim. I examined whether the provisions regarding victims of crimes were considered during the legislative process, and how the notion 'victim' is interpreted. My study mostly contains legal interpretation, but I also rely on court practice that relates the legal status of the victim. In the future, the related explanation will form part of a separate study.

ABSZTRAKT ■ Tanulmányom során a Szlovák Köztársaság sértettjére vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket vizsgáltam. Fontos jelentőséget tulajdonítottam az Európai Unió jogalkotásának és annak, hogy az hogyan hatott a sértett jogállására. Arra voltam kíváncsi, hogy a jogalkotási eljárás során követték-e a bűncselekmények áldozataira vonatkozó rendelkezéseket, és az áldozat elnevezést azonosnak tekintik-e a sértett megnevezéssel. A tanulmányom többnyire jogszabályi értelmezést tartalmaz, de említést teszek benne a sértetti jogállást igazoló bírósági gyakorlatról is. A későbbiek során ennek kifejtése egy külön tanulmány részét fogja képezni.

KULCSSZAVAK: sértett, áldozat, jogszabály, jog, irányelv, unió, tanács, határozat, segítség, véd, nyújt

1. BEVEZETÉS

A mai rohanó, felgyorsult világ társadalmában, nincs olyan személy, akiről azt mondhatnánk, hogy ne válhatna bűncselekmény sértettjévé. Vannak, akiknek nagyobb, amíg másoknak kisebb esélyük van rá. A jelenlegi társadalmi helyzet megköveteli a bűncselekmények sértettjeinek a jogainak következetes szabályozását és részükre egyéni segítség nyújtását. A bűncselekmények sértettjeinek jogai és a nekik nyújtott segítség a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban vitatott téma.

¹ PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

A jelen kor felfogása szerint gondoskodni kell a sértettek jogainak biztosításáról, és az őket ért kár megtérítéséről. Figyelembe véve azt, hogy a sértettek gyakran nem tudják, milyen jogaik vannak, és ki tud számukra segítséget nyújtani, nagyon fontos, hogy a bűncselekmények sértettjei számára nyújtott segítség jogi szabályozása kellőképpen és minőségileg legyen kidolgozva, ugyanakkor a gyakorlatban is megfelelően legyen alkalmazva. Ebből adódóan az Európai Unió fokozott figyelmet fordít a sértettek jogainak érvényesítésére.

Az Európai Unió minden tagállamának kötelessége, hogy biztosítsa polgárai számára a megfelelő védelmet az áldozattá válással szemben, nemcsak utólagosan szankció formájában, hanem mindenekelőtt megelőző fellépéssel is. Ebből a célból az európai politikák területén több jogalkotási aktust fogadtak el. Az áldozatok jogait uniós szinten szabályozó legfontosabb jogalkotási aktusok közé tartozik az Európai Parlament és Tanács 2012/29/EU irányelve², amely minimumszabályokat állapít meg a bűncselekmények áldozatainak jogai, támogatása és védelme terén, és amely a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat³ helyébe lépett. Az Irányelv preambuluma meghatározza a tagállamok számára az elérni kívánt célokat. A szabadság, biztonság és jogérvényesítés megvalósításához és fenntartásához szükséges elvárások sarokkövének tekinti a tagállamok polgári és büntetőügyeiben hozott bírósági határozatok kölcsönös elismerését, továbbá az áldozatok védelmének érdekében a minimumszabályok megállapítását. Amíg a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat kifejezetten sértettekről beszél, addig a kerethatározatot felváltó irányelv már áldozatot említ. Mindkettő szabályozás célja, hogy a tagállamok biztosítsák a büntetőeljárás során a sértettek számára az uniós elvárásokat, amelyek az alábbiak: a sértett aktív szerepének biztosítása az eljárás során, felmérve a sértett erre vonatkozó igényét. Meghatározzák a sértett részére az őt érintő kérdésekben mindenre kiterjedő tájékoztatás nyújtását, az erőszakos bűncselekmények áldozatai részére annak biztosítását, hogy megfelelő orvosi ellátást kapjanak. A jogi szabályozás szükség esetén biztosítja tolmács igénybevételét, és jogi segítségnyújtás lehetőségét. Kiemelt szerepet biztosít a személyes adatok védelmének. Lehetőséget biztosít az eljárás közvetítő segítségével történő lezárására. Rendelkezik a büntetőeljárást megelőző segítségnyújtásról, a büntetőeljárás során kíméletes bánásmód biztosításáról, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának betartásával. Az eljárás során megköveteli a tisztességes bánásmód betartását. Az uniós államok jogalkotásában további jelentős

² Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

³ A Tanács 2001/220/IB Kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról.

szerepet tölt be az erőszakos bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról szóló európai egyezmény, a Tanács 2004/80/EK irányelve,⁴ mely lehetővé teszi a bűncselekmények áldozatai részére, hogy a bűncselekmény során őket ért károk enyhítésre kerüljenek, függetlenül attól, hogy a bűncselekmény elkövetésére az Európai Közösség melyik tagállamában került sor. Az Irányelv egy olyan együttműködési rendszert dolgozott ki a tagállamok között, amelynek segítségével a határon átnyúló bűncselekmények áldozatainak kárenyhítése egyszerűbbé válik, és amely a tagállamokban szándékosan elkövetett bűncselekmények áldozatainak kárenyhítésével kapcsolatos tagállami szabályozásokon alapul.⁵

Az Unió tagállamai közül a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2005. május 24-én fogadta el a büntető perrendtartásról szóló 301/2005. számú törvényét⁶, amely több kötelező jogi aktus beiktatására jött létre. Köztük a Tanács 2001/220/IB kerethatározata, 2002/465/IB kerethatározata⁷ kerültek beiktatásra. A perrendtartás azóta több módosításon ment keresztül az uniós elvárásoknak megfelelően, így beiktatásra került a Tanács 2006/960/IB kerethatározata⁸, 2008/675/IB kerethatározata⁹, 2009/948/IB kerethatározata¹⁰, az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve¹¹, 2011/93/EU irányelve¹², 2010/64/EU irány-

⁴ A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről.

⁵ Ibid.

⁶ Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, 301 ZÁKON z 24. mája 2005.

⁷ A Tanács 2002/465/IB kerethatározata (2002. június 13.) a közös nyomozócsoportokról (HL L 162., 2002. 06. 20.).

⁸ A Tanács 2006/960/IB kerethatározata (2006. december 18.) az Európai Unió tagállamai bűnüldöző hatóságai közötti információ- és bűnüldözési operatív információcseré egyszerűsítéséről (HL L 386., 2006. december 29.).

⁹ A Tanács 2008/675/IB kerethatározata (2008. július 24.) az Európai Unió tagállamaiban hozott ítéleteknek az új büntetőeljárásokban történő figyelembevételéről (HL L 220., 2008. augusztus 15.).

¹⁰ A Tanács 2009/948/IB kerethatározata (2009. november 30.) a büntetőügyekben a joghatóság gyakorlása során bekövetkező ütközések megelőzéséről és azok rendezéséről (HL L 328., 2009. 12. 15.).

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene, valamint az emberkereskedelem áldozatainak védelméről, amely a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép (HL L 101., 2011. április 15.).

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális zaklatása és szexuális kizsákmányolása, valamint a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, amely a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép (HL L 335., 2011. december 17.).

elve¹³, 2012/13/EU irányelve¹⁴, 2012/29/EU irányelve¹⁵, 2011/99/EU irányelve¹⁶, 2014/42/EU irányelve¹⁷, 2013/48/EU irányelve¹⁸, 2014/41/EU irányelve¹⁹, (EU) 2016/343 irányelve²⁰, (EU) 2016/800 irányelve²¹, (EU) 2016/1919 irányelve²², (EU) 2017/541 irányelve²³, (EU) 2018/1673 irányelve²⁴, és az (EU) 2019/713 irányelve²⁵ is. A Büntető perrendtartás tartalmazza a sértettre vonatkozó rendelkezéseket, de az uniós szabályozásnak megfelelően megalkották az áldozatok jogainak, védelmének, kártalanításának szabályozására a bűncselekmények áldozatairól

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelve (2010. október 20.) a tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról a büntetőeljárásokban (HL L 280., 2010. október 26.).

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2012/13/EU irányelve (2012. május 22.) a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról (HL L 142., 2012. 06. 01.).

¹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelve, amely minimum-szabályokat állapít meg a bűncselekmények áldozatainak jogai, támogatása és védelme terén, és amely a 2001/220 tanácsi kerethatározat helyébe lép (HL EU L 315., 2012. november 14.).

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/99/EU irányelve (2011. december 13.) az európai védelmi határozatról (HL L 338., 2011. december 21.).

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/42/EU irányelve (2014. április 3.) az Európai Unión belüli bűncselekményekből származó pénzeszközök és bevételek lefoglalásáról és elkobzásáról (HL L 127., 2014. április 29.).

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2013/48/EU irányelve (2013. október 22.) a büntetőeljárásokban és az európai elfogatóparancsra vonatkozó eljárásokban az ügyvédhez való hozzáférés jogáról, valamint a harmadik személy tájékoztatásának jogáról a személyes adatok megvonását követően a személyes szabadságtól való megfosztást követően harmadik felekkel és konzuli hatóságokkal való kommunikációra (HL L 294., 2013. november 6.).

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/41/EU irányelve (2014. április 3.) a büntetőügyekben kiadott európai nyomozási parancsról (HL L 130., 2014. 01. 05.).

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/343 irányelve (2016. március 9.) az ártatlanság vélelmének és a büntetőeljárásban a bírósági eljárásban való jelenléthez való jog egyes szempontjainak megerősítéséről (HL L 65., 11. o.) /2016/03).

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/800 irányelve (2016. május 11.) a büntetőeljárásban gyanúsított vagy vádlott gyermekekre vonatkozó eljárási garanciákról (HL L 132., 2016. 05. 21.).

²² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/1919 irányelve (2016. október 26.) a büntetőeljárásokban a gyanúsítottaknak és vádlottaknak, valamint az európai elfogatóparancsos eljárásokban a keresett személyeknek nyújtott költségmentességről (HL L 297., 11.4. 2016).

²³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/541 irányelve (2017. március 15.) a terrorizmus elleni küzdelemről, amely a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép, és módosítja a 2005/671/IB tanácsi határozatot (HL L 88., 2017. március 31.).

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1673 irányelve (2018. október 23.) a pénzmosás elleni büntetőjogi küzdelemről (HL L 284., 2018. november 12.).

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/713 irányelve (2019. április 17.) a nem készpénzes fizetőeszközökkel kapcsolatos csalás, valamint azok hamisítása és megváltoztatása elleni küzdelemről, amely a 2001/413/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép (HL L 123., 2019. május 10.).

és egyes törvények módosításáról szóló 274/2017. számú törvényt²⁶, amely beiktatatta a Tanács 2004/80/EK számú és 2012/29/EU számú irányelveit, és ezzel egyidejűleg bizonyos rendelkezések a Büntető perrendtartásból bekerültek a 274/2017. számú törvénybe.

A kutatásom során alapul vett szlovák irodalom és szlovák jogi normák felhasználása, az alapul vett normaszöveg autentikus fordítása, saját szerzői fordításom, értelmezésem.

2. A SÉRTETT ÉS ÁLDOZAT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN

A szlovák szakirodalomban a sértett fogalmának meghatározása több nézőponton alapul, amíg a bűncselekmények áldozataival, az elkövető és az áldozat közötti kapcsolatokkal, interakciókkal a bűncselekmény előtt, alatt és után külön, interdiszciplináris tudományág a viktimológia foglalkozik.²⁷

A bűncselekménnyel sérelmet szenvedett személy a büntetőeljárás fontos alanya. A büntetőeljárás alanyainak helyzetéről a büntető perrendtartásról szóló 301/2005. számú törvény 10. §-a rendelkezik. A rendelkezés szerint a büntetőeljárás alanya az lehet, aki az eljárás lefolytatására befolyással bír, és akire vonatkozóan a Büntető perrendtartás kötelezettségeket és jogokat állapít meg. A büntetőeljárás sértettje pedig ugyan ezen jogszabály 46. §-a által megfogalmazott személy. A törvény a büntetőeljárás szempontjából sértettnek tekint minden olyan természetes személyt, akit bűncselekmény következtében sérelem, vagyoni kár, nem vagyoni vagy egyéb kár vagy más módon sérelem ért. A személyi sérülés azokat a cselekményeket jelenti, amelyek a sérülést okozták – a zúzódásoktól, horzsolásoktól a súlyosabb sérülésekig. A más módon sérelmeztetett, főként fenyegetésekre vagy személyes jogokba – pl. a magánélethez való jogokba (álhír terjesztése vagy fenyegetés, a személyes szabadság korlátozása) – való beavatkozásra vonatkozik. A büntetőeljárásban a károsult azonos státuszát jogi személyek is betölthetik, abban az esetben, ha azok bűncselekménynek minősültek, pl. okozott vagyoni kár vagy abban az esetben, ha az elkövető a sértett kárára bűncselekmény útján gazdagodott.²⁸

²⁶ Zákon č. 274/2017 Z. z. Zákon o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, 274 ZÁKON z 12. októbra 2017.

²⁷ SERGEJ ROMŽA: Viktimologické aspekty. In: SERGEJ ROMŽA a kol. *Alternatívne spôsoby výkonu trestov*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. 138.

²⁸ § 46 zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok. „(1) Poškodený je osoba, ktorej bolo trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená majetková, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené či ohrozené jej iné zákonom chránené práva alebo slobody. Poškodený má právo v prípadoch ustanovených týmto zákonom sa vyjadriť, či súhlasí s trestným stíhaním, má právo uplatniť nárok na náhradu škody,

A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataira vonatkozó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló nyilatkozat²⁹ szerint, a bűncselekmények áldozatai azok a személyek, akik egyénileg vagy kollektíven sérelmet szenvedtek el, beleértve a fizikai vagy pszichés károsodást, érzelmi szenvedést, gazdasági veszteséget vagy súlyos megsértést. Továbbá azok, akiknek alapvető jogait súlyosan megsértették cselekedettel vagy mulasztással, amely sérti a tagállamokban hatályos nemzeti büntetőjogokat, ideértve azokat a törvényeket is, amelyek a hatalommal való visszaélés büntethetőségét megállapítják.³⁰

A Szlovák Köztársaság bűncselekmények áldozatairól szóló törvénye meghatározza az áldozat fogalmát, mely alatt elsődlegesen a bűncselekmény által megsérült személyt érti, másodlagosan pedig azt a személyt, aki egy olyan személlyel élt egy háztartásban, akinek a halálát bűncselekmény okozta.

3. 274/2017. TÖRVÉNY A BŰNCSELEKMÉNYEK ÁLDOZATAIRÓL ÉS AZ EGYES TÖRVÉNYEK MÓDOSÍTÁSÁRÓL

A bűncselekmények áldozatairól és egyes törvények módosításáról szóló 274/2017. törvényt 2017. november 15-én fogadta el a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa, és 2018. január 1-jén lépett hatályba. Az eredeti szöveggel 2019. december 31-ig volt hatályban. Hatálybalépését követően több módosításra is sor került. Így az első módosítást a 231/2019. számú törvény hajtotta végre, melynek rendelkezései 2020. 01. 01. – 2021.06. 30. között voltak hatályban. Ezt követően 217/2021. törvénymódosítás hatására, a jogszabályi rendelkezés 2021. 07. 01. – 2023. 03. 31. közötti időszakban volt hatályban. A 49/2023. számú törvénymódosítás 2023. 04. 01. – 2023. 09. 30. közötti időszakban hatályos szövegezését a 192/2023.

robiť návrhy na vykonanie dôkazov alebo na ich doplnenie, predkladať dôkazy, nazeráť do spisov a prešľudovať ich, zúčastniť sa na hlavnom pojednávaní a na verejnom zasadnutí konanom o odvolaní alebo o dohode o priznaní viny a prijatí trestu, vyjadriť sa k vykonaným dôkazom, má právo záverečnej reči a právo podávať opravné prostriedky v rozsahu vymedzenom týmto zákonom. Poškodený má právo sa kedykoľvek v priebehu trestného konania informovať o stave trestného konania. Informáciu poskytnie orgán činný v trestnom konaní alebo súd, ktorý vo veci koná; na tento účel sa poškodenému poskytnú potrebné kontaktné údaje. Informácia o stave konania sa neposkytne, ak by poskytnutím takej informácie mohol byť zmařený účel trestného konania.”

²⁹ Az ENSZ Közgyűlése által 1985. november 29-én elfogadott A/RES/40/34 Nyilatkozat az igazságszolgáltatás alapvető elveiről a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatai számára.

³⁰ Egyesült Nemzetek Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala, Nemzetközi Bűnmegelőzési Központ. Igazságszolgáltatás az áldozatoknak (Útmutató a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataira vonatkozó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló nyilatkozat alkalmazásához), 7.

számú törvény módosította, ennek köszönhetően a jogszabály rendelkezései 2023. október 1. napjától hatályosak. Ezzel a törvénnyel a bűncselekmények áldozatainak jogaival és védelmével kapcsolatos európai normák átkerültek a szlovák jogrendbe, és ez a törvény egyben a fent említett irányelvek végrehajtási rendelete is. A törvény olyan fogalmakat is bevezet, mint a „bűncselekmény áldozata”, „különösen kiszolgáltatott áldozat” vagy „családon belüli erőszak”. Ezenfelül az áldozatok jogait szabályozza a már folyamatban lévő büntetőeljárás kapcsán is – különösen a szakmai segítségnyújtáshoz való jogot, ideértve a jogi és pszichológiai segítségnyújtást, a másodlagos és ismételt áldozattá válással szembeni védelemhez való jogot, vagy a kártérítéshez való jogot. Büntetőeljárás esetén az ilyen áldozat tanúként, sértettként vagy bejelentőként jár el, jogait pedig kifejezetten szabályozza a 301/2005. számú Büntető Perrendtartás.³¹ A Szlovák Köztársaság bűncselekmények áldozatairól szóló törvényének elfogadásáig hiányoztak a bűncselekmények áldozatainak védelmére, segítségnyújtására és kártérítésére vonatkozó átfogó jogszabályok. A büntetőeljárás szabályozásán túlmutató bűncselekmények sértettjei különleges ellátásának biztosításának követelményeivel részben a 301/2005. törvény, de különösen az egyéb speciális törvények foglalkoznak.³²

A jogszabályi meghatározás szerint áldozat³³ az a természetes személy, aki vagyoni, nem vagyoni vagy egyéb kár következtében sérelmet szenvedett vagy sérelmet kellett volna szenvednie, vagy akinek törvény által védett jogait vagy személyi szabadságát megsértették vagy fenyegették. A jogszabályi rendelkezés alapján, azt a természetes személyt, aki a bűncselekmény áldozatának érzi magát, áldozatnak kell tekinteni egészen addig, amíg az ellenkezője be nem bizonyul, vagy nem nyilvánvaló, hogy az áldozat helyzetével való visszaélésről van szó – az úgynevezett áldozati státusz vételeme.³⁴ Ez főként akkor fordul elő, amikor a bűncselekmény nem történt meg, vagy amikor valaki megpróbál hasznot húzni az áldozat státuszából (pl. kártérítést követel olyan kárért, amelyet nem a bűncse-

³¹ § 46-52 zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

³² JOZEF ZÁHORA: *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. 2018. Wolters Kluwer SK, s. 11. a 57.

³³ § 2 ods. (1) písm. b) 1. bod zákona č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov.

„(1) Na účely tohto zákona sa rozumie

b) obeťou

1. fyzická osoba, ktorej bolo alebo malo byť trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená nemajetková škoda, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené, či ohrozené jej zákonom chránené práva alebo slobody,

³⁴ § 3 ods. 1 zákona č. 274/2017 Z. z.

(1) Každá osoba, ktorá tvrdí, že je obeťou, sa považuje za obeť, kým sa nepreukáže opak, alebo ak nejde o zjavné zneužitie postavenia obete podľa tohto zákona, a to bez ohľadu na to, či bol páchatel trestného činu zistený, trestne stíhaný alebo odsúdený.”

lekménnyel okozati összefüggésben követtek el). A jogszabály áldozatnak tekinti a bűncselekmény következtében elhunyt hozzátartozóját is. Hozzátartozó alatt a szülőket, gyermekeket, testvéreket, házastársat, örökbefogadott gyermeket, és örökbefogadó szülőt kell érteni, azon személyeket, akik az elhunyttal legalább egy éve közös háztartásban éltek, vagy megélhetésük tőle függött. Továbbá áldozatnak kell tekinteni azt a személyt, akit embercsempészet, nemi erőszak, szexuális erőszak, szexuális bántalmazás, közeli személy és bizalmi kapcsolaton alapuló személy bántalmazása vagy önkéntelen eltűnés miatt nem vagyoni kár ért.³⁵

A szlovák jogszabályok megkülönböztetik az úgynevezett „különösen kiszolgáltatott áldozatok” kategóriáját is. Ebbe a kategóriába tartoznak főként a gyermekek, a 75 évnél idősebb személyek, a fogyatékkal élő személyek, a családon belüli erőszak áldozatai, az emberkereskedelem, a terrorizmus bűncselekménye, az emberi méltóság elleni bűncselekmények (pl. nemi erőszak, szexuális bántalmazás), a gyűlöletmotivált bűncselekmények áldozatai, valamint más olyan bűncselekmények áldozatai, amelyek ki vannak téve a másodlagos vagy ismételt áldozattá válás veszélyének (azaz a bűncselekmény következtében bekövetkező további sérelem, pl. az elkövető ismételt fenyegetése, megfélemlítése vagy bűncselekmény elkövetésének folytatása). Ezt a magasabb kockázatot egyéni értékelés alapján határozzák meg, és főként az áldozatnak az elkövetővel való kapcsolatához vagy az elkövetőtől való függéséhez kapcsolódik. A különösen kiszolgáltatott áldozatok státuszukból adódóan további jogokkal és fokozott védelemmel rendelkeznek.³⁶

³⁵ § 2 ods. 1 písm. d) zákona č. 274/2017 Z.z.

„d) obeťou násilného trestného činu fyzická osoba, ktorej bola

1. úmyselným násilným trestným činom spôsobená ujma na zdraví; ak táto osoba v dôsledku tohto činu zomrela (ďalej len „zomretý“), obeťou násilného trestného činu je aj pozostalý manžel po zomretom a pozostalé dieťa po zomretom, a ak ich niet, pozostalý rodič po zomretom a osoba, ktorá žila so zomretým najmenej po dobu jedného roka pred smrťou v spoločnej domácnosti a ktorá sa so zomretým starala o spoločnú domácnosť, alebo osoba, ktorá bola odkázaná výživou na zomretého, ak odsek 3 neustanovuje inak,

2. spôsobená nemajetkovú ujmu trestným činom obchodovania s ľuďmi, znásilnenia, sexuálneho násillia, sexuálneho zneužívania, týrania blízkej osoby a zverenej osoby alebo nedobrovoľného zmiznutia.”

³⁶ § 2 ods. (1) písm. c) zákona č. 274/2017 Z. z.

„§ 2 (1) Na účely tohto zákona sa rozumie

c) obzvlášť zraniteľnou obeťou

1. dieťa; dieťaťom sa rozumie osoba mladšia ako osemnásť rokov, a ak nie je vek osoby známy a existuje dôvod domnievať sa, že je dieťaťom, považuje sa za dieťa, až kým sa nepreukáže opak,

2. osoba staršia ako 75 rokov,

3. osoba so zdravotným postihnutím,

4. obeť trestného činu obchodovania s ľuďmi, trestného činu nedobrovoľného zmiznutia, trestného činu týrania blízkej osoby a zverenej osoby, trestného činu spáchaného organizovanou skupinou, niektorého z trestných činov proti ľudskej dôstojnosti, niektorého z trestných činov terorizmu alebo trestného činu domáceho násillia,

A különösen veszélyeztetett áldozat státuszának elismerésével a 274/2017. számú törvény egyesíti többek között az ingyenes segítségnyújtáshoz való jogot, a bűncselekmények áldozatainak segítséget nyújtó érintett szervezetek erre szakosodott szakmai segítségét, az áldozat kérésére indokolatlan késedelem nélkül.³⁷

A fenti definíciók alapján megállapítható, hogy a szlovák jogszabályok meghatározzák a sértett és az áldozat fogalmát, valamint a különösen veszélyeztetett áldozat fogalmát. Ezen túlmenően a szlovák bűncselekmények áldozatairól szóló törvény meghatározza az erőszakos bűncselekmény áldozatát és a családon belüli erőszakos bűncselekmény áldozatát.

4. AZ ÁLDOZAT JOGAI A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN

Az áldozat jogaival a 274/2017. számú törvény második része foglalkozik, a 4–9. § paragrafusokban. A 4. § részletezi az áldozat információhoz való jogát, amely szerint a törvényben meghatározott mértékig joga van az őt érintő ügyekben információt kapni. Az információt számára érthető módon, szóban és írásban is kaphatja. Ugyanezen paragrafus rendelkezik a rendőr információnyújtási kötelességéről, amelyet az első találkozás alkalmával köteles biztosítani a sértett számára, figyelembe véve a sértett életkorát, testi, szellemi és lelki állapotát. Így többek között tájékoztatnia kell az áldozatot a büntetőeljárás menetéről, azon szervezetekről és elérhetőségeikről, akik számára szakmai segítséget tudnak nyújtani, a szükséges egészségügyi ellátásokról, a jogsegély lehetőségéről, az életet vagy egészséget veszélyeztető bűncselekmény vagy jelentős anyagi kár bekövetkezése esetén a védelem nyújtásának feltételeiről, szükség esetén tolmács igénybevételéről, kártérítés lehetőségéről, közvetítői eljárás igénybevételéről, és a büntetőeljárás költségeiről. Az ügyész tájékoztatási kötelezettsége az első találkozás alkalmával azonos a rendőri tájékoztatási kötelezettséggel. A rendőr és az ügyész is, az áldozat kérésére, kötelesek segítséget nyújtani számára azon szervezetekkel való kapcsolatfelvételben, akik az áldozat számára segítséget tudnak nyújtani. A jogszabály 4. §-a a segítséget nyújtó szervezetek tájékoztatási kötelezettségét is szabályozza.³⁸

5. obeť trestného činu spáchaného násilím alebo hrozbou násilia z dôvodu jej pohlavia, sexuálnej orientácie, národnosti, rasovej alebo etnickej príslušnosti, náboženského vyznania alebo viery,

6. obeť iného trestného činu, ktorá je vystavená vyššiemu riziku opakovanej viktimizácie alebo druhotnej viktimizácie zistenému na základe individuálneho posúdenia obete a jej osobných vlastností, vzťahu k páchatelovi alebo závislosti od páchatela, druhu alebo povahy a okolností spáchania trestného činu.”

³⁷ § 6 ods. (1) zákona č. 274/2017 Z. z.

³⁸ § 4 ods. (1)–(6) zákona č. 274/2017 Z. z.

A jogszabály 5. §-a rendelkezik a szakmai segítségnyújtás jogáról. A segítséget nyújtó szervezetek nyújthatnak általános segítséget, de emellett a különösen veszélyeztetett áldozatok számára speciális szakmai segítséget is. Általános segítségnyújtás alatt, többek között a törvény 4. § (2)–(5) pontjaiban megjelölt információ nyújtását érti a jogalkotó. Emellett jogi segítségnyújtást, pszichológiai segítségnyújtást, továbbá tanácsadást nevesít a jogszabály, annak érdekében, hogy az áldozatokat felkészítse az ismételt áldozattá válás kockázataira és annak megelőzésére.³⁹ A különösen veszélyeztetett áldozatok számára nyújtott szakmai segítségnyújtásnak célzottnak és integráltnak kell lennie, amely tartalmazhatja az általánosságban vett szakmai segítségnyújtást, mindemellett krízispszichológiai beavatkozást, az életet vagy egészséget fenyegető veszély értékelését, szociális szaktanácsadást, sürgősségi lakhatás biztosítását.⁴⁰ Az áldozat jogait speciális szükségleteinek megfelelően kell biztosítani. A segítségnyújtás mértékének a bűncselekmény által okozott sérelem nagyságához és jellegéhez kell igazodnia. Az áldozat szakmai segítségnyújtáshoz való jogát biztosítani kell büntetőfeljelentés megtételétől vagy a büntetőeljárásban való aktív részvételétől függetlenül. Az áldozatot megillető jogokat, a jogszabályban meghatározott esetekben, biztosítani kell az áldozat családtagjára számára is, annak különleges szükségletei és az áldozat ellen elkövetett bűncselekménnyel okozott kár mértékének megfelelően.⁴¹

A szakmai segítségnyújtás feltételeit a jogszabály 6. §-a tartalmazza, mely szerint a szakmai segítséget indokolatlan késedelem nélkül kell nyújtani az áldozatsegítő szervnek, továbbá amennyiben különösen veszélyeztetett áldozatról van szó, úgy az indokolatlan késedelem mellett, a jogszabály rendelkezik a segítségnyújtás költségmentességéről is.⁴²

5. A SÉRTETT JOGAI A 301/2005. SZÁMÚ BÜNTETŐ PERRENDTARTÁSBAN

A jogszabályt a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2005. május 24-én fogadta el, 2005. július 2-án hirdette ki, 2006. január 1-jei hatállyal. A 301/2005. számú törvény tartalmazza a sértett fellépésének lehetőségeit a Szlovák Köztársaság területén, a büntetőeljárás teljes időtartamára vonatkozóan. A mai napig ötvennyolc módosításon ment keresztül. Kutatási témámból adódóan, számomra a legjelentősebb módosítás a 274/2017. számú fent részletezett jogszabálynak

³⁹ § 5 ods. (1)–(3) zákona č. 274/2017 Z. z.

⁴⁰ § 5 ods. (4) zákona č. 274/2017 Z. z.

⁴¹ § 5 ods. (5)–(7) zákona č. 274/2017 Z. z.

⁴² § 6 ods. (1) zákona č. 274/2017 Z. z.

köszönhető, amely a büntetőeljárás alapelvei közé beemelte a sértett jogainak gyakorlására vonatkozó rendelkezést, amely szerint a sértett tájékoztatása során figyelembe kell venni annak egyedi helyzetét és közvetlen szükségleteit, életkorát, nemét, esetleges fogyatékoságát és érettségét, teljes mértékben tiszteletben tartva testi, lelki és erkölcsi épségét.⁴³ Továbbá kiegészítette az áldozatsegítő szervezet fogalmát, amely alatt azt a szervezetet érti, amely a sértetteknek külön törvény alapján segítséget nyújt, valamint a külön törvény alapján az áldozatok számára ingyenes segítségnyújtásra létrehozott civil szervezetet.⁴⁴ A sértett jogait módosította azzal, hogy az eredeti szövegben szereplő, a vádlott vagy elítélt szökése esetén, a sértett kötelező tájékoztatása helyébe, a sértett kérése esetén kell tájékoztatást adni, ha a sértett veszélybe kerül, a vádlott vagy elítélt szabadlábra helyezése, vagy szökése kapcsán. Kötelező tájékoztatást abban az esetben kell adni a sértett részére, amennyiben annak élete a vádlott vagy az elítélt szabadlábon tartásával összefüggésben veszélybe kerül. A sértettnek lehetőséget biztosít a tájékoztatásával összefüggő döntés megváltoztatására, amelyet a rendvédelmi szerv és a bíróság köteles figyelembe venni.⁴⁵ Az eredeti szövegben szereplő „első találkozás alkalmával a sértettet megillető tájékoztatási kötelezettség” kikerült a törvényből és bekerült a 274/2017. törvény szövegébe.⁴⁶ Szembesítés esetén a jogalkotó kiegészítette a jogszabályt egy rendelkezéssel, amely szerint, amennyiben a tanú a sértett, úgy az emberi méltóság elleni bűncselekmények, a közeli személy és a bizalmas személy bántalmazása, valamint az embercsempészet büntette miatt indult büntetőeljárásban az (1) és (2) bekezdésben foglaltakat nem kell alkalmazni. Továbbá azon esetekben sem kell alkalmazni, ha a tanú olyan személy, aki ellen erőszakkal vagy erőszakkal fenyegetőzött bűncselekményt követtek el, ha fennáll a másodlagos viktimizáció vagy ismételt viktimizáció előidézésének veszélye, különös tekintettel a tanú életkorára, nemére, szexuális irányultságára, faji, nemzetiségi, vallási meggyőződésére, szellemi érettségére, a bűncselekmény elkövetőjéhez fűződő kapcsolatára vagy a tőle való függésre.⁴⁷ A tanú kihallgatására vonatkozó rendelkezések kiegészítésre kerültek. Különösen veszélyeztetett sértett esetén, lehetőséget biztosít a jogalkotó arra, hogy ne kelljen újra megismételni a kihallgatást, továbbá kép- és hangrögzítő eszköz igénybevételével biztosítja a kihallgatást. Mindezek mellett előírja, hogy az előzetes meghallgatások során ugyanazon személy járjon el, amennyiben a büntetőeljárás menetét nem hátráltatja. Illetőleg lehetővé teszi a kihallgatás során

⁴³ § 2 ods. (21) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁴⁴ § 10 ods. (23) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁴⁵ § 46 ods. (8)–(9) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁴⁶ § 49 zákona č. 301/2005 Z. z.

⁴⁷ § 125 ods. (4)–(5) zákona č. 301/2005 Z. z.

pszichológus, vagy más szakértő bevonását. Amennyiben a bűncselekmény az emberi méltóság elleni bűncselekmény, embercsempészség büntette, közeli személy és bizalmi személy bántalmazásának büntette, úgy a sértett kihallgatását, tekintettel a sértett kiszolgáltatottságára, a kihallgatottal azonos nemű személy folytatja le.⁴⁸ A tanú kihallgatását illetően, az eredeti szöveghez képest, a pszichológus kötelező igénybevételénél, a 15 éves korhatár helyett 18 éves korhatárt jelölt meg, figyelembe véve a sértett szellemi és erkölcsi fejlődését. A kihallgatás előtt kötelezővé tette a pszichológus véleményének meghallgatását más szakértő bevonásával, az esetleges viktimizáció elkerülése érdekében.⁴⁹

Az ügyész intézkedéseiről rendelkező tárgyalási szakban, a 232. § kiegészült egy új ponttal, amely szerint a vádmegállapodási eljárás során, a kártérítési megállapodásban, az ügyésznek a károsult érdekeit kell figyelembe vennie, akkor is, ha nincs jelen a tárgyaláson. Ilyenkor az ügyész képviseli annak érdekeit.⁵⁰

A bírósági eljárásokat szabályozó harmadik fejezetben, a tanú kihallgatásánál, kiegészül a „sérülékeny tanú” kihallgatásáról rendelkező ponttal, amely lehetővé teszi a technikai eszközök alkalmazását.⁵¹ A bíróság ítéletre vonatkozó rendelkezéseiben, a kártérítésre vonatkozó rész kiegészül a sértettet ért erkölcsi kár megtérítésével.⁵²

Az R 2/1970. számú bírósági ítélezési gyakorlat szerint, a bűnüldöző hatóságok kötelesek tájékoztatást adni a sértett részére, a büntetőeljárásban sértett félként őt megillető eljárási jogokról. A sértett tájékoztatásának hiánya az R 29/1974. számú bírósági ítélezési gyakorlat szerint valóban hiányosság a büntetőeljárásban, de nem olyan anyagi jogi hiba, amely miatt az ügyet vissza kellene adni az ügyésznek további vizsgálat céljából. VLADIMÍR ČEČOT álláspontja szerint, a tájékoztatás elmaradása esetén, nem tartják tiszteltben a felek egyenlőségét⁵³, és ez a törvény olyan súlyos megsértése, amely a bíróság ítéletének megsemmisítését vonja maga után, és új eljárás lefolytatásához vezet, amennyiben a bíróság nem orvosolja a tájékoztatási kötelezettség elmaradását a bírósági szakban.⁵⁴

Az első tájékoztatás, amellyel a sértett találkozhat, a bűncselekmény elkövetésének bejelentésére vonatkozik, amikor a bűnüldöző szerv tájékoztatja a hamis tanúvallomás és hamis vád következményeiről. E jog alkalmazása a sértett kihallgatása előtt történik, amikor a rendvédelmi szerv részletesebben tájékoz-

⁴⁸ § 134 ods. (4)–(5) zákona č. 301/2005 Z. z

⁴⁹ § 135 ods. (1), (3) zákona č. 301/2005 Z. z

⁵⁰ § 232 ods. (3) zákona č. 301/2005 Z. z

⁵¹ § 262a zákona č. 301/2005 Z. z

⁵² § 287 ods. (1) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵³ § 2 ods. (14) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵⁴ VLADIMÍR ČEČOT: *Poškodený v trestnom konaní*. Bratislava, Iura Edition, 1995. 53.

tatja a sértettet eljárási jogairól.⁵⁵ Többek között arról, hogy a büntetőeljárás megindítása előtt az ügyben hozott határozattal összefüggésben a rendőri eljárás felülvizsgálatát kérheti az ügyészől, amelyet az ügyésznek legkésőbb 30 napon belül végre kell hajtania, és haladéktalanul értesítenie kell a sértettet, a felülvizsgálat eredményéről. Továbbá a nyilatkozat megtagadásának jogáról és a tanúkihallgatás tilalmáról, a küldemények kézbesítésének feltételeiről, az okozott kár megtérítésének igényléséről és végül, de nem utolsó sorban a békéltetés lehetőségéről és egyéb jogokról. A teljes tájékoztatás tartalmát és az annak tudomásulvételére vonatkozó nyilatkozatot, a sértett meghallgatásáról készült jegyzőkönyv rögzíti. A levont tanulságok fontosak a későbbi kihallgatások eljárási elfogadhatósága szempontjából.

Az anyanyelven történő vallomástétel joga a büntetőeljárási alapelvekben érvényesül. Mivel a büntetőeljárás lehetővé teszi az állampolgárok alapvető jogaikba és szabadságjogaikba⁵⁶ történő beavatkozást, szükségszerű, hogy az eljárást a sértett vagy a büntetőeljárás más alanya által is érthető nyelven folytassák le, azon a nyelven, amelyen ki tudja fejezni gondolatait.⁵⁷

A jelenleg hatályos jogszabály hetedik része rendelkezik a sértett jogairól a 46–52. §-ig. A jogalkotó lehetőséget biztosított a sértett számára, hogy a büntetőeljárás során kinyilvánítsa véleményét azzal kapcsolatban, hogy egyetért vagy sem az eljárással. Joga van az őt ért kár megtérítéséhez. Javaslatot tehet bizonyításra vagy annak kiegészítésére, bizonyítékot terjeszthet elő, illetve vizsgálhat meg és arról véleményt nyilváníthat. Az eljárás során keletkezett dokumentumokat megtekintheti. Részt vehet a tárgyaláson, ahol joga van záróbeszédet tartani és a törvényben meghatározottak szerint jogorvoslatot benyújtani. Joga van a büntetőeljárás során bármikor tájékoztatást kapni a büntetőeljárás állásáról, amely tájékoztatást a bűnüldöző szerv vagy az ügyben eljáró bíróság adja meg. Az eljárás állásáról abban az esetben nem kaphat tájékoztatást, ha az a büntetőeljárás célját megghiúsítaná.⁵⁸

A sértett legkésőbb az első tárgyalás kezdetén köteles megadni kézbesítési címét és a kézbesítés módját, továbbá köteles annak változása esetén, arról az illetékes hatóságot értesíteni. A rendvédelmi szervnek pedig tájékoztatnia kell a sértettet a kézbesítés menetéről.⁵⁹

⁵⁵ § 49 ods. (1) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵⁶ § 2 ods. (3) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵⁷ § 2 ods. (20) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵⁸ § 46 ods. (1) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁵⁹ § 46 ods. (2) zákona č. 301/2005 Z. z.

A sértett kártérítési igényét a jogalap és az összecszerűség megjelölésével tudja jelezni, amelyet a nyomozás végéig, vagy legkésőbb a tárgyaláson tehet meg.⁶⁰

A sértettnek joga van békéltető eljárás igénybevételére, de a jog lehetőséget biztosít számára arra is, hogy a törvény által biztosított eljárási jogairól, a rendvédelmi szerv vagy a bíróság előtt, jegyzőkönyvben írásban vagy szóban tett nyilatkozatával lemondjon.⁶¹

Joga van ahhoz, hogy az ügyész vagy a bíróság tájékoztassa közvetlen veszély esetén arról, ha a vádlott vagy elítélt tartózkodási helyével összefüggésben a vádlottat szabadon engedték vagy megszökött onnan, az elítéltet szabadon engedték, börtönbüntetést kapott, vagy onnan megszökött.⁶²

A jogszabály 47. § (2)–(5) pontjai rendelkeznek arról, hogy több sértett esetén, az eljárás gyorsítása érdekében, hogyan alakuljon a sértetti képviselet.⁶³

Amennyiben a sértett cselekvőképességében korlátozott, vagy cselekvőképtelen, úgy képviseletére a 48. § rendelkezései mérvadóak.⁶⁴

A sértett követelésének biztosításáról a 49. § rendelkezik, amely arra ad lehetőséget, hogy ha felmerül annak alapos gyanúja, hogy a sértett bűncselekménnyel okozott kár megtérítési igényének kielégítését megghiúsítják vagy vitatják, a követelést a kár valószínűsített összegéig, lefoglalással biztosítják a vádlott vagyonán.⁶⁵

A sértett képviseletéről az 53–54. §-ok rendelkeznek, amelyek biztosítják a sértett számára képviselő útján történő joggyakorlásának lehetőségét. A sértett átruházhatja jogait képviselőjére, aki rendelkezik az ő érdekében történő védelemhez szükséges szakképzettséggel.⁶⁶

A bejelentéshez való jog a sértett fontos joga, amely révén könnyebbé válik a látens bűnözés felderítése. A bejelentési jog gyakorlása lehetővé teszi a jogalanyok számára, hogy befolyást gyakoroljanak a büntetőeljárás lefolytatására.⁶⁷ A rendelkezés lehetővé teszi a szóbeli és írásbeli formában történő benyújtáson kívül az elektronikus aláírással aláírt távirati, faxon és elektronikus úton történő benyújtást is (215/2002. sz. törvény az elektronikus aláírásról)⁶⁸. A táviratban, faxon vagy elektronikus úton, elektronikus aláírás nélkül tett bejelentést a bejelentő köteles írásban vagy szóban megerősíteni.⁶⁹

⁶⁰ § 46 ods. (3) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶¹ § 46 ods. (6)–(7) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶² § 46 ods. (9) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶³ § 47 ods. (2)–(5) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶⁴ § 48 ods. (1)–(4) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶⁵ § 50 ods. (1)–(6) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶⁶ § 53–54 zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶⁷ § 62 ods. (1)–(3) zákona č. 301/2005 Z. z.

⁶⁸ Zákon č. 215/2002 Z.z. o elektronickom podpise.

⁶⁹ § 62 ods. (1) zákona č. 301/2005 Z. z.

A bűncselekménnyel sérelmet szenvedett személy fontos alanya a büntetőeljárásnak. A sértett vallomásával és az okozott kár megtérítéséhez való jogának érvényesítésével, a maga módján hozzájárul a tárgyi igazság objektív megállapításához, amely végső soron igazságos igazságszolgáltatáshoz vezet. A sértett alapvető jogait a büntetőeljárás minden szakaszában tiszteletben kell tartani. Alkalmazásuk a büntetőeljárások jogszerűségének fontos garanciája.

Amikor a sértett definícióját keressük, a legtöbb esetben a személy kifejezéssel találkozunk. A Büntető perrendtartásból nem derül ki a sértettként szóba jöhető személyek köre, arról a Büntető törvénykönyv rendelkezik, amely a 127. §-ában meghatározza azokat a személyeket, akik az egyes bűncselekmények kapcsán a büntetőeljárás alanyaként jelennek meg.⁷⁰ A büntetőjogban egy személy vagy sértett fél lehet természetes és jogi személy is. A büntetőjogi meghatározásokban különös figyelmet lehetne fordítani az államra. Az állam, a büntetőeljárás során sértett félként jogait gyakorolva, jogi személyként jár el, mivel intézményei képviselik, amelyek önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezetek. KISS ANNA a sértettéről szóló monográfiájában említést tesz a sértett helyzetéről a szlovák eljárásban, ahol a magánindítvány szerepét vizsgálja az Európai Unió tagállamaiban.⁷¹

6. A SÉRTETTRŐL SZÓLÓ BÍRÓSÁGI JOGGYAKORLAT

A sértettéről szóló joggyakorlatról Szlovákiában MILOŠ DESET 70 bírósági határozatot tartalmazó könyvében írt. A könyv a sértettéről és a bűncselekmény áldozatáról szóló bírósági határozatok gyűjteménye, amely egyébként nemcsak kriminológiai, hanem büntetőeljárás szakkifejezéseket is tartalmaz, különösen a „kiszolgáltatott sértett” vonatkozásában, de elsősorban magára a sértetre, annak büntetőeljárás helyzetére fókuszál. A könyv szerkezetileg három részből áll. Az első rész olyan bírósági határozatokat tartalmaz, amelyek a sértett büntetőeljárás stáuszára, jogaira és azon büntetőeljárás cselekményekre irányulnak, amelyeket a jogszabály lehetővé tesz a sértett számára a büntetőeljárás során. A második részben olyan bírósági határozatok szerepelnek, amelyek egyes kárfajtákra vonatkoznak, anyagi és eljárásjogi szempontból is minősített tényekkel, valamint néhány más részbizonytalanság-specifikus kérdéssel. A harmadik rész a károk megtérítésére és a kártérítésre összpontosít.⁷²

⁷⁰ § 127 ods. (1)–(12) zákona č. 300/2005 Z. z Trestný zákon.

⁷¹ KISS ANNA: *A sértett a büntetőeljárásban*. Budapest, OKRI, 2018. 146.

⁷² JUDr. MILOŠ DESET PhD: Poškodený v trestnom konaní. *Úvodná stránka EPI.sk*, 16. 8. 2022. <https://www.epi.sk/clanok-z-titulky/judikatura-k-poskodenemu-v-trestnom-konani-tt-epi.htm>.

A Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának I. ÚS 465/2020. számú határozata szerint, annak megítélése, hogy a büntetőeljárásban szereplő személy rendelkezik vagy sem a sértett jogállásával, nem függ attól a kérdéstől, hogy a bűncselekmények áldozatairól szóló törvény értelmében áldozat-e vagy sem. A 301/2005. számú Büntető perrendtartás szerinti sértett fogalma, nem azonos a bűncselekmények áldozatairól és az egyes törvények módosításáról szóló 274/2017. számú törvényben szereplő áldozat fogalmával, hanem független, autonóm kifejezések. Annak meghatározására, hogy a sértett helyzetében szükséges-e büntetőeljárás megindítása vagy sem, a büntetőeljárás szabályai a mérvadóak.⁷³

7. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mint tanulmányomból is látható, az Európai Unió jogalkotása ugyan hatással van a Szlovák Köztársaság jogalkotására, de szemben az Európai Parlament és Tanács 2012/29/EU számú irányelvével, mely a bűncselekmények áldozataira vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz, és ugyan a sértettek jogairól rendelkező 2001/220/IB tanácsi kerethatározatot váltotta fel – azaz az uniós jogalkotás összemosza a két alapfogalmat – a szlovák büntető perrendtartás sértettjére vonatkozó rendelkezések elkülönülnek a bűncselekmények áldozataira vonatkozó jogszabályi rendelkezésektől. Megjegyzem, Magyarországon szintén elkülönül az áldozat és a sértett jogállása, és az ehhez kapcsolódó jogszabályi rendelkezések is.

IRODALOMJEGYZÉK

- KISS ANNA: *A sértett a büntetőeljárásban*. Budapest, OKRI, 2018.
- SERGEJ ROMŽA: Viktimologické aspekty. In: SERGEJ ROMŽA a kol. *Alternatívne spôsoby výkonu trestov*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018.
- JOZEF ZÁHORA: *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. 2018. Wolters Kluwer SK.
- VLADIMÍR ČEČOT: *Poškodený v trestnom konaní*. Bratislava, Iura Edition, 1995.
- JUDr. MILOŠ DESET, PhD: Poškodený v trestnom konaní. 16. 8. 2022, <https://www.epi.sk/clanok-z-titulky/judikatura-k-poskodenemu-v-trestnom-konani-tt-epi.htm>

⁷³ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky č. k. I. ÚS 465/2020 z 1. decembra 2020.

Nemzetközi dokumentumok

Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról

A Tanács 2001/220/IB Kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról

A Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről

A Tanács 2002/465/IB kerethatározata (2002. június 13.) a közös nyomozócsoportokról

A Tanács 2006/960/IB kerethatározata (2006. december 18.) az Európai Unió tagállamai bűnüldöző hatóságai közötti információ- és bűnüldözési operatív információcsere egyszerűsítéséről

A Tanács 2008/675/IB kerethatározata (2008. július 24.) az Európai Unió tagállamaiban hozott ítéleteknek az új büntetőeljárásokban történő figyelembevételéről

A Tanács 2009/948/IB kerethatározata (2009. november 30.) a büntetőügyekben a joghatóság gyakorlása során bekövetkező ütközések megelőzéséről és azok rendezéséről

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene, valamint az emberkereskedelem áldozatainak védelméről, amely a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális zaklatása és szexuális kizsákmányolása, valamint a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, amely a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép

Az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelve (2010. október 20.) a tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról a büntetőeljárásokban

Az Európai Parlament és a Tanács 2012/13/EU irányelve (2012. május 22.) a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról

Az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelve, amely minimumszabályokat állapít meg a bűncselekmények áldozatainak jogai, támogatása és védelme terén, és amely a 2001/220 tanácsi kerethatározat helyébe lép.

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/99/EU irányelve (2011. december 13.) az európai védelmi határozatról

Az Európai Parlament és a Tanács 2014/42/EU irányelve (2014. április 3.) az Európai Unión belüli bűncselekményekből származó pénzeszközök és bevételek lefoglalásáról és elkobzásáról

Az Európai Parlament és a Tanács 2013/48/EU irányelve (2013. október 22.) a büntetőeljárásokban és az európai elfogatóparancsra vonatkozó eljárásokban az ügyvédhez való hozzáférés jogáról, valamint a harmadik személy tájékoztatásának jogáról a személyes adatok megvonását követően a személyes szabadságtól való megfosztást követően harmadik felekkel és konzuli hatóságokkal való kommunikációra

- Az Európai Parlament és a Tanács 2014/41/EU irányelve (2014. április 3.) a büntetőügyekben kiadott európai nyomozási parancsról
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/343 irányelve (2016. március 9.) az ártatlanság vélelmének és a büntetőeljárásban a bírósági eljárásban való jelenléthez való jog egyes szempontjainak megerősítéséről
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/800 irányelve (2016. május 11.) a büntetőeljárásban gyanúsított vagy vádlott gyermekekre vonatkozó eljárási garanciákról
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/1919 irányelve (2016. október 26.) a büntetőeljárásokban a gyanúsítottaknak és vádlottaknak, valamint az európai elfogatóparancsos eljárásokban a keresett személyeknek nyújtott költségmentességről
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/541 irányelve (2017. március 15.) a terrorizmus elleni küzdelemről, amely a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép, és módosítja a 2005/671/IB tanácsi határozatot
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1673 irányelve (2018. október 23.) a pénzmosás elleni büntetőjogi küzdelemről
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/713 irányelve (2019. április 17.) a nem készpénzes fizetőeszközökkel kapcsolatos csalás, valamint azok hamisítása és megváltoztatása elleni küzdelemről, amely a 2001/413/IB tanácsi kerethatározat helyébe lép
- Az ENSZ Közgyűlése által 1985. november 29-én elfogadott A/RES/40/34 Nyilatkozat az igazságszolgáltatás alapvető elveiről a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatai számára
- Egyesült Nemzetek Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala, Nemzetközi Bűnmegelőzési Központ. Igazságszolgáltatás az áldozatoknak (Útmutató a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataira vonatkozó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló nyilatkozat alkalmazásához)
- Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok, 301 ZÁKON z 24. mája 2005.
- Zákon č. 274/2017 Z. z. Zákon o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, 274 ZÁKON z 12. októbra 2017.
- Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky č. k. I. ÚS 465/2020 z 1. decembra 2020.

ABSTRACT ■ This paper is about legal normativity and the power of law to shape actions. In this paper, I give particular significance to the proper formulation of the questions related to the normativity of law, hence a separate chapter is devoted to clarifying the phrasing of the questions. After clarifying the questions, I seek to answer the question whether there is a legal normativity specific to law alone or whether the same type of normativity that is present in the field of morality is also present in the field of law. I will argue that there is no legal normativity specific to law alone. In the paper I will then also seek to answer the question of how – if there is no legal normativity in law that is specific to law alone – it is possible that law nevertheless exerts normative pressure on us and successfully guides us in how to act. In addition, at the end of the paper I will briefly discuss the non-normative function of legal rules.

ABSZTRAKT ■ A jelen tanulmány a jogi normativitásról és a jog cselekvésformáló erejéről szól. A tanulmányban kiemelt jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a jog normativitásával kapcsolatos kérdéseket megfelelően fogalmazzam meg, így a kérdésfeltevés tisztázásával egy külön pont foglalkozik. A kérdésfeltevés tisztázása után arra a kérdésre keresem a választ, hogy létezik-e csak a jogra jellemző jogi normativitás, vagy a jog területén is ugyanaz a típusú normativitás érvényesül, amely a moralitás vagy a prudenciális gondolkodás területén jelen van. Amellett fogok érvelni, hogy a jogi előírásoknak csak a jogra jellemző jogi normativitása nincs. A tanulmányban ezt követően arra is igyekszem válaszolni, hogy ha a jogban nincs csak a jogra jellemző jogi normativitás, akkor miként lehetséges az, hogy a jog mégis normatív nyomást gyakorol ránk és sikeresen eligazít abban, hogy miként cselekedjünk. Mindemellett a tanulmány végén röviden kitérek arra is, hogy milyen nem-normatív funkciója van a jogi előírásoknak.

KULCSSZAVAK: jogelmélet, jogfilozófia, metaetika, normativitás, normatív, indok

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi időben a jogelméleti diskurzusban kialakult egy olyan gondolati irány, amely amellett érvel, hogy szigorúan vett jogi normativitás nincs; a jogban morális vagy prudenciális normativitás érvényesül és kifejezetten „jogi” normativitásról

¹ PhD hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

azért beszélünk, mert a morális/prudenciális normativitás a jog intézményrendszerén belül érvényesül.² Természetesen többen vannak, akik ezt a nézetet kifejezetten elvetik.³ A jelen tanulmány amellet az álláspont mellett szeretne további érveket felhozni, hogy szigorúan vett, elkülönülten csak a jogra jellemző jogi normativitás nem létezik.

A jogra úgy tekintünk, mint amely megmondja, hogyan kell cselekednünk. Vagyis az általános vélekedés szerint a jog meghatározza a cselekedeteink irányát, és ez az elképzelés nem alaptalan. A jelen tanulmányban egyrészt arra keresem a választ, hogy a jog egészen pontosan miként teszi ezt. Másrészt arra is választ keresek, hogy a jog rendelkezik-e csak a jogra jellemző jogi normativitással, vagy a jog területén érvényesülő normativitásról bár beszélhetünk, de ez nem csak a jogra jellemző. Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre megkíséreljek válaszolni, a következő pontban a modern metaetikai diskurzusból azt az elméletet (indokrealista álláspont) mutatom be a szükséges terjedelemben, amely a normativitás kérdésében egyrészt nagy népszerűségnek örvend, másrészt a jelen tanulmány kérdései szempontjából különösen megvilágító erejűnek mutatkozik.⁴ A harmadik pontban (amelynek a fogalmi elhatárolások okán különleges jelentősége van) igyekszem szabatosan megfogalmazni azt a kérdést, amely lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy létezik-e csak a jogra jellemző jogi normativitás. A negyedik pontban amellet érvelek, hogy miért nem létezik csak a jogra jellemző jogi normativitás. Az ötödik pontban arra a kérdésre keresem a választ, hogy ha a jogi előírások önmagukban nem normatívak, akkor miért van mégis az a helytálló tapasztalatunk, hogy a jog képes meghatározni, hogy hogyan cselekedjünk. A hatodik pontban végül azt a kérdést kísérel meg megválaszolni, hogy ha a jogi előírás jogi indokokat nem szolgáltat a cselekedetekhez, akkor mégis milyen funkcióval rendelkezik. A tanulmányt a hetedik pontban a fontosabb gondolatok összegzésével és néhány jelentős konklúzió levonásával zárom.

² Lásd pl. SCOTT HERSHOVITZ: The End of Jurisprudence. *The Yale Law Journal*, 2015., vol. 124/4. (https://www.yalelawjournal.org/pdf/f.1160.Hershovitz.1204_96n1tozj.pdf) vagy MARK GREENBERG: The Moral Impact theory of Law. *The Yale Law Journal*, 2014., vol. 123/5.

³ Lásd pl. VERONICA RODRIGUEZ-BLANCO: The nature of human practices and the importance of practical reason: why law cannot be a moral practice only. *Jurisprudence*, 2024/15. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20403313.2024.2323351#d1e116>.

⁴ Lásd az indokrealista álláspont bemutatását más hangsúlyokkal a következő tanulmányomban: KÖKÉNYESI GÁBOR: A jog normatív alapelemei. *Themis*, 2021. decemberi szám, 14–21.

2. A NORMATIVITÁS BEMUTATÁSA

Normativitás alatt a jelen tanulmányban azt a viszonyt értem, hogy egy tény egy cselekedet mellett szól („count in favour of”), azaz egy tény indok egy cselekedet mellett. Ez az ún. indokokon alapuló realista álláspont.⁵ Mindazonáltal a kortárs metaetikai diskurzusban egyáltalán nem egyértelmű, hogy mit értünk normativitás alatt, illetve, hogy a tág értelemben vett normatív szférát hogyan érdemes megragadnunk. A normativitás magyarázatára több kortárs elmélet létezik, és az indokokon alapuló elmélet csak egy (jóllehet népszerű) ezen elméletek közül.⁶ Néhányat szeretnék ezek közül kiemelni.⁷ Például az indokokon alapuló realista állásponthoz nagyon hasonlító ún. normatív formalizmus szerint a normativitás lényege mindössze abban áll, hogy a normák valamely cselekvésre felhívnak minket; nincs szükség semmiféle normatív autoritásra vagy normatív nyomásra arra vonatkozóan, hogy tényleg úgy kell-e cselekednem, amely cselekvésre a norma felhív. Továbbá az indokokon alapuló realista állásponttal szemben (amely szerint a normatív viszonyok naturalisztikus tényekre nem vezethetők vissza) léteznek ún. naturalisztikus elméletek is, amelyek szerint a normativitás a fizikai világból ered és a fizikai világ fogalmai (ún. naturalisztikus fogalmakkal) révén megmagyarázható. Emellett olyan elméletek is vannak, amelyek a normativitást az emberi vágyakra, motivációkra vezetik vissza és nem a világ objektív tényeire, ahogy azt az indokokon alapuló realista álláspont képviseli. Végül, egy szkeptikus elmélet, az ún. hibaelmélet („error theory”) szerint nincsenek normatív tények, sőt, egyesek (például JOHN MACKIE) úgy gondolják, hogy morális tények sem léteznek.⁸ Természetesen ez a felsorolás nem teljes körű és ahány szerző, annyi féle csoportosítása és felsorolása létezik a normativitással kapcsolatos elméleteknek. Röviden csak azt kívántam érzékeltetni, hogy a normativitás kérdésköre rendkívül összetett és szerteágazó, amelynek kimerítő ismertetése meghaladná a jelen tanulmány kereteit.

A modern metaetikai gondolkodásban tehát többféle elképzelés létezik arról, hogy melyek a normatív szféra⁹ legalapvetőbb építőkövei, mi az, ami a normati-

⁵ Az angol szakirodalomban többször „reasons fundamentalism” néven említik.

⁶ Lásd DAVID COPP – JUSTIN MORTON: Normativity in Metaethics. In: EDWARD N. ZALTA – URI NODELMAN (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024. őszi kiadás, <https://plato.stanford.edu/entries/normativity-metaethics/>.

⁷ Ibid: jó összefoglalása a kortárs normativitás elméleteknek.

⁸ Ibid.

⁹ A normativitás fogalmát egyelőre szándékosan nem definiálom, mivel a jelen tanulmány egyik témája épp a normativitás lényegének a megragadása, melyet a jelen pontban kívánok részletesen kifejteni.

vitás egymásra ágyazott rétegei alatt húzódik.¹⁰ Az egyik – fent kiemelteken túlmenő – gondolat szerint például az érték („value”) a legalapvetőbb ilyen építőkö.¹¹ Ezen alapul például BARRY MAGUIRE elmélete, amely nagyon leegyszerűsítve a következő:¹² vegyük alapvető ténynek, hogy ϕ (ahol ϕ egy lehetőség, általában egy cselekedetre) előmozdítja S-t. Ez az alapvető tény akkor és csak akkor és azért indok amellett, hogy megtegyük ϕ -t, ha és mert S értékes.¹³ Maguire példájával: 100 USD-t adni a GiveWell alapítványnak előmozdítaná a szubszaharai afrikai gyermekek egészségét (ez egy alapvető tény). Mivel a szubszaharai afrikai gyermekek egészségének előmozdítása értékes dolog, ezért indokunk van arra, hogy 100 USD-t adjunk a GiveWell alapítványnak.¹⁴ Tehát ez az elmélet azt magyarázza, hogy normatív értelemben mikor indok valami: akkor, ha bizonyos értékeknek megfelel. A jelen tanulmányban azonban nem ezzel az állásponttal foglalkozom, hanem azzal, amelyik nem az értékeket, hanem az indokokat tekinti a normatív szféra alapvető építőköveinek. Mindazonáltal Maguire elméletének rövid ismertetése nem haszontalan, mert az elméletből látható, hogy még az az elmélet is, amely az értékeket tekinti a normativitás alapjának, az indokoknak szintén központi szerepet szán. Anélkül, hogy ennek részleteibe bocsátkoznánk, ennek oka – úgy gondolom – az értékeknek és az indokoknak a normativitás legalapvetőbb szinten jelen lévő inherens kapcsolata.¹⁵ T. M. SCANLON például úgy gondolja nem az értékek, hanem az indokok az elsődlegesek, és ily módon az értékek is indokokból „épülnek fel”.¹⁶ Vagyis az olyan normatív fogalmakat, mint jó, rossz, erkölcsös, erkölcstelen, az indokok segítségével lehet megmagyarázni. Ezzel át is térünk az indokokon („reasons”) alapuló elméletekre, amelyet a jelen tanulmány szempontjából helytállónak tekintek.¹⁷

¹⁰ Természetesen arra is van álláspont, hogy ilyen alapvető építőkövek nincsenek. Lásd pl. ERIK J. WIELENBERG: *Robust Ethics: The Metaphysics and Epistemology of Godless Normative Realism*. Oxford, Oxford University Press, 2014 részletesen kifejtett álláspontját.

¹¹ Erre a nézetre később még visszatérek.

¹² BARRY MAGUIRE: The Value-Based Theory of Reasons. *Ergo*, No. 2016/9, Vol. 3, 236–240. <https://quod.lib.umich.edu/e/ergo/12405314.0003.009?view=text;rgn=main>.

¹³ Ibid, 237.

¹⁴ Ibid, 237.

¹⁵ T. M. SCANLON például úgy gondolja, hogy az értékek indokokból „épülnek fel”. Lásd T. M. SCANLON: *What We Owe to Each Other*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. 79–80.

¹⁶ SCANLON szerint például nem azért kell egy meghatározott módon cselekedni, hogy egy érték megvalósuljon (például, hogy megvalósuljon a világ egy jobb állapota), hanem azért, mert jó indok van így cselekedni (SCANLON 2000, 79–99.).

¹⁷ A normativitásról szóló diskurzusnak sok elmélete van, és természetesen ezt az elméletet is sokat kritizálták.

Tehát a közkeletűbb¹⁸ vélekedés szerint nem az értékek, vagy az indokok és az értékek együtt, hanem egyedül az indokok azok, amelyek a normativitás legalapvetőbb építőkövei. Két jelentős képviselője ennek az álláspontnak T.M. Scanlon és DEREK PARFIT. Eszerint az indokrealista elmélet szerint vannak a világnak olyan tényei,¹⁹ amelyek normatív jelentőséggel bírnak. Ezek a tények azért bírnak normatív jelentőséggel, mert indokul szolgálnak valamilyen cselekedet mellett.²⁰ A normativitás lényege az indokrealista álláspont szerint abban áll, hogy ezek a normatív jelentőséggel bíró tények valami mellett szólnak („count in favour of something”), azaz indokul szolgálnak valamire. Például az a tény, hogy fáj a fejem, indok arra, hogy bevegyek egy aszpirint. Vagy az a tény, hogy kint hideg van, indok arra, hogy kabátot vegyek fel, amikor kimegyek az utcára. Ezek prudenciális indokok. De vannak morális indokok is: az a tény, hogy valaki bennrekedt egy égő házban, indok arra, hogy a tűzoltók kimentsék a házból, vagy az a tény, hogy a barátom segítséget kér, indok arra, hogy segítsék neki. Az indokok alapjául szolgáló tények láthatóan nagyon sokfélék lehetnek, többféle absztrakciós szinteken.

Az ‘x-tény indok valami y-cselekedet mellett’ az a reláció, amely a valódi normativitás lényegét jelenti. Parfit ezt így magyarázza:

„Nehéz elmagyarázni az indok fogalmát, vagy azt, hogy mit jelent az »indok« kifejezés. A tények indokot adnak nekünk, mondhatjuk, amikor amellett szólnak, hogy valamilyen attitűdünk legyen vagy valamilyen módon cselekedjünk. De a »mellette szól« nagyjából azt jelenti, hogy »indokot ad«.”²¹

A normativitás alapvető építőkövei tehát az indokok és az indokokból felépülő normatív igazságok (vagy normatív tények), amelyek a következő alapformára hozhatók: ‘x-tény indok valami y-cselekedet mellett’. Például normatív igazság az, hogy ‘a fejfájásom indok arra, hogy bevegyek egy aszpirint’. A normativitás lényege azonban – ahogy arra fentebb már utaltam – nem magában a normatív igazságban, vagy a normatív jelentőséggel bíró tényekben van, hanem egy relációban; abban, hogy egy tény mellette szól valamely cselekedetnek.

Továbbá érdemes Scanlontól ismertetni azt a belátást is, hogy „az ‘indoka van’ egy négyargumentumú relációt hoz létre, mégpedig az alábbi módon: $R(p, x, c, a)$, amely reláció egy ‘p’ tény, egy ‘x’ személy, ‘c’ körülmények és egy ‘a’ cselekvés vagy attitűd között

¹⁸ Lásd COPP – MORTON 2024, 1.2.

¹⁹ Lényegében olyan tények, amelyeket a modern tudományok leírnak: fizikai tények, társadalmi tények, pszichológiai tények stb.

²⁰ A jelen tanulmányban a cselekedetekre fogok fókuszálni, de ezek a tények vélekedéseknek/meggyőződéseknek („belief”) is az alapjául szolgálnak.

²¹ DEREK PARFIT: *On What Matters*. Vol. 1. Oxford, Oxford University Press, 2011. 31. Szerzői fordítás.

áll fenn.²² Így például ha nekem ('x' személy) lázam van ('p' tény), akkor indokom van bevenni egy lázcsillapítót ('a' cselekvés), feltéve, hogy fennállnak azok a 'c' körülmények, hogy a láz megszüntetése kedvező számomra (például, mert hozzájárul a gyógyuláshoz). Ha azonban a 'c' körülmények olyanok, hogy az áll érdekemben, hogy a láz ne szűnjön meg (például, mert hagynom kell a szervezetet küzdeni a betegséggel), akkor nincs indokom bevenni a lázcsillapítót.²³

Emellett fontos rámutatni, hogy az indokok tőlünk független relációk, azaz anélkül léteznek, hogy arról minden esetben tudomásunk lenne vagy anélkül, hogy mi játszódik le a tudatunkban. Ha döntő indok vagy legtöbb indok van valamely cselekedet mellett, akkor ezt a cselekedetet kell megtennünk,²⁴ függetlenül arról, hogy mi mit szeretnénk. Ez a cselekedetekre vonatkozó „kellés” az indokok normatív következménye. Ezzel összefüggésben azt is megkérdezhetjük, hogy az indokrealista álláspont szerint mikor cselekszünk racionálisan. A cselekedeteink – Parfit szerint – akkor racionálisak, ha hiszünk egy bizonyos tényben, és ha e vélekedésünk/meggyőződésünk igaz, az elegendő indokul szolgál valamely cselekedetre. Irracionálisak pedig akkor vagyunk, ha hiszünk valamely tényben és e vélekedés/meggyőződés igazsága indokul szolgálna arra, hogy ne így és így cselekedjünk, mi azonban mégis így és így cselekszünk. Jól megvilágítja a különbséget a racionális és irracionális viselkedés, valamint a fejekben lévő nem-normatív indokok és a valódi normatív indokok természete között a következő, Parfit által ajánlott példa: a sivatagban egy mérgeskígyóval találkozom és azt gondolom, hogy a legjobb megoldás, hogy túléljem a találkozást, ha gyorsan elszaladok. Ezzel szemben az igazság az, hogy akkor élhetem csak túl a találkozást, ha mozdulatlanul maradok, mert a kígyó csak a mozgást érzékeli. Akkor cselekszem racionálisan, ha elfutok és akkor irracionálisan, ha mozdulatlan maradok. De a valódi normatív indok – függetlenül a racionalitás/irrationalitás kérdésétől – amellettszól, hogy maradjak mozdulatlan.²⁵ Ebből a példából jól látszik, hogy mi is Parfit számára az indok. A racionális személynek, hiába hisz abban, hogy a legjobb megoldás elfutni a kígyó elől, ez a vélekedése/meggyőződése nem szolgál valódi normatív indokul a menekülés mellett, ugyanis a vélekedése/meggyőződése (miszerint, ha elfut akkor túléli a találkozást) valójában hamis. Parfit szerint a hamis vélekedésnek/meggyőződésnek nincs normatív ereje. Ennek oka, hogy a hamis vélekedés/meggyőződés valójában nem szól

²² T. M. SCANLON: *Being Realistic About Reasons*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 31.

²³ SCANLON álláspontja nagyon hasonlít BARRY MAGUIRE fent kifejtett elméletéhez, amely az értékeket tette meg a normatív szféra alapjainak.

²⁴ PARFIT 2011, 33.

²⁵ Ibid, 34.

semmilyen cselekedet mellett.²⁶ Vagyis amikor úgy gondolom, hogy indokom van elfutni a kigyó elől, akkor Parfit szerint valójában csak látszólagos indokom van, normatív indokom nincs.²⁷ Az indokrealista álláspont képviselői szerint csak az objektíven létező indokoknak van normatív erejük.

Túl azon, hogy Parfit és Scanlon úgy gondolják, hogy az indokok, illetve az indokok alkotta normatív igazságok a normativitás legalapvetőbb építőkövei, azt is gondolják, hogy az indokrelációt, illetve az indokrelációt tartalmazó normatív igazságokat nem-normatív fogalmakkal nem lehet megmagyarázni vagy tovább analizálni.²⁸ Ez egy nagyon fontos feltevése az elméletüknek, hiszen vannak, akik azt gondolják, hogy a normatív indokrelációkat naturális, nem-normatív fogalmakkal meg lehet magyarázni.

3. A JOGRA VONATKOZÓ NORMATÍV KÉRDÉS TISZTÁZÁSA

3.1. A megfelelő kérdésfelvetés

A fent bemutatott fogalmak és normativitás-elmélet segítségével immár meg lehet fogalmazni a joggal kapcsolatos normatív alapkérdéseket. Azt szoktuk gondolni, hogy a jog normatív és azért az, mert olyan előírásokkal operál, mint hogy '(mivel a szükséges feltételek fennállnak)²⁹ B-nek meg kell tennie p-t'. Itt a hangsúly a „kell”-en van. Normatív minden olyan kijelentés, amelyben „kellés” szerepel – gondolhatnánk. Azonban mit is jelent ez a jog esetén? Feltéve, hogy a valódi értelemben vett normativitás az indokok fennállásán múlik (azaz feltéve, hogy a normativitás lényege az a reláció, hogy valamilyen tény indok valamilyen cselekedet mellett), a jog normativitásának kérdését úgy lehet megfogalmazni, hogy a 'B-nek meg kell tennie p-t' jogi előírás az indokokkal milyen kapcsolatban áll. Azaz álláspontom szerint a jogra vonatkozó normativitás helyes kérdése az, hogy az a jogi előírás, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t' normatív indokul szolgál-e B számára ahhoz, hogy megtegye p-t. Azt hiszem, ezt szoktuk érteni azon, hogy a jog jogi normativitással bír. Vagyis a jognak azért tulajdonítunk csak jogra jellemző jogi normativitást, mert úgy gondoljuk, hogy a jogi előírás ('B-nek meg kell tennie p-t') megmondja számunkra, hogy p-t meg kell tennünk, és pusztán a jogi előírás által normatív indokunk is lesz megtenni p-t.

²⁶ Ibid, 3.

²⁷ Ibid, 35.

²⁸ Nem-normatív fogalmak alatt olyan fogalmakat értek, amelyekkel a modern természettudományok dolgoznak, és amely fogalmakkal a világot le kívánják írni.

²⁹ Ezt a zárójeles megjegyzést a továbbiakban az egyszerűsítés kedvéért elhagyom.

Tehát a jog normativitásának mibenlétére irányuló kérdés indokrealista megfogalmazása a következő: az a jogi előírás, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t' indokul szolgál-e B számára ahhoz, hogy megtegye p-t? A normatív igazságok formája azonban az, hogy 'egy x tény indokul szolgál egy p cselekvésre'. Tehát az a jogi előírás, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t' egyszerre egy tény is. Amikor azt mondom, hogy a jogi előírás tény, akkor ez a tény a következő: „a jogi előírás azt írja elő, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t'”. Ráadásul a jogi előírás egy olyan tény, amely – intuitív módon – indokul szolgál arra, hogy megtegyük pontosan ugyanazt a cselekedetet, amely a tényben szerepel. Tehát azzal a hagyományos képpel szemben, ahol egy normatív jelentőséggel bíró tény (pl. a fejfájásom) indokul szolgál egy teljesen más jellegű cselekedetre (pl. hogy bevegym a fejfájás-csillapítót), a jogi előírás speciális, ugyanis a kérdés a jogi normativitás esetében az, hogy a tény (miszerint a jogi előírás előírja, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t') indokul szolgál-e egy olyan cselekedetre, amely nem más, mint hogy B megtegye p-t. Ha a válasz erre a kérdésre igen, akkor azt mondhatjuk, hogy a jognak van egy csak jogra jellemző jogi normativitása. Nagyon fontos, hogy jogi normativitásról beszélek, és nem egyszerűen normativitásról, mert a jogi normativitás kérdése nemcsak általában az, hogy a tágan vett jogi tények³⁰ indokul szolgálhatnak-e a cselekedeteink mellett, hanem konkrétan az, hogy azon jogi előírás, miszerint 'B-nek meg kell tennie p-t', indokul szolgál-e számunkra ahhoz, hogy megtegyük p-t. A jogi normativitás ily módon a normativitás egy speciális alfaja, amennyiben annyit jelent, hogy a jogi előírások jog normativitással bírnak, ha a jogi előírások, mint tények, indokul szolgálnak arra a cselekedetre, amelyet a jogi előírás előíranyoz.

Vagyis az arra vonatkozó kérdés, hogy (1) a jognak lehetnek-e normatív következményei és az, hogy (2) a jogi előírások (a 'B-nek meg kell tennie p-t' formájában) jogi normativitást keletkeztet-e, két teljesen különböző kérdés. Az utóbbi kérdés talán azért érdekesebb, mert ez a kérdés vizsgálja azt, hogy a jogban van-e valami különleges az általában vett „standard” normativitáshoz képest. Azt szoktuk ugyanis gondolni, hogy létezik olyan, hogy jogi normativitás, amely jellegében más, mint az általános normativitás, azaz más, mint a morális vagy a prudenciális normativitás. Vagyis immár meg lehet fogalmazni, hogy a jelen tanulmány fő kérdése az, hogy az indokrealisták által meghatározott normativitás csak morális típusú normativitást foglal magában, vagy létezik specifikus jogi normativitás is, amelyet a jogi előírások hoznak létre és amely rendelkezik a normativitás ismérveivel.

³⁰ Jogi tények, vagy csak egyszerűen jog alatt a jogi aktusokat értem tágan véve, azaz mindazon kijelentést, minősítést, elvárást, fenyegetést stb., amelyet a jogi aktusok fogalmaznak meg.

3.2. A kérdésfeltevéshez szükséges fogalmi tisztázások

A részletes elemzés előtt néhány fogalmat tisztáznom kell. A jogszabályok, a bírósági döntések, hatósági határozatok stb. (együtt a továbbiakban: jogi aktusok) jogi előírásokat hoznak létre, azaz azt a jogi tartalmat, amely kinyerhető a jogi aktusokból. A jogi előírás alatt a jelen tanulmányban azt értem, hogy '(mivel a szükséges feltételek fennállnak) B-nek meg kell tennie p-t'. Például a Ptk. 6:349. § (2) bekezdése egy jogi aktus, amely ezt a szöveget tartalmazza „A haszonbérleti szerződést írásba kell foglalni.” Ez a jogi aktus egy jogi előírást tartalmaz, amelyet jelen esetben elég egyszerű megállapítani (ez nem mindig van így). A hivatkozott jogszabályhely jogi előírása az, hogy a haszonbérleti szerződést (mindenkinek) írásba kell foglalnia. A jogi előírások jogi következményekkel járnak, például feljogosítanak valami megtételére, kötelezettséget hoznak létre, jogi lehetőséget teremtenek valamire, szankcionálnak stb. (a továbbiakban együtt: jogi kötelezettségek). Összefoglalóan: a jogi aktusok a jogi aktusok által kreált jogi előírásokon keresztül jogi kötelezettségeket hoznak létre. A kérdés tehát az, hogy a jogi aktusok által meghatározott jogi előírások olyan tények-e, amelyek normatív jelentőséggel rendelkeznek és indokul szolgálnak valamely cselekedet megtételére normatív viszonyt hozva létre ezáltal? Továbbá nagy hangsúlyt kell fordítani arra, hogy mit nevezünk jogi előírásnak. A jelen tanulmányban jogi előíráson mindössze annyit értek, hogy '(mivel a szükséges feltételek fennállnak) B-nek meg kell tennie p-t'. Mindazonáltal a jogi előírás alatt azt is lehetne – nem alaptalanul – érteni, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t, különben B szankcióban részesül.' A jelen tanulmányban azonban szándékosan a jogi előírás szankció nélküli formáját választottam. Ennek az az oka, hogy megítélésem szerint a jogot azért szoktuk normatívnak tekinteni és azért szoktunk jogi normativitásról beszélni, mert a jogi előírás egy olyan kijelentés, amely azt fogalmazza meg, hogy hogyan kell cselekednünk. Mindazonáltal ezzel nem azt akarom mondani, hogy a jog természetét egyedül – a jelen tanulmány által alapul vett – normativitás jelentené. Kétségtelen, hogy a jog természetéhez egyebek is hozzátartoznak, így kitüntetetten az, hogy a jog kikényszeríthető és a jognak való ellenszegülés szankciókkal járhat. A jelen tanulmányban definiált jogi előírás ('B-nek meg kell tennie p-t') szándékosan nem a jog teljes természetét kívánja megjeleníteni, hanem a jognak csak azt a szeletét, amelyben csak a jogra jellemző normativitás esetlegesen fellelhető. Ugyanis, ha a jogi előírás általam választott formulájában nem lelhető fel elkülönült, csak a jogra jellemző normativitás, akkor a jog világában érvényesülő normativitás a jog természetének egyéb jellemzőire vezethető vissza (pl. arra, hogy szankcióval fenyegeti az ellenszegülést). Azonban – ahogy lentebb részletesen kifejtem – ezek, a jogi előíráson kívüli további jellemzők olyan jellemzők, amelyek bár

bizonyos esetekben felelősek a jogban érvényesülő normativitásért, ez a normativitás azonban nem csak a jogra jellemző normativitást jelen (mert például ez a normativitás a prudenciális normativitás körébe tartozik).

Feltéve, hogy létezik csak a jogra jellemző normativitás, úgy a jogi normativitás lényege tehát a kívánt magatartásra való felszólításban van, azaz abban, hogy a jogi előírás megmondja, hogyan kell cselekednünk. Ahogy arra fent már utaltam, az, hogy a jog által követendőnek tartott magatartás elmulasztása szankcióval jár (feltéve, hogy azzal jár), jobb nem az indokrealista értelemben vett jogi normativitás elemének tekinteni. Ezt alátámasztja az is, hogy az persze normatív igazság, hogy ha például attól tartok, hogy valamilyen hátrányban részesülök, akkor indokom van olyan magatartást tanúsítani, hogy a hátrányt elkerüljem, azonban ez nem egy specifikusan jogi normatív igazság, hanem prudenciális normatív igazság. Hadd hozzak erre a gondolatra egy példát! Jogi előírás, hogy az ingatlanvásárlás után illetéket kell fizetnem és ennek a jogi előírásnak jogi szankciója, hogy komoly bírságot kell fizetnem, ha nem fizetem be az illetéket. Úgy gondolom, nem azért lesz indokom befizetni az illetéket, mert van erre egy jogi előírás, hanem azért, mert ha nem fizetem be az illetéket, akkor bírságot kapok. Tehát az a tény, hogy hátrány fenyeget, amellet szól, hogy fizessem be az illetéket. Ami itt tetten érhető, az álláspontom szerint nem jogi normativitás, hanem prudenciális normativitás. A prudenciális normativitás ugyanis nem más, mint az a típusú normativitás, amikor valamit indokom van megtenni annak érdekében, hogy elérjek egy bizonyos célt. Így felfogva a prudenciális normativitást, azt instrumentális normativitásnak is nevezhetjük. Jelen esetben arról van szó, hogy indokom van befizetni az illetéket azon célom elérése érdekében, hogy elkerüljem a bírságot. Az iménti példában tetten érhető normativitás azonban semmiben nem különbözik például attól, hogy „indokom van megvárni amíg eláll az eső annak érdekében, hogy ne ázzak meg hazafelé menet”, vagy hogy „indokom van elhajolni a hógolyó elől annak érdekében, hogy az ne találjon fejbe”. Ezek a példák szintén a prudenciális normativitás körébe tartoznak. Azt gondolom, hogy attól, hogy az illetékről szóló példában jogi fogalmak szerepelnek, még nem beszélhetünk csak a jogra jellemző jogi normativitásról. Pusztán az, hogy egy adott helyzetben jogintézmények és jogi tények kerülnek elő, még nem indokolja, hogy jogi normativitásról beszéljünk. Ha ez nem így lenne, akkor beszélhetnénk – az előző példáim nyomán „eső normativitásról” és „hógolyó normativitásról” is.³¹ Azaz a szankcióval való fenyegetettség nem specifikusan jogi indokot hoz létre, hanem egy prudenciális indokot. Azaz a szankcióhoz kötődő normativitás a prudenciális normativitáshoz és nem a jogi normativitáshoz kötődik. Ha valódi

³¹ Hasonló gondolatot fogalmaz meg HERSHOVITZ 2015.

hátrányról van szó, akkor mindig prudenciális okokból van indokom elkerülni a hátrányt, és nem jogi okokból. De erre később még visszatérek.

A jelen tanulmányban amellet fogok érvelni, hogy a jog rendelkezik normativitással, a jogi előírásoknak azonban nincs jogi normatív ereje. Tehát különbséget teszek jog és jogi előírás között. De fontos tisztázni, hogy mit értek ‘jog’ alatt. A jog tágabb kategória, mint a normatív előírás, mert a jog létezésének ténye maga után von tipikusan joghoz kötődő, a jog létezése miatt létező vagy a jog létezéséhez kapcsolódó tényeket. Ilyen tények például a következők:³² egy bizonyos jogi előírás megszegése esetén szankció várható; az állampolgárok biztonságos együttélése a jognak való alárendeltség mellett biztosított; a jogi előírásokat a legtöbb ember követi; a jog intézménye a legjobb eszköz az állampolgárok koordinálására; az adott jogi előírást igazságos és demokratikus döntéshozatal eredményeképp hirdették ki és még számtalan jogi tény (ezeket a továbbiakban jogi tényeknek nevezem). Az ilyen értelemben vett jog normatív, mert a jog maga is egy olyan társadalmi valóság (azaz egy olyan társadalmi tény, illetve tények halmaza), amely alkalmas arra, hogy indokul szolgáljon bizonyos cselekedetekre. A jogi előírások ellenben nem rendelkeznek jogi normativitással, amelynek okait lent részletezem.

Ha a következtetésem helyes, akkor a fentiekből az következik, hogy nem létezik speciális értelemben vett jogi normativitás (vagy ha igen, akkor az nem a [‘B-nek meg kell tennie p-t’ valódi indokul szolgál-e p-re?] kérdéshez kapcsolódik, hanem valami máshoz, amelyre nem gondoltam³³), és a joghoz csak „általános”, nem specifikusan jogi normativitás kapcsolódik. Mivel azonban az általános normativitás morális vagy prudenciális indokokat tartalmaz, ezért erős érvek szólnak amellet, hogy a jogban sincs semmi különleges, legalábbis a normativitás terén; a jog világában fellelhető indokok mind morális vagy prudenciális indokok.³⁴

4. A JOGI ELŐÍRÁSOK NORMATIVITÁSÁNAK TÉMAKÖREI

Intuitívnak tűnik az a gondolat, hogy a sakk pl. azon szabályának, miszerint ‘A futó a négy átló irány valamelyikébe léphet, tetszőleges számú mezővel, amíg szabad az útja, ezért a futóval ennek a szabálynak megfelelően kell lépned.’ nincs

³² Vö. DAVID ENOCH: Reason-Giving and the Law. *Oxford Studies in the Philosophy of Law*, 2011/1, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2607030. 28., ahol ENOCH hasonló tényeket határoz meg.

³³ Én mindenesetre nem látok más speciális jegyet a jogi előírásokban, más nem jogi normatív viszonyokhoz képest.

³⁴ Más megközelítéssel, de ugyanerre a konklúzióra jut HERSHOVITZ 2015.

olyan normatív ereje ránk nézve, mint pl. azon normatív állításnak, hogy ‘Ha egy gyalogos átmegy előttem az úton, akkor le kell lassítanom, hogy az autóval ne üsse el.’ A normativitásról szóló elméletek különbséget szoktak tenni valódi normativitás (ahogy a 2. pontban bemutatásra került) és nem-valódi – vagy más néven gyenge – normativitás között.³⁵ Az utóbbi, gyenge normativitás körébe szokták sorolni néhányan (pl. Parfit) az etikett, a sakk vagy a jog szabályait. Azt szokták mondani, hogy például a sakk vagy a jog szabályainak nincs olyan normatív ereje ránk nézve, mint a valódi normatív indokoknak.³⁶ Sajnos azonban ritkán kerül kifejtésre, hogy pontosan milyen értelemben rendelkezik a jog mindössze gyenge értelemben vett normativitással. A jelen tanulmányban a jog gyenge normativitásának kérdését a jogi előírások fent részletezett szemszögéből vizsgálom.

A lényegi kérdés az, hogy a jogi előírások az általam fent bemutatott értelemben rendelkeznek-e valódi normativitással? Részletesen megvizsgálom, hogy (1) jogi előírások olyan tények-e, amelyek önmagukban valamilyen cselekedet mellett szólnak; (2) a jogi előírások (feltéve, hogy léteznek) redukálhatók-e nem-normatív kijelentésekre (más szavakkal: meg lehet-e magyarázni a valódi jogi normativitást nem-normatív kijelentésekkel?); valamint kitérek arra, hogy (3) ha nem teszek eleget a jogi előírásoknak, akkor hasonló értékelésben részesülök-e, mintha nem tennék eleget a normatív kötelezettségeknek? A konklúzióm minden esetben az lesz, hogy a jogi előírások önmagukban nem normatívak, azaz a jogi előírás (‘B-nek meg kell tennie p-t’) nem szolgál indokul a jogi előírásban előírányzott „p-cselekedet” mellett.

4.1. A jogi előírások, mint indokok

A normativitás esetén a normatív jelentőséggel rendelkező tények önmagukban szolgálnak indokul valamilyen cselekedet mellett. Például az a tény, hogy lázam van és a lázcsillapító levinné lázam, önmagában indokul szolgál amellett, hogy lázcsillapítót vegyek be. Vagy az a tény, hogy ég a házam, önmagában indok arra, hogy elhagyjam a házat. Kérdés tehát, hogy a jogi előírások, mint tények, önmagukban létrehoznak-e normatív viszonyokat? A kérdés megválaszolásához vegyük példának azt a polgári jogi előírást, hogy a haszonbérleti szerződést írásba kell foglalni. Ez az előírás önmagában indok számomra arra, hogy írásba foglaljam a haszonbérleti szerződést? Első ránézésre igen, nem véletlenül mondjuk azt, hogy

³⁵ Lásd Copp – MORTON 2024.

³⁶ Ennek a kérdésnek a részletezését lásd pl. JONAS OLSON: *The Metaphysics of Reasons*. In: DANIEL STAR (szerk.): *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*. Oxford, Oxford University Press, 2018. 260.

a jogszabály alapján írásba kell foglalnom a haszonbérleti szerződést, vagy, hogy a jogszabály arra kötelez, hogy írásba foglaljam a haszonbérleti szerződést. Úgy gondolom, hogy – részben³⁷ – ebből az intuitív megérzésből ered, hogy általában azt szoktuk gondolni, hogy a jogi előírások jogi normativitással rendelkeznek és indokul szolgálnak a cselekedeteinkhez.

Mégis, vegyük észre, hogy ez a jogi előírás önmagában nem keletkeztet kötelezettséget arra, hogy megtegyük azt, amit a jogi előírás előír számunkra. Mondhatnám például, hogy miért is kéne írásba foglalnom a szerződést, hiszen nem is akarok haszonbérleti szerződést kötni. Azaz a kötelezettség csak akkor áll fenn, ha más indokaim már eleve vannak: például, ha távoli rokonaim egész gyerekkoromban gondoskodtak rólam, akkor indokom van ezt később valamilyen formában viszonzni számukra. Ha úgy áll a helyzet, hogy van egy szabad földterületem, akkor viszonzhatom úgy, hogy nagyon kedvező haszonbérleti díjjal érvényes haszonbérleti szerződést kötök velük. Ahhoz, hogy a haszonbérleti szerződés érvényes legyen, írásba kell foglalnom. A valódi indokom tehát az írásba foglalás mellett az, hogy indokom van viszonzni a rokonaim gondoskodását. Vagy vegyünk egy másik példát! Jogi előírás, hogy a jövedelemem után adóznom kell. Ez az előírás azonban önmagában nem hoz létre indokot az adófizetésre. A valódi indokom az adófizetésre többek között az lehet, hogy ha nem fizetem be az adót, akkor adóbírságot kaphatok, vagy mások morálisan elítélnék majd. Normatív igazság az, hogy indokom van megtenni azt, amivel elkerülhetem az adóbírságot (vagy bármilyen tényleges hátrányt). Azaz önmagában a jogi előírás nem indok a jogi előírás által meghatározott cselekvés mellett, az indok mindig a jogi előíráson „túlról” érkezik. Mindazonáltal nem azt mondom, hogy a Ptk. előírása ne járulna hozzá, hogy írásban kössem meg a szerződést, vagy, hogy az adófizetés kötelező jellege ne járulna hozzá ahhoz, hogy befizessem az adót. Csak azt mondom, hogy önmagukban ezek a jogi előírások nem elégségesek ahhoz, hogy normatív indokom legyen a jogi előírásnak megfelelően cselekedni. Ennek oka, hogy minden esetben, amikor azt gondolom, hogy a jogi előírásnak megfelelően kell cselekednem, akkor létezik egy jogi előíráson kívüli indok, amelynek csak a folyamánya az, hogy figyelembe veszem a Ptk. előírását arról, hogy hogyan kössem meg helyesen a haszonbérleti szerződést vagy hogyan kerüljem el az adóbírság lehetőségét.

A fentiekkel szemben fel lehet hozni, hogy például az a normatív igazság, hogy ‘az égő házban tartózkodásom indokul szolgál arra, hogy elhagyjam az égő házat’, szintén nem önmagában hoz létre indokot számomra a ház elhagyására,

³⁷ A másik okkal (miszerint a jogi előírásokról nehezen tudunk hermetikusan, kontextus nélkül gondolkodni) később foglalkozom.

hiszen ez az indokom csak akkor áll fenn, ha indokom van életben maradni. Úgy tűnik tehát, hogy itt szintén egy további indok az, amely végeredményben cselekvésre készítet. Az indok az életben maradásra azonban nem egy további indok, hanem lényegileg ugyanaz az indok, amiért el kell hagynom az égő házat. A két állítás között tartalmi különbség normatív szempontból nincs, a formális különbség csak az, hogy az égő ház elhagyására vonatkozó normatív állítás egy ún. vegyes normatív állítás, azaz a tisztán normatív állításnak (indokom van életben maradni) egy konkrét nem-normatív, fizikai tényállásra (ég a házam és én benne tartózkodom) való rávetítése.³⁸ Tehát abból a tényből, hogy ég a házam, az következik, hogy indokom van elhagyni azt (tisztán normatív módon fogalmazva: bizonyos tényállások fennállása mellett indokom van úgy cselekedni, hogy életben maradjak). Ezzel szemben pusztán abból a tényből, hogy 'egy jogi előírás azt mondja, hogy indokom van befizetni az adót', még nem következik, hogy be kell fizetnem az adót. Az adóbefizetésre csak akkor van indokom, ha létezik egy további olyan tény, amely indokul szolgál az előírányzott cselekedetre: például ilyen további lehet, hogy bírságot kapok, ha nem fizetem be az adót. Ez utóbbi tényből viszont már következik az a prudenciális/morális kötelezettség, hogy be kell fizetnem az adót.

4.2. A jogi előírásokat nem lehet nem-normatív kijelentésekkel megmagyarázni

Az indokrealisták szerint a normativitás jelenségét nem-normatív fogalmakkal nem lehet megmagyarázni. Például azt a normatív fogalmat, hogy „jó”, nem lehet fizikai tulajdonságokra felbontani. Ugyanígy azt a relációt például, hogy a láz ténye indok arra, hogy lázcsillapítót vegyek be, nem lehet naturális fogalmakra redukálni vagy naturális fogalmakkal megmagyarázni. Kérdés, hogy a jog területén miként érvényesül ez a redukálhatatlanság? Parfit azt mondja, hogy csak a normatív kijelentések redukálhatatlanok ilyen módon, azonban más nem-valódi normatív kijelentések redukálhatók.³⁹ Azaz kijelentések arról, hogy mi helyes és helytelen, mi legális és illegális, nem redukálhatatlanok nem-normatív fogalmakra. Parfit szerint például az arról szóló jogi kijelentést, hogy valami törvénytelen, meg lehet magyarázni nem normatív fogalmakkal: el tudjuk mondani, hogy amikor meghoztak egy törvényt, akkor pontosan mi az, ami miatt bizonyos cselekedeteket illegálisnak soroltak be, és miben áll az, hogy

³⁸ A tisztán normatív és a vegyes normatív állítások témájának részletes tárgyalását ld: SCANLON 2014, 37–42.

³⁹ DEREK PARFIT: *On What Matters*. Vol. 2. Oxford, Oxford University Press, 2011. 308–309.

ezek a cselekedetek illegálisak.⁴⁰ Azt gondolom, Parfit rövid magyarázata elég homályos, az alábbiakban ezért ezt a témakört járom körül.

Maradjunk a korábbi példánknál! A Ptk. kimondja, hogy a haszonbérleti szerződést írásba kell foglalni, különben érvénytelen lesz. Ez a rendelkezés lényegében – Parfit fenti meglátását követve – azt mondja meg, hogy mi az érvényes módja a haszonbérleti szerződés megkötésének. Ha írásba foglalom a haszonbérleti szerződést, akkor érvényesen kötöm meg, ha nem foglalom írásba, akkor érvénytelenül. A haszonbérleti szerződés jogellenességének (érvénytelenségének) pontosan az minősül nem-normatív szavakkal kifejezve, hogy nem írásban kötöm meg. A kettő között egyenlőség van: az érvénytelenség egyenlő a nem-írásbeliséggel, vagy, másképp fogalmazva: a haszonbérleti szerződés érvénytelensége pontosan ugyanaz, mint a nem írásban való megkötése. Tehát meg tudom magyarázni a jogi előírást nem normatív szavakkal. Vegyük ezzel szemben azt a példát a normativitás köréből, hogy ‘ha valaki fuldoklik segítenem kell rajta’. A jogi példát követve, első ránézésre itt is mondhatnánk, hogy ez a normatív kijelentés lényegében azt mondja, hogy morálisan helyesen járok el, ha segítek a fuldoklónak. A kérdés az, hogy morálisan helyes eljárás egyenlő-e azzal, hogy segítek a fuldoklónak. Ha igen, akkor a normatív kijelentést meg lehet magyarázni nem-normatív szavakkal.

A fenti példában az eljárásom morálisan akkor helyes, ha kimentem a fuldoklót a vízből. Parfit szerint⁴¹ különbséget kell tenni aközött, hogy egy természetes tulajdonság/állapot egy cselekedetet helyessé tesz és aközött, hogy egy természetes tulajdonság/állapot egyenlő a morálisan helyes normatív tulajdonsággal. Sokan úgy gondolják, hogy egy helyes cselekedetet egy természetes tulajdonság pontosan úgy tesz helyessé, mint például az, hogy gyereke van, apává tesz engem.⁴² Az elgondolásuk azonban azért hibás, mert ha van egy gyereke, akkor nem azt mondom, hogy a gyerekkel bírás apává tesz, hanem azt, hogy mindkettő ugyanaz a tulajdonság; az apaság egyenlő a gyerekkel bírással, a különbség csak az, hogy ugyanarra a dologra másképp referálok. Ezzel szemben, amikor azt mondom, hogy valami egy másik dolgot ‘helyessé tesz’, akkor az, ami valamit helyessé tesz, különbözik magától a helyességtől. A korábbi példánknál maradva: kimenteni a fuldoklót a vízből nem ugyanaz, mint helyesen cselekedni.⁴³

A jogi példánkban ugyanerről van szó: csakúgy mint apának lenni egyenlő azzal, hogy gyereke van (a gyerekkel bírás nem apává tesz valakit, hanem a gyerekkel bírás a tulajdonképpen apaság, csak másképp kifejezve), úgy nem írásba

⁴⁰ Ibid. 308.

⁴¹ Ibid. 299.

⁴² Ibid. 300.

⁴³ Ibid. 301.

foglalni a haszonbérleti szerződést egyenlő a haszonbérleti szerződés érvénytelenségével.⁴⁴ Ezzel szemben kimenteni valakit a vízből nem egyenlő a morálisan helyes cselekvéssel, bár kapcsolat természetesen van köztük: kimenteni valakit a vízből csak helyessé teszi a cselekedetet, de nem maga a morális helyesség a cselekedetben. Következésképpen a jogi előírások lefordíthatók nem-normatív kifejezésekre, nem úgy, mint a valódi normatív felszólítások.

4.3. A jogi előírások megszegésének következménye

A következő, DAVID ENOCH által javasolt elgondolás szintén segít megvilágítani a jogi normativitás és valódi normativitás közötti különbséget.⁴⁵ Például a törvény előírja, hogy bizonyos időszakonként adóbevallást kell készítenem. Ha nem készítek adóbevallást, valaki azt mondhatja, hogy törvénytelenül járok el. Erre felelhetem azt, hogy értem, hogy ez törvénytelen, de nem kívánok a jog szabályai szerint élni, nem fogadom el magamra nézve ezeket a szabályokat. Ezzel szemben képzeljük el, hogy valaki a következő feddést intézi hozzám: ‘Meg kellett volna próbálnod kimenteni a fuldoklót a vízből! Azzal, hogy oda se figyeltél a fuldokló segélykiáltásaira és más segítséget sem hívtál, morálisan helytelenül jártál el.’ Nem nagyon lehet erre – a joghoz hasonlóan – azt felelnem, hogy ‘Nem törődöm én moralitással, nem kívánok részt venni abban a játékban, amit moralitásnak hívnak’. Azt hiszem mindnyájan érezzük, hogy a normativitás alól, melynek a prudenciális indokok mellett része a moralitás is, nem lehet ugyanúgy kivonni magunkat, mint egy olyan mesterséges normarendszer alól, mint a jog.

Azaz a jogi előírások alól ki tudjuk vonni magunkat: mondhatom, hogy ez a jogszabály, bár formálisan a hatálya alá tartozom, valójában rám nem vonatkozik. Mindazonáltal, tekintve, hogy a jog teljesen áthatja a mindennapjainkat és szinte minden cselekedetünket érinti valamilyen formában, ilyen esetet a modern társadalmakban nehéz elképzelni, de mégsem lehetetlen. Például egy olyan előírásra, amely egy erkölcstelen cselekedetet követel tőlem, mondhatom, hogy én márpedig kivonom magam a jogi előírás által teremtett kötelezettség alól és nem vagyok hajlandó a jog előírásainak megfelelően cselekedni. A normatív indokok esetében ezt nem mondhatom (nem véletlenül normatívak!), legfeljebb azt, hogy van egy másik normatív indok, amely erősebb és ezért inkább annak

⁴⁴ Ezen nem változtat, hogy több okból is lehet érvénytelen a haszonbérleti szerződés. Például apa is több okból lehetek: akkor is, ha lányom van és akkor is, ha fiam van.

⁴⁵ DAVID ENOCH: Is General Jurisprudence Interesting? In: DAVID PLUNKETT – SCOTT J. SHAPIRO – KEVIN TOH (szerk.): *Dimension of Normativity*. New York, Oxford University Press, 2019. 73. (ENOCH más példát használ, mint én.)

megfelelően cselekszem. Például, ha nem rántom félre a kormányt, akkor beleszaladok az előttem közlekedő autóba, ez indok arra, hogy félrerántsam a kormányt. Azonban, ha félrerántom a kormányt, a járdán közlekedő gyermekeket ütöm el. Ez indok arra, hogy ne rántsam félre a kormányt. Az utóbbi indok erősebb, ezért mindent összevetve arra van indokom, hogy ne rántsam félre a kormányt, még akkor sem, ha belemegyek az előttem közlekedő autóba.

5. HOGYAN IRÁNYÍTJA A JOG A CSELEKEDETEINKET?

Az előző pontban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a jogi előírások önmagukban jogi normativitással rendelkeznek-e? A jelen szakasz arra keres választ, hogy a jog (ahogy azt fent definiáltam és amely mindenféle jogi tény felölel; pl. egy bizonyos jogi előírás megszegése esetén szankció várható; az állampolgárok biztonságos együttélése a jognak való alárendeltség mellett biztosított; a jogi előírásokat a legtöbb ember követi; a jogi intézménye a legjobb eszköz az állampolgárok koordinálására stb.) normatív módon irányítja-e a cselekedeteinket? A fentiek szerint pusztán az alapján a tény alapján, hogy egy jogi előírás azt mondja, hogy meg kell tennem „A”-t, még nincs normatív indokom „A” megtételére. Mindazonáltal az esetek többségében mégis az az érzésünk, hogy a jogi előírások alapján meg kell tennünk bizonyos cselekedeteket, pusztán azért, mert a jog erre utasít minket, vagyis a jogi előírás önmagában indokul szolgál a cselekedetünk mellett. Azt szoktuk gondolni és a tapasztalatunk is az, hogy azzal, hogy a jogalkotó megalkot egy jogszabályt, vagy a bíróság meghoz egy ítéletet, a jogszabállyal vagy az ítélettel képes befolyásolni, hogy hogyan kell a társadalom tagjainak cselekednie. Sokszor úgy érezzük, valódi normatív nyomás nehezedik ránk egy-egy jogi előírás miatt. Ebből elvileg az következik, hogy a jogi előírások önmagukban normatív indokokként szolgálnak a cselekedetek mellett, elvégre a normatív indokok azok, amelyek meghatározzák, hogyan kell cselekednünk, milyen cselekedeteket van indokunk megtenni. De a fenti elemzések mégsem efelé mutattak. Ha a jogi előírás önmagában nem hoz létre valódi indokokat a cselekvésre, miért van ez az érzésünk? Az alábbiakban erre kísérek meg válaszolni. A magyarázat során először azt a kérdést kell feltenni, hogy a jog milyen módon közvetít indokokat a cselekvésekhez (5.1. pont)? Másodszor pedig azt, hogy mit is jelent pontosan az, hogy az ‘az érzésünk van, hogy a jogi előírások önmagukban indokul szolgálnak a cselekedeteinkhez’ (5.2. pont)?

5.1. A jog indokadása

David Enoch szerint normatív indokokat alapvetően két módon lehet adni: az első az episztemikus értelemben vett indokadás. Erről akkor beszélünk, amikor például – Enoch példáját használva – egy kollégámmal közölni szeretném a lesújtó véleményemet róla, de egy másik kollégám azt mondja, hogy tud egy jó indokot, hogy ezt miért ne tegyem. Miután azt mondom, hogy rendben, avass be ebbe az indokba, a kollégám felvázolja, hogy milyen negatív következményekkel járna az egész munkahely hangulatára nézve, ha elmondanám a lesújtó véleményemet a kollégámnak. Ez az indok, amelyet a kollégám közölt velem, egy olyan indok, amelymindig is létezett, legfeljebb nem vettem eddig róla tudomást és nem a kollégám találta ki. Azt az indo-adást, amikor az indokok már elve léteznek, csak nem tudatosulnak bennünk és például valaki más hívja fel rájuk a figyelmet, Enoch episztemikus indokadásnak nevezi.⁴⁶

Az indokadás másik formája az ún. indok-kiváltó (vagy indok életbe léptető) („reason triggering”) indokadás. Például, mondja Enoch, ha a szomszédos bolti eladó megemeli a tej árát, akkor mondhatjuk, hogy ezáltal indokot adott nekem arra, hogy egyáltalán ne, vagy csak kevesebb tejet vásároljak. Ez az indok, amelyet az áremelés vált ki, azonban nem új: az áremelést megelőzően is már fennálló indokom az, hogy ‘indokom van spórolni’ vagy ‘indokom van a lehető legalacsonyabb áron megvásárolni a tejet’. Azzal, hogy megemelte a tej árát, a bolti eladó csak úgy módosította a világ tényeit, hogy életbe lépett, kiváltódott ez az eleve fennálló indokom.⁴⁷ A legtöbb normatív indokunk ilyen indokkiváltó módon jelentkezik Enoch szerint. Például egy másik korábbi példám esetében: mivel fáj a fejem, ezért indokom van bevenni egy fejfájás-csillapítót. Ez az indok azonban – mondaná valószínűleg Enoch – nem azzal keletkezett, hogy elkezdett fájni a fejem, hanem már eleve fennállt egy olyan indok, hogy ‘ha fáj a fejem, akkor indokom van bevenni egy fejfájás-csillapítót’. A konkrét fejfájásom csak úgy módosította a világ tényeit, hogy ez a ‘szunnyadó’ indok életbe lépett.

Ennél egy fokkal nehezebbek azok a helyzetek, amikor arról van szó, hogy konkrét kéréseket, vagy ígéreteket fogalmazok meg. Felmerül a kérdés, hogy ilyen esetekben mondjuk egy kérés (pl. hogy ‘légy szíves, kapcsold ki a tévét’) valódi normatív indokul szolgál-e arra, hogy a kérés címzettje kikapcsolja a tévét? Mindazonáltal ez a kérdés nem tartozik a jelen tanulmány tárgyához, mivel a jogi előírások nem olyan kérések vagy felszólítások, amelyeket egy személy címez egy másik személynek, hanem egy formalizált, általában kollektív

⁴⁶ Enoch 2011, 4.

⁴⁷ Ibid. 4.

döntési mechanizmus által kidolgozott jogi aktus az, amely a jogi előírást tartalmazza. Mégis, talán nem hiábavaló annyit megjegyezni, hogy Enoch szerint még a személyes kérések is, melyeket egyik személy intéz a másikhoz, az indok kiváltó indokadás speciális – Enoch által részletesen elemzett⁴⁸ – formái. Amikor azt kérem, hogy ‘kapcsold ki a tévét’, akkor van olyan eset, hogy a címzettnek lesz indoka kikapcsolni a tévét (például, mert a címzett a beosztottam, aki a munkahelyen munkaidőben tévét néz), de olyan is, hogy nincs (például mert a címzett egy a hotel bárjának tulajdonosa, ahol épp egy sereg vendég nézi a sportműsort a tévében). Ha viszont a kérésem alapján a címzettnek indoka van kikapcsolni a tévét, az nem azért van, mert a kérés a semmiből egy új indokot hoz létre, hanem azért, mert már van egy előzetes és feltételes ‘szunnyadó’ indok, amelyet a kérés kivált. Ez a szunnyadó indok többek között a következő lehet: ‘ha a munkavállalómat megkérem, hogy munkaidőben ne nézzen tévét, akkor a munkavállalónak indoka van kikapcsolni azt.’ Hangsúlyozom ismét, hogy ez az indok már eleve ‘létezik’, a konkrét kérésem, csak életbe lépteti azt.⁴⁹

A jog területén a kérdés Enoch szerint a következő: van-e jogi indokom megtenni „A”-t, ha a jog azt mondja, hogy tegyem meg „A”-t?⁵⁰ Úgy tűnik a jog sok esetben – ha nem is mindig – megmondja, hogyan cselekedjünk. Ahogy fent ismertettem, Enoch szerint az indokadás csak kétféle módon valósulhat meg: episztemikus módon vagy indok kiváltó módon. A jog szerinte indok kiváltó módon ad indokokat. Ahogy fent ismertettem indok kiváltó indokadás úgy működik, hogy az indokot adó a világ tényeit megváltoztatja és ezzel a változtatással kivált (életbe léptet) egy már létező indokot. Ahogy láttuk, az eladó azzal, hogy megemeli a tej árát, úgy manipulálja a világ tényeit, hogy életbe lépett az az alapul fekvő indok, hogy ‘ha felmegy a tej ára, akkor valódi normatív indokom van kevesebb tejet venni’. A joggal ugyanez a helyzet. Ha a jog alapján indokunk van valamilyen cselekvésre, az azért történik, mert a jogi aktus – lévén maga is egy tény – manipulálja, megváltoztatja a világ tényállapotát és ezáltal már létező indokokat vált ki.⁵¹ Például teszi ezt úgy, hogy egy szankciót helyez kilátásba, ha nem teszem meg, amit kért tőlem (azaz a jog megváltoztatja a tényeket, mert eddig nem helyezett senki kilátásba szankciót ellenem). Ebben az esetben azt a már létező normatív indokot lépteti életbe a jogi előírás, hogy ‘ha lehetőségem van rá, indokom van elkerülni azokat az intézkedéseket, amelyek ártanak nekem’. Vagy más esetben, például elvárásokat fűz bizonyos helyzetekhez. Egy szerződéskötés után például elvárja a jog, hogy a szerződő felek a szerződés ren-

⁴⁸ Ibid. 10–14

⁴⁹ Lásd Ibid. 8.

⁵⁰ Ibid. 16.

⁵¹ Ibid. 28.

delkezéseit tiszteletben tartsák. A szerződés megkötése életbe lépteti azt a már létező valódi normatív indokot, hogy 'ha a másik felet olyan helyzetbe hoztam, hogy számíthat arra, hogy valamit meg fogok tenni, akkor indokom van eleget tenni a másik fél elvárásainak (indokom van nem cserben hagyni a másikat)'.⁵² A jog területéről, lévén a jog rendkívül heterogén, még nagyon sok példát lehetne hozni, de a lényeg úgy hiszem a fenti példákból is leszűrhető: a jog úgy szolgál indokul a cselekedetek mellett, hogy már létező indokokat vált ki azzal, hogy a világ tényeit módosítja, manipulálja.

A fentiekkel kapcsolatban néhány dolgot fontos tisztázni. Először, amikor arról beszél Enoch, hogy a világ egy ténye, pusztán azáltal, hogy fennáll (pl. a boltos felemeli a tej árát) életbe léptet bizonyos már eleve létező indokokat, akkor ez majdnem ugyanaz, mint azt mondani, hogy maguk a tények adnak indokot a cselekvésre. Az, hogy pontosan hogyan történik az indokadás – önmagában a tény ad-e indokot valamire, vagy a tény egy már létező indokot léptet életbe – egyre megy. Ami fontos, hogy a tény, pusztán azáltal, hogy fennáll, indokul szolgál bizonyos cselekedetek mellett.

Másodszor, továbbra is fenntartom, hogy a jogi előírások önmagukban nem szolgálnak indokul valamely cselekedet mellett. Enoch álláspontja – ha jól értem – az, hogy a tágon vett jogi tények képesek indokokat életbe léptetni (vagy kicsit másképp fogalmazva, de lényegében ugyanazzal az eredménnyel: a jogi tények képesek indokul szolgálni bizonyos cselekedetek mellett). Azonban ezek a jogi tények nem azonosíthatók a jogi előírásokkal. Eltérnek azoktól, mert olyan jogi tényeket is számításba kell vennünk, mint pl., hogy 'egy bizonyos jogi előírás megszegése esetén szankció várható', 'az állampolgárok biztonságos együt-télése a jognak való alárendeltség mellett biztosított', 'a jogi előírásokat a legtöbb ember követi' stb. Ezek a jog világában előforduló és a jogi intézményrendszer által életre hívott tények mind indokul szolgálhatnak a cselekedetekre. Tehát a jogi előírásokat követnem kell, de nem önmagában a jogi előírások miatt, hanem azért, mert vannak olyan joghoz kapcsolódó vagy a jog társadalmi valósága miatt fennálló tények, amelyek indokul szolgálnak arra, hogy a jogi előírásoknak megfelelően cselekedjem. Azaz Enoch magyarázata a jog indokokat életbe léptető voltáról lényegében a jelen tanulmány szempontjából arra ad választ, hogy a jog rendelkezik-e normativitással? Erre igen a válasz. Így már érthető továbbá az is, a jog meghatározza a cselekedeteinket és a jog alapján sok – persze nem minden – esetben normatív indokaink állnak fenn: azzal, hogy a jog a valóság tényállapotát megváltoztatja, manipulálja, kiegészíti vagy önmaga is ténye lesz a valóságnak, más tényekhez hasonlóan indokul szolgál a cselekedetekre.

⁵² Hasonló gondolatokat tartalmaz: Ibid. 28.

Még egy fontos dologról beszélnem kell. Azok a jogi tények, amelyek a joggal kapcsolatosak és indokul szolgálnak a cselekvésre, jöllehet jogi (vagy joggal kapcsolatos) tények, de azok az indokok, amelyeket létrehoznak, nem jogi, hanem morális vagy prudenciális természetűek. Az a megfontolás, hogy ‘azért (abból az indokból) cselekszem az adott jogi előírásnak megfelelően, mert ha nem így cselekednék, akkor börtönbe kerülnék’, egy morális megfontolás, hiszen morális következményei lennének a bebörtönzésnek: a családom éhezése, a társadalom megbélyegzése stb. Vagy például az a megfontolás, hogy ‘azért (abból az indokból) cselekszem az adott jogi előírásnak megfelelően, mert, ha tudom, hogy ha mindenki a jognak megfelelően cselekszik, akkor társadalmi szinten össze tudjuk hangolni a cselekedeteinket és így többre vagyunk képesek, mint egyéni szinten’ szintén egy morális (vagy prudenciális) megfontolás, hiszen morális célja van a megfontolásomnak.

5.2. Az indokadással összefüggő szubjektív érzetünk

Tegyük fel ismét a kérdést, hogy miért van az az érzésünk, hogy a jogi előírás önmagában indokul szolgál a cselekedetünkre? Azt gondolom, hogy arra, hogy miért van ez a szubjektív érzésünk a következő válaszlehetőség kínálkozik. Tegyük különbséget először is a normatív indokok és az ún. motivációs indokok között. A normatív indokok fent bemutatásra kerültek. A motivációs indokok ezzel szemben azok az indokok, amelyek egy konkrét személy számára indokul szolgálnak a cselekvésre. Vagy, másképp fogalmazva, azok az indokok, amelyek motiválják a személyt arra, hogy egy bizonyos módon cselekedjen.⁵³ Például normatív indok lehet az, hogy ‘a hivatalos személynek indoka van bírságot kiszabni azért, hogy eltántorítsa az állampolgárokat a további jogsértéstől’. De ugyanebben a szituációban a hivatalos személy számára motivációs indok lehet az, hogy ‘azért van indokom megbírságotlani a jogellenesen eljáró állampolgárokat, mert a bírságok összegéből meg tudom venni álmaim autóját.’ A motivációs indokok azonban nem normatívak, hiszen sok esetben arra van motivációs indokunk, amire semmilyen tényleges indokunk nincs. A hivatalos személynek nincs tényleges indoka azért bírságotlani, hogy a bírságból befolyó pénzt félretegye saját céljaira. Vagy például Parfit fenti példájában, ha mérgeskígyót látok és úgy gondolom, hogy a legjobb megoldás az életben maradásra az, ha elszaladok: ez egy motivációs indok, amely alapján ténylegesen cselekszem. Azonban a valóság az, hogy a mérgeskígyó a mozgásra támad, ezért a legjobb taktika az, ha moz-

⁵³ MARIA ALVAREZ – JONATHAN WAY: Reasons for Action: Justification, Motivation, Explanation. In: EDWARD N. ZALTA – URI NODELMAN (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2024 őszi kiadás, 1 (<https://plato.stanford.edu/entries/reasons-just-vs-expl/#NormReas>).

dulatlan maradok: a tényleges normatív indokom ebben a helyzetben az, hogy mozdulatlan maradok, függetlenül attól, hogy erről tudomásom van, vagy sem.

Azt gondolom, valahogy így áll a helyzet a jogi előírások esetén is. Ahogy fentebb kifejtettem, sok esetben úgy gondoljuk, hogy úgy kell cselekednünk, ahogy a jog előírja, és ténylegesen is így cselekszünk, függetlenül attól, hogy van-e normatív indokunk arra, hogy így cselekedjünk. A jogi előírás önmagában motivál minket arra, hogy cselekedjünk. Ezért a jog előírásai alapján cselekedni annyi, mint motivációs indokok alapján cselekedni. Mindazonáltal ismét szeretném hangsúlyozni, hogy mindössze annyit állítok, hogy sok esetben egy jogi előírás alapján cselekszünk (és nem nézünk a jogi előíráson túlra), hiszen egy jogi előírás motivál arra, hogy a meghatározott módon cselekedjünk. Azonban a valóság az, hogy a jogi előírás valójában önmagában nem szolgál indokul a cselekedet-hez, ahogy az fent részletezésre került. Az csak egy leegyszerűsítő szubjektív gondolkodási folyamat velejárója, hogy nem azonosítjuk minden esetben azt a valódi indokot, amely alapján a jogi előírásnak megfelelően kell cselekednünk.

5.3. Összefoglalás

Tegyük fel még egyszer a kérdést – immár a fenti gondolatokkal felvértezve – hogy mit jelent az, hogy a jogi előírás önmagában nem szolgál normatív indokként a cselekvésre? Ha a jogi előírás azt mondja, hogy meg kell tennem „A”-t, akkor ez az előírás önmagában nem szolgál indokul arra, hogy megtegyem „A”-t. Ezzel szemben természetesen lehet indokom megtenni „A”-t és a legtöbb esetben lesz is indokom. A jogi előíráson túl ugyanis számtalan olyan jogi – vagy morális, vagy fizikai, vagy bármilyen – tény létezik, amely indokul szolgálhat a cselekedetre. Például, ha tudom, hogy a jogi előírás be nem tartása miatt börtönbüntetést kaphatok, akkor ez a tény – Enoch modelljében – kiváltja azt a már létező normatív indokot, hogy ‘meg kell tennem azt, amivel elkerülhetem, hogy börtönbüntetést kapjak, mert különben nem tudnék gondoskodni a családomról stb.’ Vagyis a jog úgy viselkedik, mint bármely tény a világban, hiszen bármely tény képes normatív indokként szolgálni (vagy Enoch szerint normatív indokokat kiváltani). Például, ha fáj a fejem, akkor a fejfájás, mint tény, amellel szól (indok arra), hogy bevegyek egy aszpirint. Hasonlóképpen, ha a jogi előírás szerint meg kell tennem „A”-t, különben fennáll az a helyzet, hogy börtönbüntetést kapok, akkor indokom keletkezik arra, hogy megtegyem „A”-t.⁵⁴

⁵⁴ Ebből a példából látható, milyen fontos, a jogi előírás megfelelő definiálása úgy, hogy segítségével ne csak a jog normativitására, hanem a jog jogi normativitására tudjunk rákérdezni.

Amit látni kell, az az, hogy nem azért kell megtennem „A”-t, mert a jogi előírás ezt mondja, hanem azért, mert a jogi előíráshoz kapcsolódóan létezik egy olyan jogi (vagy más jellegű) tény, amely indokul szolgál arra, hogy a jogi előírásnak megfelelően cselekedjek. Vagyis a ‘a jogi előírás önmagában indokul szolgál, hogy megtegyed „A”-t’ és az ‘egy x szituációban indokod van úgy cselekedned, hogy elkerüld a büntetést’ nem egyazon szinten helyezkednek el: az előbbi nem fogalmaz meg valódi normatív indokot, az utóbbi igen. Azért nehéz erre a különbségre pontosan rámutatni, mert – úgy gondolom – alig lehet értelmesen elgondolni, hogy mit is jelenthet az, hogy a jogi előírás önmagában egy normatív kötelezettséget hozna létre. Az, hogy ‘a jogi előírás az, hogy kösd meg írásban a haszonbérleti szerződést’ önmagában nem kötelez semmire. Normatív ereje ennek az előírásnak attól lesz, hogy egy jogi előíráson túli indok működésbe lép a kontextustól függően – például, hogy indokom van valakinek művelésre odaadni a földemet, ezért megteszem, amit, a jogi előírás kér tőlem a haszonbérleti jog átruházásához. Mivel a jogi előírásokról légüres térben nem tudunk gondolkodni, nagyon nehéz lecsupaszítva beszélni a jogi előírások normativitásáról, hiszen azok mindig kontextusba ágyazva, egy élethelyzetben jelennek meg és így (majdnem) mindig vannak olyan normatív indokok, amelyek indokul szolgálnak arra, hogy a jogi előírásnak megfelelően cselekedjünk. Már eleve az a tény, hogy ‘a jogi előírás azt mondja, hogy ...’, jogi előíráson kívüli indokokkal van körül bástyázva: ‘ha kellően sokan követik a jogi előírásokat, indokom van nekem is a jogi előírásoknak megfelelően cselekednem’, vagy ‘mivel a jogi előírásokat demokratikus úton fogadták el és érvényesen jöttek létre, indokom van a jogi előírásoknak megfelelően cselekedni’. Tehát önmagában az, hogy ‘B-nek meg kell tennie p-t’ egy jogi előírás, ez már magával vonja, hogy a jogi előíráson kívüli indokaink vannak arra, hogy megtegyük, amit a jogi előírás diktál. Azonban ezek a további indokok nem jogi indokok, hanem morális vagy prudenciális indokok.

6. A JOGI ELŐÍRÁSOK FUNKCIÓJA

A jogi előírásokon túli indokokban közös, hogy indokok arra, hogy eleget tegyek a jogi előírásnak, de nem arra, hogy a jogi előírást konkrét tartalma szerint cselekedjem. Arra gondolok, hogy az ‘indokom van elkerülni a büntetést és ezért megtenni, amit a jogi előírás követel tőlem’ nem határozza meg hogy pontosan mit kell tennem; ezt a jogi előírásra bízta. Az indok sugara (indokom van elkerülni a büntetést) csak odáig terjed, hogy eleget tegyek egy közelebbiről még meg nem határozott jogi előírásnak. A jogi előírásnak akkor is ugyanúgy indokom lesz eleget tenni, ha a jogi előírás konkrétan azt tartalmazza, hogy büntetés terhe

mellett jelentsem be a megkötött szerződéseimet és akkor is ugyanúgy, ha azt tartalmazza, hogy büntetés terhe mellett fizessem be az adót. Vagy például, ha a jogi előírás az, hogy 'ezen az úton nem mehetsz többel 50 km/óránál', akkor többek között azért van indokom eleget tenni ennek a jog előírásának, mert 'autóvezetés közben indokom van a közlekedésben részt vevő személyre nézve biztonságosan vezetni'. Azt, hogy pontosan mi a biztonsághoz szükséges sebességhatár, a jogszabály bizonyos keretek között maga határozza meg. Vagy például annál az indoknál, hogy 'mivel a jogi előírásokat demokratikus úton fogadták el és érvényesen jöttek létre, indokom van a jogi előírásoknak megfelelően cselekedni' az indok hatóköre szintén a közelebből meg nem határozott jogi előírásokra terjed ki (azaz a jogi előírások némi túlzással bármit tartalmazhatnak, egészen addig, amíg azok demokratikus úton kerültek elfogadásra). Láttuk, hogy a jogi előírások önmagukban nem szolgálnak indokul a cselekedetek mellett. De kérdés, hogy van-e egyéb funkciójuk? Álláspontom szerint ez a funkció az, hogy a jogi előírások eligazítanak abban, hogy a jog területén hogyan tudok a normatív indokaimnak megfelelően szabályszerűen cselekedni. Vegyük ehhez a sakk példáját. A sakk előírásai csak azt mondják meg, hogyan kell szabályosan lépni (azaz azt, hogy egy bizonyos szituációban mi számít szabályos és mi szabálytalan lépésnek), de azt, hogy milyen lépésre van indokom, a sakkon kívüli valódi normatív indokok határozzák meg. Ha azt mondjuk, hogy mivel sakkban vagyok, ezért úgy kell lépni, hogy a királyom ne legyen sakkban, akkor egy sakkon kívüli indokom van arra, hogy a sakknak a szabályai szerint játsszam és végeredményben a megfelelő lépést hajtsam végre. Ilyen sakkon kívüli indok lehet például, hogy élvezem a sakkot, ezért indokom van részt venni a hétvégi sakkversenyen: ez lesz az a normatív indok, amiért sakkot játszom. A sakk előírásai – ugyanúgy, mint a jog előírásai – önmagukban semmiféle indokkal nem szolgálnak arra nézve, hogy hogyan cselekedjem. Sakkozni azonban csak a sakk szabályai (előírásai) szerint lehet. Amikor – egy normatív indokból – sakkozom (például csak a sakktorna főnyereményéből tudom kifizetni a tartozásomat, ezért indokom van megnyerni a sakktornát), akkor a sakk előírásai szerint a királlyal nem léphetek sakkbba, a huszárral csak L alakban léphetek, a gyaloggal nem léphetek hátrafelé stb. A sakk előírásainak tehát sakk-következményei vannak. A sakk előírásai nem tulajdonképpeni indokok arra, hogy hogyan kell cselekednem, viszont megmondják, mit jelent sakkot játszani és azt, hogy hogyan tudom a sakkot szabályszerűen játszani.

Hasonlóképp működik a jog területe is. Tegyük fel, hogy normatív indokom van például egy gazdasági társaságot alapítani (ez az indok nagyon sokféle lehet: például különösen tehetséges vagyok vállalkozások indításában, ezért indokom van a saját cégemen keresztül vállalkozni és ezáltal sok pénzt keresni). A cég-alapításra vonatkozó jogi előírások szerint létesítő okiratot kell szerkesztenem,

ennek a törvényi elemeket tartalmaznia kell, az alapításhoz az iratokat be kell nyújtanom a cégbíróságra, cégnevet kell választanom és még számtalan előírásnak eleget kell tennem. Ezek az előírások a sakk előírásaihoz hasonlítanak: miután eldöntöttem, hogy a normatív indokomnak megfelelően cselekszem és saját vállalkozást indítok, ezzel magamra vállaltam a cégalapítás speciális jogi előírásait, csakúgy, mint a sakkjáték mellett döntéssel a sakk előírásait. Ezek a speciális cégjogi előírások – csakúgy, mint a sakk előírásai – tulajdonképpen arra valók, hogy eligazítsanak abban, hogy hogyan tudok a normatív indokoknak megfelelően cselekedni, azaz jogszerűen végrehajtani azt, amire normatív indokom van. Vagy ha például indokom van arra, hogy az autót úgy vezessem, hogy az másokra nézve is biztonságos legyen, akkor a jogi előírások megmondják, hogy pontosan hány km/órával kell közlekednem az adott helyzetben. Ha arra van valódi indokom, hogy ne kapjak bírságot az adott tevékenység miatt, akkor a jogi előírások eligazítanak, hogy pontosan mit kell tennem a bírság elkerülése érdekében. Vagy ha arra van valódi indokom egy szerződés megkötése után, hogy a szerződő partner elvárásainak megfeleljek, akkor a jogi előírások eligazítanak abban, hogy hogyan teljesítsem a szerződő partner elvárásait. Álláspontom szerint ebben áll a jogi előírások speciális jogi funkciója.

7. KONKLÚZIÓ

Miután bemutattam, hogy a kortárs metaetika egy prominens elmélete, az indokrealista álláspont mit ért normativitás alatt, megfogalmaztam egy kérdést, amelynek segítségével, úgy vélem, meg lehet vizsgálni azt, hogy a jog területén tetten érhető-e egy csak jogra jellemző jogi normativitás. Fontos, hogy ez a kérdés nem az általában vett normativitásra, hanem csak arra vonatkozik, hogy a jogban jelen van-e egy csak jogra jellemző jogi normativitás. Álláspontom szerint a jogra vonatkozó normativitás helyes kérdése az, hogy az a jogi előírás, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t' normatív indokul szolgál-e B-nek arra, hogy megtegye p-t? Feltételeztem, hogy a jognak azért tulajdonítunk jogi normativitást, mert úgy gondoljuk, hogy a jogi előírás ('B-nek meg kell tennie p-t') megmondja számunkra, hogy p-t meg kell tennünk, és pusztán a jogi előírás által normatív indokunk is lesz megtenni p-t. Kérdés, hogy ez az elgondolás helyes-e? A fenti kérdésre nemleges választ adtam: a jogban nincs csak a jogra jellemző jogi normativitás, mert a jogi előírások nem normatívak abban az értelemben, hogy az a jogi előírás, hogy 'B-nek meg kell tennie p-t' indokul szolgálna arra, hogy B megtegye p-t. Ennek oka, hogy minden esetben, amikor azt gondolom, hogy a jogi előírásnak megfelelően kell cselekednem, akkor valójában létezik egy jogi előíráson túli, nem-jogi indok,

amelynek csak a folyománya az, hogy a jogi előírásnak megfelelően cselekszem. Mindazonáltal, mivel a jogi előírásokról légüres térben csak nehezen tudunk gondolkodni, nem könnyű lecsupaszítva beszélni a jogi előírások normativitásáról, hiszen azok mindig kontextusba ágyazva, egy élethelyzetben jelennek meg és így (majdnem) mindig van olyan – sokszor explicite nem megfogalmazott – normatív indok, amely indokul szolgál arra, hogy a jogi előírásnak megfelelően cselekedjünk – de ez az indok sosem maga a jogi előírás. A jogban tehát álláspontom szerint nem lelhető fel egy csak jogra jellemző jogi normativitás. Ha ez így van, akkor attól, hogy a jogban nincs semmi speciális, csak a jogra jellemző jogi normativitás, más típusú normativitásnak azért lennie kell, amely a cselekedeteinket mozgatja. Ezzel függ össze a tanulmány második kérdése.

A második kérdést az motiválta, hogy ha a jogi előírás önmagában nem hoz létre valódi indokokat a cselekvésre, miért van az a tapasztalatunk, hogy a jog sikeresen határozza meg a cselekedeteink irányát? Erre azt a választ adtam, hogy a jognak (mely nem összekeverendő a jogi előírással, mert a jog a joggal kapcsolatos tények és megfontolások sokaságát tartalmazza) lehet normatív következménye, azaz a jog, illetve pontosabban a jog által felölelt jogi tények, normatív indokul szolgálnak a cselekedeteinkre. Azonban ebben nincs semmi meglepő, ahogy azt a fent tárgyaltak szerint Enoch részletesen kifejtette. Nagyon sok olyan tény van a jogon kívül is, amely indokul szolgál a cselekedetek mellett (pl. a fejfájás ténye indok arra, hogy aszpirint vegyek be). Tehát a jogi tények ugyanúgy működnek, mint bármely más tény: indokokként szolgálnak a cselekedetekre. A jogi tények azonban (és egyáltalán minden tény), amelyek indokul szolgálnak arra, hogy a jogi előírásoknak megfelelően cselekedjünk, mind morális/prudenciális indokokat hoznak létre (én legalábbis nem tudok olyan normatív indokra gondolni, amely ne lenne morális/prudenciális indok). Ebből szintén az következik, hogy nem beszélhetünk csak jogra jellemző jogi normativitásról.

Végül röviden rátértem arra, hogy a jogi előírásoknak mégis van egy fontos funkciója, noha ez a funkció nem a normativitás biztosítása a jog számára. Ez a funkció abban áll, hogy a jogi előírások eligazítanak abban, hogy a jog területén hogyan tudok a normatív indokaimnak megfelelően szabályszerűen cselekedni, illetve pontosan miben áll szabályszerűen viselkedni. A jogi előírásoknak ez a funkciója szintén nem meglepő, ugyanis a normatív fogalmakat éppen az különbözteti meg – legalábbis az indokrealisták szerint – a nem-normatív fogalmaktól, hogy a normatív fogalmakat/relációkat nem lehet nem-normatív fogalmakkal megmagyarázni. Ezzel összhangban, ha a jogi előírás (mint nem-normatív fogalom) csak azt tartalmazza, hogy pontosan miben áll jogszerűen cselekedni, akkor a jogszerű cselekedet körülírásával normatív fogalmak nélkül meg lehet magyarázni, hogy pontosan mit jelent a jogi előírás.

IRODALOMJEGYZÉK

- MARIA ALVAREZ – JONATHAN WAY: Reasons for Action: Justification, Motivation, Explanation. In: EDWARD N. ZALTA – URI NODELMAN (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024 őszi kiadás, <https://plato.stanford.edu/entries/reasons-just-vs-expl/#NormReas>
- BARRY MAGUIRE: *The Value-Based Theory of Reasons*. *Ergo*. No. 2016/9, Vol. 3, 233–262. <https://quod.lib.umich.edu/e/ergo/12405314.0003.009?view=text;rgn=main>
- DAVID COPP – JUSTIN MORTON: Normativity in Metaethics. In: EDWARD N. ZALTA – URI NODELMAN (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024. őszi kiadás. <https://plato.stanford.edu/entries/normativity-metaethics/>
- DAVID ENOCH: Reason-Giving and the Law. *Oxford Studies in the Philosophy of Law*, 2011/1. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2607030 DAVID ENOCH: Is General Jurisprudence Interesting? In: DAVID PLUNKETT – SCOTT J. SHAPIRO – KEVIN TOH (szerk.): *Dimension of Normativity*. New York, Oxford University Press, 2019.
- DEREK PARFIT: *On What Matters*. Vol. 1. Oxford, Oxford University Press, 2011. DEREK PARFIT: *On What Matters*. Vol. 2. Oxford, Oxford University Press, 2011. ERIK J. WIELENBERG: *Robust Ethics: The Metaphysics and Epistemology of Godless Normative Realism*. Oxford, Oxford University Press, 2014.
- JONAS OLSON: The Metaphysics of Reasons. In: DANIEL STAR (szerk.): *The Oxford Handbook of Reasons and Normativity*, Oxford, Oxford University Press, 2018.
- KÖKÉNYESI GÁBOR: A jog normatív alapelemei. *Themis*, 2021. decemberi szám. 6–36.
- SCOTT HERSHOVITZ: The End of Jurisprudence. *The Yale Law Journal*, 2015, vol. 124/4. https://www.yalelawjournal.org/pdf/f.1160.Hershovitz.1204_96n1tozj.pdf
- T. M. SCANLON: *Being Realistic About Reasons*. Oxford, Oxford University Press, 2014.
- T. M. SCANLON: *What We Owe to Each Other*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000.
- VERONICA RODRIGUEZ-BLANCO: The nature of human practices and the importance of practical reason: why law cannot be a moral practice only. *Jurisprudence*, 2024/15.

MINŐSÍTETT OKIRATI FORMA A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

KÖRÖSY JUDIT¹

ABSTRACT ■ In private law relationships, the Civil Code requires formalities only to the extent necessary. There are, however, legal transactions where, in addition to a simple written form, the legislator imposes additional requirements which are a condition for the validity of the legal declaration. It is necessary to define the regulatory purposes for which the requirement of qualified formality is indispensable.

ABSZTRAKT ■ A magánjogi jogviszonyokban a Polgári Törvénykönyv csak a legszükségesebb körben követel meg alakisági előírásokat. Vannak azonban olyan jogügyletek, ahol az egyszerű írásba foglalás mellett a jogalkotó többletkövetelményeket, így minősített okirati kényszert ír elő, amely egyben a jognyilatkozat érvényességi kelléke. Indokolt megvizsgálni, hogy melyek azok a szabályozói célok, amelyek esetén a minősített alakszerűség megkövetelése nélkülözhetetlen.

KULCSSZAVAK: írásbeli jognyilatkozat, alakiság, minősített alakszerűség, okirat, minősített okirati forma, közjegyző, közokirat, ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat

ÁTTEKINTÉS

Azt talán már különösebb magyarázat nélkül kijelenthető, hogy az információs technológia fejlődése miatt a hagyományos értelemben vett jognyilatkozat-típusok mielőbbi újragondolása elkerülhetetlen. A digitalizáció ugyanis olyan mértékben átrendezte a kommunikációs formákat, és így az akaratnyilatkozatok megtételének módjait is, ami szétfeszíti a megszokott és jól bevált kereteket. Persze mondhatjuk azt is, hogy a jognyilatkozatok tipizálása pusztán elméleti kérdés, és a gyakorlati haszna tulajdonképpen elenyésző. Ennek azonban némiképp ellentmond az, hogy a digitális úton tett akaratnyilatkozatok kategorizálása mindmáig nem történt meg. Ebből pedig az is következik, hogy a digitális úton

¹ A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza.

tett írásbelinek vagy azzal egyenértékűnek tekinthető jognyilatkozatok köre bizonytalan, így az alakisági előírások megtartása egyes digitális úton tett nyilatkozatok esetén nem egyértelmű. A bizonytalanságnak pedig mindig ára van. A magánjog folyamatosan fejlődik, hiszen reflektálnia kell az új jelenségekre, és a jogi szabályozásnak biztosítania kell a magánjogi jogviszonyok megfelelő kereteit a jognyilatkozatok alakisága körében is.²

A digitális világ azonban annyira eltér a hagyományos, megszokott magánjogi kommunikációtól, ami a jognyilatkozatok típusainak teljes újragondolását teszi szükségessé.³ Ahhoz pedig, hogy meghatározható legyen, mi lehet egyenértékű a megszokott módon rögzített, azaz a papírra vetett és aláírt nyilatkozatokkal, mindenekelőtt meg kell érteni a Polgári Törvénykönyv rendszerében az alakisági előírások dogmatikai hátterét. Ennek egyik állomása annak vizsgálata, mikor és milyen célból ír elő a Polgári Törvénykönyv az írásbeliségen túl minősített alakszerűségi követelményeket.

1. ALAKISÁGI ELŐÍRÁSOK

A polgári anyagi jog lényegi vonása, hogy csak ott és annyiban avatkozik be a jogviszonyokba – főleg a vagyoni jogviszonyokba –, ahol az feltétlenül szükséges, inkább keretet ad és kiegészítő jellegű szabályozást nyújt, a felek magánautonómiájára építve. Ez az elv különösen a szerződések világában érvényesül.⁴ A Polgári Törvénykönyvben ezért a jognyilatkozatok írásbeli alakhoz kötése is ennek megfelelően szűk körű és alapvetően a felek akaratára van bízva, hogy jognyilatkozataik tartalmát visszaidézésre alkalmas módon meg akarják-e őrizni. A tartós vagy bonyolultabb jogviszonyok esetén nyilván célszerű a lényeges körülményeket rögzíteni, aminek megfelelő formája az írásba foglalás.

² Részletesebben lásd MENYHÁRD ATTILA: Az írásbeliségről. In: Rák Viktor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Anka Tibor 70. születésnapja alkalmából*. Közjegyzői Akadémiai Kiadó, Budapest, 2023, 127–137.

³ Az eltérés nagyon sokrétű, és meghaladja a tanulmány kereteit. A különbségek elsősorban a digitális kommunikációs csatorna (fizikai közeg) rendkívül gyors technológiai fejlődéséből és abból fakadnak, hogy az információt digitális jelek rögzítik, amelyek olvashatóságához képi megjelenítés szükséges. Megemlíthető emellett a kiberbiztonsági kockázatok magas szintje is.

⁴ Részletesebben lásd VÉKÁS LAJOS: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/2. szám, 53–60., valamint VÉKÁS LAJOS: Szerződési jog. Általános rész. ORAC Kiadó, Budapest, 2024, 39–49.

Korábban már vizsgáltam az egyszerű alakisági előírások mögött húzódó jogalkotói szándékot,⁵ amelyről megállapítható, hogy az rendkívül szerteágazó, függ az adott jogviszony alanyaitól vagy lényegi jellemzőitől. Egyes esetekben ugyanakkor nem állapítható meg egyértelműen az alakisági követelménnyel elérni kívánt szabályozói cél, azon túlmenően, hogy az írásba foglalás elmulasztása egyben azzal jár, hogy a jognyilatkozat nem válik alkalmassá joghatás kiváltására. Az azonban kétségtelenül rögzíthető, hogy az egyes jogügyleteknél és szerződéseknél az alakisági előírások megkövetelésével összefüggő szabályozási koncepcióban nagy változás nem következett be a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) megalkotása során, és az okiratba foglalás kötelezettségének előírása gyakran hosszú múltra tekint vissza. Az írásbeli alak előírásával kapcsolatosan a Ptk.-hoz fűzött indokolás viszonylagosan szűkszavú, annyit rögzít csupán, hogy „az írásbeliség csak különösen indokolt esetben legyen korlátja a jognyilatkozat érvényességének”. Ebből következően a Ptk. kodifikációjakor vélhetően az okirati kényszer előírása szükségességi szempontok alapján került felülvizsgálatra, nem tudni azonban, hogy milyen konkrét vezérelvek alapján.

A korábbi magánjogi jogirodalomban véleményem szerint SZLADITS⁶ vizsgálta a legbehatóbban a jogügyletek elemzése során az alakszerűségi előírásokat. Szladits szerint az okirati kényszer többnyire az ügyletkötés komolyságát kívánja biztosítani, ezenfelül éles határvonalat húz az ügylet előkészítése és véglegesítése között, de célja lehet a „jogviszonyok kétségtelenségének” előmozdítása a pereskedés korlátozása végett. Persze felmerülhet a kérdés, hogy ezek a szempontok a mai viszonyok között is értelmezhetőek-e az elektronikus kommunikáció világában, amikor egy digitális szöveges üzenet megfogalmazása és elküldése nem jelent komolyabb nehézséget, és talán arra sem kényszeríti a nyilatkozattevőt, hogy átgondolja szándékának komolyságát.

Arra is figyelemmel kell lenni, hogy a Ptk. milyen jogkövetkezményt fűz az írásbeli alak megsértéséhez. Az alakisági előírás ugyanis érvényességi feltétel, azaz olyan korlátozás, ami a jognyilatkozat joghatás kiváltására alkalmasságának a gátját jelenti. Ezt a szigorú szankciót enyhíti a Ptk., amikor úgy rendelkezik, hogy az alakiság megsértése miatt semmis szerződés – ide nem értve, ha a jogszabály közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalást ír elő,

⁵ KÖRÖSY JUDIT: Az írásbelinek minősülő jognyilatkozatok tételes jogi szabályai. In: BÁNDI GYULA – POGÁCSÁS ANETT (szerk.): *Stability and adaptability – Állandóság és alkalmazkodás: Selected doctoral studies – Válogatott doktorandusz tanulmányok*. Pázmány Press, Budapest, 2023. 267–288.

⁶ SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog 1. Általános rész, személyi jog*, Budapest, Grill Kiadó, 1938. 293.

vagy a szerződés ingatlan tulajdonjogának átruházására irányul – a teljesítés elfogadásával a teljesített rész erejéig érvényessé válik.⁷

Szladits szerint az indoka ennek a korábbi magánjogunkban is meglévő rendelkezésnek az, hogy a formakellék többnyire az elhamarkodott döntések ellen kíván védelmet nyújtani, aki pedig önként teljesít, az nem szorul védelemre, vagy azt is lehet mondani, hogy a felek a semmis szerződést a teljesítéssel megerősítették, mintha a szerződés a kezdetektől fogva érvényes lett volna, így a már „lebonyolított szerződést megbolygatni nem lehet”.⁸

Természetesen az írásbeli alak nemcsak jogszabály alapján lehet kötelező, hanem azt a felek saját elhatározásukból is kiköthetik. Bonyolultabb ügyletek-nél vagy tartós jogviszonyok esetén a felek elemi érdeke lehet ugyanis az, hogy rögzítsék ügyleti akaratukat. Ezzel kapcsolatban is felmerülhet viszont a kérdés, hogy ebben az esetben beszélhetünk-e lényegében többféle alakisági követelményről, vagy másképp fogalmazva a felek egyező akarattal eltérhetnek-e a Ptk. 6:7. §-ában foglaltaktól. Megfelel-e a polgári jogi elveknek az a tendencia, hogy az ügyfelek olyan esetben is írásbelinek tekintenek egy digitális úton tett nyilatkozatot, amely a bírói gyakorlat alapján nem felelne meg a Ptk. alakisági előírásainak? Véleményem szerint nem hozható fel olyan érv, amely ezt a lehetőséget korlátozhatná vagy kizárhatná.

Az alakisági előírás megsértésének jogkövetkezménye megfelelően alkalmazható a felek által kikötött írásbeli alak esetén is. Ha tehát a felek kötik ki az alakisági előírást, de utóbb mégis – ennek hiányában is – teljesítik a szerződést, úgy a szerződés megszabott alakban való rögzítésének elmaradása nem jár érvénytelenségi jogkövetkezménnyel.⁹

Szladits egyébként arra a következtetésre jutott, hogy az alakisági előírások megtartása a szabályozás célja alapján elegendő annál a félnél, „akire az ügyletből jogi hátrány (kötelezettség, teher, jogvesztés) hárul”, ebből pedig azt a következtetést vonta le, hogy felesleges azon fél nyilatkozatának írásba foglalása, aki az ügyletből csak jogi előnyt élvez. Az alakisági, így a minősített alakszerűségi követelmények ugyanis az ügyleti akarat komolyságát, megfontoltságát, illetve befolyástól mentességét hivatottak garantálni.¹⁰ Nyilván abban az esetben, ha az ügylet esetén mindkét szerződő fél oldalán azonosítható kötelezettség, úgy mind a két fél nyilatkozatát írásba kell foglalni, és azt a félnek aláírásával kell ellátnia. Ezt a véleményt erősítette a 1875. évi XXXVII. törvénycikk (Kereske-

⁷ Ptk. 6:94. §

⁸ SZLADITS (1938), 298.

⁹ Az alakisági követelmény megsértése körében sorra kerülő konvalidálási lehetőségről lásd VÉKÁS LAJOS: Szerződési jog. Általános rész. ORAC Kiadó, Budapest, 2024, 121.

¹⁰ SZLADITS (1938), 296.

delmi törvény) 313. §-a is, amely egyértelműen úgy rendelkezett, hogy az írásbeli szerződések érvényességéhez elegendő, ha az okmányt a kötelezett fél írja alá.

Az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat¹¹ ehhez hasonlóan úgy rendelkezett, hogy a törvényszabta írásbeli alakhoz szükséges, hogy a szerződési okiratot mindegyik fél, aki a szerződéssel terhet vagy kötelezettséget vállal, saját kezű aláírásával vagy saját kezű kézjeggyel lássa el. A kézjegynek hitelesítve vagy annak feljegyzésével, hogy kitől származik, két tanútól előttemezve kell lennie.

Ezt a felfogást tükrözte továbbá a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) 276. § (2) bekezdése is, amely szerint kezességet csak írásban lehetett érvényesen vállalni. Ennek alapján a kezességi szerződés létrejöttéhez elegendő volt a kezes kezességvállaló nyilatkozatát írásba foglalni, a jogosult azonban szóban vagy ráutaló magatartással is megtehetette elfogadó nyilatkozatát.

A hatályos jogunkban már nem találhatók hasonló előírások és nem honosodott meg ilyen gyakorlat.

2. MINŐSÍTETT OKIRATI FORMA

A Ptk. bizonyos esetekben nem tartja elegendőnek a jognyilatkozat egyszerű írásba foglalását, hanem annak érvényességét többletkövetelmények teljesítéséhez, minősített alakszerűséghez köti.¹² A minősített okirati forma többféle lehet, és a Ptk. jellemzően lehetőséget biztosít a nyilatkozattevő számára, hogy kiválassza a számára megfelelő módot a jognyilatkozat megtételére.

A Ptk. szóhasználatára szerint minősített okirat a közokirati forma, a közokiratba foglalt visszavonhatatlan nyilatkozat, az ügyvéd vagy kamarai jogtanácsos által ellenjegyzett magánokirat, a teljes bizonyító erejű magánokirat, a gyámhatóság, a konzuli tisztviselő vagy a tiszteletbeli konzul előtt, továbbá a végrendeletben tett nyilatkozat.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy nem eljárásjogi szempontból bír jelentőséggel a minősített okirati forma, hanem anyagi jogi szempontból, így jelen esetben ennek vizsgálatára kerül sor. Megfigyelhető egyébként, hogy a Ptk. nem a bizonyító erő alapján ír elő minősített alakszerűségi követelményt, így a közjegyzői okirattal anyagi jogi szempontból lényegében egyenértékűnek tekinti az ügyvéd vagy kamarai jogtanácsos által ellenjegyzett okirati formát, azaz a közokiratot és a teljes bizonyító erejű magánokiratot.

¹¹ Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) 963. §-a.

¹² Más többletkövetelményt is előírhat a jogszabály, így például a felek együttes jelenlétét, vagy az okirat letétbe helyezését, nyilvántartásba vételét.

A meghatározott írásbeli alak megkövetelése az egyszerű alakiságon túlmenő további jogalkotói célt feltételez, amit szükséges azonosítani. Meg kell jegyezni, hogy sok esetben egyébként a minősített okirati forma előírása hosszabb múltra tekint vissza, így a szabályozói szándék felismerése esetlegesen nehezebbé válhat.

3. A KÖZOKIRAT ÉS AZ ÜGYVÉD ÁLTAL ELLENJEGYZETT MAGÁNOKIRAT

Annak érdekében, hogy a közjegyző közreműködésének szükségessége anyagi jogilag is értelmet nyerjen, indokolt áttekinteni a közjegyző eljárásának főbb mozzanatait.

A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény (a továbbiakban: Kjtv.) 1. § (2) bekezdése értelmében a közjegyző többek között a jogügyletekről és jogi jelentőségű tényekről közokiratot állít ki, továbbá a feleket a hatáskörébe utalt eljárásokkal kapcsolatban – a felek esélyegyenlőségének biztosításával, az adott eljárásra vonatkozó jogszabály rendelkezései szerint – kioktatással segíti jogaik gyakorlásában és kötelességeik teljesítésében. A közjegyző felel azért, hogy a közjegyzői okirat a valóságnak megfelelően tartalmazza a közjegyző jelenlétében történt tényeket.¹³ A Kjtv. közhitelességgel ruházza fel a közjegyzőt, amely közhitelesség a közjegyzői okiratoknak is fontos jellemvonása. A Kjtv. 111. § (1) bekezdése alapján a közjegyzői okiratok két típusa létezik, az ügyleti okirat és a ténytanúsító okirat (közjegyzői tanúsítvány). Az ügyleti okirat közhitelesen tanúsítja a jogügyletre vonatkozó akaratnyilvánítás tényét, a ténytanúsító okiratban a közjegyző a jogi jelentőségű tényeket közhitelesen tanúsítja jegyzőkönyvi vagy záradéki formában.

Az okiratkészítés során a közjegyzőnek törvényi szinten rögzített további kötelezettsége van, hiszen – többek között – meg kell győződnie a fél ügyleti képességéről és jogosultságáról, ügyleti szándékáról, jogi tájékoztatást kell nyújtania a fél számára a jogügylet lényegéről és jogi következményeiről, világosan és egyértelműen kell írásba foglalnia a fél nyilatkozatait, fő szabályként fel kell olvasnia a közjegyzői okiratot, továbbá a fél nyilatkoztatása útján meg kell győződnie arról, hogy a közjegyzői okiratban foglaltak megfelelnek a fél ügyleti akaratának.¹⁴ A közjegyzői okirat elkészítésekor – a törvényben meghatározott esetben – két ügyleti tanú közreműködése is szükséges, így többek között ha a fél írástudatlan, illetőleg olvasásra vagy nevének aláírására képtelen, nem ért azon a nyelven, amelyen a közjegyzői okirat készül, illetve vak.¹⁵

¹³ Kjtv. 113. §

¹⁴ Kjtv. 120. § (1) bekezdése

¹⁵ Kjtv. 124. §

Látható, hogy a közjegyző eljárása során számos olyan garanciális jellegű előírás érvényesül, amely többek között a nyilatkozattevő jogi kioktatását, az ügyleti akarat tisztázását, valamint a felek érdekeinek egyensúlyát hivatott biztosítani. A közjegyző tehát a minősített okiratba foglalási kötelezettség teljesítése során aktív szerepet játszik, lényegében korlátozza a felek magánautonómiáját, közérdekből „beleavatkozik” a magánjogi jogviszonyba egy meghatározott jogalkotói cél érdekében, amely a minősített alakszerűséget előíró okiratok esetén más és más lehet.

A közokirati kényszer Szladits szerint fakadhat egyrészt abból, hogy a jogalkotó a jogügyletnél kívánatosnak tartja a hiteles személy jelenlétét. A közokirati forma egyben az ügylet külső megjelenésének hitelességét fokozza, így gátat emel az egyik fél kizsákmányolásának, továbbá a szakértő tanácsadó igénybevétele ellensúlyozza a felek közötti egyenlőtlen helyzetet. További indok lehet az ügyletkötés nehezítése a közérdek alapján kevésbé kívánatos szerződések visszaszorítása érdekében.¹⁶

Az ügyvédekre irányadó szabályok alapján megállapítható, hogy az ügyvédi és kamarai jogtanácsosi közreműködés esetén az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: Üttv.) is tartalmaz olyan garanciális jellegű rendelkezéseket, amelyek azt szolgálják, hogy az ügyfelek megfelelő jogi tájékoztatás birtokában kössenek ügyletet, valamint a jogászai közreműködést ne lehessen igénybe venni tisztességtelen vagy a jogszabály megkerülésére irányuló ügylet tanúsítására.¹⁷ Ennek oka leginkább abban ragadható meg, hogy a jogi szabályozás sokrétősége miatt a jogérvényesítéshez számos esetben nélkülözhetetlen a professzionális jogi szaktudás. A jogvédelemhez és a jogérvényesítéshez ezért szükség lehet jogi szakértelemre, az ügyvédség közreműködésére, a jogalkotó pedig az ügyvédi hivatásrend folytatását olyan garanciális korlátok mellett teszi lehetővé, amely alkalmas a jogegyenlőség biztosítására és az ügyvédséggel szembeni közbizalom fenntartására.¹⁸

Ügyvédi tevékenység többek között a jogi tanácsadás, az okiratszerkesztés, és az okirat ellenjegyzése.¹⁹ A jogi tanácsadás részeként az ügyvéd az ügyfél érdekeinek megfelelő akaratnyilatkozat megtételének előkészítésével, továbbá a releváns körülmények jogi értékelésével kapcsolatban az ügyfél számára véleményt

¹⁶ SZLADITS, 1938. 293.

¹⁷ Mivel a kamarai jogtanácsosra is irányadóak az okiratszerkesztés és az ellenjegyzés eljárási rendelkezései, ezért ügyvéd alatt a kamarai jogtanácsost is értem.

¹⁸ Lásd erről bővebben: SÜLYÖK TAMÁS: Az ügyvédi hivatás alkotmányjogi helyzete. (PhD-értekezés) SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Szeged, 2013, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1686/1/ST_PhD_disszertacio_teljes.pdf,

¹⁹ Üttv. 2. § (1) bekezdés c)–e) pontja

adhat, illetve javaslatokat fogalmazhat meg, és köteles az ügyfelet tájékoztatni az általa kialakított véleménnyel, illetve megfogalmazott javaslatokkal kapcsolatos esetleges jogi kockázatokról.²⁰ Az ügyvéd okiratszerkesztési feladatkörében az ügyfél jognyilatkozatát okiratot szerkeszthet.²¹ Szintén garanciális jelentőségű, hogy az ügyvéd köteles megtagadni az okiratszerkesztést, ha a jognyilatkozat jogszabályba ütközik vagy jogszabály megkerülésére irányul.²² Az okirati ellenjegyzés lényegében az ügyvéd által szerkesztett és szakmailag jóváhagyott okiraton elhelyezett tanúsítvány, amely igazolja, hogy az okirat a jogszabályoknak megfelel, az okiratban foglaltak megfelelnek a felek akaratának, az eljáró felek, illetve képviselőik azonosítására sor került, valamint az okiratot a felek az ügyvéd előtt írták alá vagy az okiraton szereplő aláírást előtte sajátjukként ismerték el.²³ Az ügyvéd főszabály szerint nem vállalhatja ügyvédi tevékenység végzését olyan ügyfelek számára, akiknek az érdekei egymással ütköznek, vagy előreláthatóan a jövőben ütközni fognak.²⁴

Ha tehát a garanciális rendelkezéseket nézzük, mind a közjegyző által készített okiratnál, mind pedig az ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat esetén a jognyilatkozat megtételét megelőzi a jogi tanácsadás, a kioktatás, az ügyleti akarat megismerése, valamint törvényben egyértelműen meghatározott esetekben az ügyletkötésben való részvétel megtagadása is azzal, hogy az ügyvéd által készített, illetve ellenjegyzett okiratok esetén a hitelesség kérdése háttérbe szorul.

Bár a Ptk. a minősített okiratok készítésekor a legtöbb esetben közjegyző vagy ügyvéd közreműködését írja elő, röviden érdemes kitérni arra is, hogy a közjegyző és az ügyvéd mellett mely személyek azok, amelyeknek részvétele a minősített alakszerűséghez kapcsolódó többletkövetelményeket teljesítésére alkalmas. Ezek köre lényegesen szűkebb, hiszen csupán két jognyilatkozatra korlátozódik. Egyrészt a cselekvőképesség korlátozása esetére tehető előzetes jognyilatkozatnál szabályozza a Ptk. a közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalás mellett a gyámhatóság előtt személyesen tett nyilatkozat lehetőségét. Emellett pedig a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat megtételére szintén szélesebb körben nyílik lehetőség, a fentiekben írt alaki feltételek mellett megfelelő az anyakönyvvezetőnél, a hivatásos konzuli tisztviselőnél vagy a konzuli tanúsítvány kiállítására felhatalmazott tiszteletbeli konzul előtt megtett nyilatkozat. A fentiekből következik, hogy a jogalkotó egyes családjogi nyilatkozatok esetén bővíti a közreműködő személyek körét.

²⁰ Üttv. 41. § (1) bekezdése

²¹ Üttv. 42. § (1) bekezdése

²² Üttv. 42. § (3) bekezdése

²³ Üttv. 44. § (1) bekezdése

²⁴ Üttv. 20. § (1) bekezdése

4. A Ptk.-ben előírt minősített alakszerűségi rendelkezések

Ha áttekintjük a Ptk.-nak a jognyilatkozatok alakszerűségével összefüggő rendelkezéseit, leginkább a Harmadik és a Negyedik Könyvben találhatunk olyan rendelkezéseket, amelyek az egyszerű okiratba foglaláson túlmenően további okirati előírásokat rögzítenek. Mivel ezek teljeskörű áttekintésére a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség, ezért csak egy-egy rendelkezés vizsgálatára kerül sor.

4.1. Második Könyv

A Második Könyvben egyetlen esetben ír elő a Ptk. a jognyilatkozat megtételére minősített okirati formát, mégpedig az előzetes jognyilatkozat esetén, amelyet a nagykorú cselekvőképes személy cselekvőképességének jövőbeli korlátozása esetére tehet.²⁵ Ez a nyilatkozat abban az esetben érvényes, ha közokiratba, ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalt vagy azt az érintett gyámhatóság előtt személyesen teszi. A gyámhatóság közreműködése vélhetően azért felel meg a szabályozói célnak, mivel a cselekvőképesség korlátozása esetén a gyámhatóság hatósági feladatokat lát el, így rendelkezik azzal a különleges szakértelemmel, amely szükséges az érintett megfelelő tájékoztatásához és a jognyilatkozat tartalmának rögzítéséhez.

4.2. Harmadik Könyv

Ha a Ptk. Harmadik Könyvének előírásait vizsgáljuk, azt mindenképpen meg kell említeni, hogy a társasági jogi szabályozás nagy változáson ment keresztül. Az 1875. évi Kereskedelmi törvénykönyv a három nevesített társasági formából a közkereseti és a betéti társaság esetén egyáltalán nem kötötte alakszerűséghez a társasági szerződést, csak a részvénytársaság esetén követelt meg egyszerű írásbeli alakot.

A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény ehhez képest jelentős változást hozott, amikor előírta, hogy a társasági szerződést valamennyi tag által aláírt és ügyvéd vagy jogtanácsos által ellenjegyzett okiratba kell foglalni. A törvényhez fűzött indoklás kiemelte, hogy a Javaslat nem követel minősített okirati formát (közokiratot vagy teljes bizonyító erejű magánokiratot), érvényesnek tekinti azt a szerződést, amit valamennyi tag aláírt. Az ellenjegyzést

²⁵ Ptk. 2:39. § (1) bekezdése

az indokolás azzal magyarázza, hogy „a társasági szerződés általában lényegesen bonyolultabb más szerződésfajtákhoz képest, elkészítése komoly jogász munkát igénylő feladat, a szakszerűség biztosítása pedig mind a felek, mind pedig az alapítással kapcsolatban eljáró cégbíróság érdeke. Ezért a Javaslat a szerződés, illetve a részvénytársasági alapszabály érvényességéhez az írásba foglaláson túl megköveteli azt, hogy a szerződést (alapszabályt) ügyvéd vagy jogtanácsos ellenjegyezze. Az ellenjegyzés azon túl, hogy bizonyos fokú garanciát jelent arra, hogy a szerződés megfelel a jogszabályoknak, alkalmas lehet annak garantálására is, hogy a szerződést valóban a szerződő felek írták alá, s ezért felelőssé teheti a közokiratba foglalást vagy tanúk alkalmazását.”

Lényegében ezeket a követelményeket az 1997. évi, a 2006. évi társasági törvény²⁶ és a Ptk. is fenntartotta, annak ellenére, hogy az eltelt időben a cégalapítás lényegesen egyszerűbbé vált, elsősorban a 2006-ban jogszabály által rendszeresített szerződésminták alkalmazása miatt. Bár az alapítók azonosítása továbbra is lényeges szempont, a jogszabályi szerződésminták alapján kérdéses azonban, hogy ez egyébként indokol-e jogász közreműködést. Az 1997. évi társasági törvény az ügyvéd által ellenjegyzett társasági szerződés mellett elfogadja azt is, ha a létesítő okiratot az alapítók közjegyző által készített közokiratba foglalják, vagy az ügyvéd mellett azt az alapító jogtanácsosa is ellenjegyezheti.

A hatályos szabályozás értelmében a létesítő okiratot közjegyzői okiratba vagy ügyvéd, illetve valamelyik alapító kamarai jogtanácsosa által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni. Ezt megelőzően azonban a Ptk. arról is rendelkezik, hogy a társasággal kapcsolatos jognyilatkozatot csak írásban lehet megtenni. A Harmadik Könyv ezen túlmenően bizonyos más társasági jognyilatkozatoknál is minősített alakszerűséget ír elő.

A Ptk.-hoz fűzött indokolás a korábbi célokhoz képest már más szempontokat ítélt kiemelt jelentőségűnek, amikor rámutat, hogy „[a] gazdasági társaságok életében különös jelentősége van annak, hogy a jognyilatkozatok – ideértve a társaság által hozott határozatokat is – rögzített, utólag is ellenőrizhető formában jöjjenek létre. Ennek módjaként a törvény – minden olyan esetre, amelyre vonatkozóan speciális szabályozás mást nem ír elő – az írásbeliséget határozza meg.” A jogász közreműködés indokaként pedig egyrészt a jogszerűség biztosítását, másrészt pedig a hosszú távra létrejövő társasági viszonyok szakszerű szabályozását határozza meg.

Úgy gondolom, hogy az írásbeliség előírásának indokaként lehet megemlíteni azt is, hogy a létesítő okirattal és a társaság cégjegyzékbe történő bejegyzésével új jogalany jön létre, a gazdasági társaságok az üzletszerű gazdasági tevékenység folytatásával pedig a gazdasági életben fontos szerepet töltenek be.

²⁶ 1997. évi CXLIV. törvény, 2006. évi IV. törvény

Az is elmondható azonban, hogy valamennyi társasági forma esetén az alapítás, vagy a társaság üzletrészének átruházása során előírt kötelező jogász közreműködés pontos célja a jelen gazdasági viszonyok, a nagyszámban alapított és jellemzően korlátozott felelősségű társasági formában – így nem bonyolult szervezeti keretek között – működő gazdálkodó szervezetek működése esetén már nehezen határozható meg, hiszen a felek számára blankettaszerződések állnak rendelkezésre ezen jogügyletek lebonyolítására.

A Harmadik Könyv a társasági jogi jogviszonyokban érvényesülő írásbeliségen túl további esetekben is minősített okirati kényszert vezet be. Így például, ha a gazdasági társaság tagja nem személyesen jár el a legfőbb szerv ülésén, a képviselőre szóló meghatalmazást közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba kell foglalni.²⁷ Az ezen előírás mögött húzódó szabályozói szándék véleményem szerint első ránézésre egyértelműen nem állapítható meg. Közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba kell foglalni ezen túlmenően az egyszemélyes társaság és annak tagja közötti szerződést is.²⁸ Ennél az előírásnál jobban látható az, hogy hitelezővédelmi célokat is szolgál, hiszen ebben az esetben a szerződő felek, de különösen az érdekeik összemosódhatnak,²⁹ a minősített okirati forma pedig alkalmas a jogügylet létrejöttének és a pontos tartalmának az igazolására.

4.3. Negyedik Könyv

A Családjogi Könyvben található a legtöbb minősített alakszerűséget előíró szabály, azok kimerítő elemzésére ebben a tanulmányban nincs lehetőség. A Családjogi Könyv alakszerűségi előírásainál elsősorban a házastársak ügyleteit érdemes kiemelni azzal, hogy minősített alakszerűségi előírások érvényesülnek a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatnál és a gyámnevezés során is.

A teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat abban a tekintetben speciális, hogy az ügyvédi vagy közjegyzői közreműködés mellett a „közreműködő” személyek köre itt a legszélesebb. A gyermek apjának nyilatkozata nem elégséges az apai jogállás betöltésére, annak teljes hatályához szükséges az anyának, a kiskorú gyermek törvényes képviselőjének és a tizennegyedik életévét betöltött gyermek esetén a gyermeknek a hozzájárulása is.³⁰ Az apa az elismerő nyilatkozatot és az

²⁷ Ptk. 3:110. § (1) bekezdése

²⁸ Ptk. 3:209. § (1) bekezdése

²⁹ Sok esetben előfordulhat az is, hogy az egyszemélyes gazdasági társaság tagja egyben vezető tisztségviselő is, így a gazdasági társaság törvényes képviselője.

³⁰ Ptk. 4:101. § (5) bekezdése

anya, a törvényes képviselő,³¹ valamint szükség esetén a gyermek hozzájárulását anyakönyvvezetőnél, bíróságnál, gyámhatóságnál, hivatásos konzuli tisztviselőnél, továbbá konzuli tanúsítvány kiállítására felhatalmazott tiszteletbeli konzulnál kell jegyzőkönyvbe venni vagy közjegyzői okiratba kell foglalni.

Röviden érdemes a közreműködő személyek jogállását megvizsgálni. Az anyakönyvvezető főszabály szerint az önkormányzati igazgatás részét képezi, hiszen a jogszabály anyakönyvvezetőként határozza meg a polgármestert, a jegyzőt és a polgármesteri hivatal köztisztviselőjét.³² A gyámhatóságnak az apai elismerő nyilatkozattal összefüggő feladatait egyrészt az önkormányzati igazgatás részeként a jegyző, másrészt pedig a kormányhivatal mint területi kormányzati igazgatási szerv keretei belül működő gyámhivatal³³ látja el attól függően, hogy a nyilatkozatot tevő apa nagy- vagy kiskorú.³⁴ Mind a gyámhatóság, mind pedig az anyakönyvvezető ellát a családi jogállással összefüggő hatósági feladatokat, közreműködésük így észszerű, a felek tájékoztatását, az ügyleti akarat tartalmának ellenőrzését el tudják látni. Bíróság előtt az apaság megállapítása iránt indított perben lehet a nyilatkozatot megtenni, a bíróság ezzel összefüggő többletfeladatait – összhangban a fenti jogalkotói céllal – a jogszabály egyértelműen meghatározza.³⁵ A konzul a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok számára nyújthat segítséget, megkönnyítve a nyilatkozat megtételét. A konzuli védelemről szóló 2001. évi XLVI. törvény 14. §-a értelmében a konzul tanúsítvány formájában veszi fel a jegyzőkönyvet, amelynek eljárási szabályait az az anyakönyvi eljárásról szóló törvény állapítja meg. A konzuli tanúsítvány kiállításánál a közjegyzőkről szóló törvény rendelkezései szerint jár el, az általa készített okirat pedig közokirat. A konzul mellett konzuli tanúsítvány kiállítására felhatalmazott tiszteletbeli konzul is eljárhat.

A minősített alakisági előírások célját véleményem szerint megfelelően tükrözi a konzul által felvett jegyzőkönyvre rendszeresített nyomtatványnak az aláírásokat tartalmazó része feletti mondata: „[a] jegyzőkönyvet felolvasás és az apai elismerő nyilatkozat jelentőségének és joghatásainak megmagyarázása után aláírtuk”. Látni kell ugyanis, hogy az apai jogállás betöltése felelősségteljes döntés, aminek meghozatala előtt tisztában kell lenni egyrészt az azzal együtt járó kötelezettségekkel, de nem utolsósorban a nyilatkozat megtételével összefüggő speciális

³¹ Ha az anya a törvényes képviselő, továbbá az anya és a gyermek között nem áll fenn érdekellentét, a hozzájárulást törvényes képviselői minőségében is megadhatja.

³² 174/2017. (VI. 30.) Korm. rendelet 1. § (1) bekezdése

³³ A kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény 2. §-a

³⁴ 331/2006. (XII. 23.) Korm. rendelet 3. §-a és 6. §-a.

³⁵ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 468. §-a

rendelkezőkkel.³⁶ NIZSALOVSZKY egyébként a hatóságok közreműködésének célját a nyilatkozat megfontoltságában és a bizonyíthatóságában határozza meg.³⁷

Visszatérve a házastársakat érintő alakisági rendelkezésekre, azt is ki kell emelni, hogy azok döntően szintén nem újkeletűek, főleg a házastársak egymás közötti ügyletei, valamint a házassági vagyoni szerződés esetén. Az egyéb családjogi ügyleteknél, így akár a tartási kötelezettség egyszeri juttatással való teljesítése,³⁸ akár a lakáshasználat előzetes rendezése³⁹ esetén a minősített okirati kényszer előírása véleményem szerint egyértelműen a felek közötti egyenlőtlen helyzetből fakadó különbségek kiküszöbölését, és ehhez kapcsolódóan a gyengébb fél felelős döntését hivatott elősegíteni.

A Negyedik Könyv alapján a házastársi közsvagyon-szerződéssel való megosztása,⁴⁰ a házassági vagyoni szerződés,⁴¹ továbbá a házastársak közötti egyes szerződések esetén⁴² minősített okirati kényszer érvényesül. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) nem tartalmazott közokirati kötelezettséget, a Ptk. 4:41. § (1) bekezdése viszont a Csjt. előtti szabályozással egyezően úgy rendelkezik, hogy főszabály szerint a házastársaknak az életközösség fennállása alatt egymással kötött adásvételi, csere, ajándékozási és kölcsönszerződése és a házastársak közötti tartozáselismerés akkor érvényes, ha közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalták.

A házasság vagyoni jogi hatásai kapcsán ALMÁSI ANTAL⁴³ találóan azt hangsúlyozza, hogy a házasság megkötése a házastársaknak egymással létesíthető vagyoni jogi ügyleteit alakszerűség szempontjából akként változtatja meg, hogy a házasságkötés törvényes következményei csupán közokirati alakszerűséggel bíró ügyleti megegyezés útján változtathatók meg.⁴⁴

³⁶ Itt egyrészt arra gondolok, hogy a nyilatkozatot csak személyesen lehet megtenni, az vissza nem vonható, továbbá önmagában az apa nyilatkozata nem alkalmas a célzott joghatás kiváltására.

³⁷ NIZSALOVSZKY ENDRE: *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 380.

³⁸ Ptk. 4:32. §, élettársak esetén: 4:89. §

³⁹ Ptk. 4:78. §

⁴⁰ Ptk. 4:57. §

⁴¹ Ptk. 4:65. §

⁴² Ptk. 4:41. § (1) bekezdése

⁴³ SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog 2. Családi jog*, Budapest, Grill Kiadó, 1940. 270.

⁴⁴ A királyi közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. törvénycikk 54. § a) pontja értelmében a jogügylet érvényességéhez közjegyzői okirat megkívántatik a házaspár közötti vagyoni viszonyokat szabályozó, továbbá a házastársak között kötött adásvételi, csere-, életjáradéki és kölcsönszerződésekénél, valamint egyéb jogügyleteknél, melyekben az említett személyek egymás irányában kötelezettséget vállaltak. Az 1874:XXXV. tc. módosításáról és kiegészítéséről szóló 1886. évi VII. törvénycikk is tartalmaz a minősített alakszerűséggel összefüggő további rendelkezéseket.

A Ptk.-hoz fűzött indokolás egyébként a jogászai közreműködés indokaként azt határozza meg, hogy a házastársak a megfelelő felvilágosítás birtokában kössenek szerződést, azaz megismerjék a kockázatokat és az érdekeket, nagyobb biztonságra van szüksége a gyengébb vagyoni helyzetben lévő házastársnak, ezen túlmenően a minősített alakszerűség a jogviták megelőzését is szolgálja, nem utolsósorban pedig a minősített okiratba foglalás mint érvényességi feltétel nagyobb védelmet garantál a hitelezők számára is.

A Családjogi Könyv alapján fennálló minősített okirati kényszer esetén véleményem szerint elég jól körvonalazódnak azok a jogalkotói célkitűzések, amelyek többletkövetelményekhez kötik a felek által elérni kívánt joghatást.

4.4. Dologi Jogi Könyv

A Dologi Jogi Könyvben nem található minősített alakszerűségi követelmény, az egyes dologi jogok alapításával vagy megszűnésével összefüggő jognyilatkozatok esetén a Ptk. alakísági előírásként egyszerű írásbeliséget ír elő.

Érdemes itt kitérni a társasházi alapító okirat alakszerűségi előírásaira, bár azt nem a Ptk. határozza meg. A társasházakról szóló 2003. évi CXXXIII. törvény 11. §-a szerint az alapító okiratot és annak módosítását közokiratba vagy ügyvéd vagy kamarai jogtanácsos által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni. A törvény indokolása nem ad eligazítást az alakísági előírásokra nézve.

Ha a korábbi rendelkezéseket vizsgáljuk, megállapítható, hogy a szabályozás tartalma e tekintetben nem változott, hiszen a társasháztulajdonról szóló 1924. évi XII. törvénycikk 1. §-a értelmében a társasháztulajdon létrejöttéhez az volt szükséges, hogy a tulajdonostársak a közös tulajdon megosztásának ebben a módjában megegyezzenek, és a társasháztulajdont a telekkönyvbe bejegyezzék. A megegyezést közokiratba, vagy bejegyzett ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni. A törvény indokolása viszont már egyértelműen tartalmazza ennek indokát, ami abban ragadható meg, hogy a jogalkotó a törvényben csak a legszükségesebb körben határozta meg a társasházra irányadó rendelkezéseket, a fennmaradó szabályokat pedig a felek rendelkezési körébe utalta. A minősített okirati forma indokát pedig az adja, hogy a részletesebb szabályozás mellőzésének ellensúlyozásául a szövevényesebb és jogi jártasságot igénylő kérdések szabályozásában a tulajdonosok „kényszerítőleg megfelelő segédletre legyenek utalva”. Ebben az esetben is a jogi szaktudás szükségessége indokolja tehát a minősített okirati kényszert.

4.5. Hatodik Könyv

A kötelmek általános szabályainál az írásbeli alakhoz kötött jognyilatkozatok esetén a Ptk. úgy rendelkezik, hogy írni nem tudó vagy nem képes személy írásbeli jognyilatkozata abban az esetben érvényes, ha azt közokirat vagy olyan teljes bizonyító erejű magánokirat tartalmazza, amelyen a nyilatkozó fél aláírását vagy kézjegyét bíróság vagy közjegyző hitelesíti, az aláírás valóságát ügyvéd ellenjegyzése vagy két tanú aláírása igazolja.⁴⁵ Az olvasni nem tudó és a nyelvet nem értő személy esetén további feltétel, hogy magából az okiratból ki kell tűnnie, hogy annak tartalmát a tanú vagy a hitelesítő személy a nyilatkozó félnek megmagyarázta.

Ha értelmezni szeretnénk ezeket a rendelkezéseket, elsődlegesen a fogalmakat szükséges tisztázni. Az írásképesesség hiányát úgy lehet meghatározni, hogy írni nem képes az, aki fizikai korlát miatt tartósan vagy időlegesen nem képes írni, azaz kezét nem tudja írásjelek megformálására használni. Írni pedig nem tud az a személy, aki nem tanult meg írni. Felmerül az a kérdés is, hogy ha valaki kizárólag a nevét tudja leírni, írástudónak tekinthető-e. A jogszabály szövegével összhangban áll az az értelmezés, amely szerint az írástudás vagy írásképesesség tetszőleges szöveg önállóan, segítség nélküli leírását jelenti,⁴⁶ így önmagában a saját név leírására való képesség nem tekinthető egyben írástudásnak is. Az olvasni tudás hiánya sokkal nagyobb hátrányt jelent a félnek,⁴⁷ így a Ptk. további előírást tartalmaz az olvasni nem tudó és a nyelvet nem értő személyeknél az okiratok tartalmára. A Ptk. tehát a szerződő fél személye, jellemző tulajdonsága alapján rendel a jogügyletkez különleges közreműködést, annak érdekében, hogy az érintett ügyleti akarata megfelelő módon kerüljön rögzítésre.

A Ptk. előírásai tulajdonképpen csak a teljes bizonyító erejű magánokiratokra korlátozódnak, hiszen a Kjt. 117. § (6) bekezdése alapján a közjegyzői okiraatra a Ptk. 6:7. § (4) és (5) bekezdését nem kell alkalmazni. A Kjt. egyébként arról is rendelkezik, hogy a közjegyzői okirat készítésekor a hallássérült, illetve beszéd-fogyatékos személy írásban vagy jelnyelvi tolmács közreműködésével, a siketvak személy pedig jelnyelvi tolmács közreműködésével kommunikálhat.

További minősített okiratba foglalási kötelezettséget ír elő a Ptk. 6:16. §-a, amikor a korábbi szabályokhoz képest szigorúbb követelményeket szab meg az általános meghatalmazásra. Érvényességi feltételként ugyanis úgy rendelkezik, hogy az általános meghatalmazást teljes bizonyító erejű magánokiratba vagy

⁴⁵ Ptk. 6:7. § (4) bekezdése

⁴⁶ TAMÁNE NAGY ERZSÉBET: Az olvasni nem tudó személy által kötött ingatlan adásvételi szerződések érvényességének kérdése. *Gazdaság és Jog*, 2009/11. szám, 15.

⁴⁷ Meg kell jegyezni az írni és az olvasni nem tudás ténye együttesen is fennállhat.

közokiratba kell foglalni. Ennek indoka az ügyek egyedileg meg nem határozott körére adott meghatalmazásban rejlő kockázat mérséklése, vagyis a Szladits által meghatározott szabályozói célok közül az ügyletkötés megnehezítése.

Röviden indokolt megemlíteni az adásvételi szerződést, amelynél a Ptk. nem ír elő minősített okirati formát még ingatlan tulajdonjogának átruházása esetén sem,⁴⁸ hanem elegendőnek tartja az egyszerű írásba foglalási kötelezettséget.

Az ingatlan-átruházási szerződés érvényességéről szóló XXV. számú Polgári Elvi Döntés II. pontja – amely az „új” Ptk. esetén is alkalmazandó – kimondja, hogy az írásba foglalt szerződés érvényességének nem feltétele, hogy a felek a megállapodásukat közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalják, kivéve ha ezt külön jogszabály írja elő. Ezzel szemben az ingatlan tulajdonjogának bejegyzése esetén az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény (a továbbiakban: Inytv.) 32. §-a úgy rendelkezik, hogy tulajdonjog keletkezésére, módosulására, illetve megszűnésére irányuló bejegyzésnek közokirat, ügyvéd vagy kamarai jogtanácsos által ellenjegyzett magánokirat alapján van helye. Ingatlan adásvételi szerződés esetén a tulajdonjog átruházása nem a szerződés létrejötte, hanem a teljesítése körébe tartozik, vagyis az Inytv. előírása nem érvényességi feltétel. Ha az ingatlan adásvételi szerződést mint jogügyletet a minősített okirati kényszer előírását megalapozó jogalkotói célok mentén vizsgáljuk, nem azonosítható olyan körülmény, amely minősített alakszerűségi követelmények előírását indokolná, hiszen nem szükséges különösebb jogi ismeret a szerződés megkötéséhez, nem értelmezhető a szerződő fél kiszolgáltatott helyzete, valamint a jogalkotó célja nem lehet ezen jogügyletek visszaszorítása sem. Ezért tehát dogmatikailag nem indokolt érvényességi kellékként előírni a minősített okirati formát, azt azonban látni kell, hogy a szerződés teljesítésére – és ehhez kapcsolódóan az ingatlan-nyilvántartási bejegyzésre – enélkül nem kerülhet sor.

A kötelmi jogi szabályok között a bizalmi vagyonkezelés esetén találkozhatunk még minősített alakszerűségi előírásokkal, abban az esetben, ha a vagyonrendelő és a vagyonkezelő személye megegyezik. Ilyenkor ugyanis a bizalmi vagyonkezelés a vagyonrendelő közokiratba foglalt visszavonhatatlan egyoldalú nyilatkozatával jön létre. A Ptk. ebben az esetben ügyvéd vagy kamarai jogtanácsos közreműködését nem tartja megfelelőnek. Általában a bizalmi vagyonkezelési szerződés alakszerűsége kapcsán a törvény indokolása azt hangsúlyozza, hogy „[a] bizalmi vagyonkezelést üzletszerű tevékenységként végző vállalkozások szerződéseire vonatkozóan az írásba foglalási kötelezettség előírása nyilvánvaló. Az írásbeli alakszerűség ezen a körön túli, általános előírása nem jár lényeges hátránnyal a jogalanyok számára, miközben jelentős mértékben elősegítheti a bizonyítható-

⁴⁸ Ptk. 6:215. §

ságot olyan jogviszonyok esetében, amelyeket a felek részletesen meghatározott tartalommal hoznak létre.” Abban a speciális esetben, amikor a vagyonrendelő és a vagyonkezelő személye azonos, az indokolás azt emeli ki, hogy a vagyon bizalmi vagyonkezelésbe adásának ténye és a vagyonkezelés feltételei csak az írásba foglalt nyilatkozat alapján ismerhetők meg, a kedvezményezett védelme érdekében pedig a Ptk. erre a jognyilatkozatra minősített okirati formát ír elő.

Végül a kötelmi jogi szabályok között – a házastársak vagyoni viszonyaival egyezően – az élettársak vagyonjogi szerződésére is minősített okirati formát ír elő a Ptk.

4.6. Hetedik Könyv

Anélkül, hogy a végrendelet szabályainak részletesebb elemzésére vállalkoznánk, meg kell említeni, hogy a Ptk. rendelkezései szerint írásbeli végrendelet esetén kizárólag közvégrendeletet tehet a vak, írástudatlan, olvasásra vagy nevének aláírására képtelen állapotban lévő személy. Már az 1876. évi XVI. törvénycikkben⁴⁹ is találhatunk hasonló szabályokat, amelyek értelmében *„[n]émák és siketnémák, még ha írni és olvasni tudnak is, továbbá a 18 éven alóli kiskorúak, a mennyiben végrendelezési képességgel birnak, csak közvégrendeletet tehetnek”*. A törvénycikk indokolása arra mutat rá, hogy *„némák és siketnémák végakarát nyilvánítása csak azon esetben fog minden aggály nélkül lenni”,* ha azt közvégrendeleti formára irányadó szabályok szerint teszik meg. Ebben az esetben tehát egy kiszolgáltatottabb helyzetben lévő fél érdekeinek védelme a minősített alakszerűségi követelmény indoka.

4. ÖSSZEGZÉS

A jognyilatkozat vagy a szerződés alakját megszabó előírás a felek viszonylatában korlátozást jelent, amely mögött legtöbbször konkrét jogalkotói törekvés és közérdek húzódik. Az egyszerű okiratba foglalási kötelezettség lényegében a jognyilatkozat megtételét és annak tartalmát tanúsítja. Ebben az esetben a jogalkotó szándéka arra irányul, hogy magát az akaratot, amely nyilatkozati formát ölt, a fél maradandó eszközön rögzítse, és a nyilatkozathoz csak ebben az esetben kapcsol joghatást. Az írásba foglalás, vagyis a rögzítettség előírása-

⁴⁹ A végrendeletek, öröklési szerződések és halálesetre szóló ajándékozások alaki kellékeiről szóló 1876. évi XVI. törvénycikk 24. §-a.

nak eltérő indokai lehetnek, célja azonban kizárólag a nyilatkozat tartalmának megőrzése, visszaidézésre alkalmasságának biztosítása.

A minősített alakszerűségi követelmények esetén viszont a beavatkozás más jellegű. Ebben az esetben a jogalkotó lényegében már az akaratnyilatkozat megtétele előtt beavatkozik a magánjogi jogviszonyba, annak érdekében, hogy a nyilatkozatot tevő a szükséges jogi ismeret birtokában fogalmazza meg és közölje a nyilatkozatát, azt pedig a jogi közreműködést végző személy megfelelő módon papírra vesse. A jogi közreműködő személyében lényegében a jogi szaktudás a közös, ezeket a közreműködőket a Ptk. a jogalkotói törekvés teljesítése, a közérdek védelme szempontjából egyenrangúnak tekinti annak ellenére, hogy jogállásukban, feladatkörükben vagy szerepükben lényegi eltérések figyelhetők meg. Közös vonása ezeknek a szereplőknek, hogy garantálják a jognyilatkozat megtételekor a jogi közreműködést, a jognyilatkozat jelentőségéről és következményeiről való kioktatást, a pártatlanságot, a felek közötti esetleges aszimmetrikus helyzet el-lensúlyozását, a nemkívánt ügyletek visszaszorítását.

IRODALOMJEGYZÉK

NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog 1. Általános rész, személyi jog*, Budapest, Grill Kiadó, 1938.

SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog 2. Családi jog*, Budapest, Grill Kiadó, 1940.

TAMÁNE NAGY Erzsébet: Az olvasni nem tudó személy által kötött ingatlan adásvételi szerződések érvényességének kérdése. *Gazdaság és Jog*, 2009/11. szám

AZ ÁRUK SZABAD MOZGÁSA

A GYÓGYSZERIPARI TERMÉKEK ESETÉBEN

KRISPÁN ORSOLYA¹

ABSTRACT ■ Within the European Union, provision contained in Article 36 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) can be regarded as an exception from prohibition of measures having equivalent effect to quantitative restrictions set forth in Article 34 of the TFEU. On the basis of that provision, the content of Article 34 shall not preclude certain prohibitions or restrictions on trade justified on grounds of the protection of health and life of humans, animals or plants. This exception rule must not be applied arbitrarily, however, certain restrictive measures applied by the Member States have been admitted by the European Court of Justice in some judgements in case of medicinal products, based on Article 36 TFEU. In these cases, it can be established that the Member State shall have the right to have the necessary control over the medicines marketed in its territory to ensure public health, and to achieve this, even measures having equivalent effect to quantitative restrictions can be applied by the Member State. These measures, however, can be neither unjustified nor excessive to achieve the given goal.

ABSZTRAKT ■ Az Európai Unión belül a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedéseknek az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 34. cikkében szereplő tilalma alól a 36. cikkben szereplő rendelkezés kivételt jelenthet, melynek értelmében az emberek, az állatok és növények egészségének és életének védelme érdekében a tagállamok bizonyos kereskedelmi tilalmakat és korlátozásokat alkalmazhatnak. Ezt a kivételszabályt nem lehet önkényesen alkalmazni, azonban egyes tagállami korlátozó intézkedések 36. cikk szerinti indokoltságát több ítéletben is megállapította az Európai Bíróság gyógyszeripari termékek esetében. Ezekben az esetekben megállapítható, hogy a tagállam a közegészség biztosítása érdekében ellenőrzést kell, hogy gyakorolhasson a területén forgalmazott gyógyszerek tekintetében, melynek érdekében akár mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedéssel is élhet. Ezek az intézkedések azonban nem lehetnek sem indokolatlanok, sem pedig túlzottak az adott cél eléréséhez.

KULCSSZAVAK: áruk szabad áramlása, bírósági jogfejlesztés, gyógyszer-kereskedelem, Európai Bíróság, forgalomba hozatal, mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedés

¹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. HÁTTÉR

1.1. Közrendi jellegű kontrolligény

Az Európai Unióban az áruk szabad mozgása a négy alapszabadság egyikeként egyfelől elkerülhetetlen hatást gyakorolt a gyógyszerek kereskedelmére vonatkozó szabályokra, másfelől az egyes tagállamok részéről megbízhatósági és közegészségügyi szempontból elkerülhetetlen kontrolligény érvényesült a gyógyszeripari termékek tekintetében. E kettő összeegyeztetése egy sui generis elvi keretrendszer megalkotásához vezetett, melyet jelentős részében az Európai Bíróság a maga esetjogán keresztül alakított ki. Általános jelleggel is megállapítható, hogy a gyógyszeripar egy kifejezetten szabályozott iparágnak tekinthető.²

1.1.1. Az integráció fejlődése

A kezdetben közösségi, később uniós szintű gyógyszerészeti szabályozás az európai integráció részeként fejlődött, ugyanakkor szabályainak tartalmára globális jelentőségű események is hatást gyakoroltak, melyek közül a legnevezetesebb talán az 1950-es évekbeli Thalidomide tragédia. WAQAS REHMAN és szerzőtársai például megállapítják, hogy az USA-ban a thalidomiddal kapcsolatos tragédiák ösztönözték a jogalkotót, hogy alakítsa át az FDA szabályozási folyamatát, kiterjesztette a paciensek tájékozott beleegyezésén alapuló eljárásokat, és nagyobb átláthatóságot írt elő a gyógyszergyártók részéről.³

A közelmúltban pedig a klinikai vizsgálatok terén történt szabályozási előrelépés, mely a lakosság számára előnyökkel jár.⁴

Másrészről az uniós jog részeként a gyógyszerek kereskedelmére is vonatkozik az áruk szabad mozgásának szabadsága, és ennek részeként a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedések tilalma. Azok az előírások és intézkedések sorolhatók ide, amelyek az adott tagállam piacától távol tartják, vagy onnan kiszorítják a külföldi árukat.⁵

² AMBRUS ISTVÁN – FARKAS ÁDÁM: *A compliance alapkérdései. Az etikus vállalati működés elmélete és gyakorlata*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2019. 256.

³ WAQAS REHMAN – LISA M. ARFONS – HILLARD M. LAZARUS: The rise, fall and subsequent triumph of thalidomide lessons learned in drug development. *PubMed Central*, 2011 October 2(5), 291–308. doi: 10.1177/204062071141365.

⁴ GUIDO RASI – ALESSANDRO MUGELLI: European Union Regulation on Clinical trials and Regulation on medical devices: A common soil for future development. *Frontiers in Drug Safety and Regulation*, 07 December 2022, 1. doi:10.3389/fdsfr.2022.1071620.

⁵ BLUTMAN LÁSZLÓ: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után*. Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2020. 563.

1.1.2. Speciális szabályozási területek

A gyógyszeripari tevékenység különböző elemei speciális szabályozási területeket alkotnak, mint például a farmakovigilancia, a szerializáció, vagy a klinikai vizsgálatok végzése. Ezeknek a szabályozási területeknek az esetében a jogharmonizációra jelentős tér nyílik. Ennek megfelelően ezekre a kérdésekre számos uniós norma vonatkozik a hatályos uniós jogban, így például egy európai parlamenti és tanácsi rendelet vonatkozik a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszer-készítményekre,⁶ egy európai parlamenti és tanácsi irányelv a klinikai vizsgálatok során alkalmazandó helyes klinikai gyakorlatra,⁷ míg egy másik irányelv a farmakovigilanciára,⁸ egy irányelv pedig a hamisított gyógyszerekre,⁹ a teljesség igénye nélkül.

A vonatkozó szabályozást összefoglaló jelleggel Eudralexnek nevezzük, mely 10 kötetbe (Volume) rendezve foglalja össze a különböző szabályozási területek uniós jogi normáit.

Amennyiben az emberi felhasználásra szánt gyógyszerkészítmények uniós szintű szabályozását vizsgáljuk, akkor a legfontosabb kötetek az 1. kötet, mely az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek uniós szabályozását tartalmazza, a 4. kötet, mely a helyes gyártási gyakorlatokra vonatkozik (emberi és állatgyógyászati készítmények esetében is), a 9. kötet, mely a gyógyszerbiztonság (farmakovigilancia) szabályozását tartalmazza mind emberi, mind állatgyógyászati termékek esetében, illetve a 10. kötet, mely a klinikai vizsgálatokra vonatkozik.¹⁰

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 1901/2006/EK rendelete (2006. december 12.) a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszer-készítményekről, valamint az 1768/92/EGK rendelet, a 2001/20/EK irányelv, a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról.

⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/20/EK irányelve (2001. április 4.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszer-készítményekkel végzett klinikai vizsgálatok során alkalmazandó helyes klinikai gyakorlat bevezetésére vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről.

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2010/84/EU irányelve (2010. december 15.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a farmakovigilancia tekintetében történő módosításáról.

⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/62/EU irányelve (2011. június 8.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK irányelvnek a hamisított gyógyszerek jogszerű ellátási láncba való bekerülésének megakadályozása tekintetében történő módosításáról.

¹⁰ Az Európai Unió hivatalos weboldala, https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/eudralex_en.

1.1.3. Az általános gyógyszerészeti jogszabályok

A már említett Eudralex 1. kötetében szereplő, az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról szóló 726/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: Rendelet),¹¹ valamint az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv (a továbbiakban: Irányelv)¹² együttesen alkotják az általános gyógyszerészeti jogszabályokat.

E kettő közül is talán az Irányelv bír elsődleges jelentőséggel, ugyanis a jogalkotó számos lényeges kérdéskört elsősorban az Irányelv keretei közt szabályoz. Az Irányelv rögzít bizonyos fogalmakat, így pl. a gyógyszer,¹³ a hatóanyag,¹⁴ a homeopátiás gyógyszer,¹⁵ a mellékhatás,¹⁶ az orvosi rendelvény¹⁷ fogalmai is szerepelnek benne, de meghatározza többek között a csomagolás kategóriáit is (közvetlen,¹⁸ illetve külső¹⁹) stb. Fontos azonban kiemelni, hogy minden gyógyszerrel kapcsolatos szabályozási területet az Irányelv sem fed le, így pl. a magisztrális gyógyszerekre nem terjed ki.

Nyilvánvaló, hogy az irányelvi szintű szabályozás lehetőséget adott a jogalkotó számára, hogy megtartsa azt a fokú rugalmasságot, amely a tagállamok eltérő szabályozási hagyományai miatt szükséges lehetett, ugyanakkor meghatározza azokat az egységes elvárásokat, amelyeket uniós szinten érvényesíteni akar a gyógyszerek gyártása, törzskönyvezése és forgalmazása terén. Látható, hogy mindkét – látszólag ellentmondó – igény valójában együtt szolgálják a betegbiztonságot, tekintettel arra, hogy egyes felügyeleti tevékenységek a helyi hatóságok által kivitelezhetők leginkább, ennek megfelelően a szabályozás vonatkozó részeinek szervesen kell illeszkedniük a szóban forgó tagállam jogrendjébe,

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 726/2004/EK rendelete (2004. március 31.) az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról (HL L 136., 2004. 04. 30., 1.). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0726:20090706:HU:PDF>.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 2001/83/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről, HL 311, 28/11/2001. 0067–0128.

¹³ Irányelv 1. cikk, 2. pont.

¹⁴ Irányelv 1. cikk, 3. pont.

¹⁵ Irányelv 1. cikk, 5. pont.

¹⁶ Irányelv 1. cikk, 11. pont.

¹⁷ Irányelv 1. cikk, 19. pont.

¹⁸ Irányelv 1. cikk, 23. pont.

¹⁹ Irányelv 1. cikk, 24. pont.

más oldalról viszont szükséges, hogy minden szereplő azonos alapelvek, illetve végcélok mentén végezze a tevékenységét (így pl. nem fordulhat elő, hogy mást jelentsen a gyógyszer külső csomagolásának a fogalma Lengyelországban, mint Máltán). Ennek a kettős szabályozási igénynek leginkább az irányelvi szintű szabályozás felel meg, ennek tudható be, hogy a jogalkotó ezt a formát választotta. Ebből következik az is, hogy az általános gyógyszerészeti jogszabályoknak a Bizottság által tervezett megújítása során is megtartotta az irányelvi szintű szabályozást ezekben a kérdésekben.

1.1.4. Az Irányelv által szabályozott kérdéskörök

A fentiekén kívül az Irányelv rendelkezik a forgalomba hozattal kapcsolatos szabályozási kérdésekről is: milyen célból szükséges a forgalomba hozatali engedély, ki jogosult rá, mely dokumentumokat kell mellékelni a kérelemhez, az alkalmazási előírásnak mit kell tartalmaznia, stb.²⁰ A forgalomba hozatali engedéllyel kapcsolatos eljárás külön fejezetben szerepel,²¹ illetve rendelkezik az Irányelv az engedélyek kölcsönös elismeréséről is.²² Tartalmazza emellett az Irányelv a gyógyszergyártás felügyeletét végző személyek képzésére²³ vonatkozó rendelkezéseket is.

Az Irányelv szól továbbá a gyártási engedélyekről,²⁴ a címkézésről²⁵ és a betegájékoztatóról,²⁶ a gyógyszerek besorolásáról (mely lehet orvosi rendelőnyre kiadható, illetve orvosi rendelőny nélkül kiadható), valamint meghatározza, hogy mely esetekben kell vénykötelesnek lennie.²⁷ Szabályozza a gyógyszerek nagykereskedelmi forgalmazását,²⁸ a gyógyszerek reklámozását (mely szabályozási terület magában foglalja az orvoslátogatás szabályait is),²⁹ és speciális szabályokat tartalmaz az emberi vérből és vérplazmából származó gyógyszerek tekintetében.³⁰

Bár az egyes tagállamokban található gyártót vagy kereskedelmi létesítményeket az illetékes tagállami hatóságok ellenőrzik, erre nézve is meghatároz szabályokat az Irányelv.

²⁰ Irányelv III. cím, 1. fejezet.

²¹ Irányelv III. cím, 3. fejezet.

²² Irányelv III. cím, 4. fejezet.

²³ Irányelv 48–53. cikk.

²⁴ Irányelv IV. cím.

²⁵ Irányelv V. cím, 54–57. cikk.

²⁶ Irányelv V. cím, 58–59. cikk.

²⁷ Irányelv VI. cím.

²⁸ Irányelv VII. cím.

²⁹ Irányelv VIII. cím.

³⁰ Irányelv X. cím.

1.1.5. Az áruk szabad mozgásával kapcsolatos kérdések

Abból kifolyólag, hogy a fenti kérdéseket a jogalkotó irányelvi szinten szabályozta, tekintettel a már említett közrendi jellegű kontrolligényre, számos olyan jogkérdés merül fel, melyek az Európai Unió Bíróságának a jogértelmezését igénylik abban a tekintetben, hogy egyes gyógyszeripart, vagy gyógyszerpiacot érintő nemzeti szintű szabályozások összhangban vannak-e az uniós joggal.

Az uniós jog elsőbbségéből elviekben az következne, hogy egy uniós joggal ellentétes belső jogi normával szemben a szóban forgó uniós jogi norma elsőbbséget élvez.³¹ Ebben a kérdésben a Bíróságnak részletes esetjoga alakult ki, mely jelentős szerepet tölt be a jogi keret értelmezésében és a tényleges joggyakorlat formálásában. Megfigyelhető, hogy a Bíróság joggyakorlata ezen a területen mostanra annyira kiépült, hogy egyes mérőföldkő-jelentőségű döntéseit a Bíróság már későbbi ítéleteiben is meghivatkozta.

2. A SANDOZ-ÜGY

Az egyik legjelentősebb gyógyszerpiaci vonatkozású ítélet az 1983-as C-174/82. sz. Sandoz-ügyben hozott ítélet, melynek esetében folyamatban lévő büntetőügyben fordult Hertogenbosch Kerületi Bírósága az Európai Bírósághoz. Az alapügy tényállása szerint a Sandoz BV, az illetékes miniszter engedélye nélkül adott el, illetve szállított hozzáadott vitamint tartalmazó élelmiszereket Hollandiába. A vonatkozó jogszabály szerint ugyanis élelmiszerhez vitamint adni csak az illetékes holland miniszter engedélyével lehetett. A jogesetnek a Bíróság ítéletében olvasható ismertetéséből kitűnik, hogy az engedélyt megkérték, azonban azt elutasította a hatóság azzal az indokkal, hogy a szóban forgó termék közegészségügyi veszélyt jelent, mivel a címkéje nem tartalmaz használati utasítást, mely által az egyéni vitaminbeviteli igényeknek megfelelően lehetne fogyasztani a terméket. A Sandoz BV a védekezésében előadta, hogy a szóban forgó jogszabályhely nem alkalmazandó, mivel ellentétben áll az Európai Unió működéséről szóló szerződéssel. Ennek eldöntése érdekében az alapügyben eljáró bíróság az Európai Bírósághoz fordult, azt a három kérdést fogalmazva meg, melyek szerint (i) amennyiben az egyik tagállamban jogszerűen forgalmazott, hozzáadott vitamint tartalmazó élelmiszert egy másik tagállambeli importőr behoz a saját székhelye szerinti tagállamba, akkor az emberi egészség védelmét célzó, az EUMSZ 36. cikke szerinti kivétel szabálya alapján megtiltható-e ezek-

³¹ VARGA ZSÓFIA: *Az EU-jog alkalmazása Kézikönyv gyakorló jogászoknak*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2017. 45.

nek a termékeknek a miniszteri engedély nélküli behozatala? (ii) Másképp kell-e válaszolni a kérdésre, ha az importőrt terheli annak bizonyítása, hogy a szóban forgó élelmiszer nem veszélyes az egészségre és ezért a forgalmazását engedélyezni kell, valamint (iii) másképp kell-e válaszolni a kérdésre abban az esetben, ha a gyártó vagy a forgalmazó nemcsak azt bizonyítja be, hogy a termék nem veszélyes az egészségre, hanem azt is, hogy szükséges a vitaminok hozzáadása?

Ez esetben is az EUMSZ 36. cikkének alkalmazhatóságától tette függővé az Európai Bíróság a holland nemzeti jogban meglévő korlátozó szabály elfogadhatóságát, tekintettel arra, hogy a Bíróság értelmezése szerint valóban mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedésről van szó, a kérdés tehát arról szól, hogy a 36. cikkben megengedett kivételszabály alkalmazható-e. A Bíróság elismerte, hogy a vitaminok hosszú időn keresztül való túlzott fogyasztása rejthet magában egészségügyi kockázatot, mely általában a zsírban oldódó vitaminok esetében magasabb. Ugyanakkor a felek azt nem vitatták, hogy az élelmiszerekben található mennyiség elég messze van attól, hogy akár túlzott fogyasztásuk is közegészségügyi kockázatot jelentsen. Ez a kockázat ugyanakkor nem zárható ki abban az esetben, amikor a fogyasztó más élelmiszerekből is visz be vitaminokat a szervezetébe. Az első kérdésre végső soron a Bíróság azt a választ adta, hogy megengedhető azon élelmiszerek előzetes engedély nélküli forgalmazásának a korlátozása, amelyek hozzáadott vitamint tartalmaznak, feltéve, hogy megengedett a forgalmazás abban az esetben, ha a vitaminok hozzáadása szükséges. Az előzetes döntéshozatalra feltett második kérdésre pedig az a válasz, hogy az uniós (az ítélet idején még „közösségi”) jog nem engedi az olyan nemzeti szabályozást, amely a forgalmazás engedélyezését a termék egészségre ártalmatlan voltának az importőr általi bizonyításához köti, ugyanakkor a hatóságok kérhetik az importőrtől, hogy nyújtsa be a birtokában lévő összes információt, mely a kérdés eldöntéséhez szükséges lehet. A harmadik feltett kérdésre a Bíróság azt a választ adta, hogy egyértelműen mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedést valósít meg egy olyan, nemzeti jogbeli előírás, amely szerint a forgalmazás engedélyezéséhez az importőrnek azt kell bizonyítania, hogy a kérdéses termékre igény van a piacon. Az áruk szabad mozgásának elve pontosan azt célozza, hogy olyan piacokra is eljussanak az egyes tagállamokból a termékek, ahol azok korábban nem voltak jelen.

A fenti jogesetből látható tehát, hogy a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedés jogszerűségének megítélése még egy konkrét nemzeti szintű engedélyezési szabály esetében is több elhatárolási kérdést von maga után. A fenti esetben az egyetlen megengedhető nemzeti szintű jogszabályban szereplő forgalmazási tilalom az volt, mely az egészségre gyakorolt hatás olyan típusú nyomon követhetlenségének kiküszöbölésére szolgált, amelyet az élelmiszerhez nem feltét-

lenül szükséges vitaminoknak a termékhez való hozzáadása okozott és ezáltal bizonytalan módon és mértékben befolyásolta a termék biztonságosságát. Ezzel ellentétben, az a kötelezettség, hogy az importőr bizonyítsa be, hogy a termék nem veszélyes az egészségre, már indokolatlan korlátozásnak minősült, hasonlóan ahhoz, hogy az importőr a termék iránti piaci igényt igazolja.

Ez az elhatárolási kérdés, amit tehát az Európai Bíróság a fenti ítéletében megválaszolt, későbbi ítéletekben is visszaköszön akképpen, hogy a nemzeti szintű hatóságnak a helyi közrend, közegészség biztosíthatósága érdekében rálátással kell bírnia az adott tagállam területén forgalmazott termékek biztonságosságára. Fontos elhatárolási kérdés, hogy ez a forgalmazó részéről nem egyfajta bizonyítási terhet jelent arra nézve, hogy a termék biztonságos, hanem az ellenőrző hatóság jogát jelenti arra nézve, hogy – engedélyezési eljárásokon keresztül – rálátással rendelkezzen a kérdéses termékekre. Azok az engedélyezési eljárások tehát, amelyek ezt a fajta rálátást biztosítják a nemzeti szintű hatóságok számára, az EUMSZ 36. cikke értelmében a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedések jogszerű formájának tekinthetők.³² Rácz kiemeli, hogy az Európai Bíróság elfogadta a holland korlátozó szabály jogosságát azon az alapon, hogy a vitaminok túlzott fogyasztás esetén károsak is lehetnek.³³ Másképp ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a megfelelő hatósági kontroll igénye igazolható egy olyan termék esetében, melynek az egészségre gyakorolt hatása nem teljesen egyértelműen semleges vagy pozitív, illetve ha kis valószínűséggel is, de akár veszélyes is lehet.

Ugyanezt az értelmezést erősítette meg számos későbbi jogeset is.

2.1. A Bizottság vs. Német Szövetségi Köztársaság-ügy

A C-139/05. sz. Bizottság vs. Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) ügyben a Bíróság tovább finomította az EUMSZ 36. cikkben szereplő kivétel alkalmazhatóságát. Ebben az ügyben az NSZK illetékes hatósága gyógyszernek minősített egy fokhagymakivonatot tartalmazó készítményt tekintettel annak érelmeszesedést megelőző hatására, ez a hatás azonban nem különbözött 4 g friss fokhagyma napi elfogyasztásának a hatásától. A szóban forgó jogeset során tehát a Bíróságnak el kellett végeznie azt az elhatárolást is, hogy a szóban forgó termék minősíthető-e gyógyszernek. Más oldalról közelítve tehát egy terméknek a nem

³² C-174/82. sz. Arrondissementsrechtbank s'Hertogenbosch kontra Sandoz BV, Uden ügy, EU:C:1983:213.

³³ RÁ CZ RITA: A belső piac. A négy alapszabadság biztosítása. In: KENG YEL ÁKOS (szerk.): *Európai uniós politikák*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. 142.

eléggé megalapozott gyógyszerre minősítése és ezáltal lényegesen szigorúbb forgalmazási feltételek alá helyezése megvalósíthat-e a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedést, és amennyiben igen, akkor ez indokolható-e azzal az EUMSZ 36. cikkében szereplő egészségvédelmi kivétellel, mely szerint a tagállam a közegészség védelme érdekében – a megfelelő engedélyezési eljárások lefolytatásával – rálátást akar szerezni a területén forgalmazott, potenciális egészségügyi kockázatot hordozó termékekre.

Ebben az esetben a Bíróság nem fogadta el azt az érvelést, hogy a gyógyszer-kénti besorolás szükséges volt a tagállam részéről a fogyasztók egészségének megvédéséhez, azonban nem azzal az indokkal utasította el a német hatóság döntését, hogy a tagállam köz-egészségvédelmi igénye nem lett volna megalapozott, hanem azon az alapon utasította el, hogy a fogyasztók egészségének védelme az adott termék esetében kevésbé korlátozó eszközökkel is elérhető lett volna, például megfelelő címkézéssel.

Látható tehát a fentiekből, hogy a tagállamoknak az EUMSZ 36. cikkében szereplő köz-egészségvédelmi joga, mint a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedés alóli kivétel, akkor is érintetlen marad, amikor egy konkrét intézkedést a Bíróság megalapozatlannak tekint. Elvi szinten tehát a tagállami köz-egészségvédelmi jog mindenképpen lehet a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedések tilalma alóli kivétel, ugyanakkor a kivételszabály alapján alkotott egyes tagállami szabályok lehetnek jogszerűtlenek abban az esetben, ha a cél eléréséhez túlzónak számítanak.

3. TÖVÁBBI JOGFEJLESZTÉSI KILÁTÁSOK

Noha 2023 folyamán a Bizottság új általános gyógyszerészeti jogszabályok megalkotására tett javaslatot, melynek keretében új rendelet³⁴ és új irányelv³⁵ váltaná fel a jelenlegi Rendeletet és Irányelvet, a javasolt módosítások nagy része a

³⁴ Javaslat az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós szintű engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó uniós eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökségre irányadó szabályok megállapításáról, az 1394/2007/EK rendelet és az 536/2014/EU rendelet módosításáról, valamint a 726/2004/EK rendelet, a 141/2000/EK rendelet és az 1901/2006/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet, Brüsszel, 2023. 04. 26., COM(2023)193 final. indoklás, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0193>.

³⁵ Javaslat az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós kódexéről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 2009/35/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre, Brüsszel, 2023. 04. 26., COM(2023)192 final. indoklás, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0192>.

jelenlegi általános gyógyszerészeti jogszabályok megalkotása óta eltelt időszak technológiai fejlődéseinek, így például a digitalizációnak a hatására, valamint a covid-19 világjárvány során szerzett tanulságok nyomán született.

A covid-19 világjárvány számos egészségügyi tanulsággal szolgált, például az újrahasznosított gyógyszerek terén.

A pandémia első néhány hónapjában sokféle gyógyszer volt használatban alapvető mértékű földrajzi és időbeli eltérésekkel. A hidroxiklorokin, az azitromicin, a lopinavir-ritonavir és az umifenovir (csak Kínában) voltak a legtöbbször felírt újrahasznosított gyógyszerek. Kiegészítő kezelésként gyakran alkalmaztak antitrombotikumokat, antibiotikumokat, H₂ receptor antagonistákat és kortikoszteroidokat.³⁶

Egyes szerzők nagy heterogenitást figyeltek meg az újrahasznosított gyógyszerek alkalmazásában, a hidroxiklorokin felhasználásában pedig mind földrajzi, mind időbeli eltérések mutatkoztak. Álláspontjuk szerint hasonló tendenciákat figyeltek meg az azitromicin esetében. Az antiretrovirális szerek alkalmazása is nagy eltéréseket mutatott, a lopinavir-ritonavir-használat az Egyesült Államokban 0%-tól (VAOMOP) a dél-koreai 35%-ig (HIRA) terjedt, a legmagasabb pedig 50%-kal Spanyolországban (HM Hospitales) volt.

A kiegészítő kezeléseket széles körben alkalmazzák a covid-19 szövődményeinek megelőzésére vagy kezelésére, beleértve az antibiotikumokat, véralvadásgátlókat, kortikoszteroidokat, D-vitamin-kiegészítőket és kisebb mértékben a vérnyomáscsökkentőket, antacidokat, sztatinokat és metformint. Az intenzív ellátást igénylő betegek körében nőtt a kiegészítő gyógyszerek alkalmazása.³⁷

Mindezek a tapasztalatok és a pandémia jelentette hatalmas egészségügyi kihívások, valamint a megszerzett tapasztalatok érthető módon a jogi keretek újragondolására és korszerűsítésére indították a jogalkotót, de az elkészített javaslatokból látható, hogy elsősorban a természettudományos és technológiai

³⁶ ALBERT PRATS-URIBE – ANTHONY G SENA – LANA YIN HUI LAI – WAHEED-UL-RAHMAN AHMED – HEBBA ALGHOUL – OSAID ALSER – THAMIR M ALSHAMMARI – CARLOS AREIA – WILLIAM CARTER – PAULA CASAJUST – DALIA DAWOUD – ASIEH GOLOZAR – JITENDRA JONNAGADDALA – PARAS P MEHTA – MENGCHUN GONG – DANIEL R MORALES – FREDRIK NYBERG – JOSE D POSADA – MARTINA RECALDE – ELENA ROEL – KARISHMA SHAH – NIGAM H SHAH – LISA M SCHILLING – VIGNESH SUBBIAN – DAVID VIZCAYA – LIN ZHANG – YING ZHANG – HONG ZHU – LI LIU – JAEHYEONG CHO – KRISTINE E LYNCH – MICHAEL E MATHENY – SENG CHAN YOU – PETER R RIJNBEEK – GEORGE HRIPCSAK – JENNIFER CE LANE – EDWARD BURN – CHRISTIAN REICH – MARC A SUCHARD – TALITA DUARTE-SALLES – KRISTIN KOSTKA – PATRICK B RYAN – DANIEL PRIETO-ALHAMBRA: *Use of repurposed and adjuvant drugs in hospital patients with covid-19: multinational network cohort study*. BMJ 2021;373:n1038, doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.n1038>, <https://www.bmj.com/content/bmj/373/bmj.n1038.full.pdf>.

³⁷ Ibid. 8.

kérdések tekintetében újul meg a szabályozás. A javaslatok erősen ösztönzik például az antimikrobiális szerek fejlesztését és általánosságban az innovációt is.

Az áruk szabad mozgása alóli EUMSZ 36. cikk szerinti kivétel és az arra épülő esetjog tehát továbbra is meghatározó marad, ami a gyógyszereknek, mint speciális termékeknek a közegészségügyi szempontból kiemelet szerepéből fakad.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALBERT PRATS-URIBE – ANTHONY G SENA – LANA YIN HUI LAI et al.: *Use of repurposed and adjuvant drugs in hospital patients with covid-19: multinational network cohort study*. BMJ 2021;373:n1038, doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.n1038>, <https://www.bmj.com/content/bmj/373/bmj.n1038.full.pdf>
- AMBRUS ISTVÁN – FARKAS ÁDÁM: *A compliance alapkérdései Az etikus vállalati működés elmélete és gyakorlata*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2019.
- BLUTMAN LÁSZLÓ: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után*. Budapest, ORAC Kiadó Kft., 2020.
- GUIDO RASI – ALESSANDRO MUGELLI: European Union Regulation on Clinical trials and Regulation on medical devices: A common soil for future development. *Frontiers in Drug Safety and Regulation*, 07 December 2022. doi:10.3389/fdsfr.2022.1071620.
- RÁCZ RITA: A belső piac. A négy alapszabadság biztosítása. In: KENGYEL ÁKOS (szerk.): *Európai uniós politikák*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020.
- VARGA ZSÓFIA: *Az EU-jog alkalmazása Kézikönyv gyakorló jogászoknak*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2017.
- WAQAS REHMAN – LISA M. ARFONS – HILLARD M. LAZARUS: The rize, fall and subsequent triumph of thalidomide lessons learned in drug development. *PubMed Central* 2011 October 2(5), 291–308. doi: 10.1177/204062071141365.

A KÉPREGÉNYEK A JOG ÉS IRODALOM RELÁCIÓJÁBAN

NAGY RÉKA¹

ABSTRACT ■ In accordance with research in law and literature, my extended abstract aims to revitalize the academic discourse by further broadening our horizons about what we think of law. Comics have the potential to present legal cases through visual narrative by following the methodology of “law in literature” and also taking intertextuality in consideration. Comics have become recognized as an independent genre within both literature and visual arts that use not only text but also images for linguistic expression. With the advancement of modern technology, images are coming to the forefront again, impacting legal theoretical thinking. Comics have the potential to provide assistance in understanding complex concepts, shaping legal consciousness and developing legal knowledge. Ultimately law, which traditionally uses text for conveying meaning, may incorporate images as a new way to expression. Our current reality utilizes images more than we think. That is why we should examine how this phenomenon influences law, how law could be developed through comics, and of course, we also need to consider the definition and significance of comics in a legal context. My approach is informed by a cultural-descriptive perspective and holds social relevance.

ABSZTRAKT ■ A jog- és irodalomkutatásokkal összhangban e tanulmány új lendületet kíván adni a tudományos diskurzusnak a jogról való gondolkodás határainak szélesítésével, akképpen, hogy egy viszonylag progresszívnek tűnő területen, a képregényen mint vizuális narratíván keresztül prezentálja az egyes jogi jelenségeket a „law in literature” módszertanát követve, amelynek tükrében az intertextualitást is figyelembe veszi. A képregény önálló irodalmi műfaj, ám a nyelvi kifejezéshez nemcsak a szöveget veszi alapul, hanem a képet is. A képek pedig reneszánszukat élik napjainkban, ami hatással van a jogelméleti gondolkodásra is. A képregények segíthetnek a megértésben, a tájékozódásban, közreműködhetnek a jogtudat alakításában, a jogi ismeret fejlesztésében. Végso soron bekövetkezhet az is, hogy a jog az eddigi megnyilvánulási módozata – szöveg – közül további elemmel bővül – kép. A jelen valósága többször építkezik képekből, mint gondolnánk és az alábbiakban kifejtem, hogy ez a jelenség a jogot mégis hogyan befolyásolhatja, hogyan és milyen formában fejlesztheti akár a képregényen keresztül és egyáltalán ebben a kontextusban mi is az a képregény, illetve mi a jelentősége. Megközelítésem kulturális-leíró jellegű és társadalmi relevanciával bír.

KULCSSZAVAK: jog és irodalom, szöveg, kép, képregény, jel

¹ PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

A jog- és irodalomkutatások vitathatatlan érdeme az íráskészség és a szövegértés fejlesztése, a morális dilemmák dramatizálása, illetve a joghallgatók horizontjának kiterjesztése, melyeket akceptálva arra keresem a választ, hogy konkrétan a képregény mint műfaj miképpen járulhat hozzá az edukációhoz. Vizsgálódásomban nem állok meg azonban pusztán a joghallgatók perspektívájánál és a jog- és irodalomkutatások eredményeit egy kiindulópontnak tekintem. A jog és a jogról való gondolkodás konceptuálisan keresztezi egymást, a közfelfogás és a jog egymásra gyakorolt hatása alakítja, formálja a jog fejlődését, hiszen ahogy azt a jog és irodalom kutatások jeles képviselője, NAGY TAMÁS kifejezte, *„egy-egy adott kultúra jogintézményei és normái, valamint az ezeket megalapozó és legitimáló elbeszélések együttesen képezik a nomos-t – a helyes és helytelen, a jogszerű és jogszerűtlen, az érvényes és érvénytelen világot –, az ekként felfogott jog szerepe pedig a társadalmi lét formálásában nem más, mint hogy híd [kell] legyen a valóság és annak egy elképzelt alternatívája között.”*² Miképpen a klasszikus jog- és irodalomkutatás alkalmas arra, hogy egyedi módon összekapcsolja a valóságot és a narratívát, úgy a képek és szavak adekvát kombinációjával is prezentálható hasonló atmoszféra és ennek tükrében „jogosan” válhatnak a képregények jogi vonatkozásai e tanulmány tárgyává.

A képregények értelmezése előtt szeretnék szólni a szemiotika területéről, amely a jelentésképzés alapvető emberi tevékenységének tudománya és középpontjában a nyelv áll, ami bármi lehet, ami képes a jelentés meghatározására, így olyan képek, szavak, szimbólumok és egyéb jelrendszerek alkalmazhatóak, amelyeknek kulturális beágyazottsága van. A jelet meg kell különböztetni a szimptómától, azaz a valamely jelenséggel együtt járó és következtetési alapul szolgáló „tünettől”. Az információt csak közvetve, valamilyen érzékelhető dolog segítségével lehet átadni, így azokat, amik valamilyen információval összekapcsolódnak, ezáltal annak közvetítésére alkalmassá válnak, jeleknek nevezzük.³

Ahhoz tehát, hogy valami jellé váljon, szükséges, hogy közölni tudjon vele valamit és azt a címzett értelmezni tudja. A szimptómák alapulhatnak természetes vagy konvencionális kapcsolaton, a fő különbség abban mutatkozik meg a többi jeltől, hogy a jel létrejöttében semmiféle tájékoztatási szándék nem játszik szerepet. Bár a szemiotikának sok irányzata alakult ki, vannak olyan alapfogalmak, amelyek

² NAGY TAMÁS: Jog és irodalom szimpózium. Jog és irodalom. Kezdetek és eszmények. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2, 57–69. <https://ias.jak.ppke.hu/20072sz/07.pdf>.

³ SZABÓ MIKLÓS: Szó szerint... A Jog és Nyelv interferenciájáról. In: SZABÓ MIKLÓS – VARGA CSABA (szerk.): *Jog és Nyelv*. A Tempus „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa, Budapest, 2000, 1–55. 9.

ezek mindegyikében központi szerepet játszanak; a kód a jelek kiválasztásának és kombinálásának szabályaiból áll. A szabályok feladata, hogy a jelek megkülönböztethetők legyenek egy jelrendszer elemeiként és azonosíthatók a jelrendszeren belül. A struktúra fogalma az egymással kölcsönkapcsolatban álló elemek zárt rendszerére utal. A tárgy sajátosságát alkotóelemeinek – jelek – összekapcsolódásának módja adja. A jel bármely tárgy, amely egy másik tárgy helyett áll; a jelentés pedig e másik tárgy reprezentálása. A jel és a jelölt dolog kapcsolatát a kód szabályozza. A diskurzus adja a jelentésképzés és közlés keretét és feltételét. Ahhoz, hogy a jelentés érzékelhető legyen, a jeleknek a jelek irreverzibilis sorozatává kell összekapcsolódniuk s egy tárgyra irányulniuk. A szöveg a jelek materiális megnyilvánulása, amiként a diskurzusban egységbe szerveződnek. A szöveg a közlés legátfogóbb értelmi egysége, mely a jelek szerveződését is meghatározza. A jelek és a szöveg szintje közötti kölcsönhatások hálózata eredményezi a jelentést.⁴ A jelek mint a jog megjelenítésének formája *„nemcsak arra képesek, hogy folyamatosan reprezentálják a tartalmukban és összetevőikben is változó jogi jelenségeket, hanem arra is, hogy maguk alakítsák azokat.”*⁵

HERBERT HART a jogra egyfajta kommunikációs rendszerként tekint, ami *„beágyazódik a társadalmi tudásunkba a nyelv használatán keresztül”*.⁶ HANS KELSEN szerint *„a norma egy sajátos jelentés, amelyet az emberi cselekedethez rendelnek és bizonyos cselekvést megparancsolnak, megengednek vagy felhatalmaznak, tehát a jogi norma elsősorban nem egy meghatározott szavakból álló forma”*.⁷

A jogi szemiotika azt jelenti, hogy a jog világában tanulmányozzuk a jeleket, hiszen a jog a nyelvi jelek rendszereként létezik, így idetartoznak azok a hagyományos jogtudományi tárgyak, mint az értelmezés tana, a jogi fogalmak vagy a jogrendszer elméletének tárgyköre. *„A szemiotika alkalmazása annak megértésére, hogy hogyan határozzák meg a jogot a népszerű vizuális kultúrában, ezért létfontosságú része annak, hogy megértsük, milyen változékony lehet a jog és mennyire eltérővé válhat különböző kontextusokban és intézményekben.”*⁸ Sui generis jogi szemiotikáról

⁴ SZABÓ 2000, 10.

⁵ TAKÁCS PÉTER: A jog szimbolikus és allegorikus megjelenítése. In: Takács Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 13–48. 14.

⁶ BERNARD S. JACKSON: Legal Semiotics and Semiotic Aspect of Jurisprudence. In: ANNE WAGNER – JAN M. BROEKMAN (szerk.): *Prospects of Legal Semiotics*. London, New York, Springer, Dordrecht, Heidelberg, 2010, 3–36. 6.

⁷ JACKSON 2010, 7.

⁸ JASON BAINBRIDGE: Visual Law. The Changing Signifiers of Law in popular visual culture. In: ANNE WAGNER – JAN M. BROEKMAN (szerk.): *Prospects of Legal Semiotics*. 2010, 193–215. 212.

azonban nem beszélhetünk, ahogy vizuális jogi szemiotikáról sem és jelen tanulmány egyelőre csak azt kísérli meg, hogy körvonalakat találjon egyáltalán lehetséges-e ezt a kettő, látszatra különálló témát vegyíteni. JOHN LANGSHOW AUSTIN beszédaktus-elmélete szerint „a jogi fogalmakra vonatkozó szavak valójában semmit sem jelölnek, még képzelt entitásokat sem.”⁹ A jelentés normatív jellegűnek mondható, hiszen a jogi terminusok – szerződés, tulajdon, személy... – adekvát használata elengedhetetlen és különösen fontos a jogi nyelv, mint szaknyelv, azaz a jogi terminus technikusok egyértelmű használata, ami olykor eltér a köznyelvtől (jogi személy, faj, gyümölcs, elbirtoklás, végszükség, vélelem). A jog képi ábrázolása kapcsán felhasználhatóak a jogi ikonográfiai elemek és a szimbólumok.

A jogra gyakorolt kulturális, nyelvészeti, irodalmi és képzőművészeti hatások tágabb értelemben nem rontják a jog „tisztaságát”, nem lesz tőlük kétértelműbb, hanem olyan adalékot szolgáltat a jog- és irodalomkutatások peremén, mint a történeti elemzés, strukturalizmus, nyelvészet, szemiotika, stilisztika és a narrativitás.¹⁰ Nem vitatom, hogy a jognak egyértelműnek, világosnak kell lennie, az értelmezés során azonban nemcsak a grammatikai módszereket lehet segítségül hívni, hiszen a jogszabály-értelmezés más módszere, az *interpretatio historica* révén feltárul a jogi norma történeti kontextusa, de más módszerekkel, a teleológiai értelmezéssel vizsgálható, hogy mi volt a jogi norma célja, mi volt a társadalmi funkciója. A jogi szövegekben benne rejlő absztrakt szerkezetek is megismerhetőek a képregény útján – egy kézfej ábrázolása jelentheti például a birtokbavételt.

WITTGENSTEIN szerint a szabály megértése és követése közötti viszonykérdésre kell fókuszálni, amit egyébként elsősorban SZENT ÁGOSTON elképzelésének a kritikájaként fejt ki. Összegezve: a nyelvhasználat nem egyszerű szabálykövetés és „egy szabályt követni analóg azzal: egy parancsot követni. Az embert betanítják rá, és ő meghatározott módon reagál rá. De mi van, ha az egyik így, a másik pedig másképpen reagál a parancsra és a betanításra? Kinek van akkor igaza?”¹¹ Wittgenstein szerint „a szónyelv és a képanyelv együtt, egymást áthatva funkcionálnak; a képek, ugyanúgy, mint a szavak, életformánkba ágyazott eszközök. Amíg szavaink túlnyomórészt konvencionálisak, a képek lényeges vonatkozásokban természetadta-konkrét

⁹ JACKSON 2010, 9.

¹⁰ SUSAN TIEFENBRUN: Transnational narratives the Failure of the International Laws of War and the role of art and story-telling as a self-help remedy for restorative justice. *Texas Wesleyan Law Review*, 2005/12, 91–130. 94. <https://scholarship.law.tamu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1210&context=txwes-lr>.

¹¹ LUDWIG WITTGENSTEIN: *Filozófiai Vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1998. 206.

*jelentéshordozók.*¹² A képek ugyanakkor részesei a kollektív tapasztalásnak is, tulajdonképpen ebben rejlik a közérthetőségük. *„A kép tehát önmagát mondja nekem. – S hogy mond nekem valamit, az abból áll, hogy benne tárgyakat ismerek föl valamely jellegzetes csoportosításban.*”¹³

A képregény, mint vizualizáció és mint elbeszélés egy sajátos nyelvi közeg, melynek során az értelmét a kép és a szöveg együttesen közvetíti. *„A képregényre tehát az jellemző, hogy maga hordozza az írott nyelvi értelmet, amely nem a vele közös alapon elhelyezkedő képre reflektál. Írásos értelem, a képekben jelek és jelzések formájában kódolt nyelvi kifejezés és képi megjelenítés közösen alkotnak egy szemantikai szerkezetet.*”¹⁴ A képregény olvasása komplex folyamat, mert amire a szöveg nem utal, azt elmeséli a kép és fordítva. A jogban van viszont absztrakció, ezért nem lehet azt sem elhallgatni, hogy nem minden eleme interpretálható képregényi formában és a szöveg teljes kizárása nem lehetséges. A kép és a szöveg együtt erősítik egymást, hiszen a kép vizuálisan, a szöveg pedig verbálisan alkotja az üzenetet.

A képregény atyja – ide nem értve, de el sem felejtve az írásbeliségen alapuló kultúrák előtti olyan piktografikus ábrázolásokat mint a barlangrajzok, a hieroglifák, a középkori szentképek ábrázolása – RODOLPHE TÖPFER, aki az 1850-es évektől foglalkozott a kép és szó megjelenítésével, végső soron ő teremtette meg ezt a külön nyelvet.¹⁵ Eredetileg saját bentlakásos iskolájának növendékeinek szórakoztatása céljából készített novelláihoz illusztrációt, majd a felnőtt közönség részére a rajz alá szalagszöveget helyezett el. Töpfer szerint a képregény *„rajzok sorozata, amelyeket egy-két sor szöveg kísér. A rajzok e szövegek nélkül nem lennének világosan érthetők, a szöveg pedig a rajzok nélkül nem jelentene semmit.*”¹⁶ SZÖNYI GYÖRGY ENDRE szerint *„a képregény egyfajta Gesamtkunst, amelynek esetében a szöveg és a kép szervesen, gyakran elválaszthatatlanul összetartozik*”.¹⁷

¹² NYÍRI KRISTÓF: Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában. Világosság, 2002/1, 5–21. 5. http://www.hunfi.hu/nyiri/nyiri_Vil_W.pdf.

¹³ NYÍRI 2002, 10.

¹⁴ FISCHER GÁBOR: Képregény és Képeszed. A képregény mint a képi megmutatkozás és az elbeszélő nyelvi kifejezés formalizált kapcsolatának egy esete. <http://zrinyifalvi.hu/kepregony-es-kepbeszed/>.

¹⁵ SCOTT MCCLOUD: A képregények felfedezése. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007. 25 (A fordítás Scott McCloud: Understanding Comics. The Invisible Art. HarperCollins Publishers nyomán készült. Fordította: Bánföldi Tibor és Kepes János.).

¹⁶ PALOMA CORREDOR: A képregény története. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 7.

¹⁷ DUNAI TAMÁS: A képregény mint médium. Szépirodalmi figyelő, 2013/4, 27–34.

A képregény önálló irodalmi műfaj, a kilencedik művészet, képes elbeszélés. A képregényeken belül számos egyéb besorolás létezik, a heroikustól az érzékenyítésen át, a kulturális beágyazottságtól az univerzális jellegig sokrétű és sokfajta aspektus példaként felhozható, az azonban, hogy az adott korban mely motívumot tartják relevánsnak mind az alkotók, mind az olvasók, szembeötlő.

Ahhoz, hogy a képregény, mint irodalmi műfaj elemzés tárgya lehessen a jogi vonatkozású elemek kutatásának, szükségképpen felbontásra kell kerüljön két alapeleme, a szöveg és a kép. E körben vizsgálni kell azt is, hogy a jog aspektusából egyáltalán értelmezhető-e a jog és a kép kapcsolata. FEKETE BALÁZS is kiemeli, hogy *„a jog nem csupán zárt, belső összefüggésekkel rendelkező szabályrendszer, hanem kulturális jelenség”*.¹⁸ S amennyiben elfogadjuk, hogy a jog több a normánál – e sorok írója elfogadja –, akkor vizsgálat tárgyává tehető az is, hogy a jog egyáltalán kifejezhető-e kép és szöveg együtteseként.

A képregények felhasználása révén a közérthetőség alapfeltétele teljesülhet, tekintettel arra a körülményre, hogy a képregények mind a vizuális, mind a textuális elemeket tartalmazzák, így nemcsak a szöveg, hanem a kép is közvetítő erővel bír. A vizuális narratíva hatékonyan működhet közre a jogi szöveg értelmezésében, megértésében. Egyrésztől sor kerülhet egy folyamat vagy helyzet, szituáció vizuális prezentációjára, másrésztől adott karakterek interakciója révén kerül bemutatásra és ezzel válik világossá a jogszabály alkalmazása – például napjainkban a kormányhivatalokban digitális kijelzőn keresztül is sor kerül az ügyfelek tájékoztatására akképpen, hogy nemcsak szöveges információkkal, hanem vizuális elemekkel is szemléltetésre kerül egy meghatározott ügytípusban történő döntéshozatali folyamat. Ez a megközelítés hatékonyan szolgálja az ügyfelek tájékoztatáshoz fűződő jogának érvényesülését.

A szavak és képek kombinációi komplett cselekmények ábrázolására alkalmasak és többféleképpen olvashatóak. Bizonyos variációk hangsúlyozzák a szöveget, míg mások inkább a képek erejére támaszkodnak. A szöveghangsúlyosak esetében a képek csak kiegészítőként szolgálnak, míg a képhangsúlyosaknál a szavak inkább csak háttérzajnak tűnnek a vizualitás mellett. Kettős hangsúlyú esetekben pedig a szöveg és a kép lényegében ugyanazt közvetítik. A hozzátevő kombinációkban a szavak és a képek egymást erősítik vagy kiegészítik. A párhuzamos kombinációkban pedig a szöveg és a kép elválaszthatatlanul futnak egymás mellett.

¹⁸ FEKETE BALÁZS: Megjegyzések a közép-európai jogi kultúrákról. *Jogi Iránytű*, 2012/4. szám, 57–58.

A montázs szerkesztés során a szavak és a kép szerves egységet alkotnak. A szavak és a képek kölcsönös összefüggése a leggyakoribb, amikor mindkettő szükséges az üzenet megértéséhez. A képregény és jog kapcsolatában az utóbbi verziót tudom elképzelni. Az egyensúly lehet eltérő, de általában minél többet mond a szöveg, annál nagyobb szabadságot kap a kép, és fordítva.¹⁹ A képek és szavak együttese tehát kifejezőbb, absztraktabb ábrázolást tesz lehetővé és „*egyik sem a másik illusztrációja vagy magyarázója, hanem a két elbeszélőrendszer együtt közöl valamit.*”²⁰

Összességében releváns az, ami univerzálisan értelmezhető egy adott korban. A képregény ötvözi az irodalmi műfajokat és a vizuális művészetet, igazodik a kor szelleméhez. A rajzoknak egyetemes jelentése van, a képben rejlő tartalom olyan közeget közvetít, ami általánosan ismert, könnyen áttekinthető és mindenki számára érthető és a jog aspektusából célja egy eset elbeszélése grafikai és nyelvi eszközök felvonultatásával. „*Ahogy szemünk az egyes ábrákat követi, az elménk egy összefüggő történetet állít össze a képekből.*”²¹

Ludwig Wittgenstein szerint „*a beszélt szó szimbóluma írásjelek hurokban, amely a beszélő szájából jön. Ez a kép egészen természetesnek tűnik számunkra, noha ilyesmit sose láttunk.*”²² Nézete alapján „*a konkrét, vizuális modell „előnye” abban áll, hogy egy pillantás alatt befogadható és könnyű észben tartani.*”²³

A képregény műfaji sajátossága, hogy a grafikai elemek lévén értelmet hordoznak akár a verbális nyelvtől függetlenül. „*A beszélt vagy írott nyelv képregénybeli metamorfózisa folyamán mindinkább elvesztette asszociatív és metaforikus rendeltetését, illetve a hétköznapi életben betöltött narratív szerepét. A médium sajátosságainak megfelelően a felhőscskébe helyezett verbális elemek mindinkább a jel funkcióját vették fel. A szó a kiírásban, formai felépítésben megnyilvánuló grafikai jellé alakult át.*”²⁴

A képregény alapeleme a panel, „*amely egy összetett cselekményt tömörít egyetlen állóképben, melyhez szöveg párosul. (...) Az egymástól elkülönülő képek szalagokat, a szalagok pedig együttesen oldalakat és oldalpárokat képeznek. (...) Az egyes képkockák*

¹⁹ MCCLOUD 2007, 160–163.

²⁰ DUNAI 2013, 30.

²¹ CORREDOR 2020, 26.

²² NYÍRI KRISTÓF: Elfelejtett Képelméletek. *Kellék*, 2020/63. szám, 31–81. 71.

²³ W. J. T. MITCHELL: A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai. In: *Ikonológia és Műértelmezés* 13. Szeged, Jate Press, 2012. 167.

²⁴ SZOMBATHY BÁLINT: KRAKKL! Hangok, zörejek katalógusa – 1020 onomatopoetikus kifejezés. *Híd*, 1978/11. szám, 1370–1378, 1370.

*méretezése, formája, oldalpáron belüli elrendezése ugyanakkor a rajzoló döntéséhez, illetve a megjeleníteni kívánt tartalom jelentőségéhez alkalmazkodik.*²⁵

A képregények vizuális és narratív elbeszélése szubjektív élményeket generál az olvasóban, amit a szöveg képes feloldani. SCOTT MCCLOUD szerint egy első panelban ábrázolt fejsze és egy második panelban ábrázolt sikoly esetén az olvasó engedi el a fejszét és dönti el, hogy mekkora erővel csap le, ki sikolt és miért.²⁶ Az olvasó interakciója létfontosságú – szemben bármely mozgókép előtt töltött passzív ráfordítással. A kifejezéshez nemcsak a szöveget veszi alapul, hiszen különböző rajzok illusztrálják a mondanivalót. Mind a panelek elrendezése, mind a képkockák mérete érzékelteti a tér-idő állását/múlását, de a történetben kialakuló feszültség alakulását is. McCloud szerint „a képregény kockái felszabdallják, különálló pillanatok szaggatott ritmusává alakítják a teret és időt. De a keretezésen keresztül mégis képesek vagyunk összekötni ezeket a momentumokat, és folytonos valóságot alkotni belőlük. Ha a vizuális ikonográfia a képregény nyelve, a keretezés e nyelv nyelvtana. És mivel meghatározásunk érvényessége az elemek elrendezésén múlik, maga a képregény szó nagyon is valóságos értelmében a keretezés művészete.”²⁷

A szövegbuborékokban elhelyezett szövegek közvetítik a karakterek diskurzusait, érzéseit, a narráció eszközével ad magyarázatot a cselekményhez, valamint néhány olyan hanghatás, mint a „POFF” vagy a „BUMM”, amelyek McCloud kifejezésével élve, a sajátos hangfestészet eszközei. Jelentősége van a nagybetűknek, mert kiabálást és a kisbetűknek, mert suttogást jelenthetnek. A választott tipográfia is beszédes, valamint külön szabályai vannak a narratív jellegű elemek elhelyezésének. A képregény lehet a művészi kifejezés produktuma, amely képes a publikum részére műélvezetet, szórakoztatást vagy ismeretterjesztést biztosítani. SZOMBATHY szerint „a grafikai, képi átalakítás következtében a betűk és a szavak lexikális jelentése bizonyos hangzás- és érzésszerű tulajdonságokkal egészült ki. A hallható és érezhető nyelvi kifejezések egyes vélemények szerint ma már a szleng kialakulásának ütemét vették fel, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a köznyelvtől, eltérő szóhasználatot ezúttal nem szociális, hanem újító szándékkal alkalmazzák az alkotók ügyesebbjei; a lassan konvencióvá, sablonná váló nyelvi alakzatokat mindig újakkal frissítik fel. A képregény metanyelve tehát állandó átalakulásban van, a már kimerített artikulációs

²⁵ FEHÉR DOROTTYA: A képregény vizuális akusztikája. Különös tekintettel Lakatos István A majdnem halálos halászugár című művére. *Híd*, 2016/5. szám, 61.

²⁶ THOMAS GIDDENS: Comics, Law, and Eesthetics: Toward the use of graphic fiction in legal studies. *Law and Humanities*, 2012/1, 85–109. 102.

²⁷ FÓNAI NIKOLETT: A képregény a multimodális műveltség szolgálatában. Könyvtárak a kilencedik művészet támogató szerepében. *Anyanyelvi Kultúrákövetítés*, 2020/1, 38–56. 39.

egységek időről időre megújodnak, felfrissülnek.” [és végső soron] *többségük nem mutat hasonlóságot azzal, amit jelöl.*²⁸

A képregényekre jellemző sajátos multimedialitás okán a megismerés új formái tárulnak fel „az olvasással párhuzamosan a környezetünkben megtalálható ábrázolások, ikonok, indexek és szimbólumok ismeretét és felhasználásának formáit foglalja magában. Az írás helyett az a képi környezet válik meghatározóvá, amelyben a textualitás szerepe és aránya csökken. A vizuális készségek fontossága tetten érhető a mai számítógépes környezetben, ahol többek között a szöveges utasításokat felváltotta az ikonikus navigáció, vagy ahol infografikák tömkelegével találkozhatunk, amelyek az információk közvetlen megjelenítése helyett az azokban megtalálható összefüggések mélyebb és gyorsabb megértését segítik.”²⁹ DALE JACOBS szerint a képregény a szavak és a képek kombinációjával hozza létre az egyedi jelentést.³⁰ A képregény használja az irodalom olyan eszközeit mint a metafora, szójáték, ironia és a szimbólum. „A képek olvasása alapvetően ugyanúgy működik, mint a szövegeké. Látjuk a vonalakat, a formákat, a színeket, a textúrákat és a fény erősségét. Felismerjük ezeket a jeleket, és formákká alakítjuk őket, majd a térben elhelyezve teljes képet kapunk a formák és szimbólumok közötti kapcsolatok értelmezésével és megértésével.”³¹

„A költészet szavakkal való festészet, a festészet pedig néma költészet.”³² A képregény egyszerre mind költészet és képzőművészeti alkotás, azaz az irodalom és a képzőművészet elegye, a forma és a tartalom egysége,³³ amelynek lehet témája jogi és erkölcsi kérdés, s szemben a közfelfogással, a képregény nem feltétlenül a pop-kultúra könnyed műfaja, az alkalmas a karakterfejlődés bemutatására, valamint az összetett ügy interpretálására. Utóbbi esetében kétségtől ábrázolható egy per lefolyása is.

A képregényekben rengeteg jog és igazságossággal való utalás található. H. SZILÁGYI ISTVÁN szerint számos téma jelenhet meg az irodalmi művekben mint a jog és az igazságosság összeütközése, a „hatalom jogot korrumpáló hatása”, a jog

²⁸ SZOMBATHY 1978, 1370.

²⁹ FÓNAI 2020, 43.

³⁰ FÓNAI 2020, 43.

³¹ FÓNAI 2020, 44.

³² MITCHELL 2012, 56.

³³ A romantika korának eklatáns alakja William Blake, aki egy személyben alkotta meg költeményeit és rézmetszeit az *ut pictura poesis* („ahogy a kép, úgy a vers is”) korszellem jegyében alkotta.

elidegenítő, elnyomó hatása, a jog mint a hatalom korlátja.³⁴ Előadja, hogy jogtörténeti, jogelméleti, jogszociológiai következtetések vonhatók le a jognak az irodalomban megjelenő képéről.³⁵ E terület betekintést ad a jog lélektanával, a társadalom-lélektanral kapcsolatos területekbe, valamint az uralkodó közérzésekre, a vonatkozó erkölcsi nézetekre és az előítéletekre is.³⁶ A képregényekben rendre előfordulnak ezek a jelenségek, tehát alkalmasak a jog és irodalom területén történő elemzésre.³⁷

Széles körben ismertek a különböző képregények a francia bande dessinée-től a japán mangáig.³⁸ Világszerte népszerűek a Fantagraphics, Marvel, DC superhős képregények. A Marvel-univerzum több ízben alapul politikai-történelmi témán úgy, mint a második világháborúhoz köthető Amerika kapitány vagy a Pókember-sorozatban megjelenő szeptember 11-i terrortámadás, illetve Barack Obama beiktatása, de a Vasembernek és a Fekete Özvegynek is történelmi előzménye az amerikai–oroszhidegháborús környezet. A Pókember-sorozatban visszaköszönő, állandó motívum a „nagy erő nagy felelősséggel jár”, pedig tulajdonképpen egy karakterfejlődés bemutatása, amelynek során a felelősségtudat/érzet kialakulásának kérdéskörét kell látni.³⁹ A francia Asterix-alkotás szintén történelmi jelentőségű, mert emellett, hogy számos szójátékkal operál, az ókori Caesar alakja az alkotásakor regnáló De Gaulle tábornok elnököt személyesíti meg és a francia természetrajzot, kulturális jegyeket – épület, nyelv, közfelfogás – közvetíti.⁴⁰ Vannak alternatív formátumú alkotások úgy, mint az Image által kiadott űropera (Saga), egy humanoid és egy android szerelméről szóló sci-fi (Alex+Ada), illetve a horror (Whytches, amelynek kiindulópontja, hogy egy szörny sem rémisztőbb az emberi gyarlóságnál), továbbá kedvelt téma a horror-bűnügyi műfaj (Pretty Deadly).⁴¹ A keleti képek hagyományosan ellenpólusai a nyugatiaknak, „Az ottlétet és nem az oda vezető utat hangsúlyozza. A japánok

³⁴ H. SZILÁGYI ISTVÁN: Jog és Irodalom (habilitációs előadás). *Iustum Aequum Salutare*, 2010/1. szám, 5–27. 7.

³⁵ H. SZILÁGYI 2010, 10.

³⁶ H. SZILÁGYI 2010, 11.

³⁷ Az azonban további kutatásokat érdemel, hogy a jog anyagi és eljárási szabályai egyáltalán hogyan ábrázolhatóak a képregény útján, amelyet empirikus kutatás végzésével képzelem el, ennek során egy adott populáció válaszait fogom vizsgálni.

³⁸ „Man”- akaratlan, „ga”- rajz.

³⁹ BIRKÁS PÉTER: Releváns jegyek a képregényfilmekben. *Médiakutató*, 2007/1, 33–42.

⁴⁰ BIRKÁS 2007.

⁴¹ GIDDENS 2012, 85.

*ilyesfajta elbeszélő technikák révén a képregény egészen másfajta szemléletét valósítják meg. Japánban ugyanis a képregényrajzolás az átmenetek művészete.*⁴²

A képregény mint ismeretterjesztő médium eklatáns példája az Európai Unió intézményeiről szóló Zavaros vizek című munka, ami stílusában a francia bande dessinée-hez köthető.⁴³ MAKSA szerint a képregény hatékony ismeretterjesztő médium, mert kevésbé a jog zárt-hierarchizált viszonyából, mindinkább a személyes, szimpátiakeltő mechanizmus oldaláról eredményezi a könnyebb befogadást, s ezáltal a közérthetőséget az olvasóban.⁴⁴

A feminista jogelmélet egyik képviselője, GILLIGAN szerint „a nők rendszerint nem tudnak szabadulni az érdekközpontú és a gondoskodó etika konfliktusától, mert a „helyes” magatartást a gondoskodás jelenti számukra akkor is, ha egyébként belátják, hogy elsősorban saját boldogulásukért felelősek.”⁴⁵ Mindez felveti a materiális és formális egyenlőség dilemmáját férfi és nő között, amit kiválóan érzékeltet a Wonder Woman karakter. Hazafias, nemzeti szimbólumokkal koreografált hős, akinek ugyan nincs szüksége az érvényesüléshez férfirra, saját igazságáért küzd, de karakterében mégis – ellentétben Amerika kapitánnyal, a karizmatikus szuperkatonával, akinek egyetlen célja, hogy harcoljon az Egyesült Államokért, sőt az egyik számban Hitlerre oly erővel sújt le, hogy az összeroskad – a Wonder Woman olyan aspektust képvisel, amely nemcsak erővel, hanem a szeretet erejével is harcol az igazságosság, a béke, a férfiak és nők közötti egyenlőség jegyében. Hangsúlyozza a hagyományos női jegyeket, amelynek révén lényegében azt a kérdést teszi fel, hogy így jobb társadalmat lehet-e építeni. Az X-men sorozatban például a mutáns-rosszak vezetője Magneto, a náci koncentrációs táborok vezetője, szerepe nyilván fikció, de valójában megismerjük Magneto és Charles Xavier Malcom X-et és Martin Luther Kinget.⁴⁶ Kulturális különbség, hogy míg előbbieket a fizikummal, addig Asterix ésszel, találékonysággal és összefogással győzedelmeskedik a rossz felett.

A képregények heterogenitását alátámasztja még, hogy számos regény, lírai mű, életrajzi alkotás képregény formájában történő adaptációjára kerül sor (Anne Frank naplója; II. János Pál pápa életrajza; Pizskos Fred, a kapitány; Petőfi, A hely-

⁴² MCCLOUD 2007, 89–90.

⁴³ MAKSA GYULA: Ismeretterjesztés és Képregény. *Médiakutató*, 2007/1, 7–14.

⁴⁴ MAKSA 2007.

⁴⁵ MOLNÁR ANDRÁS: Feminizmus a Jogban. In: FEKETE BALÁZS (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 169–247. 198.

⁴⁶ CORREDOR 2020, 96.

ség kalapácsa⁴⁷). Magyar kuriózum, hogy a Bach-korszak idején élte virágkorát az irodalom és képregény együttese, mivel a cenzúra okán az alkotók humorral fejezték ki aggályaikat. Jó példa erre JANKÓ JÁNOS *A meg nem oldott kérdés* című alkotása, amelyben a szöveg és a kép együttese érzékelteti az uralkodó osztrákkellenes hangulatot.⁴⁸ A képregény tükrözi a politikai, történelmi, társadalmi állapotokat,⁴⁹ körképet ad a társadalom aktuális helyzetéről, felfogásáról. JÓKAI MÓR például „*illusztrált hírlapi frázisoknak*”⁵⁰ nevezte a képregényeket. Jankó képregényrajzoló munkássága a kiegyezést követő években kristályosodott ki, *A Tél ármányai a Tavasz ellen* című munkájában két alak látható, egyrészt a telet megszemélyesítő, Ferenc József, másrészt pedig a magyar érzelmeket bemutató tavasz allegóriája.⁵¹ Jankó keretes szerkezetű másik képregénye, a *Diplomatiai leleplezés. Mit beszélt Jókai Bismarckkal?* A semmitmondó című alkotás megleveníti azt az egyébként valós botrányt, amely szerint Jókai valóban találkozott a Vaskancellárral és erről részletekbe nem bocsátkozó cikket is közölt, a közhangulatot mégis foglalkoztatta.⁵²

A jogban benne rejlik egyfajta szemantikai bizonytalanság, a képregénynek viszont egyedi eszköztára van, amelynek révén ezt képes áthidalni és kifejezni a képek szintjén a különböző metaforákat. A képek, de a szimbólumok megjelenítése is lehetővé teszi a fogalmak konkrét bemutatását és lehetővé teszik az információk több csatornán történő átadását. Egyes képregényekben interaktív elemek is vannak, amelyek további előnyökkel járnak. A szövegek egyszerűsítése, rövidítése a gyorsabb és hatékonyabb ügyintézés, jogszolgáltatást eredményezi, nem beszélve arról, hogy az ismeretek könnyebben megismerhetők vizuális formában. Mindez azt eredményezi, hogy gyorsabb, jobb tájékoztatás valósulhat meg egy olyan nyelvi közegben, amely univerzális erővel bír, ami összességében csökkenti a várakozási időt és növeli a hatékonyságot.

A képregények tehát segíthetnek a megértésben, a tájékozódásban, közreműködhetnek a jogtudat alakításában, a jogi ismeret fejlesztésében. Erre sor kerülhet tematikus képregények elkészítésével, amelyek különböző jogszabályokat ismer-

⁴⁷ A Ludas Matyiban jelent meg, ám vitatott, hogy illusztrált irodalmi műként vagy képregényként.

⁴⁸ THURÓCZY GERGELY: Élclapok mostohagyermeké – Jankó János és a magyar képregény kezdetei a Bolond Miksában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2014/39, 249–276. 262.

⁴⁹ THURÓCZY 2014, 255.

⁵⁰ THURÓCZY 2014, 256.

⁵¹ JANKÓ JÁNOS: *A Tél ármányai a Tavasz ellen*. *Bolond Miska*, 1860/20. https://kepregenymuzeum.blog.hu/2019/08/18/janko_janos_a_tel_armanyai_a_tavasz_ellen

⁵² THURÓCZY 2014, 269.

tetnek, illetve az alaki szabályok folyamatának ábrázolásaként akár interaktív módon mutatják be akár smart eszközökkel, amelynek során az olvasó döntést hozhat és azonnal szembesülhet a lehetséges jogi következményekkel. Az online elérhető képregények pedig további olyan interaktív elemekkel bővíthetők, mint a videó vagy a hang. Mindezekből az következik, hogy a jog eddigi megnyilvánulási módozatai – szövegen keresztül történő kommunikáció – közül további elemekkel bővül. Ezen aspektusból szemlélve a jog fenti alakulása semmiképpen sem tekinthető torzónak, mint inkább a jog fejlődésének.

Az alábbiakban bemutatom, hogy a verbalizáció és a vizualizáció dualizmusa miatt a képregények használata egyrésztől hozzájárul az edukációhoz, másrésztől a kép-szöveg együtt állása további jelentéseknek ad alapot. A szövegekben és képekben előforduló szavak, motívumok, szimbólumok, idézetek, szóismetések stilisztikai és képi jellemzőire hagyatkozom, illetve interpretatív jellegű mintázatokat keresek. A jogban rejlő absztrakció pedig a szöveg és a kép sajátos szintézisét alkotja.

A képregény szorosan kötődik a képi ábrázoláshoz, s így a képi ábrázolás jogtörténeti vonatkozásban a jog megjelenítésének vizuális közvetítője, amely nem kizárólag forma, hanem tartalom is, ami egészen a 19. századig többlettartalmat hordozva kiegészít, korrigál vagy megerősít.⁵³ GERNOT KOCHER szerint a jogi ábrázolások háttérbe szorulását „a számtalan kézirat-illusztráció másolása írásban megjegyzett színárnyalat kódolással, illetve kézi színezéssel”, azaz a technikai bonyodalmak gátolták, azonban „ha figyelembe vesszük a 20. század második fele óta zajló technikai fejlődést (fotográfia, elektrosztatikus másolási eljárás, audiovizuális berendezések), a nagyon is sok kritikával illetett jogtörténeti kutatásban és tanban a képeknek egészen más értéket kellene képviselniük (...).”⁵⁴ A fő okot abban látja, hogy a jogi képi ábrázolás speciális, valamint „kevés olyan elsődleges jogforrás van, ami megfelelő és ezzel együtt jogi illusztrációval rendelkezik. A középkorból ilyenek a Szász tükör kéziratai, a Corpus iuris civilis, a Decretum Gratiani illusztrált kéziratai vagy a helyi jogfeljegyzések, amikben kisebb-nagyobb képrepertoár van a hamburgi városi jog vagy a Herford város jogkönyvének mintájára.”⁵⁵

⁵³ GERNOT KOCHER: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia*. Pécs, PTE ÁJK, 2008. 8 (ford.: Herger Csabáné).

⁵⁴ KOCHER 2008, 9–10.

⁵⁵ KOCHER 2008, 10.

A kép jelentésének vizsgálatakor megállapítandó, hogy a kép mely része bír jogi kötődéssel, ekként „egy háziállat, mint általános képelem (...) zálogtárgyként vagy szavatossági igény hordozójaként is jogi mondanivalót hordozhat.”⁵⁶

A jelentéstartalom meghatározásakor a jogi ikonográfiai értékelés során aképpen szükséges gondolkodni, hogy először a kép tárgyának jogi besorolását, kapcsolódását végezzük el, meg kell határozni a „jogilag releváns képelemeket”. „A jogi ikonográfiai információs spektrum, azaz a minőségi képértelmezés kimeneti szintje öt képelemből tevődik össze. Ezek a személyek, a mozdulatok, a tárgyak, a képszővegek és a grafikai segédeszközök.”⁵⁷ Kocher különbséget tesz a jognak alávetettek és a jog alanyai között, a személyek állhatnak önmagukban vagy tömegként, de beszédes lehet az öltözkészítés is. „Az arc megjelenítése szociális és jogi értékelést is ad abban az értelemben, hogy a negatív személyeket profilból, a pozitívokat pedig háromnegyedes nézetből vagy szemből ábrázolják.”⁵⁸ A különböző mozdulatokat a test egészével vagy részével (kézfej mozdítása) lehet kifejezni. „Jogi környezetben ez perbeli szembenállást vagy egy követelés elutasítását, illetve elismerését jelenti. Az ülő pozíció a jog alanya vonatkozásában a jogélet rögzült alakisága. (...) Áttérve a magánjogra az ülőhelyzet a családfői hatalom szimbóluma, de kifejezhet szociális különbséget is. (...) Jogi jelentőséggel bír az is, ha valaki másnak a lábára lép. Ez a mozdulat a személyi függés vagy a szabadság kifejezése. Tárgyak megérintése vagy azokra való rálépés is megjeleníthet jogi természetű viszonyokat. (...) A tárgyak segédeszközként személyek és dolgok közötti jogi kapcsolatot jeleznek.”⁵⁹

CESARE RIPA illusztrált allegóriagyűjteménye érzékletesen közvetíti többek között az igazságot, az igazságtalanságot, a bűnt, a hatalmat, a bírói létét, amely nemcsak a képzőművészet későbbi motívumok alapját adja, de a jogi szimbolikának is támpontot nyújt; „Ülő öregember méltóságteljes öltözkészben. Jobbjával pálcát tartson, amely köré kígyó tekeredjék. Egyik oldalára nyitott törvénykönyveket és egy sast, a másikra órát és próbakövet tegyünk, az utóbbira helyezzünk egy arany- és egy rézpénzt, s lássék mind a két nyom, amelyet a két pénz a kövön hagyott. A bíró a bíraskodásról, az ítélekezésről és az igazság végrehajtásáról kapta a nevét. Olyan törvényben jártas és igazságosságban tapasztalt embert értünk rajta, akit a fejedelmek vagy köztársaságok jelöltek ki törvénykezésük szolgálatára. Öregnek, ülve és méltóságteljes öltözkészben festjük. Aristotelész ugyanis azt mondja a *Topica* 3. könyvében, hogy nem szabad fiatal bírót választani, mert a fiatalságnak sem kellő tapasztalata nincs, sem pedig érzelmein nem tud úrrá lenni. A jobbjaiban tartott pálcát a hatalmat jelenti, melyet a bíró a bűnösök

⁵⁶ KOCHER 2008, 13–14.

⁵⁷ KOCHER 2008, 36.

⁵⁸ KOCHER 2008, 37.

⁵⁹ KOCHER 2008, 38.

*felett gyakorol. A pálca köré tekeredő kígyó a kormányzásra jutott emberektől elvárható okosságot jegyzi. A nyitott könyvek azt bizonyítják, hogy az igaz és tökéletes bírónak a jog kiváló ismerőjének, körültekintőnek, feddhetetlennak és ébernek kell lennie. Ezért festjük mellé az órát is, mert soha semmilyen okból egy pillanatra sem szabad elfordítania szemét az egyenlőségről és az igazságról. És amiként a régiek ritka éles látású madárnak tartották a sast, úgy a bírónak is mindent látnia kell, s mélyére kell hatolnia a rejtett és homályban lévő igazságnak. Ezt ábrázolják a mondott formában megfestett próbakövel, az igaz és hamis megkülönböztetésének jelképével.*⁶⁰

Ripa azt mondja az igazságosságról: „Szép arcú, igen ékes nő, aki bal kezével csúf öregasszonyt fojtogat, s bottal üti-veri őt. Ez a vénasszony az igazságtalanság, amelyet az igaz bírónak mindig el kell fojtaniuk; s evégett mindig türelmesen meg kell hallgatniuk, mit hoznak fel a felek védelmükre.”⁶¹

A kíváncsú bíró képe KAJTÁR ISTVÁN szerint a hétlépcsős trónon ítélkező Salamon királyra vetül, akinek oroszlánok őrzik emelvényes bírói székét. A társadalmi és rendi állást, hatalmi státuszt, kapcsolatokat feltüntető színes tárgyakon az elmúlt századokban a hétköznapi jogügyletek vonatkozásában könnyen eligazodhattak.⁶² A középkori joggyűjteményekben a jogi illusztrációk közérthetőek.

Mindebből látható, hogy a vizuális elemek szerves részei a jogi kultúrának. A textualitás és a vizualitás dualizmusa egy sajátos nyelvi közeg, amelyben a kép további jelentéstartalmat hordoz, ezért paradigmaváltás lehetősége merül fel, amelynek kapcsán adódik az a kérdés is, hogy az írott szó helyét a képek egyáltalán átvehetik-e? A vizuális nyelv újjászületését éljük, egyelőre a kép egy kezdetleges rendszer a nyelvhez viszonyítva, így a szöveg egy sajátos vizuális környezetben válik megragadhatóvá. A kép normatív üzenet küld. A jogi képi ábrázolás pedig speciális, de egyelőre nem sui generis terület.

A képi ábrázolás, a jogszimbolika és a képregények különleges viszonyban állnak. A jogi kép tartalmi rétegei a módszertani sokrétőséget vonják maguk után, hiszen önmagában a jelentés megragadása csak egy aspektus, amikor a jog vizualitásáról van szó, akkor a jog nemcsak önmagában a képpel kerül interakcióba, hanem egyúttal kapcsolata lesz az építészettel, információs technológiával, közgazdaságtannal, történettudománnyal, szociológiával, pszichológiával, a designnal és a művészettörténettel is. Látásmódom követi azt a mitcheli gondolatot, miszerint a világegyetem helyét a képek átveszik.

⁶⁰ CESARE RIPA: *Iconologia*. Budapest, Balassi Kiadó és a Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1997. 235–236.

⁶¹ RIPA 1997, 237.

⁶² KAJTÁR ISTVÁN: A jog kulturális holdudvara. *Iskolakultúra*, 2000/1, 3–8. 6.

„A kép(zet)ek kultúrájában élünk, a látvány(osság) társadalmában, szimulákrumok és látszatok világában. Képek vesznek minket körül; róluk szóló elméletek tengerében úszunk.”⁶³

„A művészettörténet, a filmelmélet és a tága „kulturális tanulmányoknak” nevezett területek legfrissebb eredményei azt mutatják, hogy a tisztán verbális műveltség tételezése egyre inkább problematikus.”⁶⁴ W. J. T. MITCHELL képi fordulatnak nevezi azt a paradigmaváltást, amelynek folyamatában vagyunk.⁶⁵ Mitchell szerint „a kép posztnyelvészeti, posztsemiotikai felfedezése, mint a vizualitás, az apparátus, az intézmények, a diskurzus, a testek és a figuralitás összetett kölcsönhatása”.⁶⁶ Mitchell „a jelenkori gondolkodásban és kultúrában azonosítja a „képi fordulatot”, mely egy globális, elektronikus vizuális kultúra képernyőin játssza újra a legarchaikusabb ikonomachiákat”.⁶⁷

A képregény joggal való kapcsolatában nem feltétlenül szükséges elem a művészeti érték. A továbbiakban amellet érvelek, hogy a kép alkalmas önmagában jelentéssel bírni, sőt önálló nyelvi közege van, ugyanakkor „a vizuális kép nagyszerű a felhívó szerepben, meglehetősen problematikus a kifejező szerep, s kiegészítő támpontok nélkül teljességgel képtelen arra, hogy a nyelv leíró, állító funkcióját teljesítse”.⁶⁸

A jog- és irodalomkutatások képviselői a jog humanizálását látják törekvéseikben, ami egyébként egybevág a nemzetközi humanitárius joggal is, hiszen eszmeisége a jog emberibbé tétele.⁶⁹ Álláspontom szerint a képregény közérthetősége okán egy opció lehet e cél elérésében.

A képregény a szavak és képek interakciója, amelynek során az „olvasónak mind a vizuális, mind a szóbeli értelmezői készségeit kell gyakorolnia”.⁷⁰ Nem elhanyagolható a retorikai, hermeneutikai funkció, amely arra késztet, hogy a kép és a szöveg közötti hiány feloldásra kerüljön. Mitchell szerint a művészetek közötti átjárás lehetősége és a kölcsönös kiegészítés igénye a „totális valóság teljesebb imitációját biztosítja”.⁷¹

⁶³ MITCHELL 2012, 128.

⁶⁴ MITCHELL 2012, Ibid.

⁶⁵ MITCHELL 2012, 132.

⁶⁶ MITCHELL 2012, 136.

⁶⁷ MITCHELL 2012, 143.

⁶⁸ E. H. GOMBRICH: A látható kép. In: HORÁNYI ÖZSÉB (szerk.): *Kommunikáció I–II.* Budapest, General Press, 2003. 92–107. Pléh Csaba (ford.) <https://mek.oszk.hu/22500/22570/html/Gombrich.pdf>.

⁶⁹ TIEFENBRUN 2005, 95.

⁷⁰ GIDDENS 2012, 90.

⁷¹ MITCHELL 2012, 56.

JAMES BOYD WHITE szerint „nyelvében él az ember”. H. Szilágyi István szerint végső soron az embert e cselekvés határozza meg a közösségben, s ekképpen a jog és az irodalom az egyént és a közösséget meghatározó és alkotó entitás.⁷² A képregények – hasonlóan az irodalomhoz –, témájukban keresik az igazságot, sőt értékelik is azt, oktatásban való használatuk előnyös lehet. Nem elhallgatva azt a körülményt sem, hogy a képregényeket leginkább a középkorúak forgatják, a fiatalok szélesebb köréhez pedig leginkább a webcomic műfaján juthat el vagy egyéb audio-vizuális – filmes – adaptáción keresztül, ami közvetlen kapcsolatban van az információs technológia térnyerésének azon következményével, ami végül ahhoz vezetett, hogy az olvasásra fordított idő a töredékére csökkent, viszont megteremtette a 18. században elvesztett trónusát a kép és szöveg interakciójának. A fiatalok keveset olvasnak, tájékozódásuk alapköve a vizuális eszközkészlet, a már papírhoz sem köthető forma, ezért gondolom, hogy a képregény társadalmi-kulturális jelentősége napjainkban reneszánszát éli. A kiberkultúra, amely a technológiai fejlődés és online közösségek, virtuális világok, digitális média és az online térben kialakult, kialakított szokások, értékek, illetve normák által alakított kultúra az, ami nagyban okozza, hogy az írásbeliség előtti ismeretszerzéshez térünk vissza. E körben meg kell említeni az ikonokat. *„Legtöbbször úgy áll a helyzet, hogy valamely jól tervezett ikon és egy tömören fogalmazott képaláírás gondos kombinációja jobban teljesít, mint magában bármelyikük. (...) A képaláírások kezdetben segítik a felhasználókat abban, hogy megtanulják a vizuális képeket, a vizuális képek pedig segítenek a gyenge olvasóknak, hogy értelmezzék a képaláírásokat.”*⁷³

Meglátásom szerint ellentétben a jog- és irodalomkutatások amerikai hagyományaival⁷⁴, a magyar viszonyokban nem kell azokat követni, mert nem szabad a fiatalságot strict olvasmánylistával nyomasztani, mivel kontraproduktív. Amennyiben azt szeretnénk, hogy a joghallgatók kritikai érzéke, képzelőereje fejlődjék, úgy annak leghatásosabb formája, ha olyan műfajt választunk, mint a képregény, hiszen ugyan szintén egy érzékszerven – látás – , ám több aspektusból stimulálja őket, és miközben megőrzi az irodalom materiális formai lényegét, eközben mégis megvalósul a jog szocializálása. A képregény vonatkozásában a jog- és irodalomkutatások relációjában tehát új perspektívák nyílnak különösen és hatékonyabban lesz képes hozzájárulni a társadalmi párbeszédhez, illetve mind a fiatalok, mind a joghallgatók érzékenyítéséhez.

⁷² H. SZILÁGYI 2010, 15.

⁷³ NYÍRI 2020, 39.

⁷⁴ John Wigmore által első ízben összeállított lista.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERNARD S. JACKSON: Legal Semiotics and Semiotic Aspect of Jurisprudence. In: ANNE WAGNER – JAN M. BROEKMAN (szerk.): *Prospects of Legal Semiotics*. London, New York, Springer, Dordrecht, Heidelberg, 2010, 3–36.
- CESARE RIPA: *Iconologia*. Budapest, Balassi Kiadó és a Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1997
- FEKETE BALÁZS: Megjegyzések a közép-európai jogi kultúrákról. *Jogi Iránytű*, 2012/4. szám, 57–58.
- GERNOT KOCHER: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia*. Pécs, PTE ÁJK, 2008. 8 (ford.: Herger Csabáné).
- JASON BAINBRIDGE: Visual Law. The Changing Signifiers of Law in popular visual culture. In: ANNE WAGNER – JAN M. BROEKMAN (szerk.): *Prospects of Legal Semiotics*. 2010, 193–215
- LUDWIG WITTGENSTEIN: *Filozófiai Vizsgálódások*. Budapest, Atlantis Kiadó, 1998.
- PALOMA CORREDOR: *A képregény története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020.
- SCOTT MCCLOUD: *A képregények felfedezése*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 2007.
- SZABÓ MIKLÓS: Szó szerint... A Jog és Nyelv interferenciájáról. In: SZABÓ MIKLÓS – VARGA CSABA (szerk.): *Jog és Nyelv*. A Tempus „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa, Budapest, 2000, 1–55.
- TAKÁCS PÉTER: A jog szimbolikus és allegorikus megjelenítése. In: Takács Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 13–48.
- W. J. T. MITCHELL: A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai. In: *Ikonológia és Műértelmezés 13*. Szeged, Jate Press, 2012.

Interneten elérhető források

- BIRKÁS PÉTER: Releváns jegyek a képregényfilmekben. *Médiakutató*, 2007/1, 33–42. https://epa.oszk.hu/03000/03056/00026/EPA03056_mediakutato_2007_tavasz_03.html. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- DUNAI TAMÁS: A képregény mint médium. *Szépirodalmi figyelő*, 2013/4, 27–34. https://epa.oszk.hu/01400/01433/00057/pdf/EPA01433_szepirodalmi_figyelo_2013_04_026-035.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- E. H. GOMBRICH: A látható kép. In: HORÁNYI ÖZSÉB (szerk.): *Kommunikáció I-II*. Budapest, General Press, 2003. 92–107. Pléh Csaba (ford.) <https://mek.oszk.hu/22500/22570/html/Gombrich.pdf>. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- FEHÉR DOROTTYA: A képregény vizuális akusztikája. Különös tekintettel Lakatos István A majdnem halálos halálsugár című művére. *Híd*, 2016/5. szám. https://epa.oszk.hu/01000/01014/00136/pdf/EPA01014_hid_2016_05_060-065.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.

- FISCHER GÁBOR: *Képregény és Képeszéd. A képregény mint a képi megmutatkozás és az elbeszélő nyelvi kifejezés formalizált kapcsolatának egy esete*. <http://zrinyifalvi.hu/kepregeny-es-kepbeszed/> Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- FÓNAI NIKOLETT: A képregény a multimodális műveltség szolgálatában. Könyvtárak a kilencedik művészet támogató szerepében. *Anyanyelvi Kultúrákövetítés*, 2020/1, 38–56. <https://real.mtak.hu/124893/1/2446-Cikk%20sz%C3%B6veg-3375-1-10-20201117.pdf>. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- JANKÓ JÁNOS: A Tél ármányai a Tavasz ellen. *Bolond Miska*, 1860/20. https://kepregenymuzeum.blog.hu/2019/08/18/janko_janos_a_tel_armanyai_a_tavasz_ellen. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- H. SZILÁGYI ISTVÁN: Jog és Irodalom (habilitációs előadás). *Iustum Aequum Salutare*, 2010/1. szám, 5–27. <https://ias.jak.ppke.hu/20101sz/01.pdf>. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- KAJTÁR ISTVÁN: A jog kulturális holdudvara. *Iskolakultúra*, 2000/1, 3–8. http://real.mtak.hu/61459/1/EPA00011_iskolakultura_2000_01_003-008.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- MAKSA GYULA: Ismeretterjesztés és Képregény. *Médiakutató*, 2007/1, 7–14. https://epa.oszk.hu/03000/03056/00026/EPA03056_mediakutato_2007_tavasz_01.html. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- MOLNÁR ANDRÁS: Feminizmus a Jogban. In: FEKETE BALÁZS (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 169–247. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/56785/fekete_kortarsjogelmelet_apr19_notesall.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- NAGY TAMÁS: Jog és irodalom szimpózium. Jog és irodalom. Kezdetek és eszmények. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2, 57–69. <https://ias.jak.ppke.hu/20072sz/07.pdf>. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- NYÍRI KRISTÓF: Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában. *Világosság*, 2002/1, 5–21. 5. http://www.hunfi.hu/nyiri/nyiri_Vil_W.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- SUSAN TIEFENBRUN: Transnational narratives the Failure of the International Laws of War and the role of art and story-telling as a self-help remedy for restorative justice. *Texas Wesleyan Law Review*, 2005/12, 91–130. <https://scholarship.law.tamu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1210&context=txwes-lr>. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- SZOMBATHY BÁLINT: KRAKKL! Hangok, zörejek katalógusa – 1020 onomatopoetikus kifejezés. *Híd*, 1978/11. szám, 1370–1378. http://adattar.vmmi.org/cikkek/11654/hid_1978_11_19.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.
- THOMAS GIDDENS: Comics, Law, and Eesthetics: Toward the use of graphic fiction in legal studies. *Law and Humanities*, 2012/1, 85–109. https://www.academia.edu/19040229/Comics_Law_and_Aesthetics_Towards_the_Use_of_Graphic_Fiction_in_Legal_Studies. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.

THURÓCZY GERGELY: Élclapok mostohagyermeké – Jankó János és a magyar képregény kezdetei a Bolond Miksában. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2014/39, 249–276. https://epa.oszk.hu/02100/02120/00039/pdf/EPA02120_tbm_2014_39_249-276.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2024. 08. 01.

A VÍZHEZ VALÓ JOG AZ EMBERI JOGOK RENDSZERÉBEN

OLÁH ENIKŐ EMESE¹

ABSTRACT ■ The global water crisis is on the horizon. Climate change, the growing world population and the increasing demand for water are pushing more and more countries into a situation where water resources are insufficient to meet even the minimum needs of people. While international water regulation has traditionally been from a state perspective, recent human rights instruments have changed the debate. Despite the absence of a universal treaty that explicitly includes a human right to water, the UN General Assembly has adopted resolutions that specifically recognize the human right to water, and this right is also included in the new Sustainable Development Goals. In this context, the aim of this paper is to examine the current status of the right to water in international law. The study uses the classical legal method to examine and interpret the sources of international law. It explores the historical development and conceptual origins of the right to water in different areas of international law, such as international environmental law and international water law. The study also examines the legal basis of the right to water within international human rights law, considering the possibilities of interpreting the autonomous right to water within existing legal instruments or as a customary norm, and elaborates on the legal implications of this. The study shows that new interpretations of existing human rights instruments, state practice and international law doctrine are increasingly supporting and recognizing the independence of the right. However, examples of national legislation and jurisprudence show that the right to water is a highly complex issue. Finally, the overall analysis makes it clear that, despite recent developments, the right to water cannot yet be said to have reached its full potential.

ABSZTRAKT ■ A globális vízválság a küszöbön áll. Az éghajlatváltozás, a növekvő világnépesség és a növekvő vízigény miatt egyre több ország kerül olyan helyzetbe, ahol a vízkészletek még az emberek minimális szükségleteinek kielégítésére sem elegendőek. Míg a víz nemzetközi szabályozása hagyományosan az állam szemszögéből történt, a közelmúltban született emberi jogi eszközök megváltoztatták a vitát. Annak ellenére, hogy nincs olyan egyetemes szerződés, amely kifejezetten emberi jogot kapcsolna a vízhez, az ENSZ Közgyűlése olyan határozatokat fogadott el, amelyek kifejezetten elismerik a vízhez való emberi jogot, és ez a jog az új Fenntartható Fejlődési Célokban is szerepel. Ebben az összefüggésben a tanulmány célja, hogy megvizsgálja a vízhez való jog jelenlegi helyzetét a nemzetközi

¹ PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

jogban. A tanulmány klasszikus jogi módszerrel vizsgálja és értelmezi a nemzetközi jog forrásait. A kutatás a nemzetközi jog különböző területein – például a nemzetközi környezetvédelmi jog és a nemzetközi vízjog – vizsgálja a vízhez való jog történeti fejlődését és fogalmi eredetét. A tanulmány továbbá megvizsgálja a vízhez való jog jogalapját a nemzetközi emberi jogi rendszeren belül, figyelembe véve a vízhez való önálló jog értelmezésének lehetőségeit a meglévő jogi eszközökön belül vagy szokásjogi normaként, valamint meghatározza ennek jogi következményeit. A tanulmány azt mutatja be, hogy a meglévő emberi jogi eszközök új értelmezései, az állami gyakorlat és a nemzetközi jog doktrínája révén egyre nagyobb támogatást és elismerést kap a jog függetlensége. A nemzeti jogszabályok és a joggyakorlat példái azonban azt mutatják, hogy a vízhez való jog rendkívül összetett kérdés. Az átfogó elemzés végül is egyértelművé teszi, hogy a közelmúltbeli fejlemények ellenére a vízhez való jog még nem mondható el, hogy elérte volna a meglévő jogi eszközökben megfogalmazott független emberi jog vagy új szokásjogi norma státuszát.

KULCSSZAVAK: vízhez való jog, emberi jog, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága, 15. számú általános kommentár, Latin-Amerika, nemzeti alkotmány, kikényszeríthetőség

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A víz az élet alapvető feltétele. A biztonságos ivóvíz és a higiénia nélkülözhetetlen az élet és az egészség fenntartásához, valamint alapvető fontosságú mindenki méltósága szempontjából. Amennyiben az emberek nem jutnak tiszta és biztonságos vízhez, kénytelenek olyan vízforrásokat használni ivásra, mosakodásra és ételkészítésre, amit csak találnak, még ha az szennyezett is. Ennek eredményét a megbetegedések és a nélkülözés magas száma jelzi. Valójában a világ lakosságának egyharmada nem rendelkezik biztonságos ivóvízzel és évente több mint egymillió ember hal meg a szennyezett víz által terjesztett betegségekben. A gyermekek különösen veszélyeztetettek. Azok az emberek, akik nem jutnak tiszta vízhez, túlságosan betegek lehetnek ahhoz, hogy dolgozzanak és gondoskodjanak a családjukról. Az ételkészítési hiány egy egész területet érinthet, ha nincs elég tiszta víz a termeléshez. A nők és a lányok különösen kitett csoportnak tekinthetők, hiszen gyakran idejük nagy részét azzal kell tölteniük, hogy vizet hordanak a távoli helyekről, így nem marad idejük dolgozni vagy iskolába járni és sokszor erőszaknak vannak kitéve. A vízzel kapcsolatos konfliktusok háborúvá fajulhatnak, ami további szenvedést és szegénységet okozhat.²

² DEBORAH BENSEN: Is Access to Clean Water a Basic Human Right? *Healing Waters International*, 2022, <https://healingwaters.org/is-access-to-clean-water-a-basic-human-right/>.

A tiszta víz olyan víz, amely nem károsítja azokat az embereket, akik ivás, úszás vagy más módon érintkeznek vele. A tiszta vízben alacsony a veszélyes szennyezőanyagok szintje. Ezek a szennyeződések lehetnek biológiai eredetűek, beleértve a baktériumokat és vírusokat, vagy az ember által előállított vegyi anyagok, beleértve a növényvédő szereket és a kőolajtermékeket. Fémek és más anyagok is okozhatnak veszélyes szennyeződést a vízforrásokban. Azonban tiszta víznek elegendő mennyiségben kell rendelkezésre állnia ahhoz, hogy kielégítse az emberek alapvető ivási, főzési, fürdési, tisztálkodási és higiéniai szükségleteit. A víznek elérhetőnek kell lennie az emberek otthonában vagy annak közelében, ezen felül megfizethetőnek kell lennie mindenki számára.³

Mindezen okok miatt, amikor felmerül az a kérdés, hogy a tiszta vízhez való hozzáférés alapvető emberi jog-e – a válasz: „teljes mértékben”. Ugyanakkor a tiszta vízhez való jog, jogi státusza világszerte eltérő. Egyes országok elismerik a tiszta és biztonságos vízhez való alapvető emberi jogot, mások viszont nem. Az Amerikai Egyesült Államokban például a szövetségi alkotmányban semmi sem mondja ki, hogy az ország polgárainak joga van a tiszta vízhez való hozzáféréshez. A vízzel foglalkozó szövetségi törvények és rendeletek sem mondják ki, hogy a tiszta víz emberi jog. Etikai szempontból a tiszta és biztonságos vízhez való jog abszolút alapvető emberi jog. Senkinek sem szabadna életét vagy egészségét kockáztatnia azzal, hogy szennyezett vizet iszik. A szennyezett víz okozta halálesetek, súlyos betegségek, szegénység és konfliktusok olyan problémák, amelyeket meg lehet – és meg is kell – szüntetni azáltal, hogy mindenki számára biztosításra kerül a tiszta ivóvíz. Szörnyű tragédia, hogy ezek a megelőzhető problémák továbbra is fennállnak.⁴

Számos nemzetközi szerződés tesz említést a vízhez való jogról, amely megerősíti a vízhez és a higiéniahoz való jog meglétét mint az emberi élet alapvető szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen elemét. A következőkben azt vizsgálom meg, hogyan is jelenik meg a vízhez való jog kérdésköre a nemzetközi jogban, azon belül is a nemzetközi egyezményekben. A hangsúlyt arra helyezem, hogy a latin-amerikai térséget érintően mely nemzeti alkotmányokban van jelen a vízhez való jog, amennyiben jelen van, akkor milyen formában. Jelen tanulmány keretein belül arra keresem a választ, hogy „a vízhez való jog kikényszeríthető-e, vagy csak egy koncepció a jövőre nézve?”

³ Ibid.

⁴ Ibid.

2. A VÍZHEZ VALÓ JOG A NEMZETKÖZI „SOFT LAW”

DOKUMENTUMOKBAN ÉS EGYEZMÉNYEKBE

A vízhez való jog születése lassú és ellentmondásos volt. A nemzetközi társadalmi-gazdasági jogok katalógusában talán egyetlen más jog státusza és normatív alapja sem volt olyan vitatott, mint a vízhez való emberi jogé. Annak ellenére, hogy a polgári és politikai jogokhoz képest viszonylag háttérbe szorultak, a nemzetközi társadalmi-gazdasági jogok normatív fejlődésük azon szakaszán már túljutottak, amikor felmerül a kérdés, hogy önmagukban véve jogokról van-e szó, vagy csupán erkölcsi jellegű, jogi kötöttségektől mentes törekvésekről. A társadalmi-gazdasági jogok jogi védelme sokkal később alakult ki, mint a polgári és politikai jogoké, amelyek normái hosszú folyamatokon mentek keresztül a fokozatos fejlődés, a normák tisztázása és a bírósági ellenőrzés során. Valójában a társadalmi-gazdasági jogok csak a 20. század végén kerültek teljes mértékben előtérbe. Ennek következtében a társadalmi-gazdasági jogokkal kapcsolatos alkalmazási kör, alapvető tartalom és a kapcsolódó állami kötelezettségek még mindig fejlődnek. Mindazonáltal, mivel ezeket a jogokat hivatalosan is megerősítették a nemzetközi emberi jogi szerződésekben, a társadalmi-gazdasági jogok garanciáinak többségére vonatkozó konkrét jogalap azonosítása általában egyszerűbbé vált a vonatkozó emberi jogi szerződésekben található konkrét rendelkezések meghatározásával. A társadalmi-gazdasági jogok nemzetközi jogi védelmének vagy érvényesíthetőségének elkötelezett kritikusai egyetértenek abban, hogy a jogok e csoportja mára általános elismerést nyert. Az e jogokkal kapcsolatban felmerülő fő kérdések inkább arra vonatkoznak, hogy miként lehet javítani érvényesíthetőségüket és kikényszeríthetőségüket, valamint a jogosultságok normatív tartalmát és a megfelelő állami kötelezettségeket, amelyekkel a nemzetközi elismerésük jár.⁵

Jelenleg van több nemzetközi szerződés, amely megerősíti a vízhez és a higiéniához való jog meglétét mint az emberi élet alapvető szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen elemét. Fontos megjegyezni, hogy az 1970-es évekig a Genfi Egyezményeken⁶ kívül egyetlen multilaterális eszköz sem tartalmazott rendelkezéseket vagy utalásokat a vízhez való hozzáférésre. Mindazonáltal

⁵ J. OLOKA-ONYANGO: Reinforcing Marginalized Rights in an Age of Globalization. *International Mechanisms, Non-State Actors, and the Struggle for Peoples' Rights in Africa. American University International Law Review*, 2003/4, 851–913.

⁶ Ezek az egyezmények konkrét szabályokat írnak elő a harcosok, illetve a fegyveres erők sebesült, beteg vagy hajótörést szenvedett tagjainak, a hadifoglyoknak és a polgári személyeknek, valamint az egészségügyi személyzetnek, a katonai lelkészeknek és a hadsereget támogató polgári alkalmazottaknak a védelmére.

az 1970-es évek óta, amikor a természeti erőforrások, a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés témái kezdtek bekerülni a nemzetközi napirendbe, számos különböző jogi értékű és jelentőségű nemzetközi eszközt fogadtak el, amelyek mind a vízhez való hozzáférés biztosításának szükségességére, mind a vízhez való jogra vonatkoztak. Különböző nemzetközi konferenciák jelentős előrelépéseket tettek a vízhez való hozzáférés és az emberi jogok közötti kapcsolatok előmozdítása terén, valamint fokozatosan elkezdtek felhívni a figyelmet az államok kötelezettségeire és felelősségére egyaránt. Az egyik első, erre vonatkozó jogi aktus az 1972-es Stockholmi Nyilatkozat⁷ volt, amelynek 2. alapelve megemlítette a víz fontosságát a jelen és a jövő nemzedékek számára.⁸

Mindössze néhány évvel később, 1977-ben került sor az ENSZ Vízügyi Konferenciájára az argentinai Mar del Platában. A konferencia a felmerülő vízproblémák megvitatásával foglalkozott. A konferencia célja – amint azt a konferencia végeredménye, az úgynevezett Mar del Plata-i Cselekvési Terv is megfogalmazza – az volt, hogy *„segítsen a világnak elkerülni egy globális méretű vízválságot”*. A Cselekvési Terv valójában kimondta, hogy *„minden embernek joga van ahhoz, hogy alapvető szükségleteinek megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvízhez jusson”*. Bár kollektív és nem egyéni jogként fogalmazták meg, ez volt az első alkalom, hogy a vízhez való jogot egyértelműen megemlézték egy nemzetközi jogi dokumentumban.⁹ 15 évvel a Mar del Plata-i konferencia után Dublinban tartották a Víz és Környezet elnevezésű nemzetközi konferenciát, ahol elfogadták az úgynevezett Dublini Nyilatkozatot.¹⁰ A 4. számú vezérelv szerint *„létfontosságú, hogy mindenekelőtt elismerjük minden ember alapvető jogát a tiszta vízhez és a higiéniához való megfizethető áron történő hozzáféréshez”*. A „megfizethető áron” megfogalmazás belefoglalása arra utal, hogy a vízhez való jogot nem szükséges ingyenesen biztosítani. Ez azzal függ össze, hogy a Dublini Nyilatkozatban a vizet végig gazdasági jószágnak tekintették. A Dublini Nyilatkozatot továbbították az ENSZ Környezetvédelmi és Fejleszt-

⁷ A Stockholmi Nyilatkozat, amely 26 alapelvet tartalmazott, a környezetvédelmi kérdéseket a nemzetközi aggodalmak előterébe helyezte, az iparosodott és a fejlődő országok közötti párbeszéd kezdetét jelentette a gazdasági növekedés, a levegő, a víz és az óceánok szennyezése, valamint a világ népességének jóléte közötti kapcsolatról.

⁸ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 16 June 1972, UN doc. A/CONF.48/14/Rev.1. <https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/KnowledgeCentre/ConferencesMeetings/Documents/A%20CONF.48%2014%20Rev.1.pdf>.

⁹ Report of the UN Water Conference „Mar del Plata Action Plan”, Mar del Plata Argentina, 14-25 March 1977, UN Doc. E/CONF.70/29. https://www.internationalwaterlaw.org/bibliography/UN/Mar_del_Plata_Report.pdf.

¹⁰ A vízről és a fenntartható fejlődésről szóló Dublini Nyilatkozat, más néven a Dublini Elvek a vízzel kapcsolatos problémákkal foglalkozó szakértők találkozója volt, amelyre 1992. január 31-én került sor az 1992. január 26–31. között Írországbán, Dublinban megrendezett Nemzetközi Víz- és Környezetvédelmi Konferencián.

tési Konferencia¹¹ résztvevőinek, amelyet még ugyanabban az évben tartottak, ahol az Agenda 21 édesvízzel kapcsolatos 18. fejezete kimondta, hogy „a víz gazdasági értékkel bír, véges erőforrásnak kell tekinteni, amelynek jelentős társadalmi és gazdasági következményei vannak az alapvető szükségletek kielégítésének fontosságára vonatkozóan”, így nem foglalkozott a vízhez való jog kérdésével.¹²

Két évvel később, a Népeességről és Fejlődésről szóló Kairói Nemzetközi Konferencián a résztvevő államok ismételten megerősítették a vízhez való jog iránti elkötelezettségüket, hangsúlyozva, hogy az egyéneknek „*joguk van a megfelelő életszínvonalhoz ... beleértve a megfelelő élelmet, ruházatot, lakást, vizet és higiénit*”.¹³ Itt a vízhez való jogot a megfelelő életszínvonalhoz való jogból levezetett jognak tekintették. A víz mint származtatott jog fogalmát 1999-ben tovább erősítették, amikor az ENSZ Közgyűlése a fejlődéshez való jogról szóló határozatában megerősítette a vízhez való jogot.¹⁴ 2000-ben elfogadták a Millenniumi Fejlesztési Célok, amely a 7. számú célra helyezte a hangsúlyt, miszerint „*2015-re felére kell csökkenteni a biztonságos ivóvízhez való fenntartható hozzáféréssel nem rendelkező emberek arányát*” és ami katalizátorként hatott a vízhez való jogról szóló vita elindításában.¹⁵

3. A VÍZHEZ VALÓ JOG MEGJELENÉSE AZ EMBERI JOGOK TERÜLETÉN

Mint a fentiekből kiderült, az emberi jogok sokáig csak kiegészítő szerepet játszottak a vízhez való jog kialakításában és a rendelkezésre való hivatkozás a jog több területén is megjelent. 2002-ben azonban az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága ismét érdemben foglalkozott a kérdéssel. A Bizottságot, amely az 1966-os Egyezségokmány felügyeleti szerveként tevékenykedik,

¹¹ A „Föld-csúcstalálkozót” 1992. június 3–14. között tartották Rio de Janeiróban. Ez a globális konferencia, az 1972-ben Stockholmban megrendezett első emberi környezetvédelmi konferencia 20. évfordulója alkalmából lett szervezve, amely rávilágított arra, hogy a különböző társadalmi, gazdasági és környezeti tényezők hogyan függenek egymástól és hogyan fejlődnek együtt. A találkozó elsődleges célja az volt, hogy átfogó menetrendet és új tervezetet dolgozzon ki a környezetvédelmi és fejlesztési kérdésekkel kapcsolatos nemzetközi fellépéshez.

¹² UN Conference on Environment and Development: Rio de Janeiro Brazil, 3–14 June 1992, UN doc. A/CONF.151/26. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>.

¹³ Report of the International Conference on Population and Development 5–13 September 1994, UN Doc A/CONF.171/13/Rev. 1, hereafter: Cairo Declaration, Principle 2. https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2020/12/pdf_BreakingThrough_04.pdf.

¹⁴ UN GA Resolution: The Right to Development, 17 December 1999, UN Doc. A/RES/54/175, para. 12 (a). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n00/279/11/pdf/n0027911.pdf>.

¹⁵ UN GA Resolution: United Nations Millennium Declaration, 18 September 2000, UN Doc. A/RES/55/2. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf.

felkérték, hogy a vízhez való jog tartalmának tisztázása érdekében dolgozzon ki és fogadjon el egy általános kommentárt, amelynek eredményeként elfogadták a 15. számú általános nyilatkozatot. Első alkalommal határozták meg a vízhez való jog tartalmát és az ahhoz kapcsolódó, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya részes államai számára felmerülő kötelezettségeket. A bizottság megállapította, hogy „a vízhez való emberi jog nélkülözhetetlen” és széles körű iránymutatást adott a vízhez való jog értelmezéséhez az Egyezségokmány 11. és 12. cikke alapján a megfelelő életszínvonalhoz való joggal és az egészséghöz való joggal kapcsolatban.¹⁶

2008 márciusában az Emberi Jogi Tanács elfogadott egy határozatot, amelyben mély aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy több mint egymilliárd ember nem jut biztonságos ivóvízhez. Ez az állásfoglalás jelentette az úgynevezett Genfi Folyamat kezdetét, és vezetett a biztonságos ivóvízhez és higiéniahoz való hozzáféréssel kapcsolatos emberi jogi kötelezettségek kérdésével foglalkozó független szakértő megbízatásának létrehozásához.¹⁷ Ennek fényében jelentős előrelépés történt az ENSZ Közgyűlésének 2010 júliusi, majd az Emberi Jogi Tanács 2010 szeptemberi határozatával, amelyek kifejezetten elismerték a vízhez és a szennyvízelvezetéshez való emberi jogot. A független szakértő megbízatását 2011-ben megújították és új nevet is adtak neki. A megbízatást „a vízhez és a szennyvízelvezetéshez való emberi joggal foglalkozó különleges előadó”¹⁸ névre keresztelték át, így a feladatkör tárgyát immár közvetlenül az emberi jogok nyelvén fogalmazták meg. Ezen túlmenően 2015-ben elfogadták a Fenntartható Fejlődési Célokat, az SDGs-eket, amelyek a Millenniumi Fejlesztési Célok¹⁹ utódai. A Millenniumi Nyilatkozat politikai ereje ellenére a Célok nem valósították meg az emberi jogokat, így 800 millió ember még mindig nem jut fenntartható módon vízhez. Az új Fenntartható Fejlődési Célok az MDGs-ekkel ellentétben univerzálisan alkalmazhatók és egyértelmű, közvetlen emberi jogi nyelven megfogalmazott célokat tartalmaznak. Ugyanezen év decemberében az ENSZ Közgyűlése új határozatot fogadott el, amely tisztázta a vízhez és a szennyvízelvezetéshez való emberi jogokat, valamint egyértelművé

¹⁶ CESCR General Comment No. 15: The Right to Water (Articles 11 and 12), 20 January 2003, UN Doc. E/C.12/2002/11. <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2003/en/39347>.

¹⁷ HRC Resolution: Human Rights and Access to Safe Drinking Water and Sanitation, 28 March 2008, UN Doc. A/HRC/RES/7/22. <https://www.right-docs.org/doc/a-hrc-res-15-9/>.

¹⁸ UN GA Resolution: The Human Rights to Safe Drinking Water and Sanitation, 17 December 2015, UN Doc. A/RES/70/169. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/442/72/pdf/n1544272.pdf>.

¹⁹ A Millenniumi Fejlesztési Célok időhöz kötött célokat határoznak meg, amelyek alapján mérhető az előrehaladás a gazdasági szegénység, az éhezés, a betegségek, a megfelelő menedék hiánya és a kirekesztés csökkentése terén – a nemek közötti egyenlőség, az egészségügy, az oktatás és a környezeti fenntarthatóság előmozdítása mellett.

tette, hogy a vízhez és a szennyvízelvezetéshez való jog között határozottan különbséget kell tenni, bár ezek a jogok egymástól függenek. Ezt a határozatot 2016 szeptemberében az Emberi Jogi Tanács határozata követte, amely megerősítette a vízhez és a szennyvízelvezetéshez való jogról mint különálló jogokról szóló nyilatkozatot, egyúttal további három évvel meghosszabbította a különleges előadó megbízatását. Az elmúlt néhány évben gyors és intenzív volt a fejlődés, de még mindig maradtak kérdések. Milyen jogi következményei vannak mindezen különböző eszközöknek, és mondhatjuk-e, hogy a nemzetközi jogban létezik a vízhez való önálló emberi jog?

4. A VÍZHEZ VALÓ JOG AZ EMBERI JOGOK NEMZETKÖZI SZABÁLYOZÁSÁBAN

PIERRE THIELBÖRGER²⁰ megfogalmazása szerint: *„aligha van olyan személy, sem olyan állam, aki cáfolná azt a normatív állítást, hogy minden embernek joga van a megfelelő mennyiségű és minőségű vízhez.”*²¹ Mindazonáltal, ahhoz, hogy megállapítsuk egy ilyen jog létezését, a nemzetközi jog forrásainak vizsgálatát kell elvégeznünk. A következő fejezet a vízhez való jog jogi kereteit vizsgálja meg, ahogyan az a meglévő nemzetközi jogi eszközökből következik. Amint az előző fejezetben láttuk, a vízhez való jog kialakulásának nagy része a szigorúan vett emberi jogi szférán kívül zajlott. Ezért logikusnak tűnik, hogy az emberi jogi jogalap meghatározása előtt röviden más jogterületeket is meg kell említeni. A vízzel kapcsolatos kérdéseket általában a nemzetközi környezetvédelmi joggal összefüggésben tárgyalják, amely viszont szoros kapcsolatban áll az emberi jogi szabályozással. Számos emberi jogot érint a környezeti állapot romlása, amely alól a vízzel kapcsolatos kérdések sem képeznek kivételt. Nyilvánvaló példa erre a víz környezetszennyezése, amely közvetlenül érinti az egészséghez való jogot. A tájékoztatáshoz való jog és az olyan döntésekben való részvételhez való jog, amelyek közvetlenül vagy közvetve érintik az egyének élőhelyét, szintén érintett olyan helyzetekben, ahol a víz kulcsfontosságú tényező, mint például az őslakosok ősi földjeinek kizsákmányolása. A vízhez való kifejezett jogot nem könnyű megtalálni a nemzetközi környezetvédelmi jogi szerződésekből. Ellenben számos nem kötelező erejű jogi eszköz keretében alakították ki. E nem kötelező erejű jogi eszközök közül sokan

²⁰ A német közjog és a nemzetközi közjog professzora, valamint a bochumi Ruhr Egyetem Béke és Fegyveres Konfliktusok Nemzetközi Jogi Intézetének ügyvezető igazgatója. Az Európai Nemzetközi Jogi Társaság emberi jogi érdekcsoportjának társelnöke, a Humanitárius Hálózat közgyűlésének elnöke, valamint a berlini Hertie School adjunktusa.

²¹ PIERRE THIELBÖRGER: *The right(s) to water – The multilevel governance of a unique human right*. Berlin-Heidelberg, Springer Verlag, 2014. 73.

elfogadták, hogy az alapvető emberi jogok mint például az élethez, az egészséghez és a jóléthez való jog attól a feltételezéstől függ, hogy az emberek számára biztosított legyen a megfelelő minőségű és mennyiségű vízhez való hozzáférés.²²

Ahogy az már korábban is említésre került, egy dolog biztos, víz nélkül senki sem tud élni és az alapvető vízellátás nélkülözhetetlen az emberi élet fenntartásához. Ezért érdekes megvizsgálni, hogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya értelmében az élethez való jog magában foglalja-e a vízhez való jogot. Az Egyezségokmány 6. cikke kimondja, hogy mindenkinek eredendően joga van az élethez. Ezt a jogot a „*legfőbb emberi jogként*” jellemezték, mivel az élethez való jog biztosítása nélkül minden más emberi jog értelmét vesztené. A 6. cikk különleges státuszát mind a megfogalmazása, mind a Paktumban elfoglalt helye miatt hangsúlyozzák, de azért is, mert ez az egyik olyan rendelkezés, amelytől nem lehet eltérni, még közveszélyhelyzetben sem. Továbbá a legtöbb tudós elfogadni látszik, hogy az élethez való jog a nemzetközi szokásjog részévé vált, sőt egyesek szerint még a nemzetközi jog kötelező erejű normájának (*jus cogens*) státuszát is elnyerte.²³ Ebből kiindulva, amennyiben a vízhez való jog az élethez való jogból következne, abban az esetben a norma jelentős jogi súllyal bírna és így azonnali állami kötelezettségeket is eredményezne. Azonban a jogi következmények jelentősek és súlyosak lennének, ezért a vízhez való jognak az élethez való jog keretében történő elismerése mellett szóló érveknek egyértelműnek és meggyőzőnek kellene lenniük.²⁴

Jelen körülmények között a vízhez való jogot nem származtathatjuk az élethez való jogból, következésképp, a vízhez való jog nem következik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányából. A felmerülő kérdés ebben az esetben az, hogy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya értelmében létezik-e emberi jog a vízhez. A Bizottság, amely a Paktum felügyeleti szerve, a fentiekben említett 15. számú általános kommentár keretein belül pontosan azt a célt szolgálta, hogy tisztázza a vízhez való jog normatív tartalmát a Paktum 11. és 12. cikke alapján. A 11. cikk azt is előírja, hogy mindenkinek joga van a megfelelő élelemhez. Ez több szempontból is hatással lehet a vízellátásra. A víz folyékony tápláléknak is tekinthető, az ételkészítés alapvető eleme

²² R. PICCOLTI – J. D. TAILLANT (szerk.): *Linking human rights and the Environment*. The University of Arizona Press, 2010. xiv. https://www.researchgate.net/publication/270953331_THE_RIGHT_TO_BE_A_PART_OF_NATURE_-_INDIGENOUS_PEOPLES_AND_THE_ENVIRONMENT_Leena_Heinamaki_2010_Rovaniemi_Lapland_University_Press_380_p_softcover_ISBN_978-952-484-367-5_43.

²³ MANFRED NOWAK: *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. Kehl, Engel Publishers, 2005. Article 6. <http://www.ejil.org/pdfs/18/1/222.pdf>.

²⁴ CCPR General Comment No. 6: The right to Life (Article 6), 30 April 1982. <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1982/en/32185>.

és az élelmiszer előállításának is szükséges tényezője. Az ENSZ élelemhez való joggal foglalkozó különmegbízottja, Jean Ziegler²⁵ a vizet a folyékony élelemmel teszi egyenlővé és így az élelemhez való jogból vezeti le a vízhez való jogot. Ez némileg vitatható, és ez a nézet nem kapott további támogatást. Másrészt a víz szoros kapcsolatban áll az élelemhez való joggal az ételkészítéshez szükséges víz értelmében.²⁶ Ezen túlmenően a 12. cikk elismeri a fizikai és mentális egészség elérhető legmagasabb színvonalához való jogot, amely mind az egyén lehetőségei, mind az egészségét befolyásoló társadalmi és környezeti feltételek, mind pedig az egészségügyi szolgáltatások tekintetében elérhető. Bár az egészséghez való jog olyan jognak tekinthető, amely nyilvánvalóan kapcsolódik a vízhez való joghoz, a 12. cikk nem tartalmazza a víz fogalmát. A Bizottság arra a következtetésre jut, hogy a megfelelő vízhez való hozzáférés biztosítása az egészséghez való jog alapján a részes államokat terhelő egyik alapvető kötelezettség. Ez a nézet széles körű támogatást élvez a tudósok körében és a 15. számú általános kommentár ezt tovább erősíti, valamint megállapítja, hogy a vízhez való jog elválaszthatatlanul kapcsolódik az elérhető legmagasabb szintű egészséghez való joghoz. Mint már az említésre került, évente több millió ember hal meg a vízzel kapcsolatos betegségek miatt, ami a halálozás első tíz kockázati tényezője között szerepel. Így az egészséghez való jog nem biztosítható megfelelő víz nélkül és ezért függ a vízhez való jogtól.²⁷

5. A VÍZHEZ VALÓ JOG ÉRVÉNYESÜLÉSE LATIN-AMERIKÁBAN

Amint az az előző fejezetből kiderül, a meglévő nemzetközi jogi eszközökben számos utalás található a vízre, de némi erőfeszítést igényel a vízhez való önálló jog megalkotása e meglévő nemzetközi jogi eszközök részeként. Inkább csak azt lehetne megállapítani, hogy a vízhez való jog létezik és a meglévő jogi esz-

²⁵ Svájci származású, a Genfi Egyetem és a párizsi Sorbonne szociológia-professzora, valamint az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa tanácsadó bizottságának korábbi alelnöke. Számos tisztséget töltött be az Egyesült Nemzetek Szervezeténél is, különösen 2000 és 2008 között az élelemhez való jog különleges előadója, 2008 és 2012 között pedig az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa, tanácsadó bizottságának tagjaként. Ziegler számos mű szerzője, előadóként is tevékenykedik, e mondatáról is ismert: „Egy gyermek, aki éhen hal, meggyilkolt gyermek”.

²⁶ CESCR General Comment No. 4: *The Right to Adequate Housing*, Articles 11 (1), 13 December 1991, UN Doc E/1992/23, para. 8(b). https://www.hlrn.org.in/documents/CESCR_General_Comment_4.pdf.

²⁷ P. H. GLEICK: *The Human Right to Water. Water Policy*, 1999/5, 487–503. 492. https://pacinst.org/wp-content/uploads/2007/05/human_right_may_07-1.pdf. SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA: *Emberi jogok a környezetrombolás árnyékában: Az ekocidium és az emberi jogok kapcsolódási pontjai. Iustum Aequum Salutare*, 2021/2. szám, 85–98.

közök szerinti más jogokból levezetett jogként működik. A vízhez való joggal kapcsolatos legújabb fejlemények számos nem kötelező erejű jogi eszközben történtek, amelyek támogatását mutatták annak a nézetnek, hogy a vízhez való jog önálló jogot képez. Ebben a fejezetben megvizsgálom, hogy melyek azok az eszközök, amelyek segítségével Latin-Amerikában érvényesülni tud a vízhez való jog. A térséget illetően elsősorban a nemzeti alkotmányok keretein belül képezi vizsgálatom tárgyát a vízhez való jog kérdése, különös tekintettel az érvényesíthetőségre.

Mindenképp szükséges megjegyezni, hogy a privatizációs politikák hatásai sokkal agresszívabbak azokon a helyeken, ahol nincs erős jóléti hagyomány – mint például az Európai Unióban –, amely képes lenne ellensúlyozni a privatizáció és a liberalizáció legradikálisabb törekvéseit. Nem véletlen tehát, hogy a vízkészletek privatizációs folyamataival szembeni leghevesebb népi reakciók a bolíviai Cochabambában zajlottak, valamint a vízhez való jog alkotmányba foglalása egész Dél-Amerika térségét érinti. A térségben a vízhez való jog gyakran szorosan kapcsolódik a vízgazdálkodáshoz és az alkotmányos jogok védelméhez. Az elmúlt évtizedben több latin-amerikai ország is alkotmányos reformot hajtott végre annak érdekében, hogy kifejezetten rögzítse a vízhez való jogot. Ilyen például Bolívia 2009-ben²⁸, Ecuador 2008-ban²⁹ és Uruguay 2004-ben, amelynek alkotmányának 47. cikke kimondja, hogy „a víz az élet alapvető erőforrása” és hogy „a vízhez és a higiéniahoz való hozzáférés” emberi jog.³⁰ Más latin-amerikai alkotmányok is tartalmazzák a jog közvetett elismerését. Ezek többek között Guatemala, Chile, Venezuela, Argentína és Kolumbia.

Argentínában a vízhez való jogot nem ismerik el kifejezetten, de azt az egészséges környezethez való jog részének tekintik, amelyet az alkotmány 41. cikke véd. Emellett a 75. cikk értelmében a főbb nemzetközi és regionális emberi jogi szerződések alkotmányos hierarchiában állnak egymással. A vízhez való jogot a nemzeti jog is garantálja, valamint a nemzeti bíróságok előtt is érvényesíthető. Egy a Legfelsőbb Bíróság előtt lezajlott, egy bizonyos vízgyűjtő terület vízszennyezésével foglalkozó ügyben a Bíróság hangsúlyozta, hogy

²⁸ Constitution of Bolivia, 2009, Article 16.1: „Everyone has the right to water.” <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Bolivia/bolivia09.html>.

²⁹ Constitution of Ecuador, 2008, Article 12: „The human right to water is essential and cannot be waived. Water constitutes a national strategic asset for use by the public and it is unalienable, not subject to a statute of limitations, immune from seizure and essential for life.” <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>.

³⁰ 1967 Constitution of Uruguay (last amended in 2004), <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Uruguay/uruguay04.html>.

meg kell védeni „a környezet kollektív közös és oszthatatlan használatát”.³¹ 1999-ben Neuquén tartomány több bírósága is hangsúlyozta a „vízhez való emberi jog hatékony védelmének biztosítását”, miután egy szennyezés miatt gyermekek egészsége került veszélybe. A vízhez való jog védelme Kolumbiában bizonyos értelemben hasonló az argentin elismeréshez, mivel a jog itt is az alkotmány 79. cikkében foglalt egészséges környezethez való jog keretében érvényesül.³² Emellett az alkotmány 366. cikke szerint a vízellátás az állam által nyújtandó közszolgáltatás kategóriájába tartozik. Kolumbiában a vízhez való joggal kapcsolatos ítélkezési gyakorlat meglehetősen következetes. A bíróságok elsősorban az Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság ítélkezési gyakorlatára és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által kiadott 15. számú általános kommentár értelmezésére támaszkodtak.³³

6. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

A vízhez való joggal kapcsolatos nemzeti nézőpontok példái azt mutatják, hogy a vízhez való jog számos állam nemzeti jogszabályaiban és a joggyakorlatban védelem alatt áll, bár sokféle módon és különböző rendszereken keresztül, megbízható jogi védelem mellett. Néhány államban a nemzeti jogszabályokban található hivatkozások a vízhez való jogra, sőt, néhány ország az alkotmányában is elhelyezte a jogot, kifejezetten és hallgatólagosan egyaránt. Az elismeréseknek azonban nem mindegyike támogatja a vízhez való önálló jogot. A vízhez való jog több elismerése más jogból, például az egészséghez való jogból, az élethez való jogból vagy az egészséges környezethez való jogból ered. Még arra is van példa, hogy olyan államok mint Kolumbia, közvetlenül a 15. számú általános kommentár értelmezését választották. Továbbá a vízhez való jog nemcsak földrajzilag a világ egy bizonyos részére korlátozódik, hanem azt az összes kontinens állama elismeri. Másrészt a legtöbb állam világszerte nem ismerte el hivatalosan és jogilag kötelező érvényű formában a vízhez való jogot. Fontos megjegyezni, hogy e tanulmánynak nem áll módjában az összes állam jelenlegi gyakorlatának részletes empirikus felmérése. Többek között a különleges megbízott feladata,

³¹ B. OLMOS GIUPPONI – M. PAZ: The implementation of the Human Right to Water in Argentina and Colombia. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*, 2015/1, 323–352. 337. <https://www.elsevier.es/es-revista-anuario-mexicano-derecho-internacional-74-articulo-the-implementation-human-right-water-S1870465415000100>.

³² Ibid. 338.

³³ 1991 Constitution of Colombia, Article 79. https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015.

hogy az egyes országok ilyen jellegű gyakorlatát megvizsgálja. E tanulmány tekintetében a nemzeti példák azt mutatják, hogy az államokra milyen hatással volt és hogyan hatott a nemzetközi fejlődés.

Mindazonáltal az elmúlt években a vízhez való jog elismerése egyértelműen fellendülőben van és a vízhez való jog világszerte elkezdett e különböző jogrendek részévé válni. Ez értelmezhető a nemzetközi jog közelmúltbeli fejleményeire adott válaszként, de a kialakuló vízválság és a víz mint véges erőforrás fokozott előtérbe kerülésének eredményeként is. A közelmúltban történt elismerésekre mind a fejlett, mind a fejlődő országokban sor került, olyan országokban, ahol a víz hol szűkösebb, hol kevésbé szűkös, valamint olyan országokban, ahol a jog megvalósítása könnyebben elérhetőnek vagy súlyosan nehéznek tűnik. A példák azt mutatják, hogy a határozott elismerés nem jelenti automatikusan az egyén erős védelmét. Számos példa van a nemzeti jogalkotásra és joggyakorlatra egyaránt, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy az állami gyakorlatok összhangban vannak a vízhez való független jog elismerésével, illetve, hogy a joggyakorlatban egyre több állásfoglalás születik ugyanebben a kérdésben. Az a tény, hogy a nemzeti bíróságok közvetlenül hivatkoztak a közelmúltbeli állásfoglalásokra, azt mutatja, hogy egy eszköz legitimitását nem feltétlenül annak formális jogi értéke határozza meg. Mégsem vonható le az a következtetés, hogy a vízhez való önálló jog, a vízhez való jog státuszát illetően a nemzetközi közösség egészében a többségi álláspont.

Mivel a víz meghatározó szerepet játszik a jog minden területén, ezért optimális esetben egyetlen jogterület vagy témakör vonatkozásában sem szabadna semmiféle hátrányt elszenvednie. A legnagyobb nehézség abból adódhat jelen esetben, hogy a vízhez való jog a jogszabályok különböző területein fontos szerepet tölt be. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy a vízzel kapcsolatos legújabb eszközök összekötik ezeket a különböző jogterületeket, ezáltal a célok és elvek egy nagyobb hálóját hozzák létre, szinte olyan, mint egy híd építése, amelynek közös nevezője a víz. Ez különösen nyilvánvaló, ha az elfogadott Fenntartható Fejlődési Célokat vesszük figyelembe. A célok univerzálisan alkalmazhatóak és a napirend holisztikus szemléletet képvisel, amely egyaránt érinti a fejlődést, a környezetvédelmet és az emberi jogokat. Az ezt követő esetleges állami gyakorlat és az államok hozzáállása az SDGs-ekhez meghatározó lesz, amikor a jövőben tisztázódik a vízhez való jog jogi értéke a nemzetközi jogban. Az előttünk álló kihívások ellenére fontos látni azt az előrelépést is, amely különösen az elmúlt tíz évben történt a vízhez való jog nemzetközi elismerésének, megvitatásának és a témához kapcsolódó továbbgondolásnak a felgyorsítása terén. Vannak olyan elemek, amelyeket ez a tanulmány érint és amelyek arra utalnak, hogy a vízhez való jog a jövőben szokásjogi norma vagy akár általános jogelv tárgyát képezheti, ennek köszönhetően önálló emberi joggá válhat.

IRODALOMJEGYZÉK

- B. OLMOS GIUPPONI – M. PAZ: The implementation of the Human Right to Water in Argentina and Colombia. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*, 2015/1, 323–352. <https://www.elsevier.es/es-revista-anuario-mexicano-derecho-internacional-74-articulo-the-implementation-human-right-water-S1870465415000100>.
- DEBORAH BENSEN: Is Access to Clean Water a Basic Human Right? *Healing Waters International*, 2022. <https://healingwaters.org/is-access-to-clean-water-a-basic-human-right/>.
- J. OLOKA-ONYANGO: Reinforcing Marginalized Rights in an Age of Globalization. International Mechanisms, Non-State Actors, and the Struggle for Peoples' Rights in Africa. *American University International Law Review*, 2003/4, 851–913.
- MANFRED NOWAK: *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. Kehl, Engel Publishers, 2005. <http://www.ejil.org/pdfs/18/1/222.pdf>.
- P. H. GLEICK: The Human Right to Water. *Water Policy*, 1999/5, 487–503. https://pacinst.org/wp-content/uploads/2007/05/human_right_may_07-1.pdf.
- PIERRE THIELBÖRGER: *The right(s) to water – The multilevel governance of a unique human right*. Berlin-Heidelberg, Springer Verlag, 2014.
- R. PICCOLTI – J. D. TAILLANT (szerk.): *Linking human rights and the Environment*. The University of Arizona Press, 2010. https://www.researchgate.net/publication/270953331_THE_RIGHT_TO_BE_A_PART_OF_NATURE_-_INDIGENOUS_PEOPLES_AND_THE_ENVIRONMENT_Leena_Heinamaki_2010_Rovaniemi_Lapland_University_Press_380_p_softcover_ISBN_978-952-484-367-5_43
- SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA: Emberi jogok a környezetrombolás árnyékában: Az ekocídium és az emberi jogok kapcsolódási pontjai. *Iustum Aequum Salutare*, 2021/2. szám, 85–98.

A JUGOSZLÁV FÖDERALIZMUS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI ÉS MAI JELENTŐSÉGE

SZŐNYEGI TAMÁS¹

ABSZTRAKT ■ In the following essay, I will attempt to provide a comprehensive overview of the key territorially-based institutions of the Western Balkans that emerged and evolved with the development of Yugoslavia and that form the basis of the region's present-day state boundaries and territorial units. Although the former Yugoslavia is not the same as today's Western Balkans, to understand the political dynamics and interethnic relations in the region today, we need to see how the Yugoslav state was born, how it has changed over history and what internal and external forces have shaped the institutions that continue to shape the geopolitics of the region and the thinking about territorial power-sharing institutions today. In this paper, I will discuss the historical antecedents of the Yugoslav unity idea, the major milestones in Yugoslavia's history and the territorial and ethnic aspects of Yugoslavia's constitutional reforms and conclude with a brief summary of the outcomes of these processes and an attempt to summarise the experience of Yugoslav ethnofederalism between 1945 and 1991, with an outlook to the present.

ABSTRACT ■ Az alábbi dolgozatban arra törekszem, hogy átfogó módon mutassam be a Nyugat-Balkán történelme szempontjából kulcsfontosságú területi alapú intézményeket, amelyek Jugoszlávia államfejlődésével együtt alakultak ki, fejlődtek tovább, és amelyek az alapját képezik a térség mai államhatárainak, illetve területi egységeinek. Bár az egykori Jugoszlávia nem azonos a mai Nyugat-Balkánnal, mégis ahhoz, hogy megértsük a térség mai politikai dinamikáját, interetnikus viszonyait látnunk kell, hogyan született a délszláv állam, hogyan változott a történelem során és milyen belső és külső erők alakították ki azokat az intézményeket, amelyek a térség geopolitikáját és a területi alapú hatalommegosztási intézményekről való gondolkodást ma is alakítják. A dolgozatban a délszláv egységeszme történeti előzményei, Jugoszlávia történelmének fontosabb mérföldkövei és Jugoszlávia alkotmány-reformjainak területi és etnikai vonatkozásai kerülnek bemutatásra, majd a dolgozat végén röviden összefoglalom a folyamatok eredményeit és kísérletet teszek arra, hogy összegezzem a jugoszláv etnoföderalizmus 1945 és 1991 közötti tapasztalatait, kitekintéssel a jelenre.

KULCSSZAVAK: Nyugat-Balkán, Jugoszlávia, föderalizmus, etnoföderalizmus, területi alapú intézmények

¹ PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A 15. századtól kezdve a későbbi Jugoszláviát alkotó népek-nemzetek elitjeiben egyre inkább terjedőben volt az a gondolat, hogy az akkor szétagolt délszláv nemzet egy egységállamban, egy egységes délszláv nemzetállamban alkosson államot. Ezt a gondolatot nevezhetjük „jugoszláv egységeszmények”.² Ennek egyik fontos ideológiai alapja az ún. „történelmi illírizmus”³ volt, amely arra a tételre alapozta a koncepcióját, hogy a déli szláv népek a Római Birodalomban élő és a térség (Illyricum)⁴ nevét is adó illír törzsek leszármazottai. Az elmélet szerint ebből következően a délszláv népek, miután felszabadulnak a török és a Habsburg uralom alól, lépjenek szövetségre és alkossanak egy nagy államot, amelyben sikeresen tudnak ellenállni a környező nagyhatalmi befolyásolási kísérleteknek.

A megvalósítással kapcsolatban több koncepció is létezett. A 19. századi horvát nemzeti ébredés gondolkodói a hatalmas illír (majd később már jugoszláv) nemzet államába a mai Szlovéniától egészen a mai Bulgáriáig terjedő szlávok lakta területeket kívánták integrálni, ez a romantikusnak mondható tervezet később átalakult „nagyhorvát eszmévé”,⁵ amely egy kisebb földrajzi területet kívánt egységbe szervezni. E gondolatok később, ugyan átalakulva, de továbbéltek a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság horvát politikai mozgalmakban.

A fentiekkel szemben, részben arra reagálva kialakult a „nagyszerb eszme” is.⁶ Ennek lényege a középkori dušáni szerb birodalom felújítása és a štokav dialektust beszélő népek egységállama. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a je-

² JUHÁSZ JÓZSEF: *Föderalizmus és nemzeti kérdés – Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010. 89.

³ Ibid. 89–90.

⁴ A Római Birodalom államszervezetének átszervezése Diocletianus császár (284–305) idején kezdődött és az őt követő későcsászárkori uralkodók alatt teljesült ki. A diocletianusi reform lényege a tetrarchia, vagyis a két főcsászár – két alcsászár rendszere valójában a Birodalom területi erőviszonyaihoz igazodott, és a keleti részek megerősödésének egyik megnyilvánulása volt. A birodalom keleti részei a 4. században két részre (*praefectura*) tagozódtak: Oriens és Illyricum. A dolgozat tárgya szempontjából fontos Illyricum *praefectura* I. (Nagy) Constantinus (306–337) idején 3 egységből állt: Thracia, Macedonia és Illyricum, ezek a területek teszik ki a mai Nyugat-Balkán országainak területét (Thracia kivételével). Mindez csupán azért fontos, hogy lássuk e térség történelmét, és hogy mi az a római kori közigazgatási-kulturális hagyomány, amelyre a későbbi századokban visszatekintettek a térség szerzői. A Római Birodalom közigazgatási hatása mellett ezeken a területeken a görög kulturális hatás sokkal erősebb volt, mint a latin hatás, lásd ábécé, vallási hagyomány stb. A Római Birodalom keleti felének szervezetéről és a birodalom tartományainak elnevezéséről lásd bővebben FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008. 56–59.

⁵ JUHÁSZ 2010, 91.

⁶ Ibid. 90.

lentős részben a közös nyelven alapuló koncepció a vallási különbözőségekre való tekintet nélkül, tehát az ortodox, a katolikus és a muzulmán vallásúakat is integrálni kívánta a jövőbeli államban. Természetesen, ahogy a horvát elképzelés tovább élt, ez az eszme is tovább élt, sőt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban gyakorlatilag a Karađorđević–dinasztia vezette politikai elit ezt az eszmét képviselte és építette be kormányzási gyakorlatába, illetve később is felbukkant még a 20. század során.

A szlovén nemzeti mozgalom ettől részben eltért, hiszen területileg és nyelvileg is jobban elkülönült a szorosabban összefonódó szerb–horvát régióktól. Továbbá a szlovén nemzet, mivel évszázadokig a Habsburg örökös tartományok közé tartozott, jobban tudott azonosulni az ausztrorszláv föderalizmussal, amely az Osztrák–Magyar Monarchia etnoföderális átszervezésében kereste a megoldást. Később látni fogjuk, hogy milyen okok vezettek oda, hogy mégis csatlakoztak az újonnan megalakuló délszláv államba.

A dolgozat tárgyához legszorosabban kapcsolódó elképzelés, a szocialista föderáció gondolata a 19. század legvégén és a 20. század elején került megfogalmazásra elsősorban a szocialista-kommunista mozgalom köreiben. Ez a gondolat az 1917-es „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” következtében létrejövő Szovjetunióban kapott nagy erőre, hiszen vezetői a gyakorlatban elkezdtek megvalósítani a szocialista föderációt.⁷ Korábban mozgalmi röpiratokban, pártprogramokban, újságcikkekben írtak erről az elképzelésről. Az egyik legismertebb ide tartozó forrás JOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN későbbi szovjet diktátor 1913-as „Marxizmus és nemzeti kérdés”⁸ című írása, amelyben a szocializmus és a nemzetek önrendelkezési joga összekapcsoltnak kerül bemutatásra és amelyben a mű szerzője a soknemzetiségű államok sajátosságait tárgyalja. Ebben az írásban sok érdekes tételt olvashatunk, az olvasóban az a benyomás alakulhat ki, hogy egy naiv, idealista forradalmár gondolatait olvassuk, aki a népek-nemzetek önrendelkezési jogát és a területi autonómiát hirdeti. Ezek a tételek a szerző későbbi, már a Szovjetunió teljhatalmú uraként elkövetett „nemzetiségi politikáját” ismerve meglehetősen nehezen értelmezhetők. Ez a tény azért lesz érdekes a témánk szempontjából, mert Sztálin és a kommunista mozgalom nagy hatással volt JOSIP BROZ TITO-ra, aki az 1945-ben megalakult Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság teljhatalmú diktátoraként szintén ezt a koncepciót alkalmazta az állam vezetésében és szintén illegális mozgalmi tagból lett diktátor.

A két személy – Sztálin és Tito – kezdetben még „mester-tanítvány” kapcsolatban álltak Tito mozgalmi időszakában, később azonban kibékíthetetlen viszony

⁷ Ibid. 62.

⁸ JOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN: Marxizmus és nemzeti kérdés. In: *Sztálin összes művei*. II. kötet. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1949. 314–403.

alakult ki közöttük és országaik között, melyet végül csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála, illetve őt a Szovjetunió élén követő Nyikita Szergejevics Hruscsov békülékeny politikája oldott fel.⁹

A dolgozat azt a kérdést vizsgálja meg, hogy mit jelentett a gyakorlatban a szocialista föderáció gondolata és miként valósult meg a bolsevik típusú etno-föderáció a Balkánon.

2. AZ ELSŐ JUGOSZLÁVIA LÉTREJÖTTE

Mint ahogy fentebb említettük, a térség népeinek elitjeiben volt egy igény a délszláv egységállam megalakítására. Ennek megvalósítására történelmi szempontból a legrealisabb időszak az első világháború vége utáni káosz volt. Az első világháborút az Osztrák–Magyar Monarchia elvesztette, és 1918 őszén elindult az állam szétesése, amelynek akkori területén többmilliónyi délszláv nemzetiségű osztrák és magyar állampolgár élt. A korábban vele szemben álló Szerb Királyság a győztes antant hatalmak szövetségese volt, ugyanakkor már 1918 őszétől éles szembenállás alakult ki a szintén győztes, antant-szövetséges Olasz Királysággal. E versengés középpontjában az adriai térség feletti hegemonia megszerzése állt, és a szerb–horvát–szlovén meghatározó elitek számára adott volt egy természetes egymásrautaltság. Ez az egymásrautaltság több különböző erőhatás eredménye volt, egyfelől belülről a térség népeinek délszláv egységállama iránti évszázados törekvés, másfelől az olasz csapatok keleti irányú, a korábbi Monarchia területei felé irányuló expanziója.¹⁰ Ezek mellett pedig meg kell említenünk az antant nagyhatalmi érdekeket a térségben, egyrészt a francia katonai-politikai elit örök érdekét, hogy Németország hatalmi ambícióit több kelet- és délkelet-európai állam korlátozza, köztük egy erős délszláv állam. Másfelől meghatározóak voltak az angol geopolitikai érdekek is, amelyek a fenti francia szempontok mellett a frissen kibontakozó bolsevik szörnyállam, a Szovjetunió kelet-európai térnyerésének megakadályozását is célul tűzték ki. Anglia az új délszláv állam közjogi-politikai berendezkedését illetően az alkotmányos, parlamentáris monarchia mellett érvelt a 1918 novemberi genfi tárgyalásokon.¹¹

⁹ POLONYI PÉTER – A. SAJTI ENIKŐ: *Mao – Tito*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000. 292–293.

¹⁰ JUHÁSZ 2010, 94.

¹¹ Ibid. 98.

2.1. A két világháború között

1918. december 1-jén hivatalosan is megalakult a korábban vágyott délszláv egységállam.¹² A két világháború közötti délszláv állam kezdetben, az akkor a térségben meghatározó három nemzet – a szerb, a horvát és a szlovén – politikai elitjének trialista koncepcióján alapult.¹³ Ekkor az új állam többi népe, nemzeti-sége még a nemzetté válás korai stádiumában járt és nem volt kellő erejük ahhoz, hogy az új államban, mint államalkotó nemzetek vegyenek részt.¹⁴ A bosnyákok, macedónok, montenegróiak identitása már korábban kialakult, azonban csak a második világháborút követően kezdett önálló államalkotó politikai identitássá válni. Fontos megjegyezni, hogy a második világháborút követően egyre inkább népszerűvé vált a „jugoszlávizmus” is, amely a korábbi nemzeti-vallási identitások helyébe egy új, szocialista délszláv egységes nemzethez való tartozás lehetőségét kínálta az állampolgároknak, nem is sikertelenül.¹⁵

Az első délszláv állam állandó belpolitikai válságokkal küzdött,¹⁶ majd a második világháború közeledtével igen erős külpolitikai kihívásokkal került szembe, de ezeket később részletesebben bemutatjuk. A belső problémák közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a korábban meghirdetett trializmus a gyakorlatban nem működött, a tényleges politikai hatalmat a Karađorđević-dinasztia és a szerb politikai elit gyakorolta.¹⁷ A számos megoldatlan probléma közül csak néhányat idéznék: az új állam politikai elitjeiben volt egy centralista – föderalista szembenállás, volt egy erős horvát agrármozgalom, egy nagyszerb központosító politikai csoport, illetve az általános választójog kiterjesztéséért harcoló egyéb mozgalmak. Ezek mellett ráadásul az 1929-es gazdasági világválság is dezintegrációs hatású tényező volt, az új állam jelentős gazdasági és ebből fakadó társadalmi problémákkal is küzdött.

Az összetett válságra 1929-ben Sándor király a szakirodalomban csak „királydiktatúráként”¹⁸ emlegetett megoldást adta, ami a valóságban a hatalom koncentrációját jelentette. Ezt követően a délszláv állam belső problémái mellé egy sor külső biztonsági kihívás társult. Az európai *status quo* megrendülését intő

¹² Ibid. 99.

¹³ SZABÓ ZSOLT: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 31.

¹⁴ JUHÁSZ 2010, 101.

¹⁵ A 2002-ben Szerbia és Montenegró területén tartott népszámlálás eredményei szerint a lakosság 3,3%-a még mindig jugoszlávként határozta meg magát. Erről lásd részletesebben HORVÁTH JENŐ (szerk.): *Világpolitikai lexikon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 578.

¹⁶ JUHÁSZ 2010, 100–101.

¹⁷ SZABÓ 2016, 31.

¹⁸ JUHÁSZ 2010, 100. Lásd még POLONYI – A. SAJTI 2000, 198.

jelként mutatta Jugoszlávia számára az Anschluss,¹⁹ és Csehszlovákia 1938-as feldarabolása,²⁰ illetve Albánia 1939 tavaszi olasz megszállása. A jugoszláv kormány hintapolitikája az 1939 szeptemberében kirobbanó második világháború elején még eredményesen távol tartotta az országot a háborútól. Azonban 1941 tavaszán angolbarát kormány került hatalomra Jugoszláviában és ez felerősítette a német birodalmi törekvéseket a térségben, amelynek következtében 1941. április 6-án megindult a német hadsereg vezette támadás Jugoszlávia ellen a tengelyhatalmak részéről. Jugoszlávia a német, olasz, bolgár és magyar katonai hadműveletek következtében rövid idő alatt gyakorlatilag eltűnt a térképről, egyes területeit annektálták, más területeken német, illetve olasz katonai köz-igazgatás működött.²¹

A háború előtti időszakból azonban be kell mutatnunk a délszláv állam egy különleges jogintézményét, ami e dolgozat témájához szorosan kapcsolódik és jelentős alkotmányjogi relevanciával bír. 1938/39 telén a felerősödő horvát önállósodási törekvéseket sikerült politikai tárgyalások útján konszolidálni. A horvát és a szerb elitek magas szintű politikai tárgyalások útján kialakítottak egy olyan területi-etnikai alapú hatalommegosztási modellt, amely lényegében a centrista-föderalista ellentéteteket átmenetileg ugyan, de eredményesen csillapította.²² E modell lényege, hogy átszervezték a Jugoszláv állam közjogi-közigazgatási szerkezetét és a horvát többségű területek – két bánság, és néhány kerület – *autonóm bánsággá* alakultak át. (Lásd 1. ábra)

Ezt az eseményt *Sporazum* (Megegyezés) vagy *Cvetković-Maček-paktum* néven említi a szakirodalom.²³ JUHÁSZ JÓZSEF az 1868-as horvát–magyar kiegyezéshez hasonlítja ezt az eseményt, azonban hozzáteszi, hogy ez szélesebb körű autonómiát biztosított a Horvát Bánságnak.²⁴ Ebből az eseményből, illetve jogintézményből is láthatjuk, hogy a területi-etnikai alapú hatalommegosztási modellek a térségben már az első délszláv államban is létjogosultsággal bírtak, igaz, a később létrejött

¹⁹ A Német Birodalom bekebelezte az Osztrák Köztársaságot 1938. március 11-én. Erről lásd részletesebben JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. 1. kötet. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947. 80.

²⁰ A korabeli Európa vezető hatalmai, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Olaszország az 1938 szeptemberi Münchener egyezményben hozzájárultak Csehszlovákia feldarabolásához. Erről lásd részletesebben JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. 2. kötet. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947. 237.

²¹ JUHÁSZ 2010, 103.

²² Ibid. 100.

²³ JUHÁSZ 2010, 102.

²⁴ Ibid. 102.

1. ábra: Jugoszlávia nemzetiségi bánságoként 1931-ben. A képen a pirossal jelölt horvát többségű területekből alakult meg 1939-ben az autonóm Horvát Bánság.²⁵

szocialista föderáció megalkotói más ideológiai alapon és más eszközökkel alkottak ehhez hasonló tagköztársaságokat 1945 után. Az államegység fenntartása ideiglenesen megvalósult, azonban a történelem gyorsan közbeszólt és az 1941-es német támadás miatt megszűnt az első délszláv egységállam.

²⁵ <https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/748170630497714176/largest-ethnic-group-in-each-yugoslav-banovina>.

3. JUGOSZLÁVIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Az 1941-es összeomlásról már írtunk fentebb, azonban fontos megjegyezni, hogy a megszállt területek jelentős részén partizánháború alakult ki a megszálló csapatok ellen, és e hadviselés a tengelyhatalmak vereségéhez közeledve egyre eredményesebb volt, egyrészt az angol és szovjet külső támogatás miatt, de jelentős részben a saját belső erőforrásokra támaszkodva. E mozgalom vezetői Josip Broz Tito, Edvard Kardelj és Milovan Đilas voltak, akik a később újjáalakuló Jugoszlávia vezetői lettek. Ebben az időszakban az ellenállók sajátos vezető szervezete az AVNOJ²⁶ volt, amely leginkább egy népfront jellegű mozgalom volt, és később átalakulva törvényhozó testületté és összefonódva a Jugoszláv Kommunista Párttal, az egypártrendszeren alapuló diktatúra alapjait építette ki. A megszállók elleni harcot J. B. Tito vezette, személyét azért kell részletesebben bemutatnunk, mert az 1945-ben megalakuló szocialista Jugoszlávia első számú politikai vezetője lett és maradt 1980-as haláláig. Ebből következően minden magas szintű közjogi intézményt az ő kezdeményezésére, vagy jóváhagyásával dolgoztak ki és emeltek alkotmányjogi szintre, így az 1943. november 29-i jajcai határozatot, és a dolgozat szempontjából fontos 1963-as és 1974-es alkotmány-reformokat is.

Josip Broz 1892. május 7-én született (bár a személyi kultusz idején május 25-én ünnepelték a születésnapját).²⁷ A mai horvát–szlovén határ mentén fekvő Kumrovec területén született és a környéken nőtt fel, lakatossegédként dolgozott, majd az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében az orosz fronton harcolt. Itt hadifogságba esett, majd az 1917-es orosz forradalmat követő kaotikus állapotokat kihasználva 1920-ban visszatért a frissen alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba.²⁸ Ezt követően fémipari munkásként dolgozott és hamar közel került az kommunista mozgalomhoz, amely az 1920-as évek második felétől illegálisban működött, Josip Broz ekkor már a Tito mozgalmi álnevet használta.²⁹ A börtönévek után emigrált a Szovjetunióba és a Komintern funkcionáriusaként dolgozott a Balkán ügyeivel foglalkozó szervezeti egységben. Ekkor került jó kapcsolatba a bolgár Georgi Dimitrovvval, a mozgalom egyik balkáni vezetőjével, aki később mentora és jó barátja lett. Az 1936-os sztálini tisztogatásokat egyes források szerint Dimitrovnak köszönhetően élte túl, ellentétben a jugoszláv kommunista vezetők Szovjetunióban élő emigráns vezetőivel, akik áldozatul estek a

²⁶ Jugoszlávia Népfelszabadító Tanácsa szerb, illetve horvát nyelven: Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

²⁷ POLONYI – A. SAJTI 2000, 163.

²⁸ Ibid. 183.

²⁹ Ibid. 193–204.

nemzetközi baloldali mozgalmak sajátos személyzeti politikájának, amely legtöbbször koncepciók perekben, kivégzésekben és kényszermunkában nyilvánult meg.³⁰ A jugoszláv kommunista mozgalom e „lefejezésének” köszönhetően Tito túlélőként hatalmasat lépett előre. Sztálinra valóban a népek nagy tanítómestereként tekintett és Jugoszláviába visszatérve sztálinista alapelveken szervezte újjá az akkoriban nagymértékben lecsökkent létszámú Jugoszláv Kommunista Pártot³¹. Ez idő alatt a Kominternben a balkáni kommunista mozgalmak összefogó vezetője Dimitrov volt, akit „az öreg”-ként emlegettek, és aki Titoval is aktív levelezést folytatott.³²

Tito ebben az időszakban meghatározó pártmunkásként dolgozott a Komintern nevű nemzetközi terrorszervezetben és készült a hatalom átvételére, amikor a fentebb ismertetett 1941-es válság következtében Jugoszláviát elérte a második világháború.

A német megszállókkal szembeni harcban eleinte az angolok támogatását élvező és időnként a németekkel is együttműködő Draža Mihailović vezette csetnik mozgalom tűnt erősebbnek.³³ Azonban a csetnik mozgalom, e szervezetben népszerű nagyszerb ideológia korlátai miatt (is) bukásra volt ítélve, szemben az etnikai-vallási határokat megszüntetni kívánó kommunista partizán mozgalom eszméjével, amellyel a háborúban álló ország legtöbb lakója könnyen azonosulni tudott. Ezért e mozgalom népszerűbb is volt, és jelentősebb tömegbázist tudott kialakítani, amely aztán harctéri sikerekhez, és 1945-ben a megszálló német csapatok végleges kiűzéséhez és a csetnik mozgalom feletti győzelemhez vezetett. Tito ekkor már a nemzetközi politika alakítója volt ebben a térségben, ekkor még egyaránt élvezte a nyugati szövetségesek és Sztálin bizalmát.

A partizánháború és a későbbi Jugoszlávia megalapítása szempontjából meghatározó volt az AVNOJ második ülésszaka (1943. november 29–30.), amely során az újralakítandó Jugoszlávia közjogi berendezkedésének alapjait rakták le. Ekkor az AVNOJ hivatalos formában is deklarálta, hogy Jugoszláviát föderatív alapokon kívánják újjászervezni, emellett elhatározták, hogy II. Pétert és az angolbarát emigráns kormányt, akik akkor kényszerű nyugati emigrációban tartózkodtak, kizárják a hatalomból. Az ekkor meghozott döntésekről Tito a következőket írja: *„A határozatok valóságos fordulópontot jelentenek a felszabadító harc folyamatában. Lefektették az első alapkövet az új, boldogabb Jugoszlávia kiépítéséhez, igazságosabb berendezéssel, amely biztosítani fogja sokat szenvedett népeinknek a szebb és boldogabb jövőt: azzal a berendezéssel, amely a nemzeti egyenjogúságon, a testvéri*

³⁰ Ibid. 205–223.

³¹ Ibid. 223.

³² Ibid. 212–213.

³³ Juhász 2010, 108.

egyvetértésen és a társadalmi igazságon alapul.”³⁴ Az AVNOJ második ülésszaka azért is fontos, mert az 1945-ben megalakult Jugoszlávia címerében is találunk rá utalást. (Lásd 2. ábra)

2. ábra: Jugoszlávia címere 1945–1963 között. A címer közepén található időpont az „államalapítást”, vagyis az AVNOJ II. ülésszakát jelöli. Az 5 fáklya az 1963-tól kibővült eggyel, a fáklyák az egyes tagköztársaságokat szimbolizálják.³⁵

4. A DÉLSZLÁV EGYSÉGÁLLAM ÚJJÁSZERVEZÉSE – A JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI NÉPKÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A második világháború lezárását követően az AVNOJ és a JKP Tito vezetésével és a nagyhatalmak jóváhagyásával megalapították a második délszláv egység-államot. Az új állam közjogi tekintetben az alkotmányozó nemzetgyűlés 1945. november 29-i jogi aktusával alakult meg Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság néven.³⁶ E dolgozat tárgyához szorosan tartozik az új alkotmány 1946. január 31-i kihirdetése, Jugoszlávia új alkotmánya ugyanis többek között a föderatív államszerkezettel kívánta megelőzni azt, hogy újból a két világháború közötti belpolitikai válságokhoz hasonló helyzet alakuljon ki, valamint az alkotmányozók tudatosan törekedtek arra, hogy az államszervezetben egyik államalkotó nemzet se kerülhessen többségbe. Az új államban hat tagköztársaság volt: Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia és Szlovénia és két autonóm egység: Koszovó-Metohija Autonóm Körzet és a Vajdasági Autonóm Tartomány.³⁷ A Szövetségi Parlament kétkamarás volt, a Népek Tanácsát a tagköztársaságok és tartományok küldöttei, a Szövetségi Tanácsot pedig általános választójog alapján megválasztott választókerületi képviselők alkották.

Ne feledjük azonban, hogy az új állam valójában egy centralizált pártállam volt, amely az egypártrendszer vastörvényei szerint működött, maga az alkotmány

³⁴ JOSIP BROZ TITO: *A Nemzeti Kérdés és a Forradalom*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1980. 46.

³⁵ A kép forrása: https://hu.wikipedia.org/wiki/Jugoszl%C3%A1via_c%C3%ADmere#/media/F%C3%A1jl:Emblem_of_Democratic_Federal_Yugoslavia.svg Az ábrát követő leírás nem egy szabályszerű heraldikai olvasat, e cikk szerzője nem rendelkezik olyan fokú heraldikai ismeretekkel, hogy megfelelő heraldikai olvasatát adja e címernek, ezért itt pusztán a dolgozat szempontjából fontos motívumokat tárgyaljuk.

³⁶ JUHÁSZ 2010, 111.

³⁷ Ibid. 111.

is az 1936-os szovjet alkotmány mintájára készült.³⁸ A hatalmat pedig ténylegesen a Jugoszláv Kommunista Párt és annak legfelsőbb vezetése gyakorolta. Ha meg kívánjuk vonni az 1945-től az 1963-as alkotmányreformig tartó időszak mérlegét, akkor megállapíthatjuk, hogy ekkor az államszervezet centralizáltan működött, ugyanakkor kiépültek az egyes tagköztársaságok saját hatalmi intézményei, melyeknek szűk jogkörű, de bizonyos fokú egyensúlyozó szerep jutott.

Szükséges e helyen bemutatni néhány olyan körülményt ebből az időszakból, melyek a legszűkebb értelemben nem állam- és jogtudományi kategóriába tartoznak, de mégis hozzájárultak ahhoz, hogy az államszervezet könnyen kiépüljön és hatékonyan működjön.

Elsőként meg kell említenünk, hogy ebben az időszakban a jugoszláv társadalomban volt egy általános optimizmus, amely egyrészt a második világháborúban a tengelyhatalmak felett aratott győzelemből fakadt, melyet a többi kelet-európai országhoz képest önállóan vívtak ki. Ironikusan megjegyezhetnénk, hogy Jugoszlávia volt az egyetlen kelet-európai ország, amely önként választotta a szocializmust, ugyanis területén nem tartózkodtak jelentős számban szovjet hadosztályok. Tehát Jugoszláviában széles körben volt egy győztes tudat a külső – ellenséges – hatalmakkal szemben. Emellett a társadalom nem kis részében a propagandagépezet tevékenysége nyomán a szocializmus, az internacionalizmus népszerű volt és alternatívát kínált a két világháború közötti kaotikus állapotokhoz képest. A bolsevik államépítés egyik lenini tétele szerint az osztályharcban a nemzetek egy-két generáció alatt feloldódnak, és ekkoriban a kelet-európai szocialista diktatúrákban úgy tűnt, hogy ez meg is valósulhat, persze jelentős részben erőszakos eszközökkel.

Titot és rendszerét legitimálta továbbá a nemzetközi tekintélye, amely abból fakadt, hogy az el nem kötelezett országok csoportjának egyik vezéralakja volt, amely a második világháború utáni posztkolonialista államok körében igen népszerű volt. Úgy tekintettek rá bel- és külföldön egyaránt, mint aki a hidegháború ellenére sikeresen egyensúlyoz a kapitalista és a szocialista világ között. Ennek számos olyan gazdasági vonatkozása is volt, amely Jugoszlávia számára relatív jólétet biztosított a környező országokhoz képest.³⁹

Némileg beárnyékolta ezt az optimizmust „Jugoszlávia kiközösítése”.⁴⁰ A balkáni föderációs tervek 1946–1953 között igencsak megélénkültek, a legmerészebb elképzelések szerint Jugoszlávia Albániával, Bulgáriával, és egy esetleges kommunista polgárháborús győzelem esetén, Görögországgal összefogva egy hatalmas szocialista föderációvá alakulhatott volna Tito és a jugoszláv kommunisták vezetésével.

³⁸ Hasonlóan a Magyar Népköztársaság alkotmányához, az 1949. évi XX. törvényhez.

³⁹ HORVÁTH 2005, 342–344, 609.

⁴⁰ Ibid. 344.

Ez a terv azonban Moszkvában nem volt népszerű, sőt a Kominform⁴¹ vezetése rövid tárgyalásokat követően Tito értésére adta, hogy akár katonai ellenlépések is követnének egy esetleges jugoszláv expanziót. Ez gyorsan fagyos viszonyt eredményezett Jugoszlávia és a Szovjetunióhoz kapcsolódó többi szocialista ország között. Így lett Sztálin legjobb tanítványából az imperialisták láncos kutya.

Azonban néhány év elteltével ez a szembenállás több okból is elkezdett veszíteni az erejéből, egyrészt mert a görög polgárháborúban a nyugati országok aktív támogatásával a kommunista mozgalommal szemben álló katonai csoportok kerültek ki győztesen, másrészt pedig az Albániát diktátorként vezető Enver Hodzsa a szocialista táboron belül is szélsőségesnek számító marxista–sztálinista programja miatt szinte teljesen elszigetelődött. Sztálin 1953-as halálát követően a Szovjetunióban elkezdődött a desztalinizációnak nevezett folyamat, a hatalmi küzdelmekből pedig Hruscsov került ki győztesen és az elődjéhez képest békülékenyebb politikát hirdetett meg a különutasnak számító Jugoszláviával szemben. Ez odáig vezetett, hogy az 1956-os magyar szabadságharc leveréséről és Nagy Imre kiadatásáról már Tito és Hruscsov személyesen egyeztettek.⁴²

Az 1950-es évek végére és az 1960-as évek elejére Jugoszlávia a nemzetközi kapcsolatokban kikerült a szocialista államok részéről korábban tapasztalt elszigeteltségből, ugyanakkor megmaradtak a nyugati országokkal kiépített gazdasági és politikai kapcsolatok, továbbá mint ahogy fentebb utaltunk rá a kibontakozó el nem kötelezett országok mozgalmában is nagy szerepet játszott.

E rövid külpolitikai kitérő után szükséges bemutatnunk Jugoszlávia e dolgozat szempontjából fontos belső viszonyait is. Miután a külpolitikai problémák az enyhülés irányába haladtak, megérrett a helyzet a belpolitika időközben felhalmozott problémáinak kezelésére.

5. AZ ALKOTMÁNYREFORMOK

E pontban két alkotmányreformot fogunk áttekinteni, amelyek az államszervezet alapvető átszervezést célozták meg és hajtották végre. Az alkotmányreformokat érdemes abból a szempontból vizsgálni, hogy milyen mértékben hatottak a centralizáció vagy a decentralizáció irányába, mert mint később látni fogjuk, a két reform eredményei e tekintetben mutatkoztak meg leginkább.

⁴¹ A Kominform a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája volt, amely 1947 és 1956 között az európai kommunista pártok együttműködésének összehangolása érdekében működött. Nemzetközi szervezetként tartották nyilván, de valójában központosított propagandagépezetként működött. Erről lásd részletesebben HORVÁTH 2005, 376.

⁴² POLONYI – A. SAJTI 2000, 293. E találkozó zárt ajtók mögött zajlott és jegyzőkönyv sem készült róla, de az eredményekből arra következtethetünk, hogy „elvtársi kibékülés” történhetett a találkozáson.

5.1. Az 1963-as alkotmányreform

Az 1963-as alkotmányreform során az állam új nevet kapott: Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság.⁴³ Az öngazgatási szocializmus jegyében decentralizációs hullám indult el és e közben a törvényhozó hatalmi ágat egy bonyolult ötkamarás struktúrává szervezték át Szövetségi Tanácsra és fontosabb ágazati kamarákra. A köztársasági és tartományi szint jogkörei gyengültek a kommunákhoz viszonyítva. Az öngazgatási szocializmus ideológiájának nevében a szövetségi szint gazdaságirányítási jogköröket adott át az alacsonyabb szinten található kommunák részére és hangsúlyosabb szerepet kaptak az állami vállalatok is.⁴⁴ A kommunák a szocialista öngazgatás legalapvetőbb egységei voltak Jugoszláviában, a magyar közigazgatási járáshoz hasonló méretű, de annál nagyobb jogkörökkel bíró egységek voltak. A gazdasági, politikai feladatokon kívül kulturális szerepük is volt. Ezzel párhuzamosan a Jugoszláv Kommunista Szövetség⁴⁵ vezetését pedig egy paritásos rendszerbe szervezték át.⁴⁶ Az autonóm tartományok törvényalkotási jogot kaptak és létrejöttek a szövetségi és tagköztársasági alkotmánybíróságok is.⁴⁷

5.2. Az 1974-es alkotmányreform

Az 1974. február 21-én elfogadott alkotmány ismét átalakította a délszláv állam föderatív intézményeit. A korábbi bonyolult ötkamarás parlament újra kétkamarás lett. Az egyik kamara a Szövetségi Tanács, a másik pedig a Köztársaságok és Tartományok Tanácsa volt, amelynek tagjait az egyes föderális egységek adták, tagköztársaságonként 12, tartományonként pedig nyolc tagot delegálva a testületbe. Az 1974-es alkotmány megerősítette a köztársaságok és tartományok önállóságát, így az államszervezet enyhén konföderatív⁴⁸ irányba mozdult el, és

⁴³ JUHÁSZ 2010, 117.

⁴⁴ Ibid. 118.

⁴⁵ A Jugoszláv Kommunista Szövetség kezdetben illegális mozgalomként működött, majd a második világháború után nagy taglétszámú állampárttá szerveződött.

⁴⁶ JUHÁSZ 2010, 119.

⁴⁷ SZABÓ 2016, 34.

⁴⁸ Konföderáció létrehozása nem volt kimondott cél, és alkotmányjogi szempontból sem mondhatjuk, hogy az alkotmányreform révén konföderáció jött létre, azonban figyelembe véve az 1945 utáni jugoszláv közjogi tendenciákat, megállapíthatjuk, hogy a délszláv állam átszervezésének modelljei egy olyan skálán mozogtak, amelynek egyik vége egy centralizáltabb állammodell, a másik vége pedig egy konföderáció, azzal a megjegyzéssel, hogy a két végpontot egyszer sem érték el az alkotmányreformok.

ezzel együtt a döntéshozatali rendszer konszenzuális alapokon működött. Ez a rendszer illeszkedett a már korábban is említett egyensúlyozó modellbe, melynek lényege az volt, hogy egyik nemzet sem kerülhetett túlsúlyba az államszervezet egészét tekintve. Jugoszláviában ebben az időszakban tehát kiépült a területi alapú hatalommegosztás intézményrendszere a szocialista etnoföderáció állam-eszményének és a munkás-önigazgatás követelményeinek megfelelően, azonban a Jugoszláv Kommunista Szövetség az egész rendszert diktatórikusan igazgatta. Jugoszlávia föderatív állam volt, de a fentebb bemutatott sajátosságai – demokráciadeficitje – miatt nehezen hasonlíthatjuk más föderatív államokhoz. Az 1974-es alkotmányreform úgy határozta meg a szövetségi jogalkotási hatásköröket, hogy azok elkülönültek a tagköztársasági és a tartományi szint hatásköreitől, tehát elvileg nem lehetett összeütközés a szintek között, amennyiben mégis ilyen helyzet állt elő, a szövetségi alkotmánybíróság döntött a kérdésben.⁴⁹

Jugoszlávia föderatív egységeit és tartományait az alábbi ábrán láthatjuk.

3. ábra: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság tagköztársaságai és autonóm tartományai⁵⁰

⁴⁹ SZABÓ 2016, 35.

⁵⁰ A kép forrása: <https://www.mapsnworld.com/yugoslavia/yugoslavia-political-map.html>.

Tagköztársasági státusza volt a Bosznia-Hercegovinai Szocialista Köztársaságnak, a Horvát Szocialista Köztársaságnak, a Macedón Szocialista Köztársaságnak, a Montenegrói Szocialista Köztársaságnak, a Szerb Szocialista Köztársaságnak és a Szlovén Szocialista Köztársaságnak, illetve a Szerb Szocialista Köztársaságon belül autonóm tartományi státusza volt a Koszovói Szocialista Autonóm Tartománynak és a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartománynak.⁵¹

Tito így írt az 1974-es alkotmányreformról a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa elé terjesztett beszámolóban: „... következetesen érvényesítettük azt az elvet, hogy a köztársaságokat és a tartományokat illeti meg az a jog és felelősség, hogy – összhangban az egységes társadalmi és gazdasági rendszerrel, a politikai rendszer egységes alapjaival és a JSZSZK Alkotmányában megállapított közös érdekekkel – önállóan rendezzék belső viszonyait, továbbá, hogy a föderáció keretében egyenjogúan döntsenek a közös ügyekről.”⁵² Tito beszédeit, cikkeit, beszámolóit vizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Jugoszlávia felső vezetése folyamatosan törekedett a tagköztársaságok és a tartományok lehető legteljesebb önrendelkezésének biztosítására, ugyanakkor ezzel párhuzamosan folyamatosan a belső ellenségekkel (például a burzsoá nacionalizmussal) hadakozva, mindig is az osztályharc dogmáinak tudatában kormányozta az államot. Ez a politika folyamatos konfliktusokkal járt és sok esetben a politikai ellenfelek erőszakkal való eltávolítását eredményezte, így ezekről az időkről nem mondhatjuk, hogy a demokratikus etnoföderális politika évtizedei lettek volna. E megállapítást mégis árnyalja, hogy a többi szocialista országhoz képest Jugoszláviában a nemzetiségeknek sokkal erősebb alkotmányos szintű jogi elismertsége volt. A szocialista jogfelfogás sajátosságai azért meghatározóak e térségben, mert Kelet- és Délkelet Európa államaiban a szovjet típusú diktatórikus rendszerek kiépülésének időszakában ezen államokban alkotmányos szinten is deklarálták a szocializmus államépítő jellegét és ezen államok jogrendszerei a legtöbb esetben a marxista-leninista tételekből vezették le a jogrendszer egészét és az egyes jogintézményeket is, erről bővebben HALÁSZ JÓZSEF ír egy tanulmányában.⁵³

⁵¹ TOLDI FERENC: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területi beosztása és községi öngazgatása. *Állam- és jogtudomány*, 1976/3. szám, 369.

⁵² TITO 1980, 310.

⁵³ HALÁSZ JÓZSEF: Az állampolgári egyenjogúság szocialista tartalma és alkotmányi szabályozásának jelentősége. *Állam és Igazgatás*, 1964/1. szám, https://adt.arcanum.com/hu/view/AllamEsIgazgatas_1964_1/?pg=33&layout=l. Halász József e cikkében az állampolgári egyenjogúságot és annak alkotmányos elismerését vizsgálja a szocialista országokban és erre hozza fel példaként Jugoszlávia 1963-as alkotmányát. Halász József 1964-es cikke is a szocialista jogirodalom részének tekinthető, azonban e cikk alkalmas a térség marxista-leninista kor-szellemének bemutatására, amely az állam- és jogtudományokat sem hagyta érintetlenül.

Az alkotmányreformoknak köszönhetően kialakult egyfajta *modus vivendi*, amely évtizedekig stabilitást biztosított Jugoszláviának. 1945-től kevésbé alakultak ki nemzetiségi konfliktusok, mert minden államalkotó nép, nemzet tulajdonképpen megkapta azt a tagállami keretet, létet, amelyben a számára legmegfelelőbb jogköröket gyakorolhatta. Ebben a korszakban népszerű volt a „jugoszlávizmus” és „az egy nagy délszláv nemzet” eszménye, mint arról már korábban szóltunk. Ezekben az évtizedekben a politikai élet szereplői nyitottabbak voltak a meg egyezésre az államegység megőrzése érdekében. Az „önigazgatási szocializmus” működőképes volt és a relatív jóléti viszonyok mellett kevésbé kerültek felszínre az etnikai konfliktusok. A tagköztársaságok és a tartományok paritásos intézményrendszere a szövetségi szinttel kiegészülve a kompromisszum irányába terelte az egyes politikai vezetőket. Ez a rendszer kisebb válságokkal, de évtizedekig működött. További erősítő tényező volt az állam működőképességében a štokav dialektus széles körben elterjedt használata. A mai kisebbségvédelmi és nemzeti-nemzetiségi érdekképviselési fogalmainkat csak bizonyos megszorításokkal alkalmazhatjuk erre a korszakra, mert teljesen más történelmi, kulturális, jogi környezetben kell őket vizsgálnunk. Megállapíthatjuk tehát, hogy Jugoszlávia 1945 utáni területi alapú hatalommegosztási intézményei a tagköztársaságok, a tartományok, az opčinák, kommunák és a szövetségi döntéshozatali szint voltak, ezek az intézmények voltak az etnoföderalizmus építőkövei, és az egyes szintek és egységek közötti bonyolult egyensúlyi döntéshozatali folyamatok tartották egyben hálóként ezt az építményt.

6. JUGOSZLÁVIA SZÉTESÉSÉRŐL RÖVIDEN

E dolgozat keretei nem teszik lehetővé a délszláv, illetve a koszovói háborúk és általában Jugoszlávia szétesésének részletesebb bemutatását. Mindössze azokat a külső és belső okokat kívánjuk röviden áttekinteni, amelyek hozzájárultak e sajátos etnoföderáció bukásához. Ezekről az okokról azért érdemes is szót ejteni, mert több más állam korábbi szétesése, vagy ma még egységes, de belső problémákkal küzdő állam meggyengülési folyamatával rokon jelenségek fedezhetők fel az alább bemutatott 20–30 évben. Ezek mellett azért is fontos szólni röviden a szétesési folyamatról, mert láthatjuk azt is, hogy a föderális, a tagköztársasági és a tartományi döntéshozatali szintek alkalmasak voltak a viták kezelésére egészen addig, amíg az állam stabilitásába és a nemzetközi rendbe vetett bizalom sok rossz körülmény, esemény együttes hatására megrendült.

6.1. Belső okok

Már utaltunk rá, hogy Jugoszlávia élén Josip Broz Tito állt, közjogi tisztségeit tekintve először miniszterelnök, majd 1953-tól 1980-ban bekövetkezett haláláig, mint a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke.⁵⁴ Fentebb említettük, hogy a partizánmozgalom katonai⁵⁵ és politikai vezetőjeként,⁵⁶ valamint a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével⁵⁷ nagy tekintélyt vívott ki magának. E tekintélyt a pártállami propaganda is fokozta, a személyi kultusz egészen odáig jutott, hogy Tito születésnapja nemzeti ünnepé vált, igaz nem a tényleges születésnapja (május 7.), hanem az illegális korszakában az egyik hamisított személyi okmányában használt dátum, május 25-e.⁵⁸ A második világháborút követő korszakban e tekintélyt Tito fel is használta céljai eléréséhez, és végül a szocialista–kommunista diktatúrák más országokban tapasztalt gyakorlata szerint, személye elválaszthatatlanul egybeforrt a rendszerrel. Ennek a diktatórikus hatalomgyakorlási folyamatnak és a „partizánvezérkar”⁵⁹ befolyásának köszönhetően az a gyakorlat alakult ki, hogy a tényleges hatalmat mindvégig kézben tartotta ez a kör, és az állam élén álló formális tisztségek betöltőinek kezéből minden fontos döntés meghozatala végül is Tito elé került. Ez később 1980-ban bekövetkezett halála után megbosszulta magát, hiszen a halála utáni évtizedben elkezdődött életművének hanyatlása, vagyis Jugoszlávia meggyengülése.

Az 1960-as és az 1970-es években is különböző reformmozgalmak indultak Jugoszláviában. Ilyen volt például a „horvát tavasz”⁶⁰ az 1970-es évek elején, amely a reformpolitikások óvatos párton belüli szervezkedésében, a nemzeti mozgalmakra jellemző kulturális ébredésben és diákcsoportok mozgalmában nyilvánult meg. Albán diákok egy csoportja 1968-ban Koszovóban követelt nagyobb fokú önállóságot Koszovónak⁶¹, de idesorolható az az 1960-as években kezdődött

⁵⁴ HORVÁTH 2005, 608–609.

⁵⁵ POLONYI – A. SAJTI 2000, 259. Tito a „Jugoszlávia marsallja” címet viselte 1943. novemberi jajcai értekezlettől kezdve haláláig.

⁵⁶ POLONYI – A. SAJTI 2000, 224–269.

⁵⁷ A nemzetközi kapcsolatokban kezdetben a második világháború alatt a szövetségesekkel folytatott tárgyalások miatt, mint a tengelyhatalmakkal szembenálló legerősebb balkáni politikai vezető vált ismertté. Később a Szovjetunióval való konfliktusa és a nyugati gazdasági kapcsolatok miatt emelkedett a nemzetközi tekintélye. Később pedig mint az el nem kötelezett országok vezetője volt ismert. Erről lásd részletesebben: HORVÁTH 2005, 608–609.

⁵⁸ POLONYI – A. SAJTI 2000, 163.

⁵⁹ JUHÁSZ 2010, 124. Ebbe a körbe tartozott Tito mellett, Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković. Kardelj 1979-es haláláig Tito bizalmasa volt, Đilas és Ranković korábban kegyvesztetté váltak és kiestek a hatalom éléről.

⁶⁰ JUHÁSZ 2010, 120.

⁶¹ Ibid. 121.

folyamat, amely a délszláv muszlimokat önálló nemzetként kívánta elismertetni és ez az 1974-es alkotmányreform során a legmagasabb, alkotmányi szinten került rögzítésre.⁶² Ezeket az ébredő nacionalista mozgalmakat az 1960-as és 1970-es években személycserékkel, tisztogatásokkal, részleges engedményekkel még eredményesen kezelte a rendszer, azonban Tito 1980-as halálát követően nem volt olyan tekintély, amely visszatartotta volna az újjáéledő nacionalista mozgalmakat és ezek az állam egységét tekintve jelentős szétfeszítő erővé váltak.

Később, az 1980-as években kezdetben még pártvezetőként megjelenő, majd tagköztársasági vezetővé váló politikusok: Milošević, Tuđman, Izetbegović a korábbi évtizedekhez képest látványosan nacionalista politikát folytattak.⁶³

Érdemes megemlíteni, hogy az 1970-es és az 1980-as években Jugoszláviában is egyre inkább megjelentek az egész kelet-európai térséget sújtó gazdasági problémák, az olajárrobbanás, az infláció, és a növekvő államadósság.⁶⁴ Ezek a folyamatok is dezintegráló tényezővé váltak.

Kezdetben még nagy esély volt az állam egyben tartására egy konföderalista átszervezéssel, de az 1980-as évek végére szinte megszűnt a kompromisszum-készség a tagköztársaságok részéről.

6.2. Külső okok

Jugoszlávia szétesésének kezdetét legalább annyira befolyásolták külső okok, mint a fentebb vázolt belső okok. Az 1980-as években elkezdődött a hidegháború végéhez vezető folyamat.⁶⁵ E folyamat eredményeképpen a szocialista tábor kohéziója meggyengült és a Szovjetunió mellett megszűnt a KGST,⁶⁶ illetve a Varsói Szerződés.⁶⁷ E három esemény ugyan az 1990-es években zajlott le, azonban már korábban nyilvánvalóvá vált, hogy hamarosan nagy valószínűséggel be fognak következni. A változó világpolitikai helyzetben Jugoszlávia egyensúlyozó, közvetítő szerepe megszűnt, az el nem kötelezett országok mozgalma szintén szerepét veszítette a korábbiakhoz képest. A nagyhatalmak közötti egyensúly megbillent,

⁶² JUHÁSZ 2010, 127. Ez azonban a boszniai és szandzsáki muszlimokra szorítkozott, a koszovói többségében muszlim albánok részéről az önálló tagköztársasági szint elérése volt a legfontosabb cél, ez azonban szerb nyomásra lekerült a napirendről.

⁶³ JUHÁSZ 2010, 135–150.

⁶⁴ Ibid. 133.

⁶⁵ HORVÁTH 2005, 292.

⁶⁶ Jugoszlávia egyes kérdésekben teljes jogú tagként, meghatározott gazdasági területeken, pedig mint megfigyelő vett részt a szervezet működésében. Erről lásd részletesebben HORVÁTH 2005, 360–361.

⁶⁷ HORVÁTH 2005, 625.

és Jugoszlávia belső folyamatait, így az elszakadási folyamatokat is, kevesebb figyelem övezte, és a nemzetközi közösség kevésbé tudta átlátni és megfelelően kezelni az egyre erősödő délszláv válságot.⁶⁸ A kétpólusú világ felbomlása és a nagyhatalmak viselkedése is hozzájárult Jugoszlávia széteséséhez. A folyamat elején még minden tagköztársaság és a nagyhatalmak részéről is komoly szándék volt az állam egységének megőrzésére, és konföderatív átszervezésére, de ez végül is a kompromisszumkészség hiánya miatt megghiúsult, a nagyhatalmak pedig, ha nyíltan nem is támogatták, de hallgatólagos módon megengedték a felbomlást. E folyamat részletes bemutatása nem tárgya e dolgozatnak, azonban szükséges volt néhány fontosabb tényezőt megvizsgálnunk abból a szempontból, hogy lássuk, hogy az egymással ellentétes nemzeti mozgalmak egy államban történő sikeres konszolidációja és az államalkotó nemzetek föderációba szervezése nagyon nehéz folyamat, és érdemi kompromisszumkészség, valamint megfelelő intézményrendszer nélkül nagyon kevés az esély a sikeres megvalósítására.⁶⁹

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Véleményem szerint az adja a jugoszláv föderalizmus mai jelentőségét, hogy kisebb módosításokkal, de az 1945–1991 között fennálló tagköztársasági határok adják a később a függetlenedő országok államhatárait. Ezek valójában történelmi-geopolitikai határok is, de az 1945–1991 közötti jugoszláv belpolitika alkotmányos szinten erősítette meg ezeket. A gyakori területi változások és a korábban is működő területi alapú intézmények miatt a térség államai ma is könnyebben fogadnak el területi autonómiákról való egyeztetéseket. Ebben a térségben a területi alapú hatalommegosztási intézmények, az autonómia és a nemzetiségek kérdése összekapcsolódtak és elfogadottabbak, mint a térség más országaiban.

Jugoszlávia területi alapú hatalommegosztási intézményei nem tekinthetők modern kisebbségvédelmi intézményeknek. Arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek az intézmények a hatalom kiegyensúlyozását szolgálták az államigazgatásban, a Jugoszláv Kommunista Szövetségen és a tagköztársaságokon belül úgy, hogy az állam intézményrendszerét az erőviszonyokhoz igazították. Ugyanakkor mégis fontosak, mert vannak olyan jellemzőik, amelyek az alapkérdésre reflektáltak, vagyis ezek az intézmények az etnikai konfliktusok megelőzését, és az állam egységének és működőképességének megőrzését szolgálták.

⁶⁸ JUHÁSZ 2010, 149–150.

⁶⁹ Erről részletesebben lásd MANZINGER KRISZTIÁN: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019. 87–91.

A két világháború közötti időszakot szokás a bizonytalanság korának is nevezni. A második világháború után az európai politikusok a keleti és a nyugati blokkban egyaránt arra törekedtek, hogy elkerüljék azokat a végzetes történelmi hibákat, amelyek a második világháborúhoz vezettek. Ebben a történelmi mintázatba illeszkedik Jugoszlávia 1945 utáni történelme és alkotmányreformjai is, hiszen a politikai vezetők előtt ott volt a negatív példák egész sora. Bár Jugoszlávia egypártrendszeren alapuló államszocialista diktatúra volt, mégis realista megközelítésből nézve azt is meg kell állapítanunk, hogy Jugoszlávia területi alapú hatalommegosztási intézményei mai szemmel egyedülállók voltak, a szocialista tábor országain belül pedig különösen, hiszen az egyetlen föderatív állam volt Kelet-Európában, a Szovjetunió (és részben Csehszlovákia) mellett. Az időbeli összehasonlítás eredményeképpen pedig egyértelműen arra a következtetésre juthatunk, hogy 1945–1991 között Jugoszlávia eredményesebben és a korszakhoz mérten elégséges jogi-politikai eszközökkel kezelte a nemzetiségi kérdést az 1941 előtti Jugoszláviához képest. Ezt az összehasonlítást persze beárnyékolja az 1991-ben kezdődött délszláv háború, azonban ez a konfliktus nem tárgya ennek a dolgozatnak. A korábbi jugoszláv területi alapú intézmények pedig nem arra voltak hivatottak, hogy egymással szemben álló fegyveres csoportok, hadseregek, milíciák összecsapásait kezeljék.

Az 1945–1991 közötti Jugoszláviát érdemes történelmi perspektívából tekinteni és fontolóra venni e cikk szerzője által alkalmazott és ajánlott történelmi szemléletet, amely szerint a történelem nem lineárisan halad egy abszolút nulla pontról egy abszolút jó és fejlett világ felé, hanem a történelem ciklikusan változik, ahol kedvező és kedvezőtlen körülmények, időszakok váltakoznak eltérő hosszúsággal, és bizonyos mintázatok ismétlődnek. Arra az esetre, ha ezt a térséget szeretnénk összehasonlítani más térségekkel, azt javaslom, hogy minden államot, népet, térséget egyedileg vizsgáljunk, és ne a mindenkor legfejlettebbnek tekintett térségekhez mérjük, hanem a saját korábbi önmagukhoz képest. Ezt a technikát alkalmazva könnyebben vizsgálhatjuk meg egy adott ország, egy adott történelmi korszakban nyújtott teljesítményét, nem feledve, hogy vannak egyetemes emberi értékek, melyek minden korszakban és helyzetben érvényesek. Ebből következően tehát megállapíthatjuk, hogy Jugoszláviában a területi alapú hatalommegosztási intézmények 1945 és 1991 között sajátos utat jártak be, amelyben a centralizáció és a decentralizáció közötti hangsúlyok évtizedenként változtak, de garantálni tudták az állam egységét, működőképességét és az alkotmányos berendezkedés kvázi beépített módon biztosította, hogy egyik nemzet se kerüljön túlsúlyba a többihez képest, ezzel elejét véve annak, hogy az 1945 előtti korszakhoz hasonló válságok alakuljanak ki. Az 1945–1991 közötti Jugoszláviában is beigazolódott az a tétel, hogy a föderáció célja nem

a különbségek megszüntetése, hanem a regionális identitások egységes állami kereten belüli megőrzése.

IRODALOMJEGYZÉK

- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
- HALÁSZ JÓZSEF: Az állampolgári egyenjogúság szocialista tartalma és alkotmányi szabályozásának jelentősége. *Állam és Igazgatás*, 1964/1. szám. https://adt.arcanum.com/hu/view/AllamEsIgazgatas_1964_1/?pg=33&layout=l
- HORVÁTH JENŐ (szerk.): *Világpolitikai lexikon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- JUHÁSZ JÓZSEF: *Föderalizmus és nemzeti kérdés – Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010.
- JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947.
- POLONYI PÉTER – A. SAJTI ENIKŐ: *Mao – Tito*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.
- MANZINGER KRISZTIÁN: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.
- SZABÓ ZSOLT: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016.
- IOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN: Marxizmus és nemzeti kérdés. In: *Sztálin összes művei*. II. kötet. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1949.
- JOSIP BROZ TITO: *A Nemzeti Kérdés és a Forradalom*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1980.
- TOLDI FERENC: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területi beosztása és községi öngazdáltsága. *Állam- és jogtudomány*, 1976/3. szám.

A KEDVEZŐBBSÉG ELVE A VISEGRÁDI ORSZÁGOK MUNKAJOGÁBAN

TÓTH KRISTÓF¹

ABSTRACT ■ The aim of this study is to examine the hierarchy of labour law sources in the Visegrad countries from the perspective of the favourability principle. In this context, the types of labour law sources, their relationship to each other, and the place and regulatory role of the employment contract in these systems will be examined. Overall, it can be concluded that Hungary's labour legislation provides the most extensive contractual freedom at both collective and individual level among the Visegrad countries. A common feature, however, is that coverage by collective agreements is considered to be low and collective agreements are mainly concluded at the workplace level. The content of the employment relationship is therefore primarily determined by the statutory law in the Visegrad countries.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmány célja a visegrádi országok munkajogi jogforrási rendszereinek elemzése a kedvezőbbség elve érvényesülése szempontjából. Ennek keretében vizsgálatra kerülnek a munkajogi jogforrások típusai, azok egymáshoz való viszonya, valamint a munkaszerződés helye, szabályozó szerepe ezen rendszerekben. Összességében megállapítható, hogy a visegrádi országok közül Magyarország munkajogi szabályozása biztosítja a legszélesebb körű szerződési szabadságot mind kollektív, mind individuális szinten. Közös jellemző ugyanakkor, hogy alacsonynak tekinthető a kollektív szerződések általi lefedettségi ráta, illetve a kollektív szerződések elsősorban munkahelyi szinten kerülnek megkötésre. A munkaviszony tartalmát így elsődlegesen a jogszabályok határozzák meg a visegrádi országokban.

KULCSSZAVAK: visegrádi országok, munkajogi jogforrási rendszer, kedvezőbbség elve, szerződési szabadság

1. BEVEZETŐ

A nyugat-európai országok munkajogi kultúrájában kiemelt jelentőséggel és hosszú múltra visszatekintő jogalkotási és jogalkalmazási hagyományokkal rendelkezik a kedvezőbbség elve („Günstigkeitsprinzip”, „favourability principle”

¹ PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

stb.)² Ugyanakkor, szemben a nyugat-európai államokkal, a visegrádi országokban, vagyis Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban a kedvezőbbség elve a második világháború végétől egészen a rendszerváltásig nem érvényesülhetett. Ezen államokban a szocialista időszakban a munkajog szinte teljes mértékben kógens jelleggel került szabályozásra, így a munkajogi kódexektől – főszabályként – sem a felek megállapodása, sem kollektív szerződés nem térhetett el, még a munkavállaló javára sem.³ 1989-et követően ezen országok létrehozták a munkajogi jogforrások új, a piacgazdaság viszonyainak megfelelő rendszerét⁴, melynek fő rendezőelve – a kógencia helyett – nyugat-európai mintára a kedvezőbbség elve lett.⁵

Jelen tanulmány célja a visegrádi országok munkajogi jogforrási rendszereinek elemzése az említett elv érvényesülése tekintetében. Ennek keretében vizsgálatra kerülnek ezen „posztiszocialista” államok munkajogi jogforrásainak típusai, azok egymáshoz való viszonya, valamint a munkaszerződés helye, szabályozó szerepe ezen rendszerekben. Elsősorban a lengyel munkajogi jogforrási hierarchia kerül részletesebben elemzésre, ugyanakkor a téma kontextusában (illusztratív jelleggel) bemutatásra kerül Szlovákia, illetve Csehország szabályozása is, valamint a témakör főbb pontjainak összehasonlítása Magyarországi munkajogi jogforrási rendszerével.

2. A KEDVEZŐBBSÉG ELVE A LENGYEL MUNKAJOGBAN

2.1. Történeti előzmények

A második világháború végét követően Magyarországhoz hasonlóan Lengyelország is szovjet érdekszférába került, így ezen két országban a szocialista időszakban a munkajog szabályozása hasonló alapelveken nyugodott és hasonló folyamatok mentek végbe.⁶ Mivel a szovjet jogelmélet a munkajogot a polgári

² BERKE GYULA: Adalékok a munkavállaló javára való eltérés kérdéséhez. In: PÁL LAJOS – PETROVICS ZOLTÁN (szerk.): *Visegrád 16.0. A XVI. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 108–131. 126.

³ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *A munkajogviszony alapkérdései az európai szocialista országok jogában*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 173.

⁴ PRUGBERGER TAMÁS – NÁDAS GYÖRGY: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 47.

⁵ TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI: Who Regulates Employment? Trends in the Hierarchy of Labour Law Sources. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1/2022, 31–52. 46.

⁶ PRUGBERGER – NÁDAS 2014, 45.

jogtól teljesen független, önálló jogágnak tekintette⁷, így 1945-től Lengyelországban is megindult a munkajog mint önálló jogág megteremtése és annak joganyagának egységes kódexbe foglalása. Ezen folyamat eredményeként 1974-ben kihirdetésre került a lengyel Munka Törvénykönyve (Labour Code of 26 June 1974., a továbbiakban: lengyel Mt.).⁸ A szocialista alapelveknek megfelelően a törvénykönyv célja a központi tervutasításos rendszer igényeinek kiszolgálása volt, így a munkajog alapvetően kógens jelleggel került szabályozásra. Ebből következően a munkaviszony mind individuális, mind kollektív feleinek szerződési szabadsága szinte teljes mértékben korlátozott volt, mivel a lengyel Mt. – főszabályként – eltérést nem engedő módon határozta meg a munkaviszony tartalmi elemeit, melyektől még a munkavállaló javára sem lehetett eltérni.⁹

A rendszerváltást követően a lengyel munkajog jelentős változáson ment keresztül, melynek során megtörtént a központi tervgazdaságból a demokráciába és a piacgazdaságba való átmenet, illetve a lengyel (munka)jognak az Európai Unió normáihoz való igazítása.¹⁰ Ezen folyamat során 1997-ben kihirdetésre került a Lengyel Köztársaság Alkotmánya (The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997., a továbbiakban: lengyel Alkotmány), valamint a lengyel Mt. több alkalommal jelentősen módosításra került, amely létrehozta a munkajogi jogforrások új rendszerét és a munkaszerződés helyét ezen jogforrási rendszerben.¹¹

2.2. Munkajogi jogforrások

A lengyel jogforrási hierarchia csúcsán a lengyel Alkotmány áll, amely deklarálja az általánosan kötelező erejű jogforrások („sources of universally binding law”) körét az alábbiak szerint: Alkotmány, törvények, ratifikált nemzetközi egyezmé-

⁷ PRUGBERGER TAMÁS – SZALMA JÓZSEF: A munkaviszonyra irányuló szerződés és az új Ptk. *Gazdaság és Jog*, 2012/10. szám, 14–17. 15.

⁸ ŁUKASZ PISARCZYK: Collective Bargaining in the Shadow of Legislation. Labour Law Sources in Poland. In: TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI (szerk.): *The Sources of Labour Law*. The Netherlands, Kluwer Law International B.V., 2020, 281–298. 283.

⁹ ERIKA KOVÁCS – NIKITA LYUTOV – LESZEK MITRUS: Labor law in transition. From a centrally planned to a free market economy in Central and Eastern Europe. In: MATTHEW W. FINKIN – GUY MUNDLAK (szerk.): *Comparative Labor Law*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, 403–439. 407.

¹⁰ PISARCZYK 2020, 282.

¹¹ Bár a lengyel kormány 2002-ben és 2016-ban kodifikációs bizottságokat nevezett ki egy új munkajogi kódex megalkotása céljából, azonban ezen rekodifikációs kísérletek nem bizonyultak sikeresnek (PISARCZYK 2020, 284.).

nyek és rendeletek.¹² Ezen jogforrások közül kiemelt jelentőséggel rendelkezik a lengyel Mt., amely meghatározza a munkajogi jogforrásokat. A kódex 9. cikk 1. §-a alapján a munkajogi jogforrások két fő csoportra oszthatók: jogszabályok (elsősorban a lengyel Mt., illetve a munkavállalók és a munkáltatók jogait és kötelességeit meghatározó egyéb jogszabályok¹³), valamint autonóm („autonomous”) jogforrások. Az autonóm jogforrások közös jellemzője, hogy azok nem egy állami hatóságtól származnak, hanem a munkaviszony kollektív felei vagy a munkáltató egyoldalúan hozza létre.¹⁴ E körbe tartoznak a kollektív munkaszerződések, törvényen alapuló egyéb kollektív szerződések, valamint a munkaviszonyban álló felek jogait és kötelességeit meghatározó munkáltatói szabályzatok.¹⁵

A lengyel munkajog tehát – a magyar szabályozástól eltérően – megkülönbözteti az ún. tipikus kollektív munkaszerződést („collective labour agreement”), valamint a törvényen alapuló egyéb, ún. atipikus kollektív szerződést („atypical collective agreement”). Kollektív munkaszerződést kizárólag szakszervezetek (szakszervezeti szövetségek) köthetnek a munkáltatóval (munkáltatói szervezetekkel), melyek a munkaviszonnyal kapcsolatos kérdések széles körét szabályozhatják, így például a munka- és bérfeltételeket, a szerződő felek jogait és kötelezettségeit stb.¹⁶ A lengyel Mt. továbbá megkülönbözteti a munkahelyi szintű kollektív szerződést („enterprise collective labour agreement”) és a több munkáltatóra vonatkozó kollektív szerződést („multi-enterprise collective labour agreement”), melyek lehetnek iparági, regionális vagy országos szintűek.¹⁷ A tipikus kollektív munkaszerződéssel szemben az atipikus kollektív szerződések törvény által kifejezetten megjelölt esetekben és tárgykörökben köthetők. Ezen típusú szerződések célja, hogy lehetővé tegyék a szociális párbeszédet olyan rendkívüli körülmények esetén, amikor nincs lehetőség a kollektív munkaszerződés megkötéséhez szükséges tárgyalások lefolytatására.¹⁸ Az atipikus kollektív szerződést a munkáltató szintén a szakszervezettel, illetve ahol nincs szakszervezet, ott az adott munkáltatónál elfogadott szabályok szerint megválasztott munkavállalói

¹² Lengyel Alkotmány 87. cikk (1) bekezdés.

¹³ Pl. Act of 23 May 1991 on the settlement of collective labour disputes.; Act of 10 October 2002 on minimum wage.

¹⁴ MICHAŁ BARAŃSKI: Poland – Employment relationship from the perspective of individual, collective labor law and EU law. In: NÓRA JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 163–182. 167.

¹⁵ Lengyel Mt. 9. cikk 1. §.

¹⁶ PISARCZYK 2020, 287.

¹⁷ LESZEK MITRUS: Relationship between statutory law, collective agreement and employment contract. The case of Poland. 2013. 5. https://mta-pte.ajk.pte.hu/downloads/leszek_mitrus.pdf.

¹⁸ PISARCZYK 2020, 287.

képviselőkkel köteles meg tárgyalni.¹⁹ Az atipikus kollektív szerződések különböző célokat szolgálhatnak, így például a munkavállalók védelmét csoportos létszámleépítés esetén, a munkaviszony rugalmasabbá tételét (főként a munkaidő terén), valamint a munka- és bérfeltételek átmeneti lerontását.²⁰

A munkajog autonóm forrásainak másik kategóriáját a munkáltató által egyoldalúan kiadott belső jogi aktusok („internal acts issued by employer”) alkotják, melyeknek két fő típusa a munkaszabályzat („work regulation”), és a javadalmazási szabályzat („remuneration regulation”).²¹ A munkaszabályzat a munkavégzés szervezeti rendjével összefüggő rendelkezéseket tartalmazhat, melynek keretében meghatározhatja például a munkahelyi jelenlét és távollét igazolásának szabályait, a munkaidő-beosztást, munkavédelmi előírásokat stb.²² Javadalmazási szabályzatot a legalább húsz munkavállalót foglalkoztató, kollektív szerződés hatálya alá nem tartozó munkáltató köteles kiadni, amely szabályozhatja a munka díjazásának feltételeit, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos egyéb juttatásokat (például utazási költségtérítés).²³

2.3. A munkajogi jogforrási hierarchia szabályai

A munkajogi jogforrások hierarchiája tehát az alábbiak szerint épül fel: általánosan kötelező jogszabályok, tipikus és atipikus kollektív szerződések, valamint a munkáltató által kiadott belső jogi aktusok. A lengyel Mt. alapján a munkajogi jogforrási hierarchia fő rendező elve a kedvezőbbség elve, mely szerint a jogforrási hierarchiában alacsonyabb szintű szabályok nem lehetnek kedvezőtlenebbek a munkavállalókra nézve, mint a magasabb szinten elhelyezkedő szabályok.²⁴ Ezen elv alapján tehát a hierarchiában alacsonyabb rangú, de a munkavállaló számára kedvezőbb rendelkezés elsőbbséget élvez a magasabb szinten elhelyezkedő sza-

¹⁹ Ugyanakkor egyes atipikus kollektív szerződéseket kizárólag a szakszervezettel lehet meg tárgyalni.

²⁰ PISARCZYK 2020, 287–289.

²¹ MITRUS 2013, 8–9.

²² A munkaszabályzatot a szakszervezettel kötött megállapodásban kell meghatározni. Ha a felek által meghatározott határidőn belül nem születik megállapodás a munkaszabályzatról, vagy ha a munkahelyen nincs szakszervezet, abban az esetben a szabályzatot a munkáltató egyoldalúan állapítja meg. Ugyanakkor munkaszabályzat kiadása nem szükséges, ha a szabályzatra vonatkozó kérdésekről kollektív szerződés rendelkezik, vagy ha a munkáltató húsznál kevesebb munkavállalót foglalkoztat (lengyel Mt. 104 – 104³ cikkek).

²³ Amennyiben a munkáltatónál van szakszervezet, akkor a munkáltatónak a szakszervezettel kell megállapodnia a javadalmazási szabályokról. A szabályzat mindaddig hatályban marad, amíg a munkavállalók nem kerülnek kollektív szerződés hatálya alá (lengyel Mt. 77² cikk).

²⁴ Lengyel Mt. 9. cikk. 2–3. §.

bályhoz képest.²⁵ Ebből következően, egyrészt a munkajog autonóm forrásai nem lehetnek kedvezőtlenebbek a munkavállalók számára, mint az általánosan kötelező jogszabályi rendelkezések. Másrészt a munkahelyi szintű kollektív szerződés nem lehet kedvezőtlenebb a több munkáltatóra vonatkozó (iparági, ágazati, országos szintű) kollektív szerződésnél. Harmadrészt a munkáltató egyoldalú aktusai nem ronthatják a munkavállalók helyzetét a jogszabályi és a kollektív szerződésekből eredő normákhoz képest.²⁶

A kollektív szerződés és a lengyel Mt. relációjában tehát – a magyar szabályozástól eltérően – a relatív diszpozitivitás főszabálya érvényesül. Ugyanakkor az elmúlt időszakban a lengyel munkajogban is megfigyelhető a munkajog rugalmasítására irányuló jogalkotói törekvés, ezzel összefüggésben pedig a kedvezőbbség elvének bizonyos szintű korlátozása.²⁷ Ezen flexibilizációs tendencia („flexibilisation tendency”) a 2000-es évek elejétől jellemzi a lengyel munkajogot, melynek keretében a lengyel Mt. több alkalommal módosításra került. Ezen módosításokat a különböző gazdasági válságok indukálták, a jogalkotó célja pedig az volt, hogy lehetővé tegye a munkaviszony kollektív felei számára a munkafeltételek aktuális helyzetükhöz való igazítását a gazdasági nehézségek elkerülése vagy leküzdése érdekében. Ezen folyamat két következménnyel járt. Egyrészt bővült azon jogintézmények köre, melytől tipikus kollektív munkaszerződés akár a munkavállaló hátrányára is eltérhet. E körben példaként említhető azon szabály, mely szerint a naptári évenként elrendelhető rendkívüli munkaidő maximális mértékét (százötven óra) kollektív munkaszerződés emelheti.²⁸ Továbbá, gyarapodott azon törvényi felhatalmazások és tárgykörök esete is, melyek vonatkozásában atipikus kollektív szerződések köthetők.²⁹ E körben például az atipikus kollektív szerződés átmenetileg leronthatja a munka- és bérfeltételeket. A lengyel Mt. felhatalmazása alapján, amennyiben a munkáltató pénzügyi helyzete indokolja, a munkáltató és a szakszervezet olyan megállapodást köthet, amely felfüggesztheti a kollektív munkaszerződés (akár több munkáltatóval kötött kollektív szerződés) és a munkáltató által kiadott belső aktusok rendelkezéseit. Továbbá, ha a kollektív szerződés hatálya alá nem tartozó, vagy húsznál kevesebb munkavállalót foglalkoztató munkáltató pénzügyi helyzete indokolja, megállapodás köthető az egyéni

²⁵ EWELINA KUMOR-JEZIERSKA: Employee favourability principle. In: KRZYSZTOF W. BARAN (szerk.): *Principles of Polish Labour Law*. Warszawa, Wydawnictwo, C.H. Beck, 2018, 84–90. 88.

²⁶ PISARCZYK 2020, 293.

²⁷ TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI: Introduction. Recent Trends in the Hierarchy of Labour Law Sources. In: TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI (szerk.): *The Sources of Labour Law*. The Netherlands, Kluwer Law International B.V., 2020, 1–14. 7.

²⁸ Lengyel Mt. 151. cikk.

²⁹ PISARCZYK 2020, 293–294.

munkaszerződésekből eredő munka- és bérfeltételek ideiglenes lerontásáról. A munkáltató ezen atipikus szerződéseket főszabályként a szakszervezettel köteles megkötni³⁰, melyek legfeljebb három évig lehetnek hatályban.³¹

2.4. A munkaszerződés szabályozó szerepe

A lengyel Mt. alapján – a magyar munkajogi szabályozáshoz hasonlóan – a munkaszerződés és a munkajogi források közötti kapcsolat tekintetében is a kedvezőbbség elvének főszabálya érvényesül. A kódex 18. cikkének 1. §-a szerint a munkaszerződés rendelkezései nem lehetnek kedvezőtlenebbek a munkavállaló számára, mint a munkajogi jogforrások. A kedvezőbbség elvébe ütköző szerződéses kikötés érvénytelennek minősül és helyette a munkajogi jogforrás megfelelő rendelkezése alkalmazandó.³² A munkaviszony feleinek szerződési szabadsága tehát korlátozott, mivel a munkaszerződés a lengyel Mt.-től, illetve a munkajog autonóm forrásaitól főszabály szerint csak a munkavállaló javára térhet el. A kódex ugyanakkor meghatároz néhány olyan jogintézményt is, melyek kivételnek minősülnek a kedvezőbbség elve alól. A lengyel Mt. alapján bizonyos jogintézmények kógens természetűek, melyektől még a munkavállaló előnyére sem lehet eltérni.³³ A törvény továbbá rendelkezik néhány diszpozitív szabályról is, melyektől akár a munkavállaló hátrányára is eltérhet a felek megállapodása. E körbe sorolható például a lengyel Mt.-ben rögzített azon szabály, mely szerint a naptári évenként elrendelhető rendkívüli munkaidő maximális mértékét (százötven óra) munkaszerződés emelheti, de csak abban az esetben, ha a munkáltató nem tartozik kollektív szerződés hatálya alá, vagy nem köteles munkaszabályzatot kiadni.³⁴

Mindazonáltal, ahogy azt GYULAVÁRI TAMÁS és EMANUELE MENEGATTI is kiemelik a Lengyelország és Magyarország munkajogi jogforrási rendszerét (is) elemző tanulmányukban, a jelenlegi magyar munkajogi tendenciától eltérően a lengyel munkajogra nem jellemző az individuális autonómia bővítésére irányuló

³⁰ Ha a munkáltatónál szakszervezet nem működik, a megállapodást a munkáltató és a munkavállalóknak a munkáltató által elfogadott szokásos módon választott képviselői kötik meg.

³¹ Lengyel Mt. 9¹, 23^{1a}, 241²⁷ cikkek.

³² A munkaszerződés ezen szabályba ütköző érvénytelen kikötése tehát nem teszi érvénytelenné az egész munkaszerződést. Ebben az esetben a munkavállaló számára kedvezőbb munkajogi rendelkezés a törvény erejénél fogva a munkaszerződés érvénytelen rendelkezésének helyébe lép (KUMOR–JEZERSKA 2018, 85.).

³³ Például a lengyel Mt. 291. cikkében meghatározott hároméves elévülési határidőt a munkaszerződés nem rövidítheti vagy hosszabbíthatja.

³⁴ Lengyel Mt. 151. cikk 3–4. §.

jogpolitikai szándék.³⁵ A lengyel Mt. tehát csak rendkívül szűk körben tartalmaz diszpozitív jellegű szabályokat a felek megállapodása tekintetében. Bár a lengyel jogirodalom is utal arra, hogy a szerződési szabadság jogalkotó általi tágítása bizonyos rövid távú előnyökkel is járhat³⁶, ugyanakkor az alá-fölérendeltségi viszony okán (a munkavállalók védelme érdekében) nem indokolt a kedvezőbbség elvének csorbitása az individuális munkaviszonyban.³⁷ A lengyel többségi jogirodalmi álláspont szerint a munkajog rugalmasítása sokkal inkább kollektív felek szintjén lenne indokolt, mivel a jelenleg érvényesülő relatív diszpozitivitás főszabályából eredően a munkáltatók nem érdekeltek kollektív szerződések megkötésében.³⁸ Továbbá – a többi posztszocialista országhoz hasonlóan – Lengyelországban történelmi okok miatt a kollektív alku demokratikus intézménye csak a rendszerváltást követően tudott kialakulni, így az nem rendelkezik hosszú múltra visszatekintő hagyományokkal.³⁹ Mindezekből következően, Magyarországhoz hasonlóan Lengyelországban is alacsony a kollektív szerződések általi lefedettségi ráta, illetve a kollektív szerződések elsősorban munkahelyi szinten kerülnek megkötésre.⁴⁰ A munkaviszony tartalmát így elsődlegesen a jogszabályok határozzák meg.⁴¹

3. A KEDVEZŐBBSÉG ELVE A SZLOVÁK ÉS A CSEH MUNKAJOGBAN

A visegrádi négyek másik két országában, Csehországban és Szlovákiában is hasonló történelmi folyamatok mentek végbe, mint Magyarországon és Lengyelországban. A szocialista elveknek megfelelően az 1965-ben kihirdetett csehszlovák Munka Törvénykönyve (The Labour Code No. 65/1965 Coll.) – a többi kelet-közép-európai államhoz hasonlóan – alapvetően kógens jelleggel szabályozta a munkajogot mind kollektív, mind individuális szinten. Az 1989-es forradalmat,

³⁵ GYULAVÁRI – MENEGATTI 2020, 12–13.

³⁶ A munkajog rugalmasítása rövid távon hozzájárulhat például a foglalkoztatás növeléséhez, mivel a munkáltatók a rugalmas szabályok kihasználásával a foglalkoztatás feltételeit a változó piaci helyzetekhez tudják igazítani: MICHAŁ SEWERYŃSKI: Contract and labour relations. The Polish case. *Managerial Law*, 3-4/2003, 119–134. 126.

³⁷ SEWERYŃSKI 2003, 129–130; PISARCZYK 2020, 296; MITRUS 2013, 13.

³⁸ SEWERYŃSKI 2003, 131; MITRUS 2013, 6.

³⁹ JAN CZARZASTY: Collective bargaining in Poland. A near-death experience. In: TORSTEN MÜLLER – KURT VANDAELE – JEREMY WADDINGTON (szerk.): *Collective bargaining in Europe. Towards an endgame*. Volume II. Brussels, ETUI aisbl, 2019, 465–481. 465.

⁴⁰ TAMÁS GYULAVÁRI – LUKASZ PISARCZYK: Populist Reforms in Hungary and Poland. Same Song, Different Melodies. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1/2023, 49–70. 59–60.

⁴¹ MITRUS 2013, 12.

illetve Csehszlovákia 1993-ban bekövetkezett felbomlását követően létrejött két utódállamban, Csehországban és Szlovákiában szintén megtörtént a központi tervgazdaságra épülő rendszer átalakítása, illetve a későbbiekben az Európai Unióhoz való csatlakozás. Ezen folyamat során a munkajogi szabályozás is jelentős változásokon ment keresztül, melynek során mindkét államban kihirdetésre került az új Munka Törvénykönyve, amely létrehozta a munkajogi jogforrások új, a piacgazdaság követelményeinek megfelelő rendszerét.⁴² Ezen törvénykönyvek egyik közös jellemzője, hogy a relatív diszpozitivitás főszabályát jelölik meg a jogforrási hierarchia rendező elveként.

A szlovák Munka Törvénykönyve (Labour Code Slovak Republic No. 311/2001 Coll., a továbbiakban: szlovák Mt.) 1. § (6) bekezdése szerint a szlovák Mt. vagy más munkajogi előírás tiltó rendelkezése hiányában a munkajogi viszonyok során a foglalkoztatás és a munka feltételeit a munkavállaló vonatkozásában a szlovák Mt.-ben vagy más munkajogi előírásban foglaltaknál kedvezőbben lehet alakítani, ha a rendelkezések jellege nem zárja ki az ezektől való eltérést. A kedvezőbbség elve alapján, a szlovák munkajogi jogforrási hierarchia csúcsán a szlovák Mt., illetve egyéb jogszabályok helyezkednek el, melyek a munkavállalókat megillető minimális védelmi szintről rendelkeznek. A következő szinten az ún. magasabb szintű kollektív szerződés („higher-level collective agreement”) található, amelynek a jogszabálynál magasabb fokú védelmet szükséges garantálnia. A hierarchiában ezt követi a vállalati szintű kollektív szerződés, amelynek a jogszabálynál, valamint a magasabb szintű kollektív szerződésnél szélesebb körű jogokat szükséges biztosítani.⁴³ Végül a legszélesebb körű védelmet a munkaszerződésnek kell garantálnia a munkavállaló számára.⁴⁴

⁴² KRISTINA KOLDINSKÁ: Czech and Slovak Labour Law — Protective or Liberal? Labour Law from the Split of Czechoslovakia to post-EU Accession. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 3/2008, 397–421. 397–400.

⁴³ A kollektív tárgyalásról szóló törvény (Act 2/1991 Coll.) 2. § (3) bekezdése alapján a kollektív szerződések az alábbi típusokra oszthatók:

- a) munkahelyi szintű kollektív szerződést („company collective agreement”), amelyet a szakszervezeti szerv és a munkáltató köt;
- b) magasabb szintű kollektív szerződés („collective agreement of a higher degree”), amelyet a magasabb szintű szakszervezeti szerv és a munkáltatók szervezete vagy szervezetei kötnek, illetve
- c) magasabb szintű kollektív szerződés („collective agreement of a higher degree”), amelyet a magasabb szintű szakszervezeti szerv vagy szervek és az állam mint munkáltató köt (például a közszolgáltatásra vonatkozóan).

⁴⁴ MARCEL DOLOBÁČ: Slovakia. Traditions and New Challenges of Labor Law. In: Nóra JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 37–56. 50–51.

A cseh Munka törvénykönyve (Labour Code No. 262/2006 Coll., a továbbiakban: cseh Mt.) szintén a kedvezőbbség elvét jelöli meg a jogforrási hierarchia rendező szabályaként.⁴⁵ A törvény 4a. §-a alapján kollektív szerződés, illetve a felek megállapodása nem szabályozhatja kedvezőtlenebbül a munkavégzés feltételeit a cseh Mt.-ben foglaltaknál. A különböző szintű kollektív szerződések⁴⁶ viszonylatában szintén a relatív diszpozitivitás főszabálya érvényesül, vagyis az alacsonyabb szintű kollektív szerződés nem szabályozhatja kedvezőtlenebbül a munkafeltételeket, mint a magasabb szintű.⁴⁷

Megállapítható tehát, hogy mind a szlovák, mind a cseh Mt. – a lengyel szabályozáshoz hasonlóan – a relatív diszpozitivitás főszabályát jelölik meg fő rendező elvként a kollektív szerződés és a munkajogi kódex relációjában. Ugyanakkor mindkét törvénykönyv tartalmaz néhány diszpozitív jellegű szabályt is, így például lehetővé teszik, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén kollektív szerződés meghosszabbítsa az egyenlőtlen munkaidő-beosztás törvényben rögzített maximális mértékét.⁴⁸ A felek megállapodása és a munkajogi kódex relációjában szintén a relatív diszpozitivitás főszabálya érvényesül. Ugyanakkor e tekintetben is mindkét törvénykönyv rendelkezik néhány diszpozitív jellegű jogintézménnyről, főként a munka- és pihenőidőre vonatkozó szabályozás területén.⁴⁹ E körben említhető például a szlovák Mt. azon szabálya, mely alapján a munkáltató által elrendelhető hetente legfeljebb nyolc, naptári évenként pedig legfeljebb száz óra terjedelmű készenléti időt a felek megállapodása megemelheti.⁵⁰ Példaként említhető továbbá a szlovák Mt. azon szabálya is, mely szerint a felek megállapodása alapján a munkáltató a szabadságot úgy is kiadhatja, hogy a munkavállaló – a törvényben rögzített főszabálytól eltérően – az adott évben nem mentesül egy alkalommal, legalább egybefüggő két hétre a munkavégzési és rendelkezésre állási kötelezettsége alól.⁵¹ Hasonlóan diszpozitív jellegű a cseh Mt. azon szabálya, mely szerint a munkáltató által naptári évenként elrendelhető

⁴⁵ MARTIN ŠTEFKO: The principle of favour in Czech collective labour law. *The Lawyer Quarterly*, 3/2017, 173–179. 173.

⁴⁶ A cseh Mt. 23. § (3) bekezdése alapján a kollektív szerződések az alábbi típusokra oszthatók: a) munkahelyi szintű kollektív szerződés („company collective agreement”), melyet a munkáltató vagy több munkáltató és a szakszervezet vagy több szakszervezet köt, illetve b) magasabb szintű kollektív szerződés („higher-level collective agreement”), melyet egy vagy több munkáltatói szervezet és egy vagy több szakszervezeti szervezet köt.

⁴⁷ Cseh Mt. 27. § (1) bekezdés.

⁴⁸ Szlovák Mt. 87. § (2) bekezdés, cseh Mt. 78. § (1) bekezdés m) pont.

⁴⁹ STEFAN CLAUWAERT – ISABELLE SCHÖMANN: The Crisis and National Labour Law Reforms. A Mapping Exercise. *European Labour Law Journal*, 1/2012, 54–69. 59–60.

⁵⁰ Szlovák Mt. 96. § (7) bekezdés.

⁵¹ Szlovák Mt. 111. § (5) bekezdés.

százötven óra rendkívüli munkaidő mértékét a felek megállapodása megemelheti.⁵² Szintén e körben említhető a cseh Mt. azon rendelkezése is, melynek értelmében a felek megállapodása eltérhet a szabadság kiadására vonatkozó azon szabálytól, mely szerint a szabadságot úgy kell kiadni, hogy a munkavállaló évente egy alkalommal, legalább két hétre mentesül a munkavégzési és rendelkezésre állási kötelezettség alól.⁵³

Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a fenti példákhoz hasonló diszpozitív természetű jogintézményeket mindkét törvénykönyv csak rendkívül szűk körben tartalmaz, mivel – a lengyel tendenciához hasonlóan – a szlovák és a cseh munkajogra szintén nem jellemző az individuális autonómia bővítésére irányuló jogalkotói szándék. Ezen megállapításra jutott például Gyulavári Tamás és Emg anuele Menegatti, akik a kelet-közép-európai országok munkajogi jogforrási rendszereit összehasonlító tanulmányukban a szerződési szabadság növelésére irányuló tendencia tekintetében csak Magyarországot emelik ki.⁵⁴ JAKAB NÓRA e tekintetben szintén csak a magyar szabályozást említi ezen országok munkajogi jogforrási rendszerét elemző tanulmányában.⁵⁵

Szintén közös jellemző, hogy Szlovákiában és Csehországban is alacsonynak tekinthető a kollektív szerződések általi lefedettségi ráta, illetve a kollektív szerződések elsősorban munkahelyi szinten kerülnek megkötésre.⁵⁶ Mindezekből következően – hasonlóan Magyarországhoz és Lengyelországhoz – a munkaviszony tartalmát elsődlegesen a jogszabályok határozzák meg ezen országokban is.⁵⁷

4. KONKLÚZIÓ

A lengyel, a szlovák, illetve a cseh Mt. a kedvezőbbség elvét jelölik meg a jogforrási hierarchia főszabályaként mind kollektív, mind individuális szinten. Ezen országokban tehát a felek megállapodása és a kollektív szerződés is – eltérően a magyar szabályozástól – főszabályként csak a munkavállaló javára térhet el a munkajogi kódexektől. Bár ezen törvénykönyvek szűk körben rendelkeznek disz-

⁵² Cseh Mt. 93. § (2)–(3) bekezdések.

⁵³ Cseh Mt. 217. § (1) bekezdés.

⁵⁴ GYULAVÁRI – MENEGATTI 2022, 45–47; 51.

⁵⁵ NÓRA JAKAB: Central European Reality of Labor Law – A Comparative Chapter. Fundamentals of Labor Law. In: NÓRA JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 227–251. 239–244.

⁵⁶ MARTA KAHANCOVÁ – MONIKA MARTÍŠKOVÁ: Strengthening legislation, weakening collective bargaining? Two faces of trade union strategies in Czechia and Slovakia. *European Journal of Industrial Relations*, 1/2023, 63–81. 68.

⁵⁷ GYULAVÁRI – MENEGATTI 2022, 45.

pozitív jellegű szabályról is a felek megállapodása tekintetében, Lengyelország, Szlovákia, illetve Csehország munkajogi szabályozását – a magyar munkajogi tendenciától eltérően – nem jellemzi az individuális autonómia bővítésére irányuló jogpolitikai szándék. Mindebből következően megállapítható, hogy a visegrádi országok közül Magyarország munkajogi szabályozás biztosítja a legszélesebb körű szerződési szabadságot mind kollektív, mind individuális szinten. Közös jellemző ugyanakkor ezen országok tekintetében, hogy alacsonynak tekinthető a kollektív szerződések általi lefedettségi ráta, illetve a kollektív szerződések elsősorban munkahelyi szinten kerülnek megkötésre. A munkaviszony tartalmát így elsődlegesen a jogszabályok határozzák meg a visegrádi országokban.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERKE GYULA: Adalékok a munkavállaló javára való eltérés kérdéséhez. In: PÁL LAJOS – PETROVICS ZOLTÁN (szerk.): *Visegrád 16.0. A XVI. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 108–131.
- ERIKA KOVÁCS – NIKITA LYUTOV – LESZEK MITRUS: Labor law in transition. From a centrally planned to a free market economy in Central and Eastern Europe. In: MATTHEW W. FINKIN – GUY MUNDLAK (szerk.): *Comparative Labor Law*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2015, 403–439.
- EWELINA KUMOR-JEZIERSKA: Employee favourability principle. In: KRZYSZTOF W. BARAN (szerk.): *Principles of Polish Labour Law*. Warszawa, Wydawnictwo, C.H. Beck, 2018, 84–90.
- JAN CZARZASTY: Collective bargaining in Poland. A near-death experience. In: TORSTEN MÜLLER – KURT VANDAELE – JEREMY WADDINGTON (szerk.): *Collective bargaining in Europe. Towards an endgame*. Volume II. Brussels, ETUI aisbl, 2019, 465–481.
- KRISTINA KOLDINSKÁ: Czech and Slovak Labour Law – Protective or Liberal? Labour Law from the Split of Czechoslovakia to post-EU Accession. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 3/2008, 397–421.
- LESZEK MITRUS: Relationship between statutory law, collective agreement and employment contract. The case of Poland. 2013. 5. https://mta-pte.ajk.pte.hu/downloads/leszek_mitrus.pdf.
- ŁUKASZ PISARCZYK: Collective Bargaining in the Shadow of Legislation. Labour Law Sources in Poland. In: TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI (szerk.): *The Sources of Labour Law*. The Netherlands, Kluwer Law International B.V., 2020, 281–298.
- MARCEL DOLOBÁČ: Slovakia. Traditions and New Challenges of Labor Law. In: NÓRA JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 37–56.

- MARTA KAHANCOVÁ – MONIKA MARTIŠKOVÁ: Strengthening legislation, weakening collective bargaining? Two faces of trade union strategies in Czechia and Slovakia. *European Journal of Industrial Relations*, 1/2023, 63–81.
- MARTIN ŠTEFKO: The principle of favour in Czech collective labour law. *The Lawyer Quarterly*, 3/2017, 173–179.
- MICHAŁ BARAŃSKI: Poland – Employment relationship from the perspective of individual, collective labor law and EU law. In: NÓRA JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 163–182.
- MICHAŁ SEWERYŃSKI: Contract and labour relations. The Polish case. *Managerial Law*, 3-4/2003, 119–134.
- NÓRA JAKAB: Central European Reality of Labor Law – A Comparative Chapter. Fundamentals of Labor Law. In: NÓRA JAKAB (szerk.): *Fundamentals of labor law in Central Europe*. Miskolc–Budapest, Central European Academic Publishing, 2022, 227–251.
- PRUGBERGER TAMÁS – NÁDAS GYÖRGY: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.
- PRUGBERGER TAMÁS – SZALMA JÓZSEF: A munkaviszonyra irányuló szerződés és az új Ptk. *Gazdaság és Jog*, 2012/10. szám, 14–17.
- STEFAN CLAUWAERT – ISABELLE SCHÖMANN: The Crisis and National Labour Law Reforms. A Mapping Exercise. *European Labour Law Journal*, 1/2012, 54–69.
- TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI: Introduction. Recent Trends in the Hierarchy of Labour Law Sources. In: TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI (szerk.): *The Sources of Labour Law*. The Netherlands, Kluwer Law International B.V., 2020, 1–14.
- TAMÁS GYULAVÁRI – EMANUELE MENEGATTI: Who Regulates Employment? Trends in the Hierarchy of Labour Law Sources. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1/2022, 31–52.
- TAMÁS GYULAVÁRI – ŁUKASZ PISARCZYK: Populist Reforms in Hungary and Poland. Same Song, Different Melodies. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 1/2023, 49–70.
- TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *A munkajogviszony alapkérdései az európai szocialista országok jogában*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978.

AZ ALAPNORMA SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL EGY ZÁRT JOGI LOGIKAI RENDSZER MEGALKOTÁSÁHOZ

UNGVÁRY BOTOND¹

ABSTRACT ■ In this paper, we deal with two basic questions arising from the starting point of scientific attempts to transform the legal norm into the language of informatics: (1) What method can be used to accurately describe the legal norm systems that make up laws, contracts and regulations so that the normative provisions assemble into algorithms that can be implemented into the source code of a software and (2) what properties should be present in a formal description system that allows the legal norm to be transformed into software code? This paper presents the process of selecting and formally creating a general basic norm as the first step in creating a formal legal logical description system.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmányban a jogi norma informatikai leképezésére tett tudományos kísérletek kiindulópontján felmerülő két alapkérdéssel foglalkozunk: (1) Milyen módszer alkalmazható a jogszabályokat, szerződéseket és szabályzatokat alkotó jogi normarendszerek pontos leírására úgy, hogy a normatív előírások algoritmussá álljanak össze, amely már átültethető egy szoftver programkódjába és (2) milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak a formális leíró rendszernek, ami lehetővé teszi a jogi norma programkódba történő átültetését? A tanulmány egy formális jogi logikai leíró rendszer megalkotásának első lépéseként mutatja be az általános alapnorma kiválasztásának és formális megalkotásának folyamatát.

KULCSSZAVAK: általános alapnorma, hipotetikus alapnorma, jogi logika, jogi norma informatikai leképezése, zárt jogi logikai rendszer, jogi informatika

1. BEVEZETÉS

A jog és az informatika állandó kölcsönhatásban van, egyre erősebben kapcsolódnak össze:

- (i) A jog követni kénytelen az informatika fejlődését.
- (ii) Egyes jogi kérdésekre ma már technológiai megoldást is kell találni. Már nem csak a jogszabály vonatkozó rendelkezéseinek értelmezése és helyes

¹ PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

alkalmazása a jogász feladata, hanem arra is tudnia kell válaszolni, hogy az előírásoknak milyen technológiai megoldás felel meg. Például melyik elektronikus aláírás-szolgáltatás felel meg a piacon elérhető szolgáltatások közül a teljes bizonyító erejű magánokirati minősítésre vonatkozó hatályos jogszabályi kritériumoknak?

- (iii) Az is egyre gyakrabban fordul elő, hogy technológiai kérdésekre jogi megoldást kell találni. Például: hogyan gyűjthetők felhasználói adatok cookie („süti”) segítségével egy honlapon jogszerűen és egyáltalán milyen felhasználói adatok gyűjtése megengedett?
- (iv) Természetesen az informatika is követi a jog fejlődését (legalábbis alkalmazkodik hozzá):
 - egyrészt a jogalkotó által meghatározott úton (pl. drónszabályozás),
 - másrészt a jogi feladatok digitalizációja által,
 - harmadrészt a jog informatikai leképezésére tett kísérletek útján. Jelen tanulmányban ez utóbbi kihívás egyik elméleti alapkérdésével foglalkozom.

A jogi norma informatikai leképezéséhez vezető bonyolult úton az alkalmazott jogi logika lehet az egyik régóta hiányzó macskakő. A jogszabályok és szerződések tartalmának szoftverbe történő átültetésére számos kísérletet tettek már az elmúlt évtizedekben, azonban mindegyikre jellemző, hogy csupán egy konkrét speciális implementációs cél megvalósítására fókuszáltak a fejlesztők. Az implementált jogi informatikai megoldások elkészítését nem követte a jogi informatika tudományát előmozdító standardizáció, szabványosítás vagy elméletalkotás. Nem teljesült még be a prófécia, mely szerint a magánjogi szerződések kódolása vagy a jogszabályok szoftverbe ültetése általánosan kidolgozott, széles körben alkalmazott funkció lesz.²

Ennek egyik fő oka az lehet, hogy a jogi informatikai fejlesztések általában konkrét ügyféligényekre válaszolnak és nem tudományos kutatóintézetek tevékenységének keretein belül valósulnak meg. A jogi norma átültetése a programkódba ezért a jogász (mint ügyfél) és a programozó (mint a fejlesztés kizárólagos ura) sajátos együttműködése során jön létre. Arra a kérdésre csak kevesen kísérlelnek meg választ adni, hogy a jogi normát, illetve annak tartalmát hogyan lehet pontosan, információvesztés nélkül (vagy az információvesztés minimalizálásával) programkóddá konvertálni? Az első kísérletek után pedig a legtöbben fel is hagynak a próbálkozással. Míg a probléma komplexitását és nehézségét megerősítő kutatási eredmények fellelhetők, addig a cél felé tett lé-

² ZÓDI ZSOLT: A digitalizáció hatása a jogász szakmára. *Gazdaság és Jog*, 2018/12. szám, 3–9.

pésekről, részeredményekről keveset lehet olvasni. Kutatásra érdemes terület tehát a fentiekben felvázolt problémakör, még ha nehéz feladat is.

Jelen tanulmányban a jogi norma informatikai leképezésére tett tudományos kísérletek kiindulópontján felmerülő két alapkérdéssel foglalkozok:

- (i) Milyen módszer alkalmazható a jogszabályokat, szerződéseket és szabályzatokat alkotó jogi normarendszerek pontos leírására úgy, hogy a normatív előírások algoritmussá álljanak össze, amely már átültethető egy szoftver programkódjába?
- (ii) Milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak a formális leíró rendszernek, ami lehetővé teszi a jogi norma programkódba történő átültetését?

2. A NORMATARTALOM ALGORITMUS

Az algoritmus (informatikai definíciója szerint) egyértelműen meghatározott lépések véges sorozata, amelynek végrehajtásával azonos körülmények között mindig ugyanarra az eredményre jutunk.

A szoftverek esetében elmondhatjuk, hogy a forráskódot alkotó utasítások egy algoritmust írnak le. Úgy is mondhatjuk, hogy a szoftver programkódja az algoritmust jeleníti meg. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a szoftver algoritmusának csupán egyik megjelenési formája a forráskód. Más megjelenési formák is vannak: például a számítógép processzora által értelmezett tárgykód (közismert szemléltetésben: nullák és egyesek sorozata), de ilyen lehet az algoritmust leíró pszeudokód (vázlatos felírási forma), vagy a formális matematikai logika szimbólumrendszerével felírt logikai képlet is. Az algoritmus a folyamat maga, a tartalom, amely számos különböző formában leírható, rögzíthető.

Izgalmas felvetés, hogy a jogi norma tartalma szintén felfogható algoritmusként. A jogi norma egy utasítás a jogalanyok és jogalkalmazók számára. A jogi normákban megtestesülő normatív jellegű gondolati tartalmak összevethetőek bármely folyamat egyes lépéseit jelentő utasításokkal. Egy társasjáték szabályai, egy tánc koreográfia rendben előírt mozdulatai, egy étel receptje, egy bútor összeszerelési útmutatója, egy gyártósor specifikációja, egy tűzvédelmi és kiürítési protokoll, egy választási törvény mind-mind algoritmusokat írnak le. Ezek a szövegek ugyanis olyan gondolati tartalmakat rögzítenek, amelyeknél fontos az előírások sorrendben történő végrehajtása és az is, hogy azonos körülmények között a végrehajtás eredménye mindig azonos legyen (ami jogbiztonsági kritérium a jogi norma algoritmikus felfogása esetén). E szövegek íróinak kifejezett célja, hogy egyértelmű utasítások kötött sorrendjét határozzák meg egy kívánt eredmény elérése érdekében.

Az algoritmusok leírhatók formális logikai képlettel. Tehát a jogi norma tartalmának mint algoritmusnak és a szoftver algoritmusának egyaránt létezik formális logikai nyelven leírt reprezentációja. Ezek egybevágósága vagy egymásba alakíthatósága annak lehetőségét veti fel, hogy jogi logikai formalizmusok segítségével átjárhatóvá válhatnak a jog és az informatika tartományai.

Ha a jogi norma tartalma leírható a formális logika nyelvén logikai képlet formájában és a logikai képlet leképezhető az informatika nyelvén egy működő szoftver forráskódjában, akkor a jogi norma átalakítható szoftverré. Feltételezésünk szerint a normatartalom algoritmus és fordítva, míg a megjelenési forma valójában közömbös.

A jogi norma szoftverré alakításához (informatikai leképezéshez) tehát a formális jogi logikai leírás a kulcs. A feladat körvonalazódott: koherens formális logikai szimbólumrendszert találni vagy alkotni és eredményesen alkalmazni a jogi normák tartalmának leírására.

3. DEFINÍCIÓK

Elsőként a leírás alapszimbólumait, a leírt univerzum alkotóelemeit kell meghatároznunk.

Legyen

(A) az összes lehetséges körülmény halmaza az U univerzum:

$U(u_1, u_2, \dots, u_i)$, ahol $i \in \mathbb{N}^3$

(B) az összes lehetséges magatartás halmaza U univerzum A részhalmaza:

$A(a_1, a_2, \dots, a_i)$, ahol $i \in \mathbb{N}$ és $A \subset U$

(C) egy konkrét tényállás elemeinek halmaza az U univerzum F_T részhalmaza:

$F_T(f_1, f_2, \dots, f_i)$, ahol $i \in \mathbb{N}$ és $F \subset U$, illetve T a tényállás időintervalluma⁴

(D) a létező jogi normák halmaza a tényállás T időintervallumában:

$No_T(n_{u1(t)}, n_{u2(t)}, \dots, n_{ui(t)})$, ahol $u_i \in U$ és (t) az egyes tények fennállásának időszaka.

Egy n_i jogi norma tartalmának részletesebb leírásához segítségül hívhatjuk a deontikus logika eszközkészletét. A deontikus logika természetes kiindulópont a fenti feladathoz, G. H. VON WRIGHT munkássága nyomán gazdag szakirodalom

³ $\mathbb{N}$ a természetes számok (nemnegatív egész számok) halmazának általánosan elfogadott jelölése a matematikában.

⁴ A tényállás tények egymást követő sorozata, amely gyakran nem egyetlen időpontba sűrített, hanem időben elhúzódóan valósult meg. Tehát a T az FT tényállás időben elsőnek és utolsónak bekövetkezett elemeinek bekövetkezési időpillanata közötti időintervallumként határozható meg pontosan.

bontotta ki azt az alapvetést, hogy a jogi norma tartalmának lényege megragadható az emberi magatartás normatív predikátumában⁵:

(E) Legyen n_i jogi norma diszpozíciója r_k rendelkezés, amely az alábbi értékeket veheti fel:

- $r_k \in \{P(a) \vee P(f) \mid \text{megengedett magatartás vagy tény};$
 $\neg P(a) \vee \neg P(f) \mid \text{tilos magatartás vagy tény};$
 $\neg P(\neg a) \vee \neg P(\neg f) \mid \text{kötelező magatartás vagy tény};$
 $f_i \Rightarrow \{\text{igaz, hamis}\} \mid \text{fiktív értékadás, azaz valamely fennálló vagy új}$
 $\text{tényállási elem igazságértékének meghatározása [pl. vélelem, fikció];}$
 $\text{Alk}(n_i) \mid \text{utaló szabály } (n_i \text{ alkalmazandó})\}$

A $P(a)$ logikai kifejezés tehát azt jelenti, hogy az „a” magatartás megengedett, a $P(f)$ logikai kifejezés pedig azt, hogy „f” tény fennállása megengedett.

Például az $n_i = P(a_p : \text{Parkolás a Kecske utcában})$ tartalmú jogi norma természetes nyelvi megjelenése lenne „A Kecske utcában szabad parkolni.”

Ennek negációját jelenti a $\neg P(a_p)$ logikai kifejezés, amelynek természetes nyelvi megfelelője a „A Kecske utcában tilos a parkolás.” norma lenne.

Hasonlóképpen a $\neg P(f)$ logikai kifejezés azt jelenti, hogy egy tény fennállása nem megengedett. Az ilyen tiltó norma ellenére a tiltott tény fennállása jogellenes állapotot teremt.

A jogi norma hipotézisből és diszpozícióból felépülő belső logikai struktúráját – jelen tanulmányban szándékosan csak legegyszerűbb, részletezés nélküli formában felírva⁶ – kétdimenziós logikai vektorként ragadhatjuk meg:

(F) Legyen a jogi norma n kétdimenziós logikai vektor:

$n = (C, R)$, amelynek

- (1) első dimenziója: C , a hipotézist alkotó elemi feltételekből összeálló logikai képlet, ahol
 - (i) $C \subset U$ és
 - (ii) $c_i = \text{igaz}$, ha $c_i \in F$
- (2) második dimenziója: R , a hipotézis teljesülése esetén alkalmazandó rendelkezésekből összeálló logikai képlet.

A jogi norma mint logikai kifejezés igazságértékének kiértékelése szükségképpen felmerülő definíciós kérdés. Az igazságérték helyes hozzárendelésének módjával

⁵ G. H. VON WRIGHT: *Norm and Action: A Logical Enquiry*. 17. kiadás. New York, Humanities, 2021. 17–34.

⁶ Annak kérdésével, hogy a jogi norma alapstruktúrája implikációs vagy ekvivalencia szerkezetként írható-e fel helyesen, egy másik, későbbi tanulmányban foglalkozunk.

és a lehetséges alternatívákkal egy későbbi tanulmányban foglalkozom. Itt csak jelzem, hogy melyik a két legkézenfekvőbb kiértékelési lehetőség:

- (i) Az alkalmazandóság szempontjából meghatározott hozzárendelés, azaz, hogy a jogi normák igazságértéke azt tükrözi, hogy az adott tényállásra alkalmazandó-e a norma vagy sem. Ebben az esetben a logikai képlet felírásának és kiértékelésének célja az, hogy kiválogassuk az No_T létező jogi normák halmazából az adott tényállásra alkalmazandó jogi normák No_{Alk} részhalmozát. Megmutatható azonban, hogy ez az értékfüggvény kizárólag a hipotézis igazságértékétől teszi függővé a norma igazságértékét, amelynek eredményeképpen a normához rendelt igazságérték nem hordoz többletinformációt a norma hipotéziséhez rendelt igazságértékhez képest.
- (ii) A megfelelés (vagy normakövetés) szempontjából meghatározott hozzárendelés, azaz, hogy a jogi normák igazságértéke arra a kérdésre válaszol: a valóság megfelel-e a normában kifejezett normatív elvárásnak (igaz) vagy azzal konfliktusban van (hamis)? Az ilyen Sollen $\square \square$ Sein típusú összevetés árnyaltabb és a hipotézis logikai értékét adó hozzárendeléstől eltérő logikai kiértékelésre ad lehetőséget. A norma előírása és a valóság közötti disszonancia ugyanis nem teljesül, azaz hamis hipotézis esetén irreleváns. A norma hamis hipotézis esetén a valóságtól függetlenül igazként értékelhető.

A fenti alapvetések, definíciók és szimbólummagyarázatok segítségével már lehetséges, hogy néhány lépést hátrébb lépve rátekintsünk a normatartalom algoritmussá való átírására alkalmas jogi logikai leíró rendszer alaptulajdonságaira. A fenti eszközökből következnek ugyanis a velük felépíthető rendszer olyan tulajdonságai, amelyeket a rendszeralkotás során figyelembe kell venni.

4. A ZÁRT LOGIKAI RENDSZER SZÜKSÉGESSÉGE

A programkódba átültetett jogi norma akkor működőképes szoftverként, ha ez a szoftver képes kezelni minden lehetséges bemenetet. A szoftver helytelen működéséhez vezető szemantikai hiba ugyanis, ha a szoftver találkozhat olyan bemeneti adatokkal, amelyeket a szoftver nem tud értelmezni.

E programozási feladatnak létezik technikai és elméleti megoldása is. Klaszikus technikai megoldás, hogy leszűkítjük a lehetséges bemenetek körét bizonyos korlátozások bevezetésével. Kikényszeríthetjük például, hogy a felhasználó kizárólag számokat adhasson meg bemeneti értéként, szavakat nem.

Másik technikai megoldás, hogy a bemeneti adattípust nem korlátozzuk ugyan, de a szoftvert felkészítjük egy kivételkezelő szabály bevezetésével arra

az esetre, hogyha olyan bemeneti adat érkezik a külvilágból, amelynek kezelése a szoftvernek nem szándékolt feladata. Ez legegyszerűbb esetben azt jelenti, hogy a szoftvert arra utasítjuk, hogy minden olyan bemeneti adatot hagyjon figyelmen kívül, amellyel nem szeretnénk, hogy a szoftver foglalkozzon. Ilyenkor a felhasználó képes ugyan beküldeni az általa szabadon megírt bemenetet a szoftvernek, de az nem fog reagálni a felhasználónak (legfeljebb visszajelzést ad, hogy nem tudja értelmezni az adatot).

A jog, illetve a jogi normák informatikai leképezésénél ezek a technikai megoldások nem elegendőek. Ha megengedjük az ilyen – ún. workaround – megoldások alkalmazását, akkor a jogi informatikai megoldások mindig hiányosan működő, a lehetséges magatartások és események teljes spektrumát lefedni nem tudó szoftverek lesznek. Ez pedig komoly akadálya a bővíthetőségnek, frissíthetőségnek és interoperabilitásnak.

A programkódba költöztetett jog tehát nem működhet úgy, hogy a világ egyes körülményeiről nem vesz tudomást. Valamit mondania kell minden lehetséges magatartásról, körülményről. Többet annál, hogy „erre nincs szabály”.

A jogi normák informatikai nyelvre történő átültetésének egyik alapkövetelménye tehát, hogy a jogi normák formális logikai leírásával zárt jogi logikai rendszert kapjunk, amelyben minden lehetséges a_i magatartásra van legalább egy n_x norma.

„Ehhez egy ahhoz hasonló logikai zárószabályra van szükség, amilyen a büntetőjog területén a *nullum crimen sine lege* elve. Azaz egy olyan normára, ami például azt mondja ki, hogy minden megengedett, ami nem tiltott. Tehát amennyiben nincs speciális norma, úgy a logikai zárószabálynak kell életbe lépnie.”⁷ A zárószabálytól lesz a jogrendszer logikailag zárt (joghézagoktól mentes) rendszer. A logikai zárttság követelménye az informatikai leképezhetőség szempontjából is kiemelt jelentőséggel bír. A programozásban ismert ún. vezérlési szerkezetek jó szemléltető eszközei ennek.

A „ha-akkor” vezérlési szerkezet a legtöbb programozási nyelvben a következőképpen néz ki:

If (condition)

Do (something)

Else

Do (another thing)

A teljes „ha-akkor” vezérlési szerkezet úgy működik, hogy ha teljesül a feltétel, akkor hajtja végre a program azt a bizonyos valamit [Do (something)]. Minden más esetben azt a bizonyos másik dolgot teszi [Do (another thing)].

⁷ FÁBIÁN ÁRON: A joghézag problémája a pragmatika tükrében. *Állam- és Jogtudomány*, 2020/1. szám, 44–65. 50.

Például:

Ha (A vevő életkora > 18)

Engedélyezd az alkohol vásárlását.

Egyébként

Ne engedélyezd az alkohol vásárlását.

Ha az ún. Else ága elmarad egy ilyen vezérlési szerkezetnek, akkor a program csak azokra az esetekre rendelkezik utasítással, amikor a feltétel teljesült. Nem tudja viszont, hogyan reagáljon azokra az esetekre, amikor a feltétel nem teljesült. A boltba belépő tizennyolc éven aluli vásárló esetén az Egyébként ág nélkül a program nem tudja eldönteni, hogy értékesíthető-e alkohol a számára? Érezzük, hogy szükség van a zárószabályra.

```
Switch(value){
```

```
  = 1:
```

```
  Do (something)
```

```
  = 2:
```

```
  Do (another thing)
```

```
  default:
```

```
  Do (a third thing)
```

Előfordul, hogy nem kettő, hanem több elágazása van egy feltétel vizsgálatának. Ilyenkor jön kapóra az ún. switch vezérlési szerkezet, amely a feltétel kiértékelésekor az egyes megfelelő ágakban található utasításokat hajtja végre. A default ág itt ugyanazt a szerepet tölti be, mint az Else ág az előbbi példában. Ha egyik konkrét, nevesített eset sem valósul meg, akkor a default esetre alkalmazandó utasítást kell végrehajtani.

Speciális programozási példaként hozhatjuk még a kivételkezelés témakörét (lásd Java programozási nyelven például a try-catch vezérlési szerkezetet). A programot futás közben érhetik váratlan események, amelyeket nem az eredeti rendeltetés szerinti működéssel, hanem egyéb technikai lépésekkel lehet elhárítani vagy kezelni. Például valaki véletlenül törölte azt a fájlt, amit a szövegszerkesztő szoftverrel a felhasználó éppen meg szeretne nyitni. Ha a FileNotFoundException (FájlNemTálálható) elnevezésű hibaesemény kezelésére a program nincs felkészítve egy erre vonatkozó feltételes utasítással, akkor a program mindenféle hibás működést produkálhat vagy az operációs rendszer nagy valószínűséggel a program futtatását azonnal megszakítja. Ennek elkerülése érdekében kivételkezelésre van szükség, ami megint csak nem más, mint kiegészítő szabályok előzetes meghatározása esetleges rendkívüli események esetére.

A szoftver megbízható működésének feltétele tehát, hogy a programkódban implementált algoritmus hízagmentes legyen. Ne történhessen olyan esemény, ne érkezhessen olyan bemeneti adat, amelyre a szoftvernek nincs válasza. Megbíz-

ható működést nyújtó szoftverré tehát csak zárt logikai rendszerként leképezett normarendszer alakítható.

A deontikus logika eszközkészlete ígéretes kiindulópont egy ilyen zárt rendszer leírásához tekintettel arra, hogy szimbólum- és axiómarendszere a szakirodalmi álláspont szerint teljes és következetes.⁸ A jelen tanulmányban ezért is indulunk ki a deontikus logika alapvetéseiből a rendszeralkotás során, szem előtt tartva a fentiekben meghatározott implementációs célt.

5. AZ ALAPNORMA BEVEZETÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE

Megoldásként kínálkozik erre, hogy egy alapnorma bevezetésével tegyük zárttá az univerzum felett felvehető normarendszereket. Az alapnorma az univerzum azon tulajdonsága, amely biztosítja, hogy az univerzum felett felvett bármely normarendszer esetén az univerzum minden elemére vonatkozik legalább egy norma. Ráadásul a lehető legtágabban értelmezett univerzumról, a jövőben lehetséges körülmények összességének halmazára kell teljesülnie ennek a feltételnek.

Az eddigi szimbólumrendszerünk megengedte volna, hogy egy üres **NR** normarendszert olyan normahalmazként definiáljunk, amelynek egyetlen eleme sincs: $\text{NR} = \{\emptyset\}$.

A jog bármely területének formális jogi logikai leképezése az a művelet, amelynek során egy üres normarendszerhez az U univerzum felett képzett formális jogi logikai szimbólumokkal leírt normákat adunk hozzá. Az üres normarendszer definíciójának ezért kiemelt jelentősége van.

A zárt logikai rendszer fent megfogalmazott kritériumának következménye, hogy az üres normarendszer az az elméleti keret, amelybe kényszerítve a jogi normák leképezését minden variációban informatikailag is leképezhető zárt rendszert kell kapnunk. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha az üres normarendszer valójában nem is annyira üres.

Az alapnorma bevezetésével az üres normarendszer definíciója a következőképpen alakul: $\text{NR} = \{n_0\}$

Tehát definíció szerint minden zárt normarendszer kell, hogy tartalmazzon egy alapnormát, amely az U univerzum minden u_i elemére alkalmazandó, amelyre a normarendszer más normája nem alkalmazandó.

⁸ PABLO F. CASTRO – T.S.E. MAIBAUM: A Complete and Compact Propositional Deontic Logic. In: CLIFF B. JONES – ZHIMING LIU – JIM WOODCOCK (szerk.): *Theoretical Aspects of Computing - ICTAC 2007. 4th International Colloquium, Macau, China, September 2007*. Berlin-Heidelberg, Springer, 2007. 109–123.

Az alapnorma logikai képlete tehát: $n_0 = \forall u_i (Alk(n_j(u_j)) \vee r_0(u_i))$, ahol r_0 az alapnorma általános rendelkezése, amely az univerzum minden olyan elemére alkalmazandó, amelyre más n_j norma nem alkalmazandó.

6. REFLEXIÓ A HIPOTETIKUS ALAPNORMA KÉRDÉSKÖRÉRE

6.1. A hipotetikus alapnorma és az általános alapnorma viszonya

Természetes, hogy a fentiek kapcsán felmerül, hogy Kelsen hipotetikus alapnorma koncepciójának értelmezési tartományába esik-e az itt felvetett gondolat. Kelsen osztályozásában „a jogi normák rendszerének összetevői a következők: a hipotetikus alapnorma, az alkotmány, a törvény, a rendelet, a bírói ítélet, a közigazgatási határozat és a jogügylet. [...] A valóságos, konkrét alkotmány hiányában a hipotetikus alapnorma feltételezésére azért van szükség, hogy legalizálja a létrejött egyéb normák érvényességét. Kelsen felfogása szerint ugyanis bármely norma jogi normaként akkor és azért tekinthető érvényesnek, ha előre meghatározott szabály szerint alkották meg.”⁹

A kelsen-i hipotetikus alapnorma tehát a jogrendszer mint normarendszer első normája, amely nélkül nem építhető fel a koherens, önmagában érvényes egységet alkotó jogrendszer. A többi norma csak ennek az első normának az előírásai szerint jöhet létre érvényesen. Ez formális logikai megközelítésben tulajdonképpen azt jelenti, hogy a normarendszer a normák olyan halmaza, amely kizárólag a hipotetikus alapnorma szerint bővíthető.

Kétségtelen, hogy ilyen normaérvényesítő alapnormára szükség van, de a fentiekben felvázolt zárt jogi logikai leíró rendszer felépítéséhez nem ezt az alapnormát keressük. A keresett zárószabály egy más funkciót betöltő alapnorma. Ezáltal az alapnorma fogalmának meghatározása ezen a ponton megkerülhetetlenné válik.

Jelen tanulmányban alapnormának nevezzük azokat a normákat, amelyek a formális jogi logikai szimbólumrendszerünk segítségével felírható legkisebb (azaz legkevesebb normából felépíthető) olyan normarendszernek is szükségszerűen elemei, amely bármely u_i lehetséges körülmény bekövetkezése esetére tartalmaz legalább egy alkalmazandó jogi normát.

A lehetséges körülmények halmazába tartozó önálló tény, ha egy előírás jogi normának minősül, illetve az is, ha egy jogi normának minősülő előírás keletkezik. Tehát alapnorma az előírások halmazát jogi normák és nem jogi normák, a jogi normák részhalmazát pedig érvényes és érvénytelen jogi normák részhalmaz-

⁹ ÁDÁM ANTAL: Hans Kelsen tiszta jogtanáról. *JURA*, 2008/1. szám, 7–21.13.

mazaira bontó norma, amely természetesen önmaga kritériumrendszere szerinti jogi norma kell, hogy legyen.

A kelsen-i hipotetikus alpnorma elgondolás tartalmi magvának (a normaérvényesség forrását illetően) tehát helye van a jogi logikai rendszerünk alpnormái között. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy itt elsősorban az alpnorma-funkció nyer elismerést, míg a Kelsen által a hipotetikus jellegben megfogalmazott absztrakt norma-ontológiai felvetés nem.¹⁰

A normaérvényesítő alpnorma felírható külön normaként is, de az általános alpnorma fentiekben felírt logikai képletébe is beágyazható. Az n_1 normaérvényesítő alpnorma hipotézise az érvényes jogi normaalkotás lépéseinek halmazaként felírható $u_1 \dots u_i$ tények konjunkciója, a diszpozíciója pedig a f az n_1 norma jogi norma $\Rightarrow$ igaz fiktív értékadást tartalmazza, amelynek tömörített szimbóluma legyen: $JN(x)$

A normaérvényesítő alpnorma logikai képlete tehát:

$$n_1 = \forall x(u_{x_1} \wedge u_{x_2} \wedge \dots \wedge u_{x_i} \supset JN(x))$$

Beágyazva az általános alpnorma logikai képletébe:

$$n_0 = \forall F_k \{(\exists x(u_{F_1} \wedge u_{F_2} \wedge \dots \wedge u_{F_i} \supset JN(x) \wedge F_k = C(x)) \supset Alk(x)) \oplus r_0(F_k)\}^{11}$$

A továbbiakban az átláthatóság érdekében a normaérvényesítő alpnormát beágyazva, de tömörített formában az

$AlkJN(x_{F_k}) = u_{F_1} \wedge u_{F_2} \wedge \dots \wedge u_{F_i} \supset JN(x) \wedge F_k = C(x) \supset Alk(x)$ („x alkalmazandó jogi norma”) predikátum bevezetésével írjuk az általános alpnorma képletét:

$$n_0 = \forall u_j (\exists x (AlkJN(x_{u_j})) \oplus r_0(u_j))^{12}$$

¹⁰ A jelen tanulmányban kitűzött jogi logikai rendszeralkotási feladat keretein ugyanis túlmutat a jogrendszer morális, etikai és szociológiai alapjainak vizsgálata. A hipotetikus alpnorma kapcsán felmerülő jogelméleti kérdések közül így éppen a legizgalmasabbak tárgyalását hanyagolnunk kell. A formális logikai leíráshoz viszont szorosan kapcsolódó alpnormakérdés elemzése különösen hasznosnak bizonyul.

¹¹ Azaz az általános alpnorma szerint bármely F_k tényállás esetén vagy létezik olyan x norma, amely jogi norma és hipotézisét teljesíti a tényállás, tehát x alkalmazandó, vagy az alpnorma általános rendelkezését kell alkalmazni.

¹² Az F_k tényállás-paraméter cserélhető az univerzum u_j lehetséges körülményére a képletben tekintettel arra, hogy az általános alpnorma funkciója, hogy az univerzum minden lehetséges körülményére tartalmazzon a normarendszer legalább egy érvényes normatív előírást. A csere nem okoz értelmezési gondot sem, mivel az F_k tényállás egy darab lehetséges körülményből is állhat. Pontosabb az u_j paraméter alkalmazása azért is, mert az általános alpnormának a tényállást alkotó egyes lehetséges körülményekre önálló előfordulásuk esetén is be kell töltenie a funkcióját.

6.2. Az általános alapnorma nem feltétlenül jogi norma

Az általános alapnormát a zárt jogi logikai rendszer megalkotása érdekében vezetjük be a normarendszer hatékony informatikai leképezése céljából. Akármilyen tartalmú r_0 általános rendelkezést is határozzunk meg az alapnorma diszpozíciójába elméleti levezetés útján, a valóságban létező jogi normarendszerek leírásakor nagy valószínűséggel nem találunk majd ennek megfeleltethető jogi normát. A továbbhaladás előtt választ kell adnunk az ebből fakadó fontos kérdésekre:

6.2.1. Képezhet-e kivételt az alapnorma a normaérvényesítés alól, azaz megengedhető-e az alapnorma, ha nem jogi norma?

Az olyan jogi normarendszer esetén, amelyet a jelen tanulmányban felvázolt formális jogi logikai rendszerben való leírásával egyidejűleg hozunk létre (pl. egy szerződés vagy új jogszabály), magától értetődő megoldás, hogy az általános alapnormát a normarendszer részévé téve jogi normaként alkotjuk meg. A már létező jogi normarendszerek informatikai leképezéséhez azonban e jogi logikai szimbólumrendszert nem alkotó, hanem leíró formalizmusként használjuk fel. Ekkor a zárt logikai rendszer felvételéhez szükséges általános alapnorma nagy valószínűséggel explicite nem található meg a leképezés tárgyát képező normaszövegben. Impliciten azonban a része lehet, sőt a később kifejtésre kerülő általános alapnorma-választás is azt sugallja, hogy a jogi normarendszerek zártsága a normarendszerekbe kódolt tulajdonság, amelyet a formális leírás során teszünk explicitté azzal, hogy a normaérvényesítő alapnorma kibővített alakjaként egységes alapnormát írunk fel. A fenti fejtegetés irányát megfordítva arra a hipotézisre mutatunk tehát rá, hogy az egységes képletbe foglalt általános alapnorma valójában induktív módon a létező jogi normarendszerek formális logikai leírása útján is felépíthető volna az érvényesítő alapnorma kibővítéseként. Ez a jelen tanulmányban felvázolt elmélet jövőbeli gyakorlati ellenőrzéseként felhasználható.

6.2.2. Nem jogi norma alapnorma alkalmazható-e zárószabályként vagy a zárt normarendszer alkotóelemeinek szükségszerűen egyneműnek kell lenniük?

A kutatás praktikus célkitűzésével összhangban áll, hogy a gyakorlatban nem léteznek hézagmentes, ellentmondásmentes és minden tekintetben egyértelmű jogi normarendszerek. Sosem érvényesülhet tisztán az elhatárolás a jog és a nem-jog világai között. A bírói jogtalálás nyomában vagy éppen jogalkotási hibák (ellentmondás, redundancia, érvénytelenség) ellenére megvalósuló jogalkalmazási gyakorlat és emberi magatartások, illetve a jog tartalmáról kialakult alapos-alaptalan képzetek arról tanúskodnak, hogy a jogi normarendszerek pontos

tartalmának és szerkezetének feltárásához szükséges az explicite megfogalmazott szabályok mögött rejtőzködő további szabályok azonosítása, kikövetkeztetése, vagy éppen feltételezése.

Természetesen különbség van az explicit és implicit normatív tartalom között. Egyetértünk azzal, hogy „... a pusztá hallgatás logikailag különböző a kimondott (erős) megengedéstől. Így az, hogy egy jogrendszer nem tilt, nem is tesz kötelezővé, de explicite nem is enged meg egy magatartást (azaz hallgat), nem ugyanaz, mintha létezne egy explicit megengedő norma.”¹³ Nem elbagatellizálva e kérdés mélyebb elemzésének fontosságát, mégis a kutatás szempontjából eddig hatásosnak bizonyuló feltételezéssel élünk, mely szerint a jogi normarendszerek immanens része valamely kimondott vagy kimondatlan, de a normarendszerből kikövetkeztethető vagy azzal kompatibilis zárószabály, még akkor is, ha nem önálló jogi norma a normarendszer explicit érvényesítő alapnormájának kritériumrendszere szerint, hanem a normarendszer alkotóelemeinek tartalmából következik.

7. AZ ALAPNORMA ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSÉNEK TARTALMA

A fentiek alapján belátható, hogy a zárt logikai rendszer szükséges feltétele egy zárószabályként funkcionáló általános rendelkezést tartalmazó alapnorma, amely az azonos zárt logikai rendszerben leírt normarendszerek közös alkotóeleme. Az általános rendelkezés lehet atomi kifejezés, de összetett jogi logikai képlet is, ezért a megfelelő alapnorma meghatározása nem egyértelmű feladat.

A formális jogi logikai szimbólumrendszerünk atomi kifejezései egyrészt a deontikus logika atomi kifejezései (rövidítve deontikus atomi kifejezések), másrészt a koherens leíráshoz e tanulmányban bevezetett két további kifejezés (a fiktív értékadás és az utaló szabály).

Ezek közül a deontikus atomi kifejezések és a fiktív értékadás alkalmasak arra, hogy önálló formájukban az alapnorma általános rendelkezéseként szerepelhessenek. Utaló szabály nem lehet alapnorma, hiszen az utaló szabály léte feltételezi, hogy van másik nem alapnormának minősülő norma is a normarendszerben.

A tanulmány további részében az atomi kifejezéseket tartalmazó lehetséges alapnormákat vizsgáljuk meg. Az összetett általános rendelkezést tartalmazó alapnormákra csak röviden, a tanulmány végén térünk ki, mivel ezek jelentősége és alkalmazhatóságuk valószínűsége alacsonynak tűnik. Feltételezésünk, hogy van olyan atomi kifejezés, amely alkalmas a jogi norma informatikai leképezéséhez szükséges zárt logikai rendszer felállításához.

¹³ FÁBIÁN 2020, 49–50.

7.1. Az általános megengedő alapnorma

Ha $n_0 = \forall u_j (\exists x (AlkJN(x_{uj})) \oplus r_0(u_j))$ alapnorma általános rendelkezése $r_0 = P(u_j)$ deontikus atomi kifejezés, akkor mint általános megengedő alapnorma a képlete:

$$n_0 = \forall u_j (\exists x (AlkJN(x_{uj})) \oplus P(u_j))$$

miszerint minden magatartás és minden körülmény megengedett, feltéve, hogy a normarendszert alkotó másik jogi norma eltérő rendelkezést nem tartalmaz.

Az általános megengedő alapnorma által szabályozott univerzumot nevezzük a Szabadság Univerzumának. A Szabadság Univerzuma felett felvehető normarendszerekben egészen addig minden és annak ellenkezője egyaránt szabad, amíg eltérő jogi szabályozás nem kerül bevezetésre.

7.2. Az általános tiltó alapnorma

Ha $n_0 = \forall u_j (\exists x (AlkJN(x_{uj})) \oplus r_0(u_j))$ alapnorma általános rendelkezése $r_0 = \neg P(u_j)$ deontikus atomi kifejezés, akkor mint általános tiltó alapnorma a képlete:

$$n_0 = \forall u_j (\exists x (AlkJN(x_{uj})) \oplus \neg P(u_j))$$

miszerint minden magatartás és minden körülmény tiltott („nem megengedett”), feltéve, hogy a normarendszert alkotó másik jogi norma ezzel ellentétes rendelkezést nem tartalmaz.

Az általános tiltó alapnorma által szabályozott univerzumot nevezzük a Tiltás Univerzumának. A Tiltás Univerzuma felett felvehető normarendszerekben egészen addig minden és annak ellenkezője egyaránt tiltott, amíg eltérő jogi szabályozás nem kerül bevezetésre. Ez pedig ún. logikai bökkenő:

- (1) HA a_i magatartásra nincs alkalmazandó jogi norma, akkor a n_0 alapján: $\neg P(a_i)$,
- (2) ÉS $\neg a_i$ magatartásra (a_i magatartás logikai ellenkezőjére), nincs alkalmazandó jogi norma, akkor a n_0 alapján: $\neg P(\neg a_i)$,
- (3) AKKOR $\neg P(a_i) \wedge \neg P(\neg a_i)$, ami logikai ellentmondás.

Mivel nem lehetséges eleget tenni az olyan jogi szabályozásnak, amely alapján egy magatartás kifejtése és ugyanezen magatartástól való tartózkodás egyaránt tiltott, ezért a Tiltás Univerzuma felett felvehető minden normarendszer ellentmondásos, kivéve az univerzum méretével azonos méretű (azonos elemszámú) totális (minden elemre legalább egy normát tartalmazó) normahalmazt.

7.3. Az általános kötelező alpnorma

Ha $n_0 = \forall u_j (\exists x (\text{AlkJN}(x_{uj})) \oplus r_0(u_j))$ alpnorma általános rendelkezése $r_0 = \neg P(\neg u_j)$ deontikus atomi kifejezés, akkor mint általános kötelező alpnorma a képlete:

$$n_0 = \forall u_j (\exists x (\text{AlkJN}(x_{uj})) \oplus \neg P(\neg u_j))$$

miszerint minden magatartás és minden körülmény kötelező („elmulasztása/nemléte nem megengedett”), feltéve, hogy a normarendszert alkotó másik jogi norma ezzel ellentétes rendelkezést nem tartalmaz.

Az általános kötelező alpnorma által szabályozott univerzumot nevezzük a Kötelezés Univerzumának. A Kötelezés Univerzuma felett felvehető normarendszerekben egészen addig minden és annak ellenkezője egyaránt kötelező, amíg eltérő jogi szabályozás nem kerül bevezetésre. Ez szintén ellentmondáshoz vezet:

- (1) HA a_i magatartásra nincs alkalmazandó jogi norma, akkor a n_0 alapján: $\neg P(\neg a_i)$,
- (2) ÉS $\neg a_i$ magatartásra (a_i magatartás logikai ellenkezőjére), nincs alkalmazandó jogi norma, akkor a n_0 alapján: $\neg P(\neg \neg a_i)$,
- (3) AKKOR $\neg P(\neg a_i) \wedge \neg P(\neg \neg a_i)$.
- (4) Mivel $\neg \neg a_i = a_i$,
- (5) EZÉRT $\neg P(\neg a_i) \wedge \neg P(\neg \neg a_i) = \neg P(\neg a_i) \wedge \neg P(a_i)$, ami logikai ellentmondás.

Ugyanarra az eredményre jutottunk mint az általános tiltó alpnorma vizsgálatánál: a Kötelezés Univerzuma felett felvehető minden normarendszer ellentmondásos, kivéve az univerzum méretével azonos méretű (azonos elemszámú) totális (minden elemre legalább egy normát tartalmazó) normahalmazt.

7.4. A fikciós alpnorma

Könnyen belátható, hogy ellentmondáshoz vezet, ha $n_0 = \forall u_j (\exists x (\text{AlkJN}(x_{uj})) \oplus r_0(u_j))$ alpnorma általános rendelkezésének a $r_0 = u_j \Rightarrow \{\text{igaz}\}$ deontikus atomi kifejezést választjuk. Ha minden körülményhez és annak logikai ellentétéjéhez is igaz logikai értéket rendelünk, akkor a kvantummechanika által vizsgált kvantumvilághoz hasonlatos ellentmondásos világot írunk le ((lásd a közismert „Schrödinger macskája” gondolkísérlet). Pontosan ugyanezt tapasztaljuk, ha a $r_0 = u_i \Rightarrow \{\text{hamis}\}$ kifejezést választjuk általános rendelkezésnek.

Az ellentmondást ebben az esetben az okozza, hogy a valóság alkotóelemeit elméleti szinten úgy fogtuk meg a matematikai formalizáció során, hogy az univerzum elemeinek halmazába definíció szerint minden lehetséges körülményt, így a körülmények pontos logikai ellentétjeit is beleértettük. A fikciós alpnorma gondolata rávilágít, hogy figyelembe kell vennünk az univerzum ilyen elempárjainak logikai kapcsolatát. Ezt a bináris értékfüggőséget, mint az

univerzum axiomatikus tulajdonságát képezi le a következő törvény: $\forall u_i, u_k (u_k = \neg u_i \supset u_i \wedge \neg u_k)$ azaz egy u_i és $u_k = \neg u_i$ körülménypár igazságértékei mindig ellentétjei egymásnak.

Ez pedig minden univerzum felett felvett minden normarendszerben érvényes logikai törvényszerűség kell legyen a valóság hiteles és logikus leképezésének érdekében.

Bár a fentiek alapján atomi kifejezésként nem valósítható meg a fikciós alaponorma, összetett logikai kifejezést tartalmazó általános rendelkezés segítségével elképzelhető. Egyelőre csak sejtjük, hogy minden olyan összetett fikciós alaponorma lehetséges, amely nem vezet ellentmondásra a fenti logikai törvényszerűség alkalmazása mellett.

7.5. Röviden az értékfüggvényről

Jelen tanulmányban nem térünk ki a jogi logikai kifejezések igazságértékének meghatározásához használható értékfüggvény részletes vizsgálatára. Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy az egyes logikai kifejezések kiértékelésének módja nem egyértelmű. A fenti 3. pontban említett két lehetőség is szemlélteti, hogy több különböző lehetséges módja is van annak, hogy egy logikai képletbe sűrített jogi normához igazságértéket rendeljünk. Az egyes eltérő értékfüggvények pedig akár a fent bemutatott ellentmondások értékelését és feloldását is befolyásolhatják.

8. AZ ELLENTMONDÁS TÖRVÉNYÉNEK JELENTŐSÉGÉRŐL

Közismert logikai törvény, hogy egy állítás nem lehet egyszerre igaz és hamis. Ha egyszerre érvényes logikai formulák ilyen helyzetre vezetnének, akkor azt ellentmondásnak nevezzük. Az ellentmondás nagyon hasznos jelenség logikai szempontból, mert további következtetésekre vezethet. Sőt, a hétköznapi szóhasználatban szinte összeforrott a „logikus” és az „ellentmondásmentes” fogalma. Igencsak ellentmondásosan hangzana, hogy valami „logikus, de egyben ellentmondásos”.

Szinte ösztönösen alkalmaztuk ezt a kritériumot a fenti levezetések kapcsán is anélkül, hogy megfogalmaztuk volna a premisszáinkat: a logikus rendszer ellentmondásmentes kell legyen. Fontos hangsúlyoznunk, hogy míg a kritérium helyes, a kritika nélküli alkalmazása a fent tárgyalt kérdéskörben akár téves is lehet!

Miért kellene egyértelműnek tekintenünk, hogy a jogi normarendszerek formális logikai leírására kizárólag olyan logikai szimbólumrendszer alkal-

mas, amely nem tűri meg, ha egyidejűleg érvényes két egymásnak ellentmondó logikai formula? A valóságban kizárólag olyan jogrendszerek, jogszabályok és szerződések léteznek, amelyek ellentmondásmentesek?

Nyilvánvalóan nem. Az ellentmondás az ember által kreált mesterséges rendszerek (mini univerzumok) jelentős hányadára jellemző. A jognak olyannyira része, hogy az azonos időbeli, személyi és területi hatályú normák ellentmondásainak feloldására külön normákat vezet be a jogalkotó. A magyar jogszabályokból számos példát említhetünk: a Nmjtvt.¹⁴ nemzetközi magánjogi kollíziós normáinak elsődleges célja pont annak megelőzése, hogy a különböző honosságú szerződő felek államainak jogrendszerei közötti esetleges normakollíziók bizonytalan jogi helyzetet teremtsenek; a Ptk.¹⁵ 6:107. § (2) bekezdése szerint a szerződés egymásnak ellentmondó kikötései semmisek; a Jat.¹⁶ 18. § (5) bekezdése szerint a jogszabály értelmezésekor figyelmen kívül kell hagyni a jogszabály tervezetéhez tartozó indokolás jogszabályszöveggel ellentétes részét.

Bár a példákban szereplő megoldások az egyik vagy mindkét norma kiiktatásával oldják meg a problémát, azt egy percig sem tagadják, hogy létrejöhet ellentmondásos jogi normarendszer, illetve, hogy létezhetnek egyidejűleg egymásnak ellentmondó normák. Sőt, elképzelhető, hogy a valóságot (pl. a hatályos jogrendszert) nagyobb valószínűséggel ír le pontosan egy ellentmondásokat megengedő rendszer, mint egy ellentmondásmentes.

Mindebből az következik, hogy ha az ellentmondás törvényének alkalmazását bármikor előírjuk a jelen tanulmányban keresett zárt logikai rendszer felállításánál, akkor azt meg kell indokolni. A jelen tanulmányban vizsgált alapszabályok közül három esetben ellentmondást fedeztünk fel, amelyre ugyan ösztönös reakciónk lehet, hogy zárt logikai rendszer felállításának céljára alkalmazhatatlanok, de megmutatható, hogy ez valójában csak az egyik alapszabály esetén vezet alkalmazhatatlansághoz.

Az általános tiltó alapszabály és az általános kötelező alapszabály esetén feltárt logikai ellentmondás nem az univerzum belső tulajdonságára vezethető vissza (lásd az univerzum egymással ellentétes elempárjaira vonatkozó bináris érték-függőség törvénye), míg a fikciós alapszabály esetén igen. A fikciós alapszabály ezért a valóság modellezésére alkalmatlan.

Az általános tiltó vagy az általános kötelező alapszabály esetében viszont az ellentmondásosság nem az univerzum, hanem az univerzum felett felvett normarendszer tulajdonsága lesz. Éppen az ilyen normarendszer¹⁷ alkalmas

¹⁴ A nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény.

¹⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

¹⁶ A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény.

¹⁷ Értsd formális logikai szakkifejezésként: logikai formulákban leírt normák halmaza.

a valóság¹⁸ azon szeleteinek formális leírására, amelyek tökéletlenek (pl. egy évszázados fejlődése során ellentmondásokat és joghézagokat halmozó jogrendszer normáinak szövege).

A három deontikus atomi kifejezésből megalkotott mindhárom alapnorma segítségével lehetséges tehát zárt logikai rendszert alkotni. Mindegyik alapnorma bevezetése mellett megszűnik a normatív előírás hiánya (nincs joghézag). Az ellentmondásmentesség szükségessége tehát nem függ össze a zártság követelményével.

9. IMPLEMENTÁLHATÓSÁG

Mivel jelen tanulmányban olyan jogi logikai rendszer megalkotásának alapvetésével foglalkozunk, amely lehetővé teszi a jogi normarendszerek informatikai leképezését, ezért az implementálhatóság oldaláról is megvizsgáljuk a kérdést:

- (i) Ha egy normarendszert (például szerződést) programkódba ültetve futtatható szoftvert akarunk létrehozni, akkor ennek szándékolt működése nem lehet más, mint hogy a normarendszer belső logikai összefüggéseit hűen rögzítve, a normarendszerrel kapcsolatos kérdésekre helyes választ tudjon adni (pl. Van-e felmondási joga a megrendelőnek? A vállalkozó 15 napot meghaladó teljesítési késedelme esetén milyen jogkövetkezmények alkalmazhatók a szerződés szövege szerint?).

Az ellentmondást megengedő univerzumok felett felvehető normarendszerek esetén a szoftver a szabályozatlan kérdésekre nem tudna egyértelmű választ adni, mert a válasz két ellentmondó állítás lenne együttesen. *(Pont úgy mint a Monty Python Repülő Cirkuszának elhíresült sajtoltos jelenetében, ahol sajtót árul a boltos, miközben nincsen sajtja.)*

Fontos ezért, hogy a szoftverben leképezett normarendszer ellentmondásosságát tehát az implementáció legyen képes kezelni valamely feloldó mechanizmus vagy felhasználói beavatkozás kérése útján.

- (ii) Ha egy jogi szabályozást normarendszerként úgy akarunk megalkotni, hogy elsőként programkód formájában írjuk meg – ezzel sztenderdizálva a jogi normaalkotás folyamatát –, akkor ennek szándékolt működése nem lehet más, mint hogy szintaktikai és szemantikai ellenőrző funkcióinak segítségével kikényszerítse a felhasználóból, hogy jogszerű, koherens és ellentmondásmentes normarendszert tudjon csak alkotni.¹⁹

¹⁸ Értsd a valóságban létező jogi normarendszerek.

¹⁹ Itt feltételezzük, hogy az ellentmondásos normarendszer alkotása sosem lehet elfogadott jogalkotói szándék, tehát a valóságban az ellentmondások mindig emberi vagy intézményi hiba eredményeként jönnek létre.

Az ellentmondásokat a (ii) esetben teljesen ki lehetne küszöbölni, azonban az (i) esetben a helyes működéshez pont olyan implementáció szükséges, amely nem kiiktatja, hanem észleli és kezeli az ellentmondásokat.

Mindezek alapján az ellentmondást megengedő, de nem belső tulajdonságként hordozó univerzumok mindegyike felhasználható lenne a rendszerralkotás során, azonban alkalmazásuk eltérő mennyiségű ellentmondásos helyzetet generálna. Az ellentmondásmentességet nem, de az ellentmondások számának minimalizálását követelményként támaszthatjuk az általános alapszabvány-választásnál. A fent ismertetett alapszabványok közül ezért az általános megengedő alapszabvány alkalmazását tartjuk helyesnek egy zárt jogi logikai rendszer felállításához.

10. KONKLÚZIÓ

A tanulmányban meghatározott célra felállítandó formális jogi logikai elmélet a fentiek alapján az alábbi kritériumok mentén valósítható meg:

- (i) Zártság követelménye: bármely felvehető normarendszer legyen zárt.
- (ii) Általános alapszabvány követelménye: a zártság követelményét logikai zárószabályként egy általános alapszabvány biztosítsa.
- (iii) Az alapszabvány az általános megengedő alapszabvány legyen.

IRODALOMJEGYZÉK

ÁDÁM ANTAL: Hans Kelsen tiszta jogtanáról. *JURA*, 2008/1. szám, 7–21.

PABLO F. CASTRO – T.S.E. MAIBAUM: A Complete and Compact Propositional Deontic Logic. In: CLIFF B. JONES – ZHIMING LIU – JIM WOODCOCK (szerk.): *Theoretical Aspects of Computing - ICTAC 2007. 4th International Colloquium, Macau, China, September 2007*. Berlin-Heidelberg, Springer, 2007. 109–123.

FÁBIÁN ÁRON: A joghézag problémája a pragmatika tükrében. *Állam- és Jogtudomány*, 2020/1. szám, 44–65.

G. H. VON WRIGHT: *Norm and Action: A Logical Enquiry*. 17. kiadás. New York, Humanities, 2021.

ZÓDI ZSOLT: A digitalizáció hatása a jogászai szakmára. *Gazdaság és Jog*, 2018/12. szám, 3–9.

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA A HATÉKONYABB RASZTERNYOMOZÁS SZOLGÁLATÁBAN

ZSIRAI LILLA¹

ABSTRACT ■ The relationship between artificial intelligence and legal sciences is closely intertwined nowadays. The development of raster research methods and the integration of artificial intelligence into the system have great potential in all areas of investigation. We can say that the real breakthrough in the development of forensics was the introduction of DNA testing, but today the application of artificial intelligence in criminal proceedings is revolutionizing the whole course of criminal justice.

In addition to a fast and efficient system of interoperability and cooperation between registers, AI ensures the use of electronic tools for data analysis/evaluation in e-investigations. At the same time, it is important to emphasize that artificial intelligence should not be left alone in the investigation: it is a guarantee factor that after the use of automated search techniques, the final, substantive decisions are made by humans as cognitive, emotional beings.

In my opinion, the link between AI and prosecution is still untapped. The involvement of AI in investigations has many possibilities. The “involvement” process should be gradual and under continuous human control in order to minimise the potential for AI error.

ABSZTRAKT ■ A mesterséges intelligencia és a jogtudományok kapcsolata napjainkra szorosan összefonódott. A raszterkutatás módszereinek fejlődése és a mesterséges intelligencia beépülése a rendszerbe, a nyomozás minden területén nagy lehetőségeket rejt magában. Mondhatjuk, hogy a kriminalisztika fejlődésében az igazi áttörést a DNS-vizsgálatok bevezetése jelentette, mára azonban a mesterséges intelligencia büntetőeljárásban történő alkalmazása forradalmasítja a büntető igazságszolgáltatás egész menetét. A mesterséges intelligencia biztosítja a nyilvántartások közötti átjárhatóság és együttműködés gyors és hatékony rendszerén túl az adatelemzés/értékelés elektronikus eszközeinek az e-nyomozásban történő alkalmazását. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a mesterséges intelligenciát nem szabad magára hagyni a nyomozásban: garanciális tényező, hogy az automatizált keresési technikák használata után a végső, érdemi döntéseket az ember, mint kognitív, emocionális lény hozza meg.

Véleményem szerint a mesterséges intelligencia és a büntetőeljárás kapcsolata még kiaknázatlan. Az MI bevonása a nyomozásba számos lehetőséget rejt magában. A „bevonási”

¹ Bíróügyi fogalmazó, Budapest Környéki Törvényszék; PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

folyamatnak fokozatosnak kell lennie és folyamatos emberi kontroll alatt kell történnie, annak érdekében, hogy az MI hibázási lehetőséget minél kisebbre lehessen csökkenteni.

KULCSSZAVAK: mesterséges intelligencia, AI, raszternyomozás, mesterséges intelligencia a büntetőeljárásban

1. BEVEZETÉS

A mesterséges intelligencia (angolul: Artificial Intelligence AI, németül: Künstliche Intelligenz KI, magyarul röviden: MI) mint modern értelemben vett kifejezés a tudományos status quo szerint 1956-ból származik². Elsődlegesen a mérnöki és természettudományokban, illetve a hozzájuk szorosan kapcsolódó tudományokban jelent meg, a XXI. század második felére azonban a mindennapok szerves része lett, olyannyira, hogy valamennyi tudományterület vonatkozásában felkeltette a kutatók nagy részének az érdeklődését. Ez alól a jogtudomány sem kivétel, amely esetében nem csak az a fő feladat, hogy saját elméleti paradigmát hozzon létre, hiszen a jövőbeli jogalkalmazás számára alkalmas jogszabályi keret kialakítása legalább ilyen fontos feladat. Korántsem elhanyagolható az a prognózis sem, hogy az MI nemcsak a gyakorlati jogalkalmazást, hanem az egész jogéletet is átformálhatja.

Tanulmányomban kifejezetten a raszternyomozás és a mesterséges intelligencia kapcsolatát szeretném górcső alá venni.

A kriminalisztika fejlődéstörténetében a szakirodalom öt mérföldkövet említ.

1. az ujjnyom/ujjnyomat alapú személyazonosítást,
2. a vérazonosítást,
3. a neutronaktivációs elemző azonosítást,
4. a DNS alapú azonosítást,
5. illetve a digitális adatokat a ténymegállapítás szolgálatában.

Ez utóbbi azon alapul, hogy napjainkban az információk, adatok tárolása leginkább számítógépes adatbázisokban történik. Ezen adatbázisok tömegével dolgoznak fel és tárolnak olyan adatokat is, amelyek a büntetőeljárás vonatkozásában is jelentőséggel bírnak (digitális nyomok).

A raszternyomozás a számítógépes nyilvántartási rendszerekre épülő speciális adatelemző, tetteskutató módszer.³

² Stuart Russell – Peter Norvig: *Artificial Intelligence. A Modern Approach*. New Jersey, Prentice Hall, 2010. 1.

³ Jámbor Gellért: Raszternyomozás a kábítószer-bűncselekmények felderítésében. *Magyar Rendészet*, 2022/3. szám, 33.

Olyan integrált bűnüldözési forma, amely a bizonyítás tekintetében releváns információkat szűrő-kutató munka által bűnügyi, illetve civil, vagy nemzetközi adatbázisokból nyeri.⁴

Az egyes számítógépes rendszerek összekapcsolása során a különböző adatbázisokban tárolt adatok, információk összevethetőek, és megfelelő szűrési technikával kiemelhetővé válik az olyan adatok köre, amely kifejezetten egy adott csoportra jellemző. A személyek meghatározott csoportjára konkretizálható adatokat, nevezzük ún. „raszterkritériumoknak”. Az adatok ily módon történő felkutatása, elemzése és értékelése által folyamatosan szűkül a célszemélyek köre, majd pedig azonosíthatóvá válik a konkrét keresett személy. A raszternyomozás során tett intézkedések lényege tehát, hogy a nyomozó hatóság az informatikai rendszerek között információmegosztás segítségével elektronikus adatfeldolgozást végez akként, hogy a feltételezett elkövetőre vonatkozó adatokat tömeges adatokkal (például DNS-adatbázis) hasonlítja össze abból a célból, hogy szűkítsék a lehetséges elkövetők körét, vagy azonosítsák azokat a személyeket, akik a nyomozás szempontjából releváns vizsgálati jellemzőkkel rendelkeznek.

A digitális adatbázisok összekapcsolása és az azokban történő manuális szűrés a mesterséges intelligencia (MI) alkalmazása nélkül is kivitelezhető, de lényegesen hosszabb időintervallum alatt.⁵ Az MI olyan szoftveralapú vagy hardvereszközökbe ágyazott rendszer, amely intelligenciát szimuláló viselkedést mutat többek között az adatok gyűjtése és feldolgozása, környezetének elemzése és értékelése, valamint azáltal, hogy konkrét célok elérése érdekében – bizonyos mértékben autonóm módon – cselekszik.⁶ Az MI tehát képes az emberi értelemhez hasonlítható következtetések levonására, és a következtetések felismerése által értelmes, kompetens válaszokat ad. A raszternyomozás során a mesterséges intelligencia jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a számítógépes adatbázisok összekapcsolását követően az MI maga választja ki a szűrés alapját képező szempontokat (raszterkritériumok), majd a szűrés eredményeit maga elemzi és értékeli ki. Például, ha biometrikus adatokat tároló adatbázist készít a nyomozó hatóság egy helyszíni anyagmaradvány vizsgálata során, a vonatkozó adatsor könnyen összevethető a „rabosítás” során nyert biometrikus adatok országos adatbázisával. A szűrés eredményeként megjelenő személyek elérhetősége pedig

⁴ Pilisi Fanni: Bűnügyi adatgyűjtés, különös tekintettel a raszternyomozásra. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/2. szám, 35–46.

⁵ Fantoly Zsanett: Raszternyomozás és mesterséges intelligencia. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2023/1. szám, 21–32. 22.

⁶ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: *Kriminalisztika*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 45.

ezáltal azonnal elérhető lesz a nyomozó hatóság számára akár az országos telefonkönyv, illetve hazai vagy nemzetközi körözési lista alapján.

2. A RASZTERNYOMOZÁS FEJLŐDÉSE

A raszternyomozás („hálónyomozás”) Németországból indult, az első ilyen jellegű felderítés 1979-ben történt Horst Herold, a Bűnügyi Szövetségi Hivatal vezetője által, egy szélsőjobboldali terrorszervezet (RAF – Rote Armee-Fraktion) terroristái ellen. Herold tudomására jutott, hogy a RAF terroristái egy ingatlanban szállásolják el magukat Frankfurt am Mainban. A nyomozó hatóság feltételezte, hogy a terroristák – a német állampolgárok nagy részétől eltérő módon – nem elektronikus úton, azaz bankszámláról történő közvetlen átutalással fizetik az ingatlanhoz kapcsolódó áramszámlákat, hanem készpénzzel. Frankfurt am Mainban 1979-ben összesen 18 000 olyan előfizető szerepelt az áramszolgáltatói nyilvántartásban, akik a készpénzzel történő fizetési módot választották, ezt az adatbázist kellett tehát tovább szűkíteni annak érdekében, hogy az elkövetőket kézre kerítsék. A szűrés során minden olyan nevet töröltek, akik más nyilvános adatbázisrendszerekben (például lakóhely-, vagy gépkocsi-nyilvántartás, egészségbiztosításra jogosultak, nyugdíjasok stb.) is valós névvel szerepeltek. Mindössze két (hamis) név maradt fenn a szűrőn, amelyek egyike egy droghandlár, míg a másik egy olyan terrorista volt, aki szerepelt a német Bűnügyi Szövetségi Hivatal körözési listáján. Herold tehát azt ismerte fel, hogy számítógépes algoritmusok által képessé válik a nyomozó hatóság nagy mennyiségű adatállományokból a releváns életmintázatokat feltárva teljesen megbízható információkat nyerni, és az adatrendszerzés eredményét a bűnüldözés szolgálatába állítva hatékony nyomozást lefolytatni. A gépi tanulás, a mesterséges intelligencia alkalmazása által az interoperabilitási e-nyomozás olyan eredményeket tud a bűnüldözés szolgálatába állítani, amelyek egyértelműen meghatározzák a jövő nyomozásának modelljét.⁷

Németországban a hatályos büntetőeljárás törvény, a Strafprozessordnung (StPO) 98-§-a szabályozza a raszternyomozást. Az StPO 98a § (1) értelmében: ha elég bizonyíték áll rendelkezésre arra nézve, hogy egy adott bűncselekmény nagy jelentőséggel bír,

1. a kábítószer- vagy fegyverkereskedelem, pénz- vagy bélyeghamisítás területén,

⁷ Nyitrai Endre: *Az interoperabilitási e-nyomozás a jó állam tükrében*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2020. 66–67.

2. az állambiztonság területén (Bíróági Alkotmánytörvény 74a, 120. §),
3. a közlekedés biztonsága területén,
4. az élet vagy a testi épség, szexuális önrendelkezés vagy személyes szabadság területén,
5. a gazdasági életben,
6. a szervezett bűnözés tekintetében

akkor – a 94., 110., 161. §-ok sérelme nélkül – meghatározott személyes adatok összehasonlíthatóak más adatbázisokban tárolt adatokkal, a feltételezett elkövetők kizárása vagy azonosítása érdekében. Az intézkedés csak akkor rendelhető el, ha a tényállás felderítése vagy az elkövető tartózkodási helyének megállapítása más módon lényegesen nehezebben lenne kivitelezhető.

„(2) Az (1) bekezdésben meghatározott célból az adatnyilvántartást végző szervezet köteles az összehasonlításhoz szükséges adatokat az adatbázisaikból elkülöníteni és a rendvédelmi hatóságok felé továbbítani.

(3) Ha a továbbítandó adat más adatoktól nem, vagy csak nehezen különíthető el, az összes adatot továbbítani kell.

(4) Az adatnyilvántartást végző szerv az ügyészség megkeresésére együttműködni köteles az adat-összehasonlítást végző szervvel.

(5) A 95. § (2) bekezdése megfelelően alkalmazandó.”⁸

Ez alapján az elektronikus adatbázisok összehasonlítását és az azokban történő automatikus szűrést alkalmazó keresési módszer akkor alkalmazható, ha meghatározott, nagy tárgyi súlyú katalógus-bűncselekményeket (például állam elleni, vagy élet elleni deliktumokat) érintően a feltételezett elkövetők azonosítása vagy kizárása más módon nem, vagy csak nagy nehézségek árán lenne biztosítható.

A raszternyomozást a nyomozási bíró rendeli el, de sürgős esetben halaszthatatlan nyomozási cselekményként az ügyészség is elrendelheti. Abban az esetben, ha az ügyészség rendeli el, akkor három napon belül be kell szerezni az utólagos bírói engedélyt. A raszternyomozást elrendelő végzés konkrét, egyedi esetre szól, és csak abban az esetben bocsátható ki, ha az elkövetett bűncselekmény vonatkozásában elegendő bizonyíték áll rendelkezésre. A nyomozó hatóságot az adatnyilvántartó szerv köteles megkeresni, de az adatszűréshez kapcsolódóan az ügyész előírhatja az együttműködés további formáit is.

A raszterhálás szűrés kétféle képpen történhet. Ez alapján beszélhetünk „negatív hálós kutatásról” és „pozitív hálós kutatásról”.

Negatív hálós kutatásról akkor beszélünk, ha csak egy érintett adatbázis van, amelyből törléssel szűrjük ki azokat a személyeket, akik nem rendelkeznek az általunk keresett raszterkritériumokkal.

⁸ Strafprozeßordnung (StPO) 98a§ <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/StPO.pdf> 48.

Pozitív hálókutatás esetén a keresett személy (ismeretlen tettes) további elhatárolása történik meg speciális ismérvek, újabb raszterkritériumok bevonása alapján azoktól a személyektől, akikkel egy adatbázisban helyezkedik el. A pozitív hálókutatás során több adatbázis vizsgálendő, és általában a negatív hálós kutatással ellentétben sok személy érintett a vizsgálattal. Például, ha az ismeretlen elkövetőről annyit tudunk, hogy a bűncselekmény végrehajtása során kék színű, Mercedes C típusú személygépkocsit vezetett és egy csomagküldő szolgálat munkaruháját viselte, akkor első lépésben a nyomozó hatóságnak a gépjármű-nyilvántartási rendszerből kell kiszűrnie az autót, annak egyedi tulajdonságai alapján. Majd a csomagküldő szolgálatról kell információt nyerni a munkaruha cikkszámra vonatkozásában, és azt kell összevetni a kabát vásárlóinak listájával a vevőfájlban tárolt adatok alapján.⁹ A hálókutatás eredményessége szempontjából lényeges feltétel a megfelelő profilalkotás, a raszterkritériumok helyes meghatározása, „betitrálása.”¹⁰ Ugyanis abban az esetben, ha az elkövetői profil értelmezése túl specifikus, fennáll a veszélye annak, hogy az elkövető kicsúszik a hálóból. Ugyanakkor, ha a raszterkritériumok megfogalmazása túl általános, akkor aránytalanul sok személy akad fenn a hálón, és a vizsgálat indokolatlanul elhúzódik.

Fontos kiemelni, hogy a raszterkutatás alapjogi szempontból aggályos. Legérzékenyebb pontja, hogy kezdetben minden olyan személy a hatóságok látókörébe kerül, aki rendelkezik a keresésben megadott és beállított paraméterekkel. Felmerül problémaként az információs önrendelkezési joggal való összeegyeztethetőség kérdése is. A raszterkutatás során ugyan több olyan ember személyes adat kerül feldolgozásra, akik bár a kutatáshoz megadott paraméterek egy vagy több elemének megfelelnek azonban a bűncselekménnyel mégsem hozhatók összefüggésbe. Az információs önrendelkezési jog alapján ugyanis az egyén maga döntheti el, hogy mikor és milyen mértékben oszt meg információkat magáról másokkal. A hálókutatás a büntetőeljárás hatékonyságának érdekében alkalmazható adatelemző módszer, ez azonban jelen ügyben kollízióba került az egyén információs önrendelkezési alapjogával. Mindkét érdek alapvető jelentőségű és egyenértékűnek minősítendő, ezért törekedni kell a kényes egyensúly megteremtésére egyrészt az egyének szabadsága és biztonsága (össztársadalmi bűnüldözési érdek), másrészt az adatok megfelelő védelme között.¹¹

⁹ Miguel Ángel Cano Paños: Die Rasterfahndung im Deutschen Strafprozeßrecht und ihre prektische Anwendungen bei der Bekämpfung des Terrorismus. Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología, 2003/5-6. sz. <http://criminet.ugr.es/recpc/05/recpc05-06vo.pdf> (letöltés ideje: 2024. június 1.).

¹⁰ Fantoly 2023, 24.

¹¹ Fantoly 2023, 25.

3. RASZTERNYOMOZÁS A HAZAI BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

A hazai szabályozásban a raszternyomozás adatszerző tevékenységgel kapcsolatos jogi szabályozás keretei között nyerhet elhelyezést. A 2017. évi XC. törvény (Be.) az adatszerzéssel kapcsolatos korábbi szabályozást átdolgozta, azok ugyanis csak a nyomozás elrendelését követően tették lehetővé az adatszerzést.¹² Az új Be. (Hetedik Rész, Adatszerző tevékenység) az egyes adatszerző tevékenységeket egymástól elkülönítve szabályozza (lásd Be. 261–270. §) és az erre jogosult szervezetek körét is tágabban határozza meg, nem korlátozza a nyomozó hatóságokra. Megkülönböztet adatkérést, feltételes adatkérést, adatgyűjtést és egyéb adatszerző tevékenységet.¹³

- Adatkérés során a nyomozó hatóság bármely szervezettől vagy jogi személytől kérhet adatszolgáltatást, bizonyos szervektől (például adóhatóság, egészségügyi intézmény, bank stb.)
- azonban csak az ügyészség engedélyével.
- Az adatgyűjtés során adatok gyűjthetők különböző nyilvántartásokból, nyilvános adatállományokból, illetve bárkitől kérhető felvilágosítás.
- Az egyéb adatszerző tevékenység körében pedig dolog- és személykörözés rendelhető el, de ide tartozik az arcképelemzés és a szaktanácsadó igénybevétele is.¹⁴

Az Rtv. 91/C. §-a arról rendelkezik, hogy a rendőrség bűnüldözési célból és körözési eljárás során jogosult átvenni és az egyedi ügghöz kapcsolódóan kezelni meghatározott nyilvántartásokban szereplő adatokat, illetve meghatározott feltételek mellett adatokat igényelhet bármely adatkezelő szertől. A rendőrség az adatszolgáltatás teljesítésére határidőt jelölhet meg. A megkeresett adatkezelő szerv – ha a törvény kivételt nem tesz – köteles a rendőrség adatszolgáltatás iránti igényét teljesíteni.¹⁵

Az elektronikus ügyintézésről szóló 2015. évi CCXXII. törvény 32. § (7) bekezdése határozza meg azokat a hatóságokat, amelyek részére az ügyfél-regisztrációs szerv az ügyfél hozzájárulása nélkül is átadhatja az ügyfél adatait. Így például az ügyfél adata átadható a nyomozó hatóságnak, az ügyészségnek bűncselekmények

¹² Az adatszerzésre vonatkozó szabályokat az 1998-as Be. nem differenciálta, és elvégzését kizárólag a nyomozási szakra korlátozta (lásd 1998-as Be. 178. §).

¹³ Farkas Ákos – Róth Erika: A büntetőeljárás. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2018. https://mersz.hu/dokumentum/YOV1780__224/ (letöltés ideje: 2024. június 1.).

¹⁴ Herke Csongor: *Büntető eljárásjog. Egyetemi jegyzet*. Pécs, PTE ÁJK, 2018. <https://www.herke.hu/tan/18be.pdf> (letöltés ideje: 2023. június 3.).

¹⁵ Rtv. 91/C. § (1) bek.

megelőzése, felderítése, büntetőeljárás lefolytatása vagy büntetés és intézkedés végrehajtása céljából; továbbá a rendőrségnek bűncselekmények megelőzése és megszakítása céljából.¹⁶

A bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról szóló 2009. évi XLVII. tv. pedig a bűnügyi hatóságok által vezetett nyilvántartásokban adatok körét és az azokból történő adatkérés szabályait tartalmazza.¹⁷

Hazánkban PILISI FANNI hívta fel a figyelmet a raszternyomozás fontosságára. Bűnügyi adatgyűjtés, különös tekintettel a raszternyomozásra c. munkájában a következő példát hozta: *„vármegyeszékhelyi városban, felkapott szórakozóhelyen egy bizonyos személy látja el a vendégeket parti drogokkal. Az informátor a bűncselekmény feltételezett elkövetőjének gúnynevét tudta csak megmondani, továbbá az illető személy vállán található jellegzetes tetoválás körülírását. A nyomozó hatóság ezt követően a Facebookon a keresési opcióknál beállította becenévnek az illető gúnynevét, amelyre három találat érkezett. Az egyik személy fénykép feltöltéseinél egyértelműen felismerhető volt a jellegzetes tetoválás, az érintett képen a keresett személy fürdőnadrágban pózolt nagy értékű Audi típusú gépkocsija mellett, fedetlen karral. Az autó rendszáma is jól látható volt, ezért a gépjármű-nyilvántartásból az illető személy összes adata elérhetővé vált a nyomozó hatóság számára. Ezt követően a bűnügyi nyilvántartásokban is megtörtént a rákeresés, amelynek eredményeképpen megállapítást nyert, hogy korábban kábítószer-kereskedelem miatt már indult ellene büntetőeljárás.*¹⁸

A Pilisi Fanni által felhozott példában az információs rendszerekben a szűrés mechanikusan a nyomozótiszt által megadott paraméterek, szempontok alapján történt, illetve már magukat a rendszereket is a nyomozótiszt választotta ki. A MI használatunk által azonban a raszterkritériumok meghatározása, valamint a kutatással érintett információs rendszerek kiválasztása, illetve az ezek közötti átjárhatóság megteremtése sokkal egyszerűbbé válik. Fontos azonban megjegyezni, hogy a mesterséges intelligencia büntetőeljárásban történő felhasználása azonban sosem maradhat emberi felügyelet biztosítása nélkül, ahogyan erre az Európai Unió jogalkotási szervei már több forrásban is rámutattak.

¹⁶ 2015. évi CCXXII. törvény 32. § (7) bekezdés.

¹⁷ 2009. évi XLVII. tv.

¹⁸ Pilisi 2012.

4. AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLÁSPONTJA AZ MI BÜNTETŐELJÁRÁSBAN TÖRTÉNŐ FELHASZNÁLÁSÁRÓL

Az EU álláspontja szerint a hatékony rendfenntartás és az alapvető jogok védelme közötti egyensúly megteremtése garanciális fontosságot élvez. A mesterséges intelligencia büntető igazságszolgáltatásban történő felhasználása az elemző/értékelő munka során különös jelentőséggel bír, azonban alkalmazásával fennáll a potenciális veszély meghatározott alapjogok (például az információs szabadsághoz és az önrendelkezéshez való jog) sérelmére.¹⁹

Az MI használata a nyomozásban az egyének életére hosszan tartó kihatással lehet, és gyakran magas kockázatot jelent az alapvető jogok lehetséges sérelme tekintetében. Az alkalmazás vonatkozásában fontos szempont, hogy a döntéshozatal átlátható legyen, a diszkrimináció lehetséges előfordulásának és annak veszélyének felismerése, valamint orvoslása, az emberi méltóság, a magánélet és a személyes adatok védelmének szem előtt tartása, illetve a véleménynyilvánítás, és az információs szabadság védelme. A tisztességes eljárás, és az ehhez kapcsolódó további alapelvek (például ártatlanság védelme, jogorvoslathoz való jog, védelemhez való jog, fegyverek egyenlősége stb.) biztosítása a büntetőeljárásban fokozott elsőbbséget élvez, ha mesterséges intelligencia alkalmazásával történik az adatfeldolgozás, illetve meghatározott (rész)döntések meghozatala. Az Alapjogi Charta és az Emberi jogok Európai Egyezménye egyaránt azt támasztja alá, hogy a mesterséges intelligencia felhasználása nem engedélyezhető akkor, ha egyes alapjogok potenciális sérelmével fenyeget.²⁰

Az Európai Parlament és Tanács mesterséges intelligenciára vonatkozó, harmonizált jogszabályalkotást érintő rendelete mindössze három esetben engedélyezi a mesterséges intelligencia alkalmazását a bűnüldözés területén: a bűncselekmények potenciális áldozatainak felkutatása (ideértve az eltűnt gyermekeket is) érdekében (1); természetes személyek életére vagy testi épségére irányuló fenyegetések vagy terrortámadás esetén (2); a 2002/584/B. kerethatározatban meghatározott bűncselekmények elkövetőinek vagy gyanúsítottjainak felderítése, lokalizálása, elfogása érdekében, ha ezek a bűncselekmények az érintett tagállamban legalább három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendők.²¹

¹⁹ Fantoly 2023, 27.

²⁰ Fantoly 2023, 28.

²¹ „Ezért meg kell tiltani a mesterséges intelligenciaalapú rendszerek bűnüldözési célú felhasználását, kivéve három taxatív felsorolt és szűken meghatározott helyzetet, amikor a használat szigorúan olyan lényeges közérdek eléréséhez szükséges, amelynek jelentősége meghaladja a kockázatokat. Ezek a helyzetek magukban foglalják a bűncselekmények potenciális áldozatainak felkutatását, beleértve az eltűnt gyermekeket is; természetes személyek életének vagy testi épségének bizonyos fenyegetéseit vagy terrortámadást; valamint a 2002/584/IB tanácsi kerethatározatban említett bűncselekmények

Az Európai Unió Bizottsága által 2020. február 19-én közzétett és a mesterséges intelligenciáról szóló ún. Fehér Könyv írta elő először azokat a jogi kereteket, amelyek között az Európai Unió az MI alkalmazását elképzelhetőnek tartja. A Fehér Könyv a legnagyobb kockázatot az átláthatatlan döntéshozatalban, a nemi – vagy más alapú – diszkrimináció veszélyében, továbbá a magánélet sérelmének a lehetőségében látja. Ennek megfelelően az EU arra az álláspontra helyezkedett, hogy a mesterséges intelligencia formálódó jogi környezetének súlypontjait a magánélethez és a személyes adatokhoz való jog védelme, a biztonsági előírások és a felelősségi szabályok kell, hogy képezzék²².

Az MI büntető igazságszolgáltatásban való alkalmazása során az adatok védelmének biztosítása is lényeges problémát jelent. A bűnüldözésben használt mesterséges intelligenciarendszerek ugyanúgy ki vannak téve az információs rendszerek elleni támadásoknak, mint az élet egyéb területén használt számítástechnikai rendszerek. Az itt eredményezett károk azonban jelentősebb hátrányt okozhatnak az egyének, illetve meghatározott csoportok életében, mint a más területen hasonló problémákból adódó helyzetek. Az Európai Unió már megalkotta a bűnüldözésre vonatkozó adatvédelmi szabályok struktúráját, amelyek a mesterséges intelligencia tekintetében a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás használatára vonatkozó bármely jövőbeli szabályozás alapját képezik. E rendelkezések alapján a személyes adatok feldolgozásának jogszerűnek és tisztességesnek kell lennie, és az adatkezelés céljait előre pontosan meg kell határozni. A használt MI eszközöknek az ember számára is érthető formában kell közvetítenie az információt, amelyeket ily módon az informatikai képesítéssel nem rendelkező jogászok is értelmezni tudnak. Az adatkezelésnek relevánsnak és arányosnak kell lennie a feldolgozás céljához képest. A kezelt adatokat pontosan kell rögzíteni, az adatbázisnak naprakésznek kell lennie.

A pontatlan adatokat javítani vagy törölni kell, a kezelt adatokat nem szabad a szükségesnél tovább megőrizni. Az adattörlésre egyértelmű és megfelelő határidőket kell megállapítani, ahogyan a tárolás szükségességének időszakos felülvizsgálatára is. Továbbá meg kell akadályozni, hogy a mesterséges intelligencia

elkövetőinek vagy gyanúsítottjainak felderítése, lokalizálása, azonosítása vagy üldözése érdekében, ha ezek a bűncselekmények az érintett tagállamban szabadságvesztés büntetéssel vagy szabadságelvonással járó elzárással büntethetők, legfeljebb három évig terjedő időtartamra.” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206&from=EN> [Letöltés időpontja: 2024. június 3.].

²² Menyhárd Attila: Fehér Könyv a mesterséges intelligenciáról. <https://www.ludovika.hu/blogok/itkib-log/2020/03/12/feher-konyv-a-mesterseges-intelligenciarol> (Letöltés ideje: 2024. június 3.).

alkalmazása során korábban anonimizált adatok felhasználásával a későbbiekben beazonosíthatóvá válnak az egyének.²³

A raszternyomozás külföldi adatbázisokra kiterjedő végrehajtása során további kérdések vetődnek fel. Így az Európai Unió jogalkotásából kiemelendő még az a javaslat, amely az elektronikus bizonyítékok témakörét tárgyalja.²⁴ A határon átnyúló bűnüldözés tekintetében az elektronikus bizonyítékok hatóságok közötti megosztása kapcsán MEZEI KITTI mutatott rá arra a problémára, hogy „... az ilyen adatok beszerzéséhez igazságügyi együttműködésre és kölcsönös jogsegélyre van szükség, azonban az eljárás lassú és nehézkes. Ma az olyan bűncselekmények csaknem kétharmada esetén nem lehet megfelelően lefolytatni a nyomozást és a büntetőeljárást, ahol más országban tárolnak elektronikus bizonyítékokat. Ennek az a fő oka, hogy rendkívül időigényes az ilyen bizonyítékok begyűjtése, illetve széttagolt a jelenlegi jogi szabályozás kerete.”²⁵ GÁL ANDOR szerint az Európai Unió célkitűzéseként határozta meg egy digitális igazságszolgáltatási térség kialakítását; ennek keretében pedig több biztonságos adatátvitelt szolgáló platform egyidejű kialakítása van folyamatban. Ezen platformok használata által a tagállami és uniós rendvédelmi szervek kapcsolattartása gyorsabbá, hatékonyabbá és bűnüldözési, illetve adatvédelmi szempontból biztonságosabbá válhat.²⁶ Ez pedig elősegítheti a hálókutatás határon túli kiterjesztését.

5. ÖSSZEGZÉS

A raszterkutatás módszereinek fejlődése és a mesterséges intelligencia beépülése a rendszerbe, a nyomozás minden területén nagy lehetőségeket rejt magában. Mondhatjuk, hogy a kriminalisztika fejlődésében az igazi áttörést a DNS-vizsgálatok bevezetése jelentette, mára azonban a mesterséges intelligencia büntetőeljárásban történő alkalmazása forradalmasítja a büntető igazságszolgáltatás

²³ Az Európai Parlament 2021. október 6-i állásfoglalása a mesterséges intelligenciáról a büntetőjogban, és annak a rendőrség és az igazságügyi hatóságok általi felhasználásáról büntetőügyekben 2020/2016(INI) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0405_EN.html.

²⁴ Javaslat Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a büntetőügybeli elektronikus bizonyítékokra vonatkozó, közlésre és megőrzésre kötelező európai kerethatározatról (Strasbourg, 2018.4.17 COM (2018) 225 final 2018/0108 COM).

²⁵ Mezei Kitti: Az elektronikus bizonyítékokkal kapcsolatos kihívások és szabályozási újdonságok. *Belügyi Szemle*, 2019/10. szám, 25–40. 32.

²⁶ Gál Andor: Az elektronikus bizonyítéktranszfer megvalósítási lehetőségei az Európai Unió bűnügyi együttműködésében. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2022/1. szám, 81–94.

egész menetét. A mesterséges intelligencia biztosítja a nyilvántartások közötti átjárhatóság és együttműködés gyors és hatékony rendszerén túl az adatelemzés/értékelés elektronikus eszközeinek az e-nyomozásban történő alkalmazását. Ugyanakkor a mesterséges intelligenciát nem szabad magára hagyni a nyomozásban: garanciális tényező, hogy az automatizált keresési technikák használata után a végső, érdemi döntéseket az ember, mint kognitív, emocionális lény hozza meg. Az MI csupán javaslatokat, lehetséges alternatívákat tár elénk, amelyek felülbírálatát – a biokémiai folyamatok által vezérelt – embernek, humán intelligenciának kell elvégeznie. A lényegi kérdés az: milyen lehetséges fejlődési irányai vannak hazánkban a raszternyomozásnak, illetve mennyiben nyer alkalmazást a mesterséges intelligencia az adatbázisrendszerek kriminalisztikai szempontú feltérképezésben és értékelésében. A válasz megadásához a kiindulópont annak meghatározása, egyáltalán rendelkezik-e a nyomozó hatóság közvetlen hozzáféréssel meghatározott, a nyomozás szempontjából lényegi adatbázisrendszerekhez, hatékonyan működik-e a Robotzsaru rendszer integrált ügyviteli, ügyfeldolgozó és elektronikus iratkezelő rendszere, a Netzsaru rendszer és a Robotzsaru NEO rendszere.²⁷ Amennyiben ugyanis a programok alkalmazása nehézkes és időigényes, az nem segíti, inkább hátráltatja a nyomozó hatóság munkáját. Például ameddig az állomány rendelkezésére bocsátott laptopokban nem a legújabb szoftverek kapnak helyet, addig a rendszer-rendszer kapcsolatok kidolgozása (a rendszer-összekapcsolások megvalósítása), vagy akár az internetalapú kommunikációk ellenőrzése sem megoldható, és nem beszélhetünk komoly BigData elemzési feladatok ellátásáról sem, az elemző/értékelő munka hatékonyságának fokozása érdekében. Szükség lenne továbbá a felderítésben beszerzett információk adatbázisszintű kezelésénél további lehetőségek kidolgozására, és az elektronikus bűnjelkamra felállítására, jogi kereteinek megteremtésére is.

Megállapítható, hogy bár a büntetőeljáráshoz minden kétséget kizáróan szükség lenne új, proaktív nyomozási módszerek bevezetésére, a dolgozatomban korábban taglalt alapjogi kérdések jogállami megválaszolása nélkül azok életre hívása nem lehetséges.

²⁷ Nyitrai Endre: A bűncselekményből eredő vagyon visszaszerzése. *Ügyészek Lapja*, 2020/2–3. szám <https://ugyeszeklapja.hu/?p=2868> (Letöltés ideje: 2024. június 3.).

IRODALOMJEGYZÉK

- FANTOLY ZSANETT: Raszternyomozás és mesterséges intelligencia. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2023/1. szám, 21–32. FARKAS ÁKOS – RÓTH ERIKA: *A büntetőeljárás*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2018. https://mersz.hu/dokumentum/YOV1780__224/.
- FENYVESI CSABA – HERKE CSONGOR – TREMMEL FLÓRIÁN: *Kriminalisztika*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.
- GÁL ANDOR: Az elektronikus bizonyítéktranszfer megvalósítási lehetőségei az Európai Unió bünygyi együttműködésében. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2022/1. szám, 81–94.
- HERKE CSONGOR: *Büntető eljárásjog. Egyetemi jegyzet*. Pécs, PTE ÁJK, 2018.
- MENYHÁRD ATTILA: Fehér Könyv a mesterséges intelligenciáról. <https://www.ludovika.hu/blogok/itkib-log/2020/03/12/feher-konyv-a-mesterseges-intelligenciarol>.
- MEZEI KITTI: Az elektronikus bizonyítékokkal kapcsolatos kihívások és szabályozási újdonságok. *Belügyi Szemle*, 2019/10. szám, 25–40.
- MIGUEL ÁNGEL CANO PAÑOS: Die Rasterfahndung im Deutschen Strafprozeßrecht und ihre prektische Anwendungen bei der Bekämpfung des Terrorismus. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 2003/5–6. sz.
- NYITRAI ENDRE: A bűncselekményből eredő vagyon visszaszerzése. *Ügyészek Lapja*, 2020/2–3. szám
- NYITRAI ENDRE: *Az interoperabilitási e-nyomozás a jó állam tükrében*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2020.
- PILISI FANNI: Bűnygyi adatgyűjtés, különös tekintettel a raszternyomozásra. *Büntetőjogi Szemle*, 2012/2. szám, 35–46.

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban. A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból. A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access):

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

3790 Ft

ISSN 3057-9058

